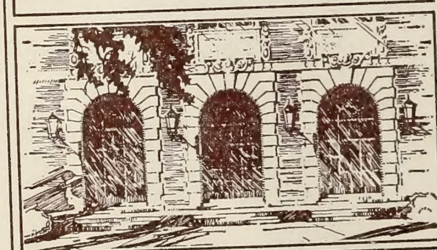
Dr. Smetánka

Starší literatura česká

KROUŽEK ČESKÝCH SLAVISTŮ.

PROF. DR. SMETÁNKA:

STARŠÍ LITERATURA ČESKÁ.

POŘÁDÁ:

J. ŠIMEK.

1911.

I.Do vymření Přemyslovců / 1306./

Počátky písemnictví objevují se u nás až v dobách křesťanských. není pochyby,že předkové naši měli již před tím výtvory, které počítáme k literatuře,pověsti,písně,popěvky říkadla,pořekadla a přísloví;ale ztoho ze všeho dosvědčeny jsou Kristiánem,Kosmou,Dalimilem jenom pověsti,a v podání lidovém,které rádo a často předměty své mění,neudrželo se nic.

Křesťanství dostalo se k nám ze dvou stran:od západu a od východu. Jedním tímto proudem dostávali jsme se ve styk s (evropským) skulturou západoevropskou-první vůbec dosvědčený náš styk s evropským západem je data o něco staršího:r.805 zabili totiž Frankové u nás "ducem nomine Lechonem",- proudem druhým souviseli jsme s kulturou byzantskou.
Oba směry křesťanské svedly u nás tuhý boj. Směr východní přenesený k nám uměle z dalekých krajů,zvůle dvorův a knížat,podlehl a s ním podlehl všecek náš národní život navždy dominujícímu vlivu západu. V literatuře zbyly po vých. směru křesťanském u nás stopy v některých památkách staroslovanských.

Jako jinde na západě,byla i u nás kulturním jazykem latina,a prvními spisovateli kněží. Řadu jejich otvírá syn Boleslava I.,mnich Kristián (jinak Křišťan),který v letech 992-994 u nás v Čechách prostým (neumělkovaným) slohem,nejevícím nijakých zřetelných stop klassického vzdělání,složil pašiji sv.

Ludmily a sv. Václava (Vita et Passio sancti Venceslai et sanctae Ludmilae aviae eius). Dílo jeho dochovalo (se) nám ve dvou prvních svých kapitolách velmi cenné zprávy o nejstarších dějinách křesťanských Čech a vyniká vůbec historickým smyslem povznášejícím se nad vypravování legendární. Proto bylo právem nazváno "NEJSTARŠÍ KRONIKOU ČESKOU". Kosmas jmenuje syna Boleslava I. Strachkvasem; jméno to jest nepochybně jeho výmysl). Kristián býval od dob Dobrovského kladen do sto. XIV; názor nový je výsledkem prací Pekařových, shrnutých posléze v jeho knize DIE WENZELS-UND LUDMILA LEGENDEN UND DIE ECHTHEIT CHRISTIANS, PRAHA 1906, kde se najde všecka lit. předmětu.

Počátkem stol. XII., po skvělé vládě Vratislavově skládá své klassické dílo KOSMAS. Narodil se asi r. 1045 z rodu zámožného. Dost pozdě obrátil se k stavu duchovnímu. Ještě r. 1074 byl žákem ve škole při kostele pražském. Pak studoval v Luttichu. R. 1086 byl bezpochyby již kanovníkem a miláčkem biskupa pražského Jaromíra. S ním byl r. 1086 v Mohuči na sněmu, na němž kníže český Vratislav obdržel korunu královskou. Nástupce Jaromírova Kosmu provázel do Mantovy (pro investituru) a do Mohuče (pro bisk. svěcení), s nástupcem Kosmovým Heřmanem, který jsa jenom jáhnem, jel do Ostřihoma pro svěcení kněžské, navštívil Uhry a dal se také vysvětiti (1099). Touž asi dobou stal se děkanem kostela pražského.

R. 1117 ovdověl; manželka jeho slula Božetěcha; syn Zdík, jinak Jindřich, byl později biskupem Olomouckým. R.1125 zemřel.- Kromě veršův a umučení sv. Vojtěcha napsal CHRONICA BOHEMORUM, hlavní své dílo. Skládati začal je kolem r. 1110; 1119 dokonal první knihu, líčící děje od potopy světa do 1038 (Břetislava I), a věnoval ji mistru Gervasiovi; druhou, o dějích do r. 1092, napsal o několik let později a věnoval s prvou knězi Klimentovi; třetí o dějích do r. 1225, dokonal nedlouho před smrtí a celou knihu připsal mělnickému proboštu Šebířovi. Kronika je dílo klassické, vynikající látkou i formou. Přesně líší mythus (ficta) i událost zaručenou a zprávy ze zkušenosti vlastní (visa). Báječnou dobou je mu doba pohanská; vypravuje o ní, co, jak praví v předmluvě ke Gervasiovi, "didici senum fabulosa narratione", "ne omnino tradantur oblivioni", a připomíná z ní některé zajímavé starožitnosti: hrad Krokův u Zbečna, zřícený a zarostlý; mohylu Kazinu nad Berounkou; hrad Tetín; město Ľubošín; lýčené střevíce Přemysla oráče chované na Vyšehradě; hrad Dévín a proti němu Chvrasten (Vyšehrad); město Vlastislav (v Žatecku z doby Neklanovy; mohylu Tyrovu; olši Durynkovu. Období historické počíná se mu přijetím křesťanství (rokem 894; Palacký klade je do r. 873). V období tomto rozlišuje zase periodu do Břetislava I., pro kterou mu jest pramenem "VERA FIDELIUM RELATIO", pravdivé vypravování hodnověrných svědkův, a periodu odtud do dnů svých, o níž dílem

čerpá vědomosti ze zpráv starších vrstevníků, dílem velmi bohaté má zkušenosti vlastní. Tato kritičnost dělá ho přes jeho lásku k národu, přes jeho nechut k pohanství a k slovanské liturgii, přes jeho církevnické posuzování panovníků podle jich úcty a štědrosti k církvi a přes jeho liviovské fingování řečí, listin a pohřebních nápisů,- historikem vzácného významu. Komposice díla svědčí o duchu logickém. Sloh plyne ze široka, věci známé odbývány jsou však zkrátka. Libuje si v nepokrytém líčení, které někdy zabíhá až do la ivnosti, zdobí se citáty z klassiků : Horáce, Vergilia, Sallustia a Juvenala, Lukana a Terentia, protkán je periodami uměle stavěnými a místy i partiemi veršovanými. Text dochován je ve 14 rukopisích, které mají ustálená znaménka (a, 1,2,atd.);nejstarší je z r. 1154, z doby od konce 12. do 16. stol. Jsou v nich dvě recense.

Vydána byla kronika Kosmova osmkrát; nejstarší vydání je z r. 1607, nejnovější ve F R B II.(Text je tu od Emlera, č. překlad od Tomka).

O Kosmovi psáno je mnoho; nejdůležitější práce: Palacký ve Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber, Prag 1830, ostatní lit. je v Zíbrtově Bibliografii.

Vzor Kosmův pobádal ke spisování, kronice jeho dostalo se pokračovatelů (continuatores). Byli to: neznámý kanovník vy-

šehradský, neznámý mnich sázavský a pokračovatel zvaný-druhý. Kanovník vyšehradský psal, nepochybně jako svědek současný, o událostech 1126-1142. Rkpů jeho díla je několik nejstarší ze XIV. stol. v knih. svatovítské; vydáno několikrát, posledně ve Fontes (Emlerem a Tomkem).

Mnich sázavský opsal si kroniku Kosmovu, vložil do opisu toho rozmanité doplňky, zejména hojné zprávy z tradice svého kláštera, a prodloužil vypravování Kosmovo, zase jako svědek současný, od 1126 do r. 1162; pokračování jeho týká se skoro výhradně událostí v klášteře sázavském. Text dochoval se ve dvou rkpích při Kosmovi; vydán několikrát, posledně ve Fontes (Emlerem a Tomkem).

Pokračování kanovníka vyšehradského i mnicha sázavského bývá nazývána první. Pokračování druhé obsaženo je ve sborníku svatovítském.- Neznámý český sběratel měl před rukama Kosmu a pokračování kanovníka vyšehradského a doplnil je zprávami o letech 1140 - 1283. Složil je z kronik Vincenciovy a Jarlochovy, nějakých letopisů o letech 1196-1278 (Ann. Prag. I, autorů bylo několik), ze zpráv o Václavu I., napsaných některým současným knězem od sv. Víta (Ann. Venceslai), ze zpráv o Přemyslu II., napsaných zase skladatelem souvěkým, dobře informovaným (Ann. Ottacariani), z dvojího vypravování o zlých letech braniborských, jehož autory byli opět souvěcí kněží od sv. Víta (Ann. Prag., II, III), a ze svého závěru. Vydaní opět ve

Fontes,lit . u Zíbrta.

Jiné lat. práce českého původu jsou Annály Hradištskoopatovické,kronika Vincencova a Jarlochova.

Ann. Hradištskoopat. (Annales Gradicenses). Nějaký mnich benediktinského kláštera v Hradisku u Olomouce psal si letopisy o letech 1-1145. R. 1160 musili benediktini klášter hradištský opustiti (přišli za ně praemonstráti). Někteří z nich uchýlili se do kláštera bened. v Opatovicích (mezi Pardubici a Hradcem Králové) a přinesli s sebou i rkpný kodex mnicha Hradištského. V Opatovicích kodex byl doplňován záznamy o letech 1146-1158 a o r. 1163.

Prameny Annalů Hrad.-Opatovických byly rozličné, pro Čechy Kosmas a jeho pokračovatelé. Text dochován ve víd. dvorní knihovně v rkpe 12. stol; vydán, pokud se týká dějin českých, v Pramenech. O něm Teige ve Věstníku Král. č. spol.nauk 1893.

Vincencius kanovník pražský,byl při ruce pražskému biskupu Danielovi. S ním pobýval dvakrát v záležitostech politických v Italii. V letech 1168-1173 psal pro Vladislava II a královnu Juditu Durynskou záznamy o letech 1140- 1167. Při r. 1167 letopis nedopsanou větou náhle končí. Vincencius je pramen pro dějiny své doby znamenitý a jediný; vypravujeť věci současné,jichž sám byl účasten,a vypravuje je pro krále a královnu,může a muś tudíž býti spolehliv.

Jarloch (Gerlach),opat milévský,zem. po r. 1221,vzdělal se ve Würzburku a v klášteře želivském a stal se prvním opa-

Počátkem stol. 13. psal letopis. Zachovány jsou z něho zprávy o letech 1167-1198 ; co následovalo dál, a událostech po r. 1198, se ztratilo. Jarloch vypravuje dílem podle vlastní paměti, dílem podle vypravování starších a je takž pramenem důležitým.

Texty Vincencia a Jarlocha dochovány v textech 13. stol., poslední vydání od Emlera a Tomka ve Fontes.

Do doby po sklonku X. stol. sahají u nás první pokusy psáti jazykem národním. Jsou jimi dílem české přípisky ve spisích latinských, dílem památky celkové.

GLOSSY SVATOŘEHOŘSKÉ (Greg.), zvané také jinak pražské glossy kapitulní, obsaženy jsou v latinském spise DIALOGORUM LIBRI QUATTUOR papeže Řehoře I. (zem. 604, toho, který zavedl zpěv řehořský, cantus firmus, proti ambrosianskému více melodickému.) Dialogy tyto vypravují zázračné a podivné příběhy formou rozmluvy mezi Řehořem a jeho přítelem diakonem Petrem. Jeden z hojných opisů jejich, pořízený na pergamenu kolem r. 1100, chová se ve zdejší knihovně kapitulní, kam se dostal z kláštera ostrovského u Davle (klášter ostrovský založen byl Boleslavem II., osazen benediktiny, 1420 zrušen, 1657 obnoven a 1785 zrušen opětně; na dobro. Do opisu tohoto vepsáno bylo v době kol 1100 nebo o něco

později několik set gloss slovanských, dílem inkoustem, dílem rydlem mezi řádky textu latinského. Přečísti lze jich kolem tří set ; mnoho rytých časem oslábl, mnoho inkoustových později vyškrabáno. Objevil je Patera kolem r. 1878 a otiskl jich na dvě stě v Č Č M 1878. O jazyku jejich mínění se kolísalo; Patera v (Č Č M 1878, 542) prohlásil je za české a starobulh., Gebauer zprvu (Ueber die Nationalität der Prager Gregoriasglossen. Jag. Arch. VI, 279) za čistě české, Vlček (Dějiny č. lit. I, 12), Pastrnek (Jag. Arch. XIII, 112), Vondrák (Č Č M 1895, 304) a j.

Vytýkajíce shodu jejich jazyka s padělaným E J , vyslovili o jich stáří pochybnosti, Gebauer (v. S Slov[illegible] XXX) později upustil od domnění, že by byly čistě české, a nechával otázku jejich stáří in suspenso, až přinesl vyjasnění Jagićův rozbor gloss vídeňských (v o nich zde dále) Rozborem tím ukázalo se definitivně, že jsou dílem, většinou, české dílem staroslověnské a že k pochybnostem o jich pravosti není příčiny. Písařem byl patrně nějaký mnich Čech, který pamatoval ještě liturgii slovanskou.

Několik ukázek . bda (-part praes. bďa) pervigil; bita (- sg. gen. bitá) ictus; za breme (- za brieme) pro pondere; castego pita (- sg. gen. častégo pitá) assiduae potationis; censto (- čęsto) sedule; crinei\i (- črnější)

teterrimus (hostis); criuenetiss (- črvěněti sě); dlgými (dlgými) diutinis; dichah (- dýchách) anhelabam; gaditi detestari; atd.

VÍDEŇSKÉ GLOSSY JAGIČOVY (Gloss. Jag.) Ve vídeňské dvorní knihovně chovase lat. pergamenový kodex, psaný koncem VIII. nebo poč. IX. stol., v sev. Francii, zvaný "RADOBIBEL". V kodexu tomto glossováno jest evang. Mat brzy mezi řádky (interlineální), brzy na okraji (marginálně) slovy slovanskými, psanými na sklonku XI nebo zač XII.

O glossách těchto vědělo se již dříve, čtení a výklad podal však teprve 1904 Jagić (Kirchenslavisch-böhmische Glossen saec. XI,- XII, víd. Denkschr. phil. hist., I. Band). Podle rozboru jeho jsou některé z gloss staroslovenské (chorv.- stsl.), některé staročeské, některé lze vykládati tak i onak. Psal je buď některý chorvatský glagolita v některém českém klášteře (snad sázavském) nebo Čech, který se od chorv. glagolity, bydlícího v témž klášteře, seznámil s církevněslovanským překladem evangelií v chorv. redakci. Do Čech přinesl kodex náš z Francie v X. nebo XI. stol. některý duchovní, který tam putoval nebo studoval. Několik českých ukázek : bolné lanquidos; ne lacno difficile; omraženie abominationem; prospet (-nč. prosype) perdi-

aerit; nerozlúčaj ne separet; rozvráti discerpens; rúgoty contumelias; sínec (pl. gen.) triclinie; stáchu stabant; vidiece videntes atd.

GLOSSY K PROROKU JEREMIÁŠOVI (Gloss. Jer.), zvané také jinak glossy olomoucké. Zapsány jsou v lat. textě obsahujícím rozličné kusy StZ, chovaném v kapitulní knihovně v Olomouci. Pocházejí z 1. pol. XIII stol. (Fiba Nejst. památky jazyka i písemnictví čes. str. 69, klade je ao doby kol 1270).
Nalezl je a otiskl Patera (Č Č M 1887, LXI). Jsou tu slova: credics (- čriedica) viculus; pocal exorsus est; Gitele (- žitelé) coleri; padena (- padeňa) ruinas; pokazahom correximus; mimepuſtihom praetermisimus; zauiſtiuih invidorum. Gloss. Jer. jsou nejstarší český text nářeční.

GLOSSY V MATER VERBORUM (M Verb), zvané jinak pražské glossy musejní. Psány jsou v lat. fol. rkpe XIII. stol., obsahujícím dva encyklopaedické slovníky. První z nich, na l. 1-193, je slavnými zprvu hojnými rkpy a pak i tiskem šířený slovník Mater Verborum (jinak také Glossae Salomonis, Glossae iussu Salomonis colaectae, Vocabularius Salomonis), pořízený na podnět Salomona, opata svatohavelského a biskupa kostnického, na skl. IX. stol. mnichy svatohavelskými. Vykládají v něm etymologicky a dílem i věcně

v pořádku abecedním hojná latinská slova pro toho, kdo hledá pomoci k výkladu lat. auktorů; na př. čte se tam : sacrificium est victima et quaecunqae in ara concremantur et proponuntur; ares bellum nuncupatur; socer est, qui dedit filiam; mavortem poetae dicunt martem atd. Druhý slovník, na l. 194 - 241, je rázu a účelu podobného, ale menší a pozdější.

Glossy české v MVerb. zároveň s německými, které v témž rkpe jsou obsaženy, objevili 1827 germanista E. G. Graff a Hanka. Na veřejnost dostaly se ohlášením Hankovým v C Č M 1827) Hanka tu dí, že glossy něm. spatřil hned při katalogisování glossáře, na české, že ho však upozornil teprve Graff,- ač glossy české se velice vtírají do očí), kde Palacký část jich otiskl a ukázal na jejich kulturněhistorický význam. Úplný otisk podal Hanka 1833 ve své„zbírce nejdávnějších slovníků" odtud přešly glossy ty do Jng. i do Kotta.

Glossy v MVer přijaty byly na mnoha stranách s nedůvěrou. Dobrovský nazval je v dopise k Hankovi podivnými (ČČM 1870, 334), veřejně však proti nim nevystoupil. Za to Kopitar vyslovil pochybnosti v Gesdorfově Repertorium der gesamten deutschen Literatur 1837 a znovu v díle Hesychii glossographi discipulus 1840; důvodů neudával. Hlas jeho zanikl, když Palacký a Šafařík v obšírném spise Die

ältesten Denkmäler der böhm. Sprache (1840) také glossy v MV důkladně rozebrali a prohlásili je za správné, přes to, že četné novotvary jazykové, zvl. v glossách mythologických je porážely. R. 1877 poznal historik umění prof. Woltmann, že v MVerb jsou umělecké padělky, a přednášel o tom. To bylo podnětem ,že byly předloženy veřejnosti české výsledky všestranného rozboru, známé již déle, (od r. 1866), ale dotud ze šetrnosti k Palackému zamlčované. Rozbor ten provedli Ant. Baum a Ad. Patera (ČČM 1877). Podle něho jsou v MVerb. glossy čtvery. 1. Glossy v lat. kontextu, celkem 12, totiž : březa, káně; klétcě, lútka,okrín, síto, skrivanec, slad, sviňar, ščemel, vlichvec a vzchod. Do kontextu dostaly se glossy tyto tím, že písař opisoval text latinský, v kterém české glossy již byl mezi řádky nebo jako marginálie. 2.Glossy interlineální, napsané ve stol. XIII. jiným písařem brzy po napsání rukopisu, celkem 42. Některé z nich: blén, bóch, dřík staženého ocbytčete, birdo, cievka, člunek, lano, lúč, škorně, strava, stúpa, ščetiny, šidlo..., verb. dře. 3./Glossy meziřádkové mladší, ale ještě z XIII. stol., psané touž rukou jako glossy německé, celkem 285. 4./ Glossy padělané, celkem asi 900 proti 339 pravým. Padělány jsou způsobem dvojím: a./ Škrabáním nebo jiným předěláváním slov lat. a něm. Tak změněno: beatu reddo v blaſû (- prý blažu); hostes v hostecete louch v cebole; ares bellum nuncupatur v ares bellum

svatovit; pastor v pastir; diva dea sive imperatrix v diva dea živa imperatrix; aeris v denice; barbarus atrax immitis v barbarus nemec immitis. b/ Připisováním. Mezi těmito glossami jsou hojné glossy mythologické na př. Bělboh, napsáno nad Bel idolum; Morana nad Hekate Proserpina; Perun nad Jupiter; Lada nad Venus; Prije nad Venus; Žitivrat nad Saturnus; Porvata nad Proserpina; Ljutice nad Furia; Děvana Letničina i Perunova dci nad Diana Latonae et Jovis filia; třeba nad sacrificium; žrtva nad holocaustum, victima; jiné glossy mají za účel verifikovati jisté zvláštnosti jazykové na př. ječmy, kamy, koty (ancora), kroky, ľuby, raky, kry, vojevoda, neti, plzní (frugalis), bodr (promptus), vesmír(s-psáno -z).

Padělky tyto dělány v 1. pol. XIX.stol., nepochybně v přestávkách.

Pozn. 1. Padělané glossy poznaly se jednak srovnáním s jinými lat. rkpy MVerb., při čemž vysvitly glossy škrabané a přepisované, jednak přiložením vlhkého ssavého papíru, při čemž glossy psané barvou (ne inkoustem) se otiskly

2. V MVerb., jsou při illuminovaném P legendy: Ora pro scriptore Vacerado, ora pro illuminatore Miroslavo, také padělky, jimiž se mělo dokázati, že Čechové v 13. stol. měli výborného písaře a illuminátora.

/2 XIII. <u>Vídeňské glossy Novákovy</u>(zkratka není) Objeveny

byly r. 1900 drem J. V. Novákem v perg. rkpe víd. dvorní kni-
hovny; rukopis tento je rázu encyklopaedického a psán byl pí-
sařem Čechem v 2. pol. XIII. stol. Písař textu latinského
byl původcem také několika nadepsaných gloss českých. Zacho-
valo se jich čtrnáct; původně bylo jich víc, ale byly kromě
řečených čtrnácti vyškrabány. Otisk v ČČM LXXV., 1901, str.
249-250. Ukázky: domové pl. nom. (aves) certis; kolé sg.
neutr. (fustes et)palos; koleje vestigia orbite; kruhy vectes;
násilníci actores; náton calon; perinam ad opus plumale;(pi-
la serram; pukléře ancilia); štpice radii.

České přípisky v zakládací listině kapituly lito-
měřické (List Lit). Kapitula litoměřická založena byla,
ne-li r. 1057, jak se obyčejně udává jistě mezi lety 1055-
1061.- O založení tom sepsána byla listina; ta později ně-
kolikrát pozměňována. (Oní: G. Friedrich, O zakl. listině
kapituly litoměřické Rozpr. Č. Akad. tř.I, ročník IX, č. 2,
1901; tu i fotograf. snímek listiny; kritika Krejčíkova ČČM
VIII, 158 sl., odpověď Friedrichova t. 166 sl. Dlužno roze-
znávati troje napsání listiny litoměřické. První učiněno v XI
stol. (A); k němuž na skl XII. učiněny dodatky a počátkem
XIII. stol. připsány dvě české věty. Druhý zápis (B) stal
počátkem 13. stol. a předložen byl r. 1218 ke konfirmaci krá
li Přemyslovi; šlo o to, ab y byly do listiny pojaty také
statky, jichž se kapitule dostalo ve stol. XII.

V tomto zápise druhém není českých vět, právě vzpomenutých. Začátkem XIV. stol. zanikl text definitivní (C), jenž popisuje stav jmění kapitulního v nejširších rozměrech; vyhotoven byl v takové formě, jako by byl původní listinou. Spytihněvovou z r. 1057. V zápise tomto jsou řečené dvě věty české, kromě toho 11 českých názvů. Textu tomuto dostalo se r. 1341 konfirmace královské.

České věty v listině litoměřické jsou patrně překlad původního věnování latinského; jsou to nejstarší dvě české věty. Zní: Pavel dal jest Ploškovicích zemu. Vlach dal jest Dolás zemu Bogu i svatému Ščepánu se dvěma dušníkoma Bogučija (ú?) a Sedlatú. Kromě nich je v listině litoměř. 11 českých slov: chomutné (celní poplatek z koní v chomoutech), otchodné (plat dávaný tím, kdo se stěhuje pryč), otročie (popl. plavecký), gostinné (celní poplatek kupecký), grnečné (celní poplatek z hrnců), žitné (ze žita), svod (popl. při vyšetřování krádeže), glava (pokuta při vraždě), nárok (žaloba), nedoperné (pokuta za težké poranění), grdost (pych, rušení držby a pokuta za ní).-

1/2 XIII

Přípisky v zápisníku Alberta Bohema (A Boh) zvané také jinak glossy mnichovské. Zapsány jsou v lat. zápisníku horlivého agitátora protihohenstaufského, Alberta Čecha, plnomocníka papežského, arcijáhna, pak děkana pasovského, který

stíhán jsa mocí státní a skrývaje sbei svůj majetek, zaznamenával si v pol. XIII. stol. po česku, co nechtěl, aby mu někdo četl. Nalezeny byly r. 1847.,Höflerem v rkpe dvorní knih. mnichovské, otištěny Jos. Truhlářem v ČČM 1870, 580 sl. Jazyk jejich je zajímavý tím, že Albertus psal pod vlivem německého nářečí bavorského, ve kterém bylo zvykem vkládati e do jistých skupin souhláskových, zejm. mezi temnou a plynnou (gelas, berust, zewelf).
Ukázky: habuimus apud abbatem Altaiensen in deposito devadezeti grivny zelata ; moje mošny ze kenihami; moji listi ve sudě deriveneme; kožuch de liška; u Ditmara popa moje rúch i má libla; roste velmě násilně atd.

XII

Zlomky homiliáře Opatovického.(Hom. Op.)

Homiliářem Opatovickým nazývá se latinský kodex z konce XII. stol., chovaný nyní ve zdejší knihovně universitní, kdysi (ve XIII.stol.) majetek kláštera Opatovického (v rkpe je přípisek z XIII. stol: De Opatovic), obsahující též tři řady homilií, (homilie - výklad na text písma sv.), částky textů biblických a jiné církevní spisy křesťanského stře[d]ověku.
Původce jeho byl Čech; je to patrné z toho, že jsou v rkpe četné homilie, které se hodí jen pro Čechy a dále z českého přípisku i z nesmirnim, jejž si písař kodexu sám mezi řádku připsal. Do tohoto kodexu vepsal si v 2. pol. XIII. stol. majetník

jeho k nesnadnějším místům latinským (dílem olůvkem, dílem rydlem české glossy a na několika místech skoro si přeložil, (arci neuměle), takový text, jehož mohl užíti při kázání a katechesi. Kodex znal již r. 1677 Balbín. Českých přípisků všimli si však teprve Palacký (1840 v Aelteste Denkmäler) a Höfler (1861), Palacký gloss ojedinělých, Höfler kusů souvislejších. Text latinský bez českých přípisků vydal, (ne bez vad), 1863 Hecht (Beiträge zur Geschichte Böhmens I. Abteilung.1.Band. Das Homiliar des Bischofs von Prag.- Název "homiliář biskupa pražského" založen jest na přípiscích XV. věku." Autor huius operis fuit episcopus" "et fuit Bohemus").

Přípisky české první pokusil se čísti a vydati I. J. Hanuš (Sitzgsberichte der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften 1866, II, 17 a 1867, II, 63), lepší vydání pořídil Patera (ČČM, 1880, LIV, 109 násl.); gloss souvislých je u Flhse, Nejst. památky str. 114. Ukázky: Stolko (tantum) nebo (enim) lutoſcíní y miloſtíní yeſt hospodín podle (circa) crehkoſti naſſe, ze yakze (postquam) naſ ze sveho tela crw (sanguine) (krvú) wikupilieſt, zeze (qui) Robotní (servi) doſtoyní nebeliſmí woziuuatiſe, ſinoue gſmí zkyrze miloſt bozu zpodgethi(adoptivi)....gi e podruhe narodiliſſmí ſe zuodiy od ſwatheho ducha, gſmí poſuuacení; o ſueti ſe tue gme, abi(ut) onoho(illius) wnaſgme bud (sit) poſuuacheno (sanctificatum).

<u>Nejstarší Cisiojany.</u> Cisiojany(jméno vzniklo zkomolením slov Circumcisio Januarius) byly středověké kalendáře. Podávaly ve formě hexametrů, a sice vždy dvou na měsíc, seznam zasvěcených svátků, a to tak, že číslo slabiky udávalo zároveň datum dne v měsíci.

Hexametry Cisijanové byly často hrubé nevyhovujíce prosodickým požadavkům ani časoměrným ani přízvučným, nýbrž hledíce skoro výhradně k počtu slabik.

Skladatelé Cisiojanů připadli na tuto formu veršovou jen proto, že dva hexametry, z nichž každý může míti 13 - 17 slabik, lze upraviti tak, aby oba dohromady měly 28 - 31 slabik, tolik totiž, kolik dní může míti kalendářní měsíc.

účelem Cisiojanů bylo pomáhati paměti.

Jako uvedl středověk (in versus memoriales, do veršů pamětných), bibli i slovník, tak učinil to i s kalendářem. Nejstarší Cisiojany byly latinské.

Leden vypadá v jednom z nich na př. takto: Cisio / Janus / E/pi sibi / verdicat / Oc (Oktava) Feli/ Mar (cela) Ant (onína) prisca Fab/ (iá[illegible]) Ag[illegible] (nežky české) Vin/cen(ce) Tim/ (otea) Pau (vla obrácení) Po/ (lykarpa) nobile/lumen.

Podle latinských skládány později hexametry stejně neumělými Cisiojany české.

Nejstarší český Cisiojanus je mnichovský (Cis Mn., Cis Mnich), XIII objevil jej ve dvor. knih. Mnich. Schweller a vydal Hanka

(ČČM 1853, 417; zde je i velmi správně provedené fascimile Schmellerovo); posl. otisk u Flajshanse.

Pochází z let 1258- 1278; v hexametrech, které předcházejí před českým Cisiojanem a naznačují dosti správně posloupnost biskupů pražských, připomíná se totiž na posledním místě Jan III. z Dražic, který úřadoval 1258 - 1278.

Ukázky: octaua / rodſtua ſwatek ſuatí/ piríuj den/, oſmí na/
oktáva rodstva svátek svatý prvý den osmý na

ſluzbu// Tayní ſeb / ag uín/cen tim / pauel / bil za tri /
službu . tajný seb Ag Vincen Tim .Pavel byl za tři

dní slep (z ledna); Chiſti hrom/ blaſey, a/gate w tem/nicu
dni slep Čisti hrom Blazej Agate v temnicu

ni/chi lek a/poſſtol // Budhad zyw vez/na, dal/ petr
nicí lek apoštol Buď had živ vesna dal Petr

na / mathye/ wrazu (únor); Petr thum, ſchzep nale/zen
na Matěje vrazu (los) Petr tumu šcep nalezen

pod/yíma laurenec / ohen // Maria yuſ na ne /be dere/
podjímá Lavrenec oheň Maria již na nebe dere

bartholo/ hlawu yan/ otdal //. (srpen)
Bartolo hlavu Jan otdal.

Prof. Král, O prosodii české, Lfil.XX, 1903, str. 58, 59, v Cis Mnich. veršů viděti nechce; jinak J. Truhlář, Nejst.cisiojan český, Lfil XXVIII, 1901, str. 369, 370.

O něco mladší je Cisiojan Pražský (Cis Pr.). XIII

Objevil jej v rkpe městského musea pražského Harlas a vydal

Jos. Truhlář (Lfil. XXVIII, 1901).

Cis. tento pochází z let 1279 - 1296; připomíná totiž ve verších o posloupnosti pražských biskupů na posledním místě Tobiáše z Bechyně, který spravoval biskupství 1279 - 1296¼

Text Cis. Pražského shoduje se s Mnich. skoro úplně ; dva verše vynechané v Cis. MNich. schází v Pražském též; i pravopis obou textů je skoro úplně stejný. Liší se oba texty od sebe jen tím, že v Pražském schází kromě dvou veršů pripomenutých ještě jeden, který v Mnich. jest, dále tím, že v Pr. je řada biskupů doplněna, a posléze tím, že cizí svátek sv. Eufemie (16 září, Ew), přejatý patrně ze vzoru latinského, z Cis. Mn. nahrazen jest v Pražském domácím svátkem sv. Ludmily(Lud.). Oba vzešly ze společné předlohy.

Zlomky z Túlce sv. Bonaventury (Túl). 1310

Sv. Bonaventura ,doctor seraphicus, františkán, prof. na Sorboně, kardinál, nar. 1221, zem. 1274, napsal kromě jiného také dobrý spis PHARETRA, sbírku citátů spořádaných podle praxe všedního života, z níž kazatelé mohou vybírati poučení jako z toulce šípy. Nějaký čtenář " Toulce" připsal si kolem r. 1300 na širokých okrajích původního rkpu český překlad některých kusů jazykem dosti obratným; některé přípisky udělal si rydlem nebo olovem, ty jsou nyní nečitelné.

České přípisky objevil r. 1878 v mnich. dvor. knih. J. Truhlář

a ot skl je v ČČM LIII, 1879, 573 sl; nový otisk u Flajšhanse, Nejst. památky jaz. a pís. č. str. 117 sl.
Ukázky: Buoh sě veselí ne pro svój zisk, ale pro náše spasenie; smuten jest ne pro svú ztrátu, ale pro náše ztracenie. Nesmucujte sě ani vem buď protivno, ani sě divte, že zlí prospěch na tomto světě jmajú a vy protivní věc i nedostatky. Zlí ničs nejmajú na nebú vy ničs na zemi atd. Škoda že nezachováno více.

Rostlinář (Rostl. nebo Rostl A). Je to sbírka asi 100 slov českých, obsažená na druhém listě(v jednom rkpe kap. knihovny olomoucké, psaná kolem r. 1300. Objevil ji Boček 1841, vydal A. Müller (ČČM. 1877, LI, 390 násl.).
Význam má tato sbírečka tím, že obsahuje slova lidová - neumělá- a že je patrně napodobením slovníkové prosaické literatury, anatasya - wraticz, apium risus - poniklecz, aconitum - wlicye lyko, buclossa - comoniczye, cyzianum - Swinye pocrutka, endivia - Scribak, Ermodactili - Thusebnyk, Edera terres tris -Poponecz, saxifraga- Osladich atd.

Přípisky svatosvatojiřské (Příp. svatojiř) je 21 slov ve čtyřech postranních českých poznámkách (marginálních) na posledních listech lat. chorální knihy z kláštera sv Jiří na hradě Pražském, chované nyní v knihovně klementinské,

Objevil je a vydal J. Truhlář (Lfil. 1879, II, 245). Některá jeptiška z doby kolem r. 1300 posuzuje v nich známé mnichy. Ukázky: Brhel socius Viti, črný jako zmek; Aldík krásen jako anjelík, jenž u blátě šěválé.

Žaltář Glossovaný (Ž Gloss). Jménem tímto nazývají se české meziřádkové přípisky nad latinským textem žalmů v l. části rkpu někdy kláštera svatojirského z konce XIII. stol; rkpis byl kdysi majetkem knihovny březnické, nyní chová se v českém museu.

Přípisky české jsou dvojí : pravé a padělané. Pravé pocházejí z 2. pol. XIII. stol., pořídila si je nejspíše nějaká jeptiška. Padělané - celý žalm 109 a část žalmu 145- jsou z XIX. stol. Objeveny byly glossy tyto a vydány Hankou (1827; znovu 1833 ve Zbírce nejdávnějších slovníků 234-258); roztřídění a nový otisk, abecední, gloss pravých podal Patera (ČČM 1879,LIII, 405 násl); otisk v souvislosti textové pořídil Flhs.,Památky 130 sl. Glossy naše přejaty byly již z textu hotového; patrné je to z toho,že některé glossy podávají jen kus gramatické vazby. Měli jsme tudíž již před sklonkem XIII. stol., český překlad žaltáře, a nejen žaltáře, nýbrž,poněvadž ŽGloss obsahuje také kantika, patrně již také překlad kantik, symbola Athanasiova a litanií, jak je předpisuje breviarium od dob Řehořových a jak je obsahují některé jiné žaltářové texty české.(Viz podrobněji níže).Ukázky : dietē wranowi pullis corvorum; dobrolu(b)ſtws

beneplacitum; podme flabit; načrete haurietis; poprsamconscriptum (t. j. iudicium, súd) atd.

O něco mladší je Žaltář museiní (Ž Mus), jsou to dvě chatrné těžko čitelné dvoulistí perg. (list 1. a 10., 4. a 7.) z konce XIII. nebo z počátku XIV stol., která daroval r. 1825 Hanka českému Museu. Vydal je Patera ČČM 1886, LX, 133 sl., po něm Flajšhans, Nejst. pam. 130 násl. Obsahem jejich jest text žalmový, který se shoduje zněním se ŽGloss. a ŽWittb. Ukázka (symb. Athanas): / bóh otec, bóh syn/, bóh svatý duch, avšak ne třie bohové, ale jeden bóh. Takéž (ita) hospodin otec, hospodin syn, hospodin svatý duch, avšak / ne třie/ hospodinové, ale jeden hospodin. / Nebo ja/ko na rózno(singillatim) jedno každé osobstvie (personam) boha a hospodina svědčiti křesťanskú (christiana) pravdú (neritate) nutie ny, (compellimur) ,takéže tří bohóv ne/b hos/podinóv řiekati křesťanským (catholica) duchovenstvím (religione) hájie nem (prohibemur). Otec od nikohé/ho jest/ učiněn, ni stvořen ani urozen. S/yn ot/ otcě samého jest, ne učiněn ni stvo/řen/, ale urozen. Duch od otcě i syna ne učiněn ani stvořen, ale vychodiecí atd.

Píseň Hospodine pomiluj ny. Rozvádí v osmi nerýmovaných verších volání " kyrie eleison" v prosbu k Bohu a ke Kristu o smilování, spasení, vyslyšení modliteb, úrodu a mír.

Nejstarší zápisy její pocházejí z 2. pol. XIV. stol.(v rkpe Modliteb, Modl.; dále v traktátu učeného břevnovského mnicha Jana z Holešova o této písni z r. 1397, kde jest i nápěv.), složena byla však dříve. Vydána mnohokrát, naposledy u Flhse, Nejst. památky, a u Nejedlého, Dějiny zpěvu předhusitského.

Jak a kdy vznikla naše píseň a jaké byly její osudy?

Když přineseno bylo k národům germánským a slovanským křesťanství, nebylo pamatováno na církevní zpěv. Církev přála si , aby lid zpíval zpěvy liturgické. Přání její z části se vyplňovalo. Víme, že se osoby z vyšší společnosti učily pění žalmů jako nerozlučné součástce tehdejšího vzdělání; pozdější manželk Břetislava I. Jitka, byla na př. dána do svinibrodského kláštera, aby se tam naučila pěti žalmy. Avšak to byly jen výjimky, jež nemohly platiti pro obecný lid.
Máme zprávy, že ani němečtí kněží domácího původu nedovedli prováděti liturgický zpěv bez vad, zpívajíce prý liturgickou koloraturu, jako když vůz rachotí s vrchu dolů.
U lidu pak k nemožnosti zpěvního provedení přistupovala neznalo jazyka. Lid však nebyl uvyklý mlčeti; proto prováděl dále své staré zpěvy pohanské i v předsíních chrámových a na hřbitovech. v této nouzi o zpěv užito bylo starého osvědčeného prostředku prvotní církve, totiž pění invokace kyrie eleison.
Kněz předzpěvoval latinsky, lid na to odpovídal těto dvě slova.

Mechaničnost tohoto zpěvu budila posměch (pohanů); Slované polabští parodovali na př. slova Kyrie eleison, , zpívajíce místo toho " u kri volsa ".
Nicméně stala se slova Kyrie eleison východiskem vývoje dalšího. Lid setřel z nich totiž ráz cizoty a přizpůsobil je jazyku domácímu; v Německu vzniklo z nich kirleis, u Slovanů kerleša, česky později krlešu, polsky kierlesz. V 10 stol. vzniká v klášteře sv. Havla nová škola hudební, která přenáší mnoho živlů lidových do zpěvu duchovního. Snahou ,zjednodušiti nápěv a přiblížiti liturgický zpěv lidu, vznikají interpolované tropy svatohavelské, t. j. zpěvy podržující liturgický nápěv, avšak rozšiřující zpěv tak, aby pod každou notu přišla slabika textu; tímto způsobem odstraněna koloratura liturgického zpěvu, lidu nepřístupná. P1 Podle tohoto latinského vzoru vznikají interpolace lidové; slova " Kyrie eleison" se podržují, avšak jsou rozšířena několika málo slovy v lidovém jazyku. Takovýto tropus a sice německý doložen jest z r. 973; roku toho totiž podle zprávy Kosmovy u nás při inthronisaci prvého biskupa pražského kněží zpívají Tedeum laudamus, dux et primates tropus christe ginâdô Kyrie eleison und die heiligen alle helfen uns, Kyrie eleison, simpliciores autem et idiolae clamabant krlešu. O tropu českém mluví nepochybně zpráva Kosmova, podle níž r. 1055 zpíval lid při volbě Spytihněva II. " Kyrieleison cantilenam dulcem"; " krleš" totiž lid " křičíval".
Spojilo-li se několik drobných proseb v celek, vznikla píseň,

u nás v Čechách z invokace " Kyrie eleison" píseň Hospodine pomiluj ny.

ad 21. Pozn. 1. Interpolovaný jubil Alleluia slul sekvence nebo prósa.

Pozn. Hudebně nutno píseň Hosp. pom. ny vykládati poněkud. Nápěv její neukazuje ani k starému lidovému " krleš" ani k lidovému invokačnímu tropu, nýbrž k hudbě psalmodické.

O době, kdy píseň naše složena , se názory namnoze rozcházejí. Nejpodobnější jest, že vznikla v 12. stol. Kosmas r. 973 připomíná tropus německý, o Češích vypravuje, že zpívají jen " krlešu". Ježto není pravděpodobno, že by on, sám zpěvák a ktomu muž žárlivý na každou přednost svého národa, byl se nezmínil ani jednou o naší písni, ač měl k tomu příležitost a ač by se jí byl mohl před světem pochlubiti, vyplývá z jeho mlčení, že písně naší neznal. Také r. 1126, připomíná pokračovatel Kosmův pouze, že Čechové zpívali v bitvě " Kyrie eleison" Píseň naše připomíná se v pramenech poprvé r. 1249, kdy byla zpívána při vjezdu krále Václava I. do pražského kostela, a od té doby velmi často: r. 1260 v bitvě u Kressenbruna, r. 1270 při vítání biskupa Tobiáše, r. 1278 v bitvě na Mor. poli, r. 1283 při vítání krále Václava atd.; vznikla tedy patrně mezi r. 1126 - 1249. Auktor annalů Otakarových přičítá r. 1260 píseň naši sv. Vojtěchu; pro něj byla to tedy píseň velmi stará.

Proto je pravděpodobnější, že vznikla v stol. XII. než v XIII. Tomuto datování není na odpor ani jazykový ani hudební ráz písně, shoduje se s ním dále i výklad o etapéch jimiž se bral vývoj duchovní písně lidové; a shodují se posléze s ním i fakta, že Němci mají nejstarší lidovou píseň duchovní (Christ ist erstanden) doloženu až ve 13. stol., Poláci pak že nedospěli v 13. stol. ani k tropu a první duchovní píseň polská je složena až na poč. XV. stol.

Názory jiné, jednak píseň naši přičítají sv. Vojtěchu, odkudž také její jméno " píseň svatovojtěšská", jednak ji posouvají až do doby cyrillomethodějské, jinak kladou ji vůbec nebo aspoň částečně do doby velmi dávné. Tradice svatovojtěšská je stará. Annales Ottacariani připomínají již r. 1260 píseň naši slovy " Bohemi canentes hymnum a S. Adalberto editum", mnich Břevnovský 1397 tradici svatovojtěšskou rozvádí do široka, a tradice ta neumlká ani v 15., 16. a 17. stol. (Balbín/.
V 19. stol. dostává se jí s několika stran autority vědecké. Tradice cyrillomethodějská je teprve ze XVII.; první kdo vyslovil domnění, že píseň naše souvisí s Cyrillem a Methodějem, byl Bolelucký (Rosae bohemicae sive vitae s. Woytiechi pars altera: Hymnus s. Woytiechi, 1668). Mínění jeho dostalo se znamenitých obhájců v Dobrovském, Palackém, a. j., a pokládáno do devadesátých let XIX. stol. skoro obecně za správné.
Z názorů ostatních, jež o stáří písně " Hospodine, pomiluj ny" byly proneseny, jeden klade ji do stol. XI. a spojuje ji s působením

kláštera sázavského, Makošev, jiné jsou kombinacemi několika domněnek; sv. Methoděj prý naučil lid zpívati "krleš", sv. Vojtěch to přeložil a rozšířil prosbami jinými (Voigt); sv. Vojtěch prý sloučil prosby své s invokací cyrillomethodějskou (Konrád, Kraus); podle Krause nalezl sv. Vojtěch tuto invokaci shodnou se stsl. " Gospodi pomiluj ny", ve vých. části své diecese. První verše jsou prý z nějakého církevněslov. textu, ovšem ritu římského, j. zlomky Kyjevské, ostatek je ze stol. XII. (Brückner, Arch. f. slav.,Phil. 29, 1907, str. 121, 123).

K názoru ,který ovládá nyní ,došlo se takto: Pachta proti tradici cyrillomethodějské ukázal(1882), že obsah prvých tří veršů pochází ne z liturgie východní,nýbrž latinské, ježto v církvi řecké se " Kyrie eleison" střídavě nezpívá a ježto odpovědi: " Kriste eleison" vůbec neznají. Vondrák (1892) vytkl důrazně (před ním viděl to již A. V. Šembera), že u Kosmy není zmínky o naší písni, ježto jeho "krlešu" není nic jiného než pouhé " kyrie eleison". Kraus (1897) usoudil,že Kosmas proto o naší písni nemluví,ježto jí tehdy nebylo;a vrátil se k tradici svatovojtěšské.

Jinak vykládají místo z Kosmy Vondrák a Mourek.(A. f. sl. Ph. XX., 1898,467 sl.). Vondrák: Biskupství pražské bylo od pap. Jana XIII. povolno s podmínkou, že liturgie nebude podle ritu bulh. nebo ruského; biskup byl Němec; jak se mělo zpívati " Hospodine"? Kromě toho Kosmas slov. liturgii nepře-

je. Mourek a Vondrák: Č. páni zpívali něm., ne, že neměli písně české, nýbrž ze zdvořilosti k Němci, který se naučil česky. Blíže přítomnosti než do X. stol. nešel; invokace " Hospodine, pomiluj ny" souvisí totiž podle něho s církví východní; v XI. stol. pak u nás nebylo s církví touto styků mimo klášter sázavský, kde sotva by se byla vyvinula tradice tak příznivá sv. Vojtěchu.

Možnost, že píseň naše je až z XII. stol. odůvodnil zevrubně Nejedlý (Dějiny zpěvu předhus. str. 240 - "46), který proti mínění o původu cyrillomethodějském, opírajícím se o slova pokládaná za palaeoslovenismy (pomiluj- smiluj se- ,míra- osvěta) a pozdní tradici, položil důraz na slova Krausova, že neznáme dostatečně češtiny X. a XI. stol.; a na zprávu Kosmovu, proti mínění o původu svatovojtěšském pak snesl hist. zprávy o naší písni a postavil obraz histor. vývoje duchovní písně lidové vůbec.

Osudy měla píseň " Hospodine, pomiluj ny", velmi zajímavé. (O nich Nejedlý, Děj. zp. předh. 255 - 264). Vznikla jak řečeno, z prvků liturgických, nestalo se to však v kostele, nýbrž mimo něj, snad na bojišti.

Církev totiž z celého vývoje od prosté invokace, až k písni neapprobovala nic než stupeň prvý, zpěv pouhého " kyrie eleison" Duchovní píseň lidovou zakazovala.(U nás synoda pražská

1406 dovoluje zpívati jen čtyři staré písně (Hospodine, pomiluj ny, Sv. Václave, Buoh všemohúcí a Hospodine Štědrý kněže). Stav nynějšího lidového zpěvu kostelního je teprve od 17. stol. Píseň naše byla vlastně všeobecná píseň prosebná. Lid prosil v ní Boha za vše čeho potřeboval, nejen za spasení, nýbrž i za věci světské. Příležitosti, při kterých ji zpíval, byly zejména veřejné slavnosti, zvl. státního významu, jako vjezdy knížat a biskupů, nastolení jich, korunovace královské, dále bitvy a pod., a za druhé neliturgická processí. Jakožto státní hymna - Karel IV. předpisuje, že má býti píseň naše zpívána na konci obřadu korunovačního -, souvisící s liturgickou invokací " Kyrie eleison" a chráněná autoritou nebeskou (tradicí svatovojtěšskou), proniká pak ovšem i do kostelae, a církev zbrání, aby se nezpívala také o processích liturgických, velkých svátcích a posléze i v neděli; r. 1375 biskup litomyšlský a 1405 arc. pražský nadali ji dokonce odpustky. Píseň naše zpívá se v chrámích podnes; velebná prostota textu i nápěvu dodávají jí obliby a vysoké stáří zvyšuje její cenu.

Píseň svatováclavská. (O ní Kalousek, Obrana knížete Václava svatého, 1901, 106-117. Kraus, Lfil. 31, str. 107 sl a Nejedlý, Děj. zp. předhus. 246 sl.).
Původně měla tři pětiřádkové slohy s neumělými sdruženými rýmy a refrénem " Kyrie eleison". Obsahem jejím byla prostá modlitba k sv. Václavu, vévodovi české země, aby orodoval za své ctitele u Boha i sv. Ducha a pomohl jim do krásného dvořstva

zde na zemi pak aby svým ctitelům pomáhal, nad nimi se smilo-
val smutné utěšil a všecko zlé odehnal. 3) V XV. stol. při-
básněny dvě strofy nové: Tys náš dědic české země - rozpomeň
se na své plémě - nedaj zahynúti - nám i budúcím - svatý Václa-
ve Kriste eleison. 4) Maria, matko žádúcí - tys královna vše-
mohúcí prosiž za ny - za křesťany - svatého Ducha - Kriste
eleison 5). V zápisu tohoto textu z doby kolem r. 1500 je po-
změněn také pořádek strof; jdou za sebou 1, 2, 3, 4, 5. V XVII.
stol. píseň rozmnožena ještě dvěma strofami. Za prosby "utěš
smutné, otžeň vše zlé" zpíván býval (zvl. r. 1848) a bývá ně-
kdy variant " zažeň Němce - cizozemce"; kdy tento výkřik zou-
falství a bezmocného hněvu vznikl, nelze zjistiti, dosvědčen
je pro sklonek XVIII. stol. Nejstarší znění textu zachovalo
se z 2. pol. XIV. stol., a to dvojnásobně: u Krabice z Weitmi-
le 1368 a v rkpe Modliteb asi z téže doby, nejstarší znění
nápěvu z r. 1473.

Jak a kdy vznikla píseň naše a jaké byly její osu-
dy?

I píseň svatováclavská vyrostla, j. píseň Hospodi-
ne pomiluj ny, ze zárodku daného zpěvem církevním, ale veli-
ce samostatně. Původ církevní jeví se jen na její stavbě a
na jejím nápěvu; trojí invokaci Kyrieleison - Kristeleison - Ky-
rieleison odpovídají zde tři strofy, a nápěv (nemensurovaný;
Mensura vniká k nám z Francie ve XIV. stol.) Vzat je ze dvou me-

tivu latinské, ve středověku velmi oblíbené, sekvence " Media vita in morte" od Notkera Balbula, mnicha svatohavelského. Obsah je však zase, ne církevní, nýbrž obecně prosebný, a světský ráz vystupuje do popředí značněji než při písni svatovojtěšské.

Dobu vzniku kladla stará tradice do XIV. stol. Kuthen připisoval píseň naši Arnoštovi z Pardubic, Hájek arcibiskupu Janu Očkovi z Vlašimě, Balbín (Vita Arnesti 1664) obě tyto domněnky kombinoval: Arnošt prý píseň složil, Očko rozšířil. Píseň je však starší; nazývá ji Krabice 1368 " cantio ab olim cantari consueta". Srovnání s písní svatovojtěšskou ukazuje, že píseň svatováclavská je formálně, t. j. stavbou strofickou, hudebně, t. j. bohatěji zvlněnou melodií, i jazykově mladší, srovnání s písní Kunhutinou (z doby kol 1300) pak, že je píseň naše rýmována proti písni Kunhutině velmi nedokonale, starší než píseň Kunhutina. Podle toho vzniklo původní vzdělání písně svatováclavské ve XIII. stol. Prosba " utěš smutné, otžeň vše zlé" zdá se ukazovati na dobu smutnou, a tou by mohla býti léta braniborská (1278-1283).

Píseň svatováclavská stala se chorálem českého národa; podle ní skládány jiné písně svatováclavské, české

i latinské. Že by však v dobách předhusitských bývala kdy zpívána v kostele, nikde se nepřipomíná; synoda pražská 1406 jmenuje ji sice mezi čtyřmi duchovními písněmi, jejichž zpěv se obecně povoluje, ale je pravděpodobno, že se povolení toto na kostel nevztahovalo. Do kostela vnikla píseň naše teprve husitstvím a drží se v něm pro vznešenou svou povahu podnes.

Vedle duchovních písní, t. j. básní určených ku zpěvu, byly duchovní básně ke zpěvu neurčené. Poznávají se podle toho, že nebývají pravidelné metricky, že nemívají pevné stavby strofické, že nemluví za obec, nýbrž za jednotlivce, že bývají příliš dlouhé, že se neuvádějí nikdy s notami a že není zpráv o jich zpívání. Básně takové zachovaly se z nejstarší doby naší literatury dvě : "Slovo do světa stvořenie" XIII a "Vítaj králu všemohúcí".

Prvá z nich opěvuje čtyřmi čtyřřádkovými strofami o střídavých rýmech vtělení (Slovo do světa stvořenie/ v božství schováno,/ jež pro Evino zhřěšenie/ na svět posláno/; Dievčě dřéve porozenie/ jest zvěstováno,/ z Davidova pokolenie/ božsky vychováno), utrpení/ ot něhože naše kršćenie / jmenem nazváno,/ pro drahé naše spasenie/ židóm prodáno /-i pro naše vykúpenie/ na smrt prodáno/ a zmrtvýchvstání Paně (jehož nám slavné vzkriešenie/ vesele dáno). Zachovala se

v perg kodexu XIII. stol. nyní kapitulním, kdysi kláštera ostrovského, odtud bývá zvána písní ostrovskou. Objevena byla A. Paterou 1878 a otištěna ČČM LII 1878 289 294. Složena jest nepochybně podle některé latinské písně velkonoční blíže neznámé (u Pelikána je omylem udána jako vzor písně Verbum ante mundi creationem). Že nebyla složena ke zpěvu, je patrné jednak z její poměrné délky (Hospodine i sv Václave jsou kratší), jednak z toho, že v rkpe nemá notace kdežto písně ostatní, latinské ano, a konečně z toho, že o jejím zpívání není nikde zmínky. (O tom Nejedlý, Děj. zp předhus 279) Do které doby klásti vznik básně naší? Dokonalejší rýmy než v písni svatováclavské ukazují k tomu, že " Slovo" jest původu pozdějšího, zápis básně jest však ještě ze stol XIII. Podle toho bylo " Slovo" složeno asi v posledních letech stol. XIII.

XIII Báseň Vítaj kraľu všemohúcí, ohlas velebného hymnu latinského " Lauda Sion Salvatorem", složeného sv. Tomášem Akvinským, opěvuje v devatenácti slohách zvučně rýmovaných o čtyřech dlouhých řádcích, v nichž diairese padá vždy po 8. slabice, nadšenou mluvou tajemství božího těla. (1. Vítaj kraľu všemohúcí/ ve všech miestech vševidúcí//všech kajúcích milujúcí/ věčný život dávajúcí// všeho kvietie krásě ktvúcí/ všech světlostí viece stvúcí// svým milým se zjěvujúcí/

jě rozkošně kochajúcí// 12 Proto prosím Bože tebe/ živý i rozkošný chlebe// aby otvoře dnes nebe/ dal na ščedré dary z sebe// daj dostojně tě vídati/ i dostojně přijímati//aby ty mohl s matkú jmieti/ chvály z toho i vší svetí// Zachovalo se ve třech rkpích knih klem, z nich ten v němž je nejúplnější a nejsprávnější zápis naší písně pochází z konce XIII stol podle jmen osob tam připomínaných byl rkp písmě psán 1285 1296) a náležel kdysi abatyši kláštera svatojirského Kunhutě Odtud bývá báseň "Vítaj králu všemohúcí" nazývána také písní K u n h ú t i n o u (Vydal Patera CČM 1882, LVI 103-122)

Poněvadž kromě tohoto nejstaršího zápisu ještě jeden ze jmenovaných tří jest v rkpe náležavším ve XIV stol nějakému klášteru ženskému, jest podobno pravdě že báseň naši říkaly jeptišky po přijímání místo latinské modlitby (Nejedlý Děj zp. předhus 279, pozn.) Že nebyla určena ke zpěvu patrno je z týchž důvodů j. při básni předešlé. Vznik klasti jest asi do téže doby jako vznik " Slova"

V prvních dobách křesťanských u nás byla kromě psaných zbytků jmenovaných zajisté ještě literatura jiná která se dílem vůbec nezachovala písmem, dílem byla zapsána až později

Tak máme z XII. století zprávy o lidovém zpěvu světském. Homiliář Opatovický připomíná " carmina diabolica, quae super mortuos nocturnis horis vulgus facere solet." jakési nénie, zakazuje " ioca et cantiones inanes", nullo modo quis faciat nepochybně písně milostné, zabraňuje " nolite cantica luxuriosa balando proferre." písně taneční. Vincentius pak připomíná, že se, když se chystalo r. 1158 české vojsko k tažení na Milán, ozývaly po Čechách zpěvy o nastávající dobrodružné válce, patrně jakési romance zpívané potulnými rhapsody. Že lidé takového druhu byli u nás známi, ukazuje vypsání daně z hlavy r. 1107, podle něhož neměl jí býti ušetřen ani "čiterista" (Nejedlý, Děj. zp. předhus. 222). Ze vší této lyriky, která patrně zachovávala velmi značně ráz starých písní pohanských, nebylo zaznamenáno nic.

Domýšleti se můžeme dále, že byly u nás hned na začátku doby křesťanské některé české formule církevní. Jako v XV. stol. koncil kostnický předepsal formuli, kterou osoby podezřelé z kacířství osvědčovaly svou pravověrnost, tak zajisté i první missionáři žádali od novověrců vyslovení určité ustálené formule abjurační, kterou se odříkali pohanství. Zapsána formule taková není, v dobách, kdy se for-

mule v Čechách počaly zaznamenávati (XIV. stol.), tradice jí již neznala.
Byla dále stereotypní formule křestní (Štítný 1376 uvádí ji ve tvaru: onseže, já tě krstím ve jmě otce i syna i sv. ducha) a obecná formule zpovědní (nejstarší český zápis formule této je v rkpe brněnském z 2. pol. XIV. stol.).

Byly i některé modlitby: otčenáš, zdrávas a desatero. Otčenáš, stč. páteř, zapsán jest až v textu XIV. stol. (Modlitby rkp. Klem. 17 F 30). Zní: Otče náš jenž jsi v nebesiech! Osvěť se jmě tvé, přiď královstvie tvé, buď vóla tvá jakož v nebi i v zemi, Chléb náš vezdajší daj nám dnes i otpusť nám dluhy náše, jako i my otpúščiemy dlužníkom našim, i neuvoď nás u pokušenie, ale zbav ny ot zlého. Je to překlad z lat., jak svědčí neuvoď, ne inducas proti μη εισενέγκῃς got. briggais, vzniklý patrně za apoštolování německého (odtud i stsl. ne vъvedi Zogr.).-
Zdrávas souvisle zapsáno není, lze je však konstruovati z ŽGloss., rkpu 17 F 30 a ŠtítE. Znělo asi: Zdráva Maria Milosti plná, Hospodin s tebú, požehnaná ty v ženách, i požehnaný plod břicha tvého Amen. Jak znělo původně stč. desatero, lze souditi z pozdějších stč. textů Exodu(XX).

Posléze byla jistě již v IX. stol. i česká

formule apoštolského vyznání víry, které stč slulo " kreda" Žapis je zase až ze stol. XIV. (17 F 30).

Velmi záhy vznikaly překlady biblické. Nejprve tlumočeny žalmy. Církev na počátku své organisace v Čechách až do stol. XI. a XII., musila se spokojovati často s kněžstvem a mnišstvem v latině nedosti zběhlým, také jeptišky nevyznaly se dosti v latině. Aby se umožnilo takovýmto služebníkům církevním modlení breviře, bylo potřebí povoliti překlad žalmův a pořiditi jej. Bylo řečeno výše, že český překlad celého žaltáře a s ním i kantik, symbola Athanasiova a litanií, je doložena před sklonkem XIII. stol. Shody v opisovačských chybách mezi ŽGloss a ŽW (omazal si " distulisti" m. ováhal si, nestuluvneho " barbarum" m. nesmluvného) ukazují k tomu, že už předloha obou těchto textů měla chyby opisovačské a byla pořízena z originálu staršího z pol. nebo snad i poč. XIII. stol.
Úvaha o potřebě překladu žaltářového činí pravděpodobným, že se žaltář počal překládati do č. snad již v stol. X. nebo XI. Brzy po něm došlo na P r o r o k y neb aspoň na části z nich, ježto v lekcích mešních, nedělních i svátečních nejsou vzácné epištoly čerpané ze starozákonních proroků. Texty dochované jsou ovšem až ze stol. XIV. Ve 2 pol. XIII

byl dále hotov nepochybně již také překlad prvních dvou knih Mojžíšových Genese a Exodu Genese jakožto základu křesť. kosmologie, Exodu jako knihy, ve které jest uložen dekalog.

Z týchž důvodů jako knihy starozákonní byl překládán i N. Z. Zprvu saženo nepochybně k mešním evangeliím nedělním, pak svátečním a posléze i k epištolám. Nejstarší stč. evangeliáře dochovány jsou zase až ze XIV. stol.

Posléze zdá se, že na sklonku XIII. stol. vznikla také báseň o Umučení Páně dochovaná ve dvou zlomcích XIV. stol.
Pozn. Památky literární slova myšlená, části větní, věty, verše, písně psané čistým jazykem českým sahají tedy nejhloub do 1. pol. XIII. stol., památky psané jaz. č. a stsl. do doby kolem r. 1100.
Počátky české činnosti literární jsou však jistě starší a začaly se nepochybně s uvedením křesťanství k nám.
Památky jazykové jsou starší, sahají až do stol. IX. (první datum 805). Do sklonku XI. stol. jsou to bohemismy v textech stsl., bohemika chudá a většinou nesp...

lehlivá v lat. legendách a kronikách); v Fenkenově leg. o sv. Ludmile, v Gumpoldově leg. o sv. Václavu, u R..erda (pol. IX. stol.), Vidukinda (konec X. stol.) a L..tuara (poč. XI.), ve zprávách židovských obchodníků a cestovatelů (Grünwald, V. Č. A. 1893), ve zprávách Arabů zvl. Al. Bekrího (velmi nespolehlivých ...i vykladatelé čtou kušâr, druzů pešsê), v listinách ci.. a bullách pap. a zápisy na mincích (č. nápisy na zv..ch domech a náhrobcích nepřesahují r. 1350), od skl. XI. stol. do poč. XIV. pak bohemika u Kosmy a jeho pokračovatelů, v klášt. nekrolozích (na př. Podlažickém z let 1203-1229 s velikým bohatstvím jmen osobních, Plašek (Lfil. 34, 1907, 114), v seznamech mnichů, ve formulářích (od stol. XIII.), v knihách městských a urbářích (také až od stol. XIII.), v listinách a cizích textech lat. a něm. (bohemika z textů něm. 1248-1280 sebral A. Kraus, Jan z Michalovic 71-72, jsou to na př. dobraytse Prâze witaipan neppowus nie rezumie pan mosanze giselize atp.).

II. OD VYMŘENÍ PŘEMYSLOVCŮ DO KARLA IV. 1306-1346

Křižáckými válkami způsoben byl v kultu-ra.. životě národů západoevropských veliký obrat,

jimi nejen že se svými ideami zbožnosti, stu novým vědomím protivy mezi věřícím a nevěřícím věrnosti pánu osobní statečnosti ochrany slabých a úcty k ženě ... rytířstvo dostoupilo vrcholu ony změnily od základu i západoevropskou poesii.

Výpravami křižovými nastalo totiž sblížení národů. Styky na dlouhých cestách k východu, společné útrapy společný na konečný cíl dávaly zapomínati na různosti národnostní a zvyko... národové bojující proti nevěřícím splývali v jediné křesťanské těleso. Výpravami těmi otevřel se národům západoevropským také nový svět: orient, země událostí fantastických, která kromě svých zvláštností zeměpisných poskytovala fantasii hojné látky i svými tradicemi historickými.

Nový vkus ovládl Evropu. Osobám biblickým, křesť. mučedníkům dostalo se omládlého půvabu, hrdinové antičtí, germánští i keltští oživeni a oděni v roucho středověkého rytířství. Celá záp. Evropa libuje si v týchž látkách a zpracovává je v témž stylu.

A kdežto dříve literátem byl jen kněz, nyní stává se jím i šlechtic.

Také Čechy byly tímto proudem osvětovým zasaženy, avšak až tehdy, když na západě již vysýchal. Půda k tomu byla u nás stoletím třináctým dobře připravena. Poslední Přemyslovci

zavádějí k nám instituce západoevropské a na podporu královské komory čím dál silnější proudy něm kolonistů s pr-hy přicházejí pak i cizí mrav, kroj, turnaje, záliba v pevných hradech s německými jmény znalost a obliba němčiny u dvora a šlechty pronikání němčiny i do správy státní a života veřejného a zájem o německé písemnictví

Když štědrost něm pánů byla již vyčerpána a králové čeští pro své snahy o trůn císařský viděli vítanou oporu i v poesii, stávají se němečtí pěvci častými hosty při dvorech českých králův a později podle král. vzoru i na hradech české šlechty Reinmar von Zweter, Ligeher Fridrich von Sunburg Tanhûser Bruder Wernher, Ludwig von Meď'itz aj. opěvají nadšeně nevyčerpanou štědrost českých králův a jejich jemné vzdělání Pro Přemysla Ot II dokončuje korutanský básník Ulrich von Türlin " Willehalma " Wolframa z Eschenbachu a neznámý básník něm oplakává předčasnou smrt " zlatého a železného" krále vzpomínkou na jeho čest a štědrost Václavovi II. věnuje Ulrich von Eschenbach Alexandreidu, kterou začal skládati na podnět Přemysla II, ve svém zpracování " Willehalma von Wenden" oslovuje ho jako „krále blahoslavené země", a Václav II. třemi milostnými písněmi německými rozmnožuje sám řadu minesängrů. Pro českého pána Reimunta z Lichtenburka dokončuje Heinrich von Friberk TRISTANA od Gottfrieda Štrasburského, týž

básník r. 1293 oslavuje rytířskou jízdu českého pána Jana z Michalovic do Paříže, Boršovi z Oseka Ulrich von Eschenbach věnuje poslední knihu své ALEXANDREIDY.

Němečtí pěvci byli učiteli českých: učiteli v látce, učiteli formy a příkladem, aby i česká šlechta chopila se péra. Tak vidíme pod vlivem romantickým, tu slabým, tu silnějším vznikati u nás hojné legendy, které obsahově jsou přechodem od starší literatury kněžské i básně výpravné světské.

Záhy ozývá se proti romantice reakce. Od fantastičnosti obrat ke skutečnému životu znamenají počátky dramatu, vážný názor na život proti romantické dobrodružnosti proniká v poesii tendenční, od napodobení ciziny k vlastenectví vede Dalimil.

Vedle toho všeho šli svou cestou auktoři píšící, jako se psalo dřív, latinsky, píseň lidová a básně duchovní a pokusy o českou prósu.

Auktoři píšící latinsky.

Latinsky v této době psali zdomácnělý cizinec Petr Žitavský a František Pražský.

Petr Žitavský, opat Zbraslavský, pocházel ze Žitavy a byl původu německého. Narodil se mezi lety 1260–1270. Vzdělání nabyl značného. Z jeho díla je patrno, že se vyznal velmi dobře nejen v bibli, sv. otcích a kanon. právu, nýbrž i v klasických autorech Vergiliovi, Horatiovi, Senekovi, Ovidiovi, Catonovi (arci z druhé ruky), že znal také něm. nár. básníka Nitharda, že uměl česky a snad něco i z jazyka římského. Je možné, že základ svého vzdělání nabyl v Praze. R. 1297 byl účasten při korunovaci krále Václava, 1305 byl při jeho pohřbu ve Zbraslavi, nepochybně už jako člen kláštera. Dosáhnuv kněžství, stal se opatem svého opata Konráda. V této hodnosti byl jeho průvodcem 1307 do Heilbronnu a přinesl kněžně Elišce zprávu, jíž se otvírala naděje na dosažení trůnu otcovského po boku budoucího manžela Jana Lucemburského. Již v této době získal si přízeň a důvěru Eliščinu a byl zasvěcen do všech jejích poměrů, bývaje svědkem jejího domácího zaměstnání. R. 1310 byl opět se svým opatem při slavnostním poselství k Jindřichovi VII., byl pak průvodcem Eliščiným, když r. 1310 před stranou korutanskou utekla z Čech, byl přítomen svatbě Eliščině s Janem ve Špíru a vrátil se v průvodu novomanželů do Prahy. R. 1311 účastnil se v král. průvodu jízdy na Moravu, zejm. do Brna, 1312 pobýval s Eliškou na Moravě, zejm. v Ivančicích, kam se Eliška vypra-

vila přesvědčit se o zázraku s hostií R 1313 byl při vojsku krále Jana táhnoucím na pomoc císaři Jindřichovi do Italie r 1314 při schůzi voličů císaře římského v Koblenci R 1316 stal se nástupcem Konrádovým v hodnosti opatske Od te doby byl pravidelným svědkem všech slavností dvorských R 1317 když se ubíral ke generální kapitule řadu cisterske ho svěřila mu Eliška poslání) které mělo krále Jana dele roku mimo Čechy meškajícího upozorniti na potřeby jeho pří tomnosti v zemi R 1319 byl svědkem obléhání Starého mě sta králem Janem 1321 navštívil Porýní a četné kraje fran couzské v letech 1322 1325 navštěvoval častěji Elišku v je jím vyhnanství baverskem 1329 položil základ k přístavbě novych kaplí a k dokončení celé stavby kostelní ve Zbrasla vi 1333 dokončil nadherny vodovod ve Zbraslavi stýkal se po návratu Karlově častěji s ním (jeho tbc ?) zemřel) 1339 (V lednu 1339 je ještě opatem 1340 [illegible] opat [illegible] ný) Petr jest autorem kniky Zbraslavské " Chronicon aulae regiae" Předchůdcem jeho ve spisování byl [illegible] Ota Tento O t a byl rodem Durynčem R 1292 když se klášter Zbraslavsky zakládal přišel do něho jako [illegible] kláštera sedlckého 1293 složil řeholní sliby [illegible] mlád [illegible] ten opatem ale po [illegible] druhém roce [illegible] složil r 1314

zemřel. Když po smrti zakladatelově klášter přál si míti vypsán život jeho, byl Ota k tomu vybrán. Díla svého neukončil, zatím napsal jen prvních 51 kapitol. Ráz jejich je legendární, příběhů veřejných autor všímá si jen potud, pokud souvisí s osobou Václava II.

Teprv po jeho smrti jal se ve spisování jeho pokračovati Petr, byv k tomu vybídnut Janem, opatem waldsasským (i v Bavorsku). Tomuto Janovi je kronika Petrova také věnována. Rozdělena je na tři knihy. První má 30 kapitol a vypravuje život Vaclava II., III., události z doby Rudolfovy a Jindř. Korut., něco o Janovi a Jindřichu VII., druhá ve 34 kap. píše o událostech let 1317–1337, třetí (o 15 kap.) má za předmět rok 1338. Program Otův jest u Petra značně rozšířen zájmem o události veřejné. Do knihy I. vetkána jest celá práce Otova s nemnohými změnami. Autor psal práci svou po kusích: život Vaclava II. dokončil mezi r. 1314 a 1316, s celou knihou I. hotov byl po usilné práci roku 1317, do té doby pak už spěl k líčení doby vlastní, psal skoro současně s událostmi nebo o málo později, v souvislejších partiích, kdy bylo lze o věci již pronésti soud. Některé partie vepsány byly do kroniky téměř současně, jiné přešly do ní asi na základě poznámek, které si Petr hned po seznání události byl učinil. Cenu má Petr značnou. Mnoho viděl, měl mnoho důleži

ých stykův a staral se o to, aby měl zprávy spolehlivé o Václavu II. a Elišce píše poněkud stranicky v jejich prospech totiž Čech svou druhou vlast má dojemně rád. Kniha jeho není také bez hodnoty umělecké. Petr má smysl pro symetrii a prokládá prósu často leoninskými hexametry.
Rukopisů je několik, jeden z nich Vatikánský snad je Petrovým autografem. Vydání ve Fontes R. B. IV. český překlad pořídil J. V. Novák, rozpravu o celé kronice V. Novotný (úvodem k tomuto překladu napsal 1905.

1) 1/2 XIII – 1342
2) 1/2 XIII – 1353

František probošt Pražský Čech nar. se asi r. 1290, žil r. 1320 nebo 23 v Římě, pak stal se postupně správcem školy na Vyšehradě, kazatelem u sv. Víta, kanovníkem a proboštem a zemřel po r. 1353 (snad 1362 (Kruger). Napsal kroniku českou ve dvou recensích. Prvá dedikovaná biskupu pražskému Janu z Dražic (zem. r. 1343) vypravuje příběhy od pol. XIII. stol. do r. 1342, druhá věnovaná Karlu IV. má předmětem události od pol. XIII. stol. do r. 1353. Obě recense se v částech přednějších shodují, rozdíl je v knize poslední třetí, která v 1. recensi má 7, v 2. 30 kap. Recense první psána byla v letech 1341 a 1342. Druhá začata po r. 1353, souditi lze ze zpráv o Tatarech, Číně a Asii vůbec, které měl František nepochybně od ...

Arch. 7

gnolino přislého do Prahy až r. 1353. Ukončena byla před r. 1355, roku tohoto totiž byl Karel korunován na císaře; František zve ho však ještě pouze králem. Prameny Františkovými byli velikou měrou Petr Žitavský, základ jeho díla dále tvořku druhé pokrač. Kosmy a Dalimila a posléze autopsie, tato do r. 1336 málo, odtud skoro vyčerpe. Cena Františkova je v tom, co přidává z vlastní zkušenosti. Zajímavé je, že podává správný výklad o zatmění měsíce a slunce. Text recense I. zachoval se v rkpe kapitulním, rec. II. ve vídeňském františkánském. Poslední vydání od Emlera ve FRB IV.

B. Epika.

1. Epika duchovní. Prameny epiky duchovní byly apokryfy a legendy.

Apokryfy (od ř. ἀπόκρυφος, skrytý), jsou knihy, které se vydávají za část Písma sv., ale od autority církevní v té vlastnosti nejsou uznávány.

Příčiny, proč apokryfy vznikaly, byly několikeré, zbožná touha dověděti se o událostech St. a Nového zákona víc než z knih kanonických, zvědavost obecná, zejm. o věcech posvátných, a posléze i snahy haeretiků nauky své opříti

cioli

Rozeznávají se apokryfy starozákonní a novozákonní

L e g e n d y vznikaly už v prvních dobách křesťanských život a smrt velikých mučedníků vypisovány, aby se při bohoslužbách tyto opisy předčítaly pro posílení víry. S rozvojem křesťanství ve středověku zejména se vzrůstem života asketického a se vzrůstem kultu svatých legend při bývá tolik, že vznikají sbírky jich. Z těch nejproslulejší jsou na východě řecký svod Simeona a Metafrasty (X stol) na západě latinský svod arcib. janovského Dominikána Jakuba de Voragine (zemř. 1298 Voraggio v Janovsku) zvaný " L e g e n d a a u r e a nebo Historia lombardica" nebo Passional, vypravující legendy světců v pořadku kalendařním.

Legenda aurea dokončena byla po r. 1270, do r. 1500 vyšlo jí přes 70 vydání. Kritického vydání legend podjali se Bollandisté. R. 1628 vydal jesuita Rosweyde legendovou sbírku " Vitae patrum". Z ní vzal si Bolland a jeho druhové podnět k založení obrovské kollekce "Acta sanctorum" srovnané rovněž jako Laurea pořadkem kalendářním. R. 1643 vyšel v Brusselu I díl. V kollekci pokračuje se dosud; vyšlo přes 60 svazků foliových. Vedle díla hlavního vydávají bollandisté

Analecta Bollandiana") Do lit. národních přejímají se le- gendy dílem tak, že spisovatel má předlohu jedinou, dílem tak, že užívá pramenů několika, které se v jeho zpracování kříží. V takovém případě, kde nelze při legendě udati jedi- né předlohy přímé, říkává se někdy, že byla pramenem legen- dová tradice.

(Jméno legenda značilo původně vše, co se čtlo při mši; ča- sem se význam slova zúžil na pojem, který slovu podkládáme dosud).

Nejstarší české legendy veršované jsou: leg. o seslání Ducha sv., o Pilátu, Jidáši, o Apoštolích, Panně Marii a Umučení.

Z leg. (nebo apokryfu) o seslání Ducha svatého (sv. D.) zachoval se zlomek o 102 verších. Je to pravá polo- vice listu pergamenového, na sedm kolmých proužků rozřezaná, z nichž pátý schází. Chová se v Museu. Nalezen byl r. 1829, poprvé otištěn Hankou (ČČM 1829) k potřebě vědecké od Do- lanského v L. Q. 1893, XX. Obsahem je: Lid se diví, že apo- štolé mluví různými jazyky, pak řeč Petrova a všeobecné křtě- ní. Pramen není znám.

Z legendy (nebo apokryfu) o Pilátu (Pil.) zacho-

val se pergamenový zlomek o 107 verších. Chová se v Museu. Nalezen rovněž 1829 poprvé otištěn zase Hankou (ČČM 1829 " Král na lovu"), k potřebě vědecké od Dolanského (l. c.). Že je to zlomek Piláta poznal Nebeský. Pramenem vzdělání českého byla Laurea kap. LIII " de passione domini", do níž vložena apokryfní historie Pilátova a latinská versovaná legenda z XII stol. " Vita Pilati" (otisk u Nebeského, ČČM 1847, I, a u Flajšhanse Nejst. památky): obsah Laurea byl kostrou, Vita dodávala výplně.

Obsah celého vypravování o Pilátu jest podle Laurey tento:

Král Tyrus měl syna s Pila dcerou mlynáře Ata, odtud jméno dítěte Pilatus. Pilát ve třech letech poslán ke králi Tyrovi. Král má též svého syna, oba spolu odrůstají až Pilát královice zabije. Za to má Pilát zemříti. Ale král pošle ho místo poplatku do Říma. Tu setká se Pilát se synem krále franckého, který je tu rovněž zástavou a ve sváru za bije i jej. Římané se domnívají, že takový násilník jim může prokázati dobré služby a pošlou jej proto na ostrov Pontus, jehož nikdo nemůže ovládnout. Pilát tam zavede pořádek a dostane jméno Pontský. Odtud pozve si ho Herodes a učiní ho svým náměstkem. Pilát způsobí pak uplacením v Římě že dostane místo Heroda správu země sám. Za jeho spravování ukřižován jest Kristus. V Římě rozstůně se císař Tiberius

sóva slyší o divotvorci Kristu posle pro n , ale posel Volusianus přichází se zprávou , že Kristus jest ukřižován . přivádí s sebou sv Veroniku Veronika má s sebou obraz Kristův Tiberius naň pohlédne a uzdraví se Pilát je pak pro smrt Kristovu uvezněn a sám se zabije Tělo jeho hozeno do Tiberu Tam působí dutí vod přeneseno proto do Rhodanu tam působí bouře zas . vyzeno konečně do jakési horské studně kde působí neklid vody až podnes

V dochovaném českém zlomku mluví se nejprv o soudném dni pak o městě Mohuci stojícím nad stokem řeky Mohanu a potoka Cíby (odtud prý jmeno Mohuc) o králi na lovu a o narození Pilátově končí se slovy královými novorozenému synovi že složí dobré jmeno (Pozn Krome L.Aurea jsou ještě jiné verse legendy o Pilatu na pr. verse ve Vita Pilati Moganus Cia Moguncia. král Atus matka Pila syn Pilatus nebo verse bulharská z 18 stol Kesar August m Tiberia Marta m. Veroniky

Z leg (neb o apokryfu) o Jidáši jsou zachovány dva zlom' Jeden (Jid) nalezen spolu se sv D a Pil v jednom ?????? archivě odtud přešel do majetku budějovického professora Schönbecka a ten jej r 1829 daroval Museu.Je to úplný list pergamenový Otisk od Hanky (ČČM 1829

k potřebě vědecké od Gebauera (LfII 1878 ukázky str. 19-22), Patery (ČČM 1888 93 sl.) a velmi nedbale od Flajšhanse Nejst. památky . Zlomek druhý (Jid. Drk.) objevil r. 1878 v knihovně kláštera Drkolenského v Horních Rakousích Patera. Je to dolejší část listu pergamenového . mnoho veršů je zle vyškrabáno (Vydal Patera ČČM 1888 94 sl.). Oba zlomky jsou části téhož textu, kde se zlomek Dr. končí, musejní se začíná, dohromady je dochováno asi 270 veršů. Přímý pramen vzdělání českého není znám . Je velice pravděpodobno, že básník kostru snad převzal z Laurea a že ji doplňoval odji nud nepochybně z nějakého apokryfu . Laureus totiž sám v úvodě vypravování o Jidáši odkazuje na apokryfní slovy „legitur in quadam historia licet apocrypha" a vzdělání české shoduje se na jednom místě se starofranc. Mystère de la Passion , kteroužto shodu nejsnaze lze vysvětliti předpokladem, že i franc. i čes. básník čerpali na příslušném místě ze společné apokryfické předlohy latinské . Předlohou tou nebyl žádný z apokryfických textů známých.

Obsah celého vypravování o Jidáši podle Laurea jest tento.

V Jerusalemě žijí manželé Ruben a Ciborea. Ciborea má sen, že porodí syna, který bude záhubou celého rodu. Když se syn narodí, pohozen, aby se sen nemohl vyplniti, v m.

šíku do moře. Vlny zanesou ho k ostrovu Skariot. Královna ostrova nemajíc dětí ač pohození dítě tajně vychovat a vydává je za vlastního syna. Za čas narodí se jí vlastní syn. Chlapci se jednou spolu pohněvají a tu vyjde na jevo, že Jidáš není vlastní syn. Jidáš v hněvu zabije kralevice a uteče do Jerusaléma. V Jerusalémě přijme ho Pilat za správce domu. Jednou Pilat dívá se z oken svého palace do zahrady Rubenovy a zachce se mu jablek. Pošle pro ně Jidáše. Ruben ho na jablkách chytí a Jidáš ho zabije. Pilat dá pak Jidášovi v majetek všechen statek Rubenův a Ciboreu za manželku. Ciborea kdysi v noci hořekuje. Jidáš ptá se proč a tu se z vypravování Ciboreina vyjeví, že Jidáš je manželem své matky. Na radu Ciboreinu jde Jidáš k pánu Ježíši prosit za odpuštění. Ježíš přijme ho za apoštola a pokladníka. Jidáš ho okrádá a pak i zradí. Z lítosti se posleze oběsí.

Ve fabuli této jest několik motivů vzatých z pověstí jiných. Zejm. připomíná sen Ciborein na sen Hekubin, nalezení Jidášovo u Škariotu na nalezení Mojžíšovo král. dcerou v Egyptě, zabití otcovo a manželství s matkou na histo- rii Oidipovskou a na Gregoria am Steine, vražda v rodině královské na Piláta.

V dochovaném zlomku českém drkolenském vypravu-

je se, jak královna škariotská vydává Jidáše za vlastního, jak se jí narodí syn vlastní, jak Jidáš bije nevlastního bratra, jak se královna naň rozhněvá a prohlásí, že není její, jak Jidáš u rybáře přezvídá, připlul-li opravdu v košíku, a jak po myšlí nevlastního bratra zabíti, zlomek musejní pokračuje pak od provedení vraždy v zemi škariotské až po pláč Ciborein.

Český text je datován. Básník připojuje k vypravování o smrti královice škariotského totiž slova: " Znamenajmy při tom z vlasti,/ jež sě stalo v Čechách nenie,/ kdež přívuz-
to nyní
ných králev kralevkých nenie,/ počnúc od Přemysla krále,/ kak ho syn
Přemysla II.

(Václav II.), kak vnuk (Václav III.) na mále/ (málo pobyli) sějsú sbyli na sem světě./Poslední byl ješče dietě (17 leté) Počen sě (začav býti) ščedr hi udaten/ a jsa svým liudém pestaten ,/ (pomocen) všakž nemohl toho užiti,/ musil u mladých dnech sníti / Kakž koli byl všiem povolil,/ všakž nevinně svú krev prolil".

Tato narážka, podle níž nyní vymřel rod přemyslevský, ukazuje, že báseň byla skládána r. 1306 nebo brzy po něm.-

V českém textu jsou pěkné průpovídky: " což jest podobno k čemu, to vždy jako přilne k němu" (lat res similes sibi sunt habiles); všeliká novina liubši jest než-li věc jiná", " když sě chce (-má) co sdieti, to sě vězdy někak sklade" (přihodí).

Nevděk Jidášův ke královské vychovatelce pěkně jest illustrován aesopskou bajkou o hadu, který v zimě byl zahřát člověkem a pak mu poštípal děti.

Legenda o apoštolích (Ap) zachována je rovněž jen ve zlomcích, vesměs pergamenových. Jeden z nich, (celý list obsahující 156 veršů), obdržel darem od nálezce, který jej sloupl s desk knihy, Šafařík otiskl jej v ČČM 1847,I, 295-303; odtud jméno zlomek Šafaříkův (Ap Š).
Druhý, jen hořejší část listu, celkem 116 veršů, objevil r. 178 na přídeští rkpu dvorní knihovny vídeňské Fort. Durich; odtud jméno zlomek Durichův (Ap D); první úplný otisk pořídil Dobrovský (1818), znovu Menčík, Lfil. VI, 1879, 140-142.
Konečně se sem hlásí ještě 1. a 2.3.4. ze čtrnácti proužků, které jsou majetkem bibliothekáře Patery; jeden z těchto proužků (č 1) našel r. 1858 Höfler, ostatní mezi lety 1878-1884 Patera. Otisk všech pořídil Flajšhans v ČČM 1901, LXXV, 50-54. Všecky dochované zlomky jsou částí téhož kodexu. Začátek jeho je v Paterově proužku Č 1. Zlomek Durichův, začínající se koncem leg. o sv. Petru jest pokračování zlomku Šafaříkova, který se počátkem legendy o sv. Petru končí; mezi oběma zlomky jest však mezera asi list, t. j. 156 veršů veliká. Zlomek na Paterových proužcích 2.3.4 je nepochybně za se pokračováním zlomku Durichova, avšak po mezeře nejméně ce-

lého dvoulistí. Dílem dochováno, dílem dosvědčeno zachovanými zlomky jest tedy 4×156 veršů, pro mezery domýšlíme se nejméně 3×156 veršů. Celá báseň měla podle toho kolem 1100 veršů, spíš více.-

Pramenem jejím, podle kterého jsou vypočítávány také mezery mezi dochovanými zlomky, byla Legenda aurea.-

Obsahem zlomku Šafaříkova jsou osudy sv. Jana (jat císařem Domitiánem; vsazen do vroucího oleje vyvazl bez pohromy, vstoupí po mši do připraveného hrobu zahalen je září a tělo jeho zmizí) osudy svatého Motyáše (zvolen na místě Jidáše, který za svou zradu hanebně skončil; působil v Makedonii, tam ho chtěli oslepiti otráveným nápojem, ale nápoj nepůsobil, dán do žaláře, nepřátelé jeho pohltí země, sv. Marka (umučen v Alexandrii. Benátčané odvezou jeho tělo proto je chrání na moři), sv. Filipa (šest dní před smrtí sezve své učedníky a napomíná je; pak ukřižován) a sv Petra (oplakává stále svou zradu, až mu líce uvadnou).

Zlomek Durichův končí historii sv. Petra vypravováním o Neronovi (Nero chtě se podívati, jak ležel v matčině životě, poroučí zabíti svou matku, lékaři mu to však vymluví; chce tedy zkusiti, jaké jsou porodní bolesti, lékaři dají mu polknouti žábu, ta naduří, a Nero po čase ji zvrátí; pak ji dá zazditi a jako dítě tajně krmiti, od této latens rana je jméno Lateran;" takéže hi mistr Seneka vykládá sě sám sě sěka"),

a začíná historii sv. Jakuba většího. Paterův určený dosud zlomek (č. 2,3,4) je fragment o sv. Jakubu menším.-
Složení básně bývá kladeno do sklonku XIII. stol. Pravděpodobnější je však, že vznikla až v té době jako leg. o Jidáši. Pramen její, Legenda aurea, dokončena byla po r. 1270. Do Čech dostala se as koncem 13. stol., a nepochybně jen v jediném exempláři. Ten měl německý básník, který podle LAurey skládal báseň o příchodu Kristově pro paní Maří z Hradce, rozenou z Hardegga, dosvědčenou v letech 1291-1299. Teprv od tohoto básníka dostal se exemplář LAurey asi do rukou skladateli naší legendy.
(Právě tak dostal původce Alexandreidy exemplář Gualthera z rukou Ulricha z Eschenbachu.)Tím přicházíme zajisté již do XIV. stol.- Palaeograficky hlásí se Ap D podle Waitze do stol XIII; poněvadž písmo u nás napodobí vzor západních sousedů poněkud opožděně, hodí se odhad Waitzův velmi pravděpodobně pro počátek stol. XIV.-
Ap. shoduje se s Jid. také orthografií a ukazuje k témuž skladateli.

Z legendy o Panně Marii(LMar) došlo nás 78 veršů v pergamenovém zlomku z poč. XIV. stol., chovaném v knihovně kapitulní. Zlomek ten skládá se ze dvou proužků. Jeden širší, oříznutý, objevil r. 1855 Höfler (na deskách), vydal Šafařík (ČČM XXXIX. 1855, 529 násl.); druhý, užší, uříznu-

tou část listu Höflerova nalezl 1878 Patera. Týž pořídil nové vydání celého zbytku, ČČM 1879, LIII.

Šafařík domníval se mylně, že text objevený Höflerem je zlomek básně o sv. Anně, matce Samuelově; odtud bylo naše skládání zváno legendou o sv. Anně.

Omyl Šafaříkův opravil Feifalik (1859 .S B W, XXXII, 300-311).

Pramenem legendy naší bylo vypravování Evangelia Pseudomathaei a nepochybně také anonymní lat. báseň Vita, z níž tu a tam básník přejímal vhodné výrazy.-

Obsah podle Evang. Pseudomatoušova je tento: Jáchym, muž cnostný, má boží požehnání na stádech, takže není mu rovného v Israeli. Ve dvacíti letech ožení se s Annou. Jednou jdou obětovat do Jerusaléma, nejsou však připuštěni, protože nemají dětí. Jáchym, zarmoucen tím, odchází na poušť a zdržuje se tam u svých stád pět měsíců. Anna jednou doma pláče a modlí se, aby jí ho Bůh vrátil, nebo aby jí zjevil, kde snad zemřel, by ho mohla pohřbit. Pak jde do zahrady a vidí tam na stromě (lat. in arbore lauri, č. v hrušce) hnízdo vrabčí s mláďaty. Roztklivěna tím modlí se, aby jí Bůh dal plod (scéna v Č. vzdělání velmi krásná) a anděl pak jí i Jáchymovi zvěstuje narození Panny Marie.

Ve fragmentu českém, který jest nepatrným zbytkem celku zajisté rozsáhlejšího, vypravuje se (ve v. 12-21) o požehnání Jáchymově ve stádech, dále o jeho odchodu na poušť (v 1-11)

a o smutku i modlitbách Anniných (22-78); fragment ten je opis, jak svědčí přehození veršů 12-21.

Legendy sv D, Pil. a Jid., zvané někdy (po Hankovi) také Zlomky epickými, psal buď písař jediný, anebo je sv D zápis písaře jednoho, Pil. a Jid., které jsou asi části téhož rkpu a možná i téže básně " Apokryfy", zápis písaře druhého. Ap a LMar zdají se částmi jediného kodexu, - Ap ze začátku, LMar z konce -; Písař byl zase možná jeden. Autor všech legend dosud jmenovaných byl, zdá se, jeden a týž. Tomu svědčí jednak obsah (v Ap.Š. je vynecháno to, co se vypravuje v Jid., ačkoli Leg. aurea život Jidášův vkládá do historie Matyášovy), jednak stejný postup práce (kostra přejata z textu jednoho a vyplňována z jiného), jednak stejná technika veršová (verš osmislabičný, sdružený dvojslabičný čistý rým), jednak jazyk (stejné stáří a stejný smysl pro stručnost a přiléhavost výrazu) a pravopis. Kde byl ten autor není známo; z dochovaných zlomků nelze ani vybrati, byl-li kněz či laik. Jisto jest, že to byl muž velice vzdělaný, bystrého smyslu pro události současné, citu vnímavého a veliký talent formální, opravdový básník, takže jest litovati, že se z jeho děl nezachovalo víc.

Jsou-li tyto vývody správné, je datována nejen leg. o Jidáši

nýbrž i legendy ostatní; rokem 1306 nebo dobou brzy potom

Skládání o Umučení známe několikeré. Nejstarší známo jest ve dvou zlomcích. Jeden, dvoulistí pergamenové značně poškozené, z 1. pol. XIV stol., nalezl r. 1799 ve Vídni Dominik Kynský, otiskl r. 1818 Dobrovský, (Geschichte 113-117); kde nyní tento zlomek jest, se neví.
Druhý úryvek téže básně, celkem 76 veršů zachoval se jako citát v Štítného Řečech svátečních (rkpe v Klem.).
Ani jeden ani druhý text nezachoval věrně znění prvotního, které složeno bylo asi již v XIII. stol. a bylo školou v níž se učil básník Jidáše. Předlohou byla modlitba církevní na květnou neděli.
Ve zlomku Kynského (Um, Umuč) modlí se Kristus před zrazením, Pilát se očišťuje z viny, a židé berou na sebe, u Štítného jest úvaha, že Pán Ježíš mohl jeti do Jeruzaléma ve velké slávě, ale jel prostě.-
Kromě textu tohoto je v č. lit. z 1. pol. XIV. stol. ještě Umučení Hrad. (697 veršů). Židé radí se, jak by Ježíše zahubili, provedou to- vypravováno podle evglia Matoušova.-Kristus pohřben. Pramenem bylo evg. Matoušovo a tradice legendová (zejm. Anselm). Vypravování je tu souvislé, živé a důstojné, jen sem tam zaráží výraz hrubý nebo naivní.-

Ráz lyrický, nábožného totiž rozjímání zavěšeného na příběh má Umučení Rajhradské (Um R), 404 verše z 1. pol. XIV. stol., dochované v jednom lat. slovníku kláštera rajhradského. Otisk v ČČM 1886, 589 sl.

Pravopisem i formou nejvíce se legendám dosud probíraným blíží leg. o sv. Alexiovi (LAl). Zachoval se z ní dvoulistový perg. fragment (osm sloupců), jehož vršek oříznut, celkem 106 veršů s mezerami. Nalezen byl Bočkem, nyní chová se v zemském archivu v Brně. Vydán byl r. 1851 od Nebeského v ČČM (chybně), r. 1861 od Feifalika v SB víd. phil.-hist.(správně).-

Pramenem(vzdělání českého) české legendy byl nějaký text z varianty římskolatinské.

Varianta tato vypravuje: Eufemian, vznešený Říman, má 300 sluhů, kteří chodí v šatech hedvábných se zlatými pásy. Je milosrdný, denně hostí u tří stolů chudé a sám sedí při stole s kněžími. Manželka jeho je Aglaes. Narodí se jim syn Alexius, učí se, v 20 roce rodiče najdou mu nevěstu z císařského rodu, on hned po svatbě v asketické náladě ji opustí a pluje do ciziny: do Laodiceje a do Edessy, kde je zázračný obraz. Jmění své rozdá a živí se ,sedaje před chrá-

mem, z almužen. Zatím otec rozesílá posly, aby ho hledali. Někteří z nich přijdou až do Edessy, obdarují Alexia, ale nepoznají ho. Matka lehá doma na prostřeném pytli, dokud prý se syn nevrátí, i vdova-panna očekává jeho návratu. Tak uplyne 17 let. Tu promluví zázračný obraz v Edesse: Ať vejde sluha boží! Když se sluha kostelní ptá obrazu „Kdo je ten sluha boží", dovídá se, že žebrák před chrámem, a uvede Alexia do chrámu; lid ctí pak Alexia za svatého. Alexius, chtě tomu ujíti, sedne na loď jedoucí do Cilicie, ale loď je zanesena do Říma. V Římě usadí se, nepoznán, pod schody v domě otcově a snáší tam po 17 let hojné ústrky od sluhů. Tuše smrt, vyžádá si kus papíru a na něm vypíše svůj život. Jedné neděle zazní v kostele hlas: Hledejte člověka božího, ať prosí za Řím. Na otázku, kde je ten člověk boží, hlas odpoví, že v domě Eufemianově. I jde do domu toho slavný průvod, v něm také císařové Arkadius a Honorius a papež Inocenc. Sluha naznačuje, že snad hledaným člověkem božím je žebrák pod schody. Žebrák je mrtev, v tváři má andělskou zář, list z ruky vydá pouze papeži. Papež jej čte. Eufemian padá do mdlob, dere si roucho i vlasy, matka pobíhá a objímá syna, nevěsta slzí, lid pláče. Papež a císařové dají Alexia na nosítka a prohlásí, že našli člověka božího. Lid se hrne k mrtvole, nemocní se dotekem uzdravují. Tělo vystaveno pak po 7 dní u sv. Bonifáce a pochováno v nádherné hrobce. - Varianta tato

Arch 8.

obsažena v Leg. aurei, u Bollandistů a také v čes. Passionále.

Dochovaný zlomek český vypravuje z toho ze všeho jen scény z konce: jak císař a papež berou Alexiovi list z ruky a jak otec, matka, nevěsta i lid hořekují, celkem asi čtvrtinu celku; česká báseň celá měla podle toho asi 400 veršů.-
První zmínka o sv. Alexiovi, jehož smrt legendy mylně kladou mezi léty 380-400, poněvadž císař Honorius a papež Inocenc vládli společně jen 402-404, je v literatuře teprve v IX. stol. u hymnografa Josefa; úcta tohoto světce vzrůstá od XII. stol., do kalendáře pojat r. 1697. Se vzrůstou úcty vzmáhá se i alexievská literatura. V ní lze rozeznávati několik variant, zejména: jmenovanou římsko-latinskou, romantickou (Alexius učí se rytířství, zvony po jeho smrti samy zvoní; to na př. v něm., it.), řeckou (stručnější: nádhera Eufemianova pominuta, rovněž nářky po smrti Alexievě; to na př. u Simeona Metafrasty) a ruskou (m. Edessy Oděsa, m. papeže patriarcha nebo archijerej atd.)

Jsou známy legendy latinské, italské (15-17 stol.), francouzské (o těch zvl. monografie Gast-Parisa), španělské (mezi nimi drama ze 17. stol.), německé (8 básní střihu něm. z nich jedna od Konráda z Würzburka, vydal je Maßmann), anglické, řecké, ruské (drama ze 16 stol. a písně lidové v několika variantech), běloruská (ze XVI. stol., vzdělaná z před-

loky české, jak svědčí bohemismy: pomyje v/k valce albo na vojně, proto, zbor albo rada atd.), srbské (ze XV. stol. a lidová píseň z Bosny), bulharská, slovinská (píseň lidová), polské (drama ze XVI. nebo XVII. stol. a rým. legenda z XV. založená na ztraceném nějakém textě českém pořízeném z předlohy německé) a dvě veršované skladby české: jedna, z níž je dochován zlomek, a druhá ztracená, kterou předpokládáme jakožto předlohu básně polské. (Prosaická legenda o Alexiovi je ovšem také v českém Passionále. Štítný zmiňuje se v Sborniku mus. o příběhu Alexiově, ale nevíme, odkud jej zná, zda z textu českého, či lat. či něm.).

Dochovaný zlomek básně české patří k legendám dobrým; poetický základ legendy, který našel chvalitele v samém Goethovi, je v něm nesetřen, a verš je pěkný, pravidelný (8 slab.), rým (sdružený) zvučný. Pravopis proti skupině legend jidášovské je však úpadkový. Složena byla báseň naše v 1. pol. XIV. stol.

Jiné veršované legendy české vzniklé v 1. pol. XIV. stol. jsou Anselm, leg. o sv. Jiří, Život Adama a Evy, Dědic[illegible] Ježíšove a leg. o sv. Prokopu.

Veršovaný Anselm dochoval se v nepatrném perga-

mezovém proužku, z 1. čtvrti XIV. stol. obsahujícím necelých 9 veršů, t. zv. zlomku Jistebnickém (Ans Jist; otiskl Patera v ČČM 1890, str. 191 sl.), recense neustanovitelné; 2) v zlomcích, které nalezl r. 1819 Horký v Dačicích a které se chovají nyní v knihovně Wiesenberské na Moravě, t.zv. Anselmu Wiesenberském (Ans W), psaném v 2. čtvrti XIV. stol. (otiskl Fejfalik v SB víd. 1861, znovu Patera v ČČM 1890, str. 188 sl.), textu recense starší; a 3) v rkpe Vítském, psaném mezi ll. 1380- 1400 (vyd. Patera 1886), kde je báseň celá v recensi mladší. (Vedle Anselmů veršovaných jsou v lit české také zpracování prosaická; zachovala se v zlomku kapitulním z poč. XIV. stol., otisk Paterův v ČČM 1880, ve 33 rkpech klem. ze XIV. a XV. stol., a v zlomcích Opatovických opsaných v 3. čtvrti XIV. stol. z předlohy značně starší, otisk v ČČM 1890, 191 sl.)

Pramenem Anselmů českých je lat. Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini, připsaný sv. Anselmu, arcibiskupu canterburskému (zemř. 1109). Sv. Anselm rozpráví zde s P. Marií o utrpení Páně, vyptává se zejména na podrobnosti, kterých není v evangeliích ("toho i jeden evangelista nepíše"), a P. Maria mu to zjevuje.
Ukázky z obsahu: Peníze, za něž byl P. Ježíš zrazen, byly tytéž, za které byl prodán Josef. Jidáš byl lakomec; český au-

tor dodává: "někteří tomu chtie, by byl Němec". Anděl těší zarmouceného Krista: "jinak to býti nemóže" (naivnost). Při zajímání Kristově P. Maria nebyla, protože nebylo slušné, aby chodila v noci venku. Petr skryje se po zradě na poušť a prodlí tam zarmoucen až do smrti Kristovy. Kříž Kristův měl délku 12 stop. P. Maria chce pomáhat nésti Kristu kříž, ale je odstrčena; Kristu pomáhá rytíř Jan, který je pak za to věčně živ. Po smrti scelí Ježíš své rány až na pět.

Zlomek Jist. a W je pro nepatrnost jich nesnadno oceniti. Báseň z Vít. přes důst. dikci valné ceny básnické nemá; nevadí ani tak naivnosti, jako to, že forma dialogu ruší proud vypravování a že verš je chatrný (4-15 slabičný, rýmy nepečlivé).

Se stanoviska lit. historického, zajímavý je ve Vít. passus o věčném židu, jejž český vzdělavatel přidal ze svého, zajímavý tím, že ten, kdo má být věčně živ, není tak k tomu určen kletbou, nýbrž úkolem, aby svědčil, jak P. Ježíš byl mučen.

<u>Legenda o sv. Jiří.</u> Tuto máme po stčesku v několika textech. Jsou to: 1. Zlomek kapitulní (Jiř Kap.). 3 nesouvislé proužky pergamenové z poč. XIV. stol. obsahující

celkem 24½ řádku; otiskl Patera v ČČM 1881, 276 sl. 2).text brněnsky (Jiř Brn.), celá legenda o 675 verších, dochovaná u sv. Jakuba v Brně na perg. proužcích psaných v pol. stol. XIV.; vydal Patera v ČČM 1887, 84 sl. 3.) Zlomek klementinský Jiř Klem.) ve zdejší univ. knihovně, psaný na konci XIV. stol celkem 28 veršů, otisk v ČČM 1881, str. 285. 4.) Zlomek Vratislavský (Jiř Vrat.), dva listy perg., nalezené ve Vratislavi, nyní chované v ČMus., psané v prvé pol. XV. stol., obsahem je prósa, na niž je viděti, že je zpracována z předlohy rýmované. Obsahem je náhodou táž scéna jako v Jiř Klem., otisk v Lfil, Ukázky a v ČČM.-

Krom toho je prosaický zlomek musejní (Jiř Mus., jeden ze Zlom Mus.), psaný v ll.1350-70, perg. list nalezený na deskách starého urbáře.

I pro stč literaturu důležité je krásné lidové vzdělání v písni moravské u Sušila. Srovnáním vzdělání tohoto s básní stč. (Jiř Brn.) ukazuje se totiž (Havlík, Boj s drakem v Brn. legendě o sv. Jiří, ČČM 1907, 423 sl.), že obě básně souvisí ze píseň moravská je bližší původní legendě řecké než legenda staročeská, a že tedy patrně jedna i druhá jsou zbytky jedné a téže skladby staročeské, nám v původní podobě nedochované. Předloha této nezachované skladby byl text latinský, nyní rovněž neznámý který byl překlad z textu řeckého (v knih.

Ambrosiánské v Miláně), doplněny vložkou o boji sv. Jiřího s drakem. (Text latinský nejbližší českému, ale bez vložky o boji s drakem, je v rkpé kláštera svatohavelského.)-

Obsah legendy o sv. Jiří je tento: Král Dacian pronásleduje křesťany. Ke svému dvoru sezve 72 králů. Mezi nimi je i Jiří z Kapadocie. Ten, jeda ke dvoru, vidí, že se lidé skrývají po horách, a slyší, jak ho varují před saní. Jiří se nelekne, jede dál a užří ustrašenou dívku, která ho napomíná k útěku. Jiří žádá na ní , aby uvěřila v Krista, a slibuje, že ji osvobodí. Tu vyšlehne proti němu ze saní plamen. Jiří vrazí jí do jícnu kopí, saň padne na stranu, Jiří hodí jí pak na šíji osidlo a káže dívce, aby vedla saň do města. Sám jde za ní. Otec dívčin , král, vida dceru vraceti se do města, volá na královnu: "Viz velikého diva, naše dcera je živa!" a dává Jiřímu za jeho veliké "vítězství" dceru i "království". Jiří obrací krále i lid ke křesťanství a jde dále ke dvoru Dacianovu. S ním a jinými králi zároveň sjede se tam mnohý lid, a Dacian pro hrůzu vystaví na odiv mučidla pro křesťany. Jiří tupí modly a vyznává Krista. Zato je mučen. V žaláři pak má vidění, že bude 7 let mučen, 3krát zabit a 3krát vzkříšen a po 4. mučení že bude vzat do nebe. Po tomto vidění hádá se s čarodějem Athanasem. Athanas promluví do ucha býku slovo, býk se rozpoltí. Jiří proti tomu požije jedu a jed mu neško-

-76-

dí. Athanas vida to, uvěří v Krista. Za to je sťat. Na to Jiří rozsekán a kusy naházeny do rybníka. Archanděl Gabriel je spojí a oživí, a ožilý Jiří hlásá v městě křesťanství. Jeden důstojník vida ten div, uvěří v Krista a s ním jeho vojsko. Za to postínáni. Král pak žádá na Jiřím divů i aby ze stolů byly stromy. Stane se. Jiří na to rozřezán pilou. Ožije však zas, káže a dělá zázraky. Mezi jiným vzkřísí několik mrtvých; jeden z nich Jobius, vypravuje, že umřel před 200 lety a trápí se v pekle, poněvadž neznal Krista, napomíná Daciana, aby uvěřil v Krista a dá se sám pokřtít. Jiří po té znovu rozřezán a zahrabán. Po třetí vzkříšen, zase káže, sluhové králevští umučivší ho uvěří a postínáni. Král přemlouvá Jiřího, aby obětoval modlám, on však před sochou Apollinovou pěje žalmy a poučuje lid o Kristu. Králová uvěří, přemlouvá krále ke křesťanství, sťata. Jiří odsouzen po třetí. Před smrtí modlí se, aby oheň zhubil pohanské krále, a pak mečem zemře...

Látka legendová o sv. Jiří je z literárních látek nejrozšířenějších a nejvlivnějších. První zpracování její bylo nejspíše řecké a vzniklo v Syrii ve stol. IV nebo V. Z řečtiny přeložena do lat. R. 494 papež Gelasius prohlásil je za apokryfické, ale tím množení průběhů nezastavil. Časem vzniká jakási recense nedokonalá (Lavr). Z řečt. a lat. rozšířila se leg. o sv. Jiří po lit. národních, pronikla i do lit. lidových: ruské, srb-

ské, bulharské, a do lidových obřejů (o tom Veselovskij Sv. Georgij v legendě, pěsně i obrjadě, Petrohrad 1880) a stala se oblíbenou látkou také umění výtvarných. Po česku vzdělána, jak svědčí zlomek kapitulní z poč. XIV. stol. a legenda Brněnská, která má rýmy j. lidí-pudí, súdu-lidu a která je zpracováním české básně starší, v prvních letech stol. XIV.

Veršovaný Život Adáma a Evy zachoval se ve fragmentech psaných v 1. čtvrti XIV. stol. na 14 perg. proužcích v knihovně kapitulní (Ad Kap). Je to celkem 86 veršů. Vydal Patera, ČČM 1884, 238 sl.

Pramenem básně naší byl nějaký lat. apokryf o Adamu a Evě, dosud blíže neznámý.-

Obsahem zlomků českých je: vzpoura ďáblova a jeho pád; závist ďáblova, že je člověk v ráji, přelstění Adama hadem a jablko "jemu (Adamovi) jest přesedlo, v kletvě sě jest [illegible] dnes jeho pokolenie jmá na hyrdle znamenie"; a [illegible] pro přestoupení božího přikázání.-

Podle toho, co se ze stč. básně o Adamovi dochovalo, je nesnadno celou oceniti; jisté je, že skladatel její nebyl vynikající veršovec; jsouť tu řádky délky nestjné, pravidlem osmislabičné, ale místy delší nebo kratší, a rýmy, které hledí někdy spojovati 2 až 5 veršů za sebou, nejsou dost čisté (anděl-ďábel)

Dětinství Ježíšovo je v literatuře staročeské zastoupeno dvěma skladbami. První z nich (Dět. Jež.) zachovala se ve zlomcích: dva pergamenové celé listy z ní nalezeny byly v Krumlově, dva [illegible] patřící mezi listy Krumlovské, objeveny v Budějovicích, ve dvojích zbytcích jest asi 340 veršů. Vydal Patera ČČM 1885 str. 118 sl. a 1889 str. 455 sl. Druhá skladba celá zapsána je v rkpse zvaném "Modlitby legendy" (M L); o té v [illegible] XXI. Pramenem českého Dětinství byly dva texty: Evangelium [illegible] de ortu beatae Mariae et infantia salvatoris, t. j. Evangelium Pseudomatoušovo, a Tomášův spis De pueritia Jesu.

Obsah [illegible] je tento: Ježíš v rodině; před jídlem [illegible], když spí v noci nebo ve dne, světlost jeho svítí jako plamen; cestou do Egypta Josef trhá klasy a jí; malý Ježíš hraje si s dětmi, oživí suchou, slanou rybu a sousedé přimějí proto vrchnost, u níž Ježíš s Josefem a P. Marií bydlí, aby je vyhnala z domu; Ježíš hodí vrabcům pšenici, aby se sletěli k mistrovi učícímu žáky, mistr je za to vyvrže z města; návrat do Nazareta; Ježíš slovem vyčistí vodu v rybníce, sousedé si naň stěžují, Josef ho vytahá za ucho a Ježíš ho upozorňuje, že je sice s ním, ale byl před ním; I dán k mistrovi, aby se učil písmu, ví více než on, a mistr žádá Josefa, aby žáka k němu již neposílal, křísí mrtvé.-

Vypravování celé drží se v látce věrně svých předloh, krásný je

na něm jadrný jazyk a správný verš.

Veršovaná legenda o sv. Prokopu zachovala se v rkpe Hradeckém, psaném v pol. XIV. stol. Zaujímá tam 29 listů; druhý je ztracen. Rkp Hradecký vydal Patera 1881 (list druhý v jeho vydání je interpelace Hankova. Obsah české veršované leg. o sv. Prokopu (1106vv) je tento: Ohlašovací začátek "slyšte o dědicěvi slovenském" atd. Pak příběh sám: Sv. Prokop nar. se v Chotúni u Čes. Brodu z rodiny kmetcké (selské).
Obsah listu druhého byl asi: Rodiče poslali ho na vzdělání slovanské. On pak čte rád slov. knihy. Mistři se tomu diví a pozorují, že se sv. Prokop neoddává kratochvíli, ale modlitbám a knihám. Vyšehradští kněží zvolí jej kanovníkem a chtí jej učiniti proboštem. Prokop žádá ... něco jiného. Ode dávna byl přemýšlel, kde by mohl bydleti stranou od lidí. Vyhledá mnicha O.S.B. a prosí, aby ho vyučil zákonu (řeholi). Mnich mu to vymlouvá; když však Prokop trvá na své prosbě, podá mu mnichového rúcha. Pak spolu bydlí, až se Pr. dobře naučí řeholi. Prokop po té odejde z Prahy do svého kraje a tam si najde místo vhodné pro svůj život poustevnický. Přijde k jedné skále u Kouřimě. V té jsou ďábli. Prokop hrozí jim, že je vyžene. Usadí se na tom místě a postaví domek i kapličku. Tak žije nějaký čas". "Ale nemóž sě město na hoře skrýti, takéž

[illegible] pod kádí býti." Kníže Oldřich vyjede do sázavských le-
sů na lov, honí jelena a ten se zastaví nad skálou sv. Proko-
pa. Sv. Prokop osekává právě dub, jelen skočí za něj, obrátí se
a Oldřich spatří mezi jeho parohy kříž. Sestoupí s koně,
vyptává se, zvídá Prokopovo jméno i [illegible], seznámí se
s Prokopovi, pije vodu Prokopem požehnanou, která se změní ve ví-
no, a vyzývá pak Prokopa, aby sebral víc bratří, on že jim vysta-
ví klášter a nadá zbožím. Prokop mu jeho úmysl schvaluje, a vy-
vádí ho z lesa. Oldřich poradí se s pány, postaví klášter a spo-
lu s [illegible] učiní zdráhajícího se Prokopa opatem. Prokop učí
bratry zákonu, častuje hosti, pomáhá nemocným, jeho "sláva"
(pověst) roste na vše strany, lidé se k němu scházejí, a on jim
káže." Pouze jest tu opatem byl, klášterského nic je nežil,
jedno svýma rukama vydělal, toho ještě chudým udielal". Zde
začíná legendista vypravovati o Prokových divech. O křížových
dnech jakýsi [illegible] přijde zdaleka a chce choditi "s kří-
ži" (s processí). Je však na druhém břehu Sázavy. I prosí Bo-
ha pro zásluhy sv. Prokopa, aby mu dopřál převezení. Tu se na
druhé straně řeky zjeví člunek, přijede k němu a převeze ho.
Prokop se o tom doví a vykládá, že se ten div stal ne pro Pro-
kopovo oslavení, nýbrž na důkaz, jakou moc má víra. Jednou
přivezou člověka posedlého ďáblem. Prokop ho svěří jednomu
mnichu, aby se postil a pěl nad ním klatbu ([illegible]rcismus). Sám
se také celý týden postí a ďábla pak zaklne. Ten vyletí j.

černý pták sedne na střechu kostela, spadne a rozbije se na čtyři kusy.- Ďáblové si stěžují, že je nad nimi "český člověk". Prokop vezme biřík a "svaté"(-svátost oltářní) a ďábly z jeskyně vyžene; ti se usadí na hoře Lobeč.- Slepé ženě Prokop navrátí zrak.- Po smrti Oldřichově nastoupí syn jeho Břetislav. Doví se o Prokopovi, jde k němu, poručí se do jeho modliteb, potvrdí ho v opatství a přidá klášteru zboží. Prokop- pokračuje legenda- byl velmi nábožný, pracovitý a přísný na kázeň. Divů dělal mnoho. Jednou dlí u něho týden člověk malomocný a chce pak ne zcela zdráv odejíti domů. Prokop lituje, že mu nemá co dát. Radí, aby počkal asi tři dni, že mu dá po sobě oděv. Na to zavolá si sestřence (sestřina syna) Vitoše a bratrce (bratrance) Jimrama, oznámí jim, že za tři dni zemře, a předpovídá, že nástupce Břetislavův Zbyhněv mnichy z kláštera sázavského vyžene, že však po šesti letech Vratislav je zase klášteru navrátí. Pak se dva dni modlí, třetí den zavolá ostatní bratry a zemře. Pohřbí jej biskup Severus z Prahy. Sukni Prokopovu dostane malomocný; jak ji oblekne, je zdráv. Při pohřbu je i jeden žebravý slepec. Ten by rád viděl pohřeb, i dáno mu na tu chvíli vidění.-

Po Prokopovi zvolen opatem Vitoš a vede si jako jeho ujec. "Po Břetislavovi nastoupí na trůn Zbyhněv." Ten kláštera nemilováše, nebo mnohých soků poslúcháše. Ti jemu nevěrně sočiechu a takto kněži mluviechu: Kněže, jsúť zde kacíř Slověné, jma[illegible]

kakés písmo jiné; činieť proroćstvie přemnoho. Kněže, nepřěpúščěj jim toho! Slúžieť slovanským hlaholem, stojiece před božím stolem. Věz, ež kacieř skyť sě obchodie, žeť zde takú službu plodie." Kníže sokům uvěří, mnichy vyžene a místo dá Němcům. Sv. Prokop jim však nepřeje. Když jdou první noc na jitřní, sv. Prokop se zjeví, proroku je jim, vypovídá je a hrozí jim trestem. Druhou noc zjeví se zas, opakuje svou výpověď, ale "na to Němci nic netbachu, na spíli to obrátichu." Prokop zjeví se jim po třetí a domlouvá jim důrazně: "Ne vám sem jáz to miesto upravil, ale mým synóm sem ustavil. ne vám, nevěrní sokové; vy jste otkuds hanební Uhřevé. Nechtěli ste poslúchat řeči dobré, jáť vám ostuzi bydlo sázavské. Náhle neostávejte své dráhy, ujímajte s rychlostí do Prahy! To mluvě v ruce berlu držieše, jíž nemilostivě Němcě topieše." Němci utekou ke knížeti a prohlásí, že se do kláštera nevrátí. Nastoupí Vratislav, dá vyhledati Viteše a uvede jej zase v opatství.

Legenda o sv. Prokopu souvisí s klášterem Sázavským. Klášter tento začal stavět pro svého zpovědníka Prokopa r. 1032 Olřich, dokončil jej 1039 Břetislav. Klášter měl bohoslužbu slovanskou. Prokop zemř. 1055. Nástupce Břetislavův Spytihněv II, kníže nábožný, který měl zálibu v theologii, dal se přemluviti, že liturgie slovanská vede k pokrytství, a vypudil

mnichy slovanské, r. 1059. Ti odešli do Uher a opatství dáno něm. benediktinům z Břevnova. Vratislav II. r. 1064 povolal mnichy z Uher zpět a klášteru se vedlo pak dobře; i učení tu kvetlo (opat Božetěch). R. 1097 Břetislav II. slovanské mnichy pro domácí sváry znovu vyhnal a sice na vždy; klášter pak dán lat. mnichům z Břevnova. Klášter zbořen 1420 od husitů.-
Sv. Prokop kanonisován 1204, 4. čce. Tělo jeho 15[illegible] a r. 1588 přeneseno do Prahy ke Všem svatým. Kult jeho se v Čechách velmi vzmohl, v Čechách zasvěceno mu 50 kostelů; svátek jeho za Josefa II. byl zasvěcený.

Základem literatury o sv. Prokopu bylo ztracené slovanské sepsání o opatu Prokopovi, pořízené v letech 1053-1067 a záhy vzdělané neznámým mnichem po latinsku. Toto latinské vypravování, rovněž ztracené, byl časově druhý latinský spis vzniklý v Čechách (první byl Kristián). Latinská sázavská legenda, nezachovaná, byla pak pramenem mnichu Sázavskému, pokračovateli Kosmovu, který mnohově vedl si sice samostatně, ale hlavní data přijímal ze své předlohy. Z mnicha sázavského čerpal dále autor lat. legendy prokopské zachované v rkpe brněnském psaném ve XIV. stol. (také rkp. třebovský patří asi sem); autor ten, který pracoval o legendě prokopské před r. 1204, rozmnožil vypravování své předlohy některými zázraky. Výtahem z této recense je krátká legenda kartuziánského kláštera kolínského

Mnicha sázavského anebo legendy shodné s textem brněnským užil také skladatel nejrozšířenější legendy latinské o sv. Prokopu, žil ve 13 stol.; práce jeho otištěna je u Suria (De probatis sanctorum historiis, Kolín 1576-81), v Acta St ordinis S. Benedicti (1701 v Paříži), v obou s nemnohými přídavky, u Bollandistů (1721 v 2 svazku červencovém) a ve F R B 1873, I, 360-66, a byla asi předlohou i veršované legendy české. (O tom všem Pekař, Nejst. kronika česká 1903, str. 102 sl.).

Legenda má text poněkud jiný, stručnější. - Cena české veršované leg. o sv. Prokopu je v silném zabarvení nacionálním a v jazyce. Skladatel její, také dobře veršuje (asi týž j. při jiných kusích Hrad.), zejména dbá pravidelnosti verše; kde je verš víc než osmislabičný, je to vina opisovačova- jež legenda naše opis-, kterou lze prohlédnouti a napraviti, na př.: dota(va)d mu vidi nie [illegible] dota(va)ž tělo (svaté ne)pochováno, a (svého milého otce v zemi schovavše atd. Umělcem se však zde neprokázal. Řekne "amen", a přece zase pokračuje; místy je příliš drastický, zejm. v líčení toho, jak sv. Prokop vyhánět Němce, atd.

Otázka, kdy vznikla naše legenda, souvisí s otázkou po provenienci celého rkpu Hrad. Z legendy samé je patrno, že není mladší polovice XIV. stol., neboť rkpis pochází z pol. XIV. stol. a leg. naše je opis, a že není starší než z poč. XIV. stol., neboť se v ní připomíná Český Brod, kterýžto název, rozlišující Č. Brod od

N. Brodu je až ze XIV stol (Něm. Brod poprvé tak slove r 1308 před tím slul Brod Smilův)

K legendám přičísti lze i Pláč Marie Magdaleny obsažený v Hrad. Je to veršované zpracování Origenovy " Homilie super evangelium secundum Johannem feria V post pascha de planctu beate Mariae Magdalenae " uvažující v 1008 verších o pláči Marie Magdaleny když nenašla Krista v hrobě a o tom jak se jí Kristus zjevil v podobě zahradníka.

Český autor, o němž bude řeč při satirách, drží se předlohy své místy doslovně, obyčejně však rozvinuje myšlenky originálu do široka

Epika světská.

Zastoupena je v této době Alexandreidou.

Česká Alexandreis zachovala se v sedmi zlomcích. Jsu to

XIII 1. Zlomek Jindřichohradecký (Alx H), psaný podle staršího odhadu na sklonku 13 stol podle novějšího rozboru pocházející však až ze zač stol XIV uložený nyní z pozůstalosti Šafaříkovy v CMus. celkem nesouvisle 3 listy na nich 12 sloupců 493 verše parallelní s II.ou knihou a začátkem III knihy latinské Alexandreidy Gualtera Castellionskeho Je to opis; svědčí tomu opis chyby jako rkuce že jsú bez největy konce živi; 4 verše na ujmu souvislosti vynechány atd.

2. Zlomek svatovítský (AlxV), největší ze všech, papírový, psaný kolem r. 1400, v knihovně kapitulní, celkem 2460 souvislých veršů parallelních s I, II, III, knihou a začátkem IV. knihy Gualterovy. I to je opis. Svědčí tomu:

a) rýmy j. lidi-blúdí, všidy-ómudy, v zemi-svému atd.

b) chyby opis. jako apio pozlacená m. kopie atp.

c) ta okolnost, že zlomek psán později, než česká Alx. složena.

3. Zlomek vídenský (Alx Víd), psaný v 1. pol. XIV. stol., dochovaný ve dvorní knih. ve Vídni, celkem 2 souvislé listy, na nich 8 sloupců ořiznutých, celkem 109 veršů shodných s Alx Víd. 2044-2335. Zase opis (chyby opis.).

4. Zlomek budějovický, (Alx B), z 1. pol. XIV. stol., dochovaný v buděj. městském archivu, dva nesouvislé listy, na nich 8 sloupců, 342 verše parall. s Gualt. IV, V, VI. Také opis.

5. Zlomek musejní (Alx M) z 1. pol. XIV. stol., dochovaný v č. museu, dva listy nesouvislé, mezerovité, všeho 124 verše parall. ke Gualt. VI, VII, rovněž opis.

6. Zlomek budějovicko-musejní (Alx BM), zase z 1. pol. XIV. st podobný k Alx M, ale přece z jiného kodexu (rozdíl v liš-

kování), 2 listy souvislé, všeho 346 veršů parall. ke Gualt. VI, VII, zase opis.

Zlomek Šafaříkův (Alx Š), o něco mladší než zlomky B, M, BM ale ještě ze XIV. stol., v Č Mus. celkem 2 souvislé listy a na nich 8 sloupců ořezáním mezerovitých, všeho 118 veršů, někdy setřených a nečitelných, parall. ke G. IX.

Zlomek Víd. vydal Menčík v ČČM 1889, 371-373, zlomky ostatní Patera v knize: Zbytky rýmovaných Alexandreid stč 1881. Vydání komentované pořídil Prusík Staročeské Alexandreidy rýmované, Praha 1896. Příspěvky ke kritice textové od různých autorů v Lfil. Celkem zachováno je českého textu s opakováním 3992 veršů, bez opakování 3390 veršů. V nich reflektovány jsou Gualterovy knihy: I.) AlxV v. 3-934; II v Alx V v 935-1535, částečně je parallelní 1. list z Alx H; III. v Alx V 1536-2453, částečně je parall. Alx Víd. a 2. a 3. list z Alx H; začátek IV.) knihy v Alx V 2454-2460, a konec v Alx B; zač. V.) knihy v Alx B, konec v témže zlomku; VI. mezerovitě dílem v AlxB, dílem v Alx M a dílem v Alx BM; VII. částečně v Alx BM a v Alx M; z VIII. knihy není po česku dochováno nic; drobty z IX. v Alx Š; z X. nic.

Zachované verše česká jsou zpracováním asi dvou pětin básně Gualterovy, 3/5 básně se ztratily. Celá báseň česká měla podle

toho asi 8500 veršů

Říkáme celá báseň t. j. byla česká Alx přes to že je 7 zlomků jediná. (O tom Kraus v Athenaeu IX. 129 sl. Alexandreis nebo Alexandreidy.) Svědectví toho je několikero.

Je to předně stejný ráz rýmu ve všech zlomcích. Ve všech je skoro vždy dvojslabičný. Ve všech bývá tklivý t. j. rýmují se slova stejného znění ale různého významu na př. tehdy král v koráby vesla. Leza všem přijieti vesla. Ve všech je čistý, takže se rýmuje pravidelně i kvantita. Ve všech je skoro veskrze stepný a ve všech je materiál rýmový se opakující (oblíbené rýmy moře hoře, pole-pole, řeči-seči, na malé-krále atp.)

Za druhé je v celé Alexandreidě stejný verš. Ve všech je stejnou měrou správný. Ve všech vyskytá se t. zv. enjambement, na př. již e/ vší zemsku věc opraviechu. Ve všech bývá verš lomen, t. j. prvním ze dvou rýmujících se veršů končí se souvětí předešlé, druhým počíná se nové na př. . toho srdce na zeleve A meži tiem nikto nevie. Za třetí opakují se ve všech zlomcích některé dost zvláštní a charakteristické obraty na př. Alx V aby pro těch lidí hrozu nepotřel se nikte k vozu. Alx BM mimo všech jedn. zrádec hrozu pritre se k královu vozu. Alx V by boj tvrdý s každé strany. Alx B by boj tvrdý s obú stranú. Alx Š by boj v obe strany tvrdý. Alx V ot třetích pak střely letie jakžto krope z dešče léte. Alx B na vše strany střely letie jakžto kro

pe a bure léte. Za čtvrté jsou ve všech zlomcích tytéž oblíbené přechody již (nunc) v tu dobu tehdyz. Za páté posléze v několika zlomcích lze zjistiti týž kulturní názor: Peršané jsou pohané, řekové křesťané (Alx V, Alx B), u Peršanův i Řekú jsou hrabata, knížata atd.

Proti mínění, že byla původně stč. Alexandr. jediná, bylo by lze namítnouti, že 1) AlexV, Vid. a H se shodují s originalem latinským víc než zlomky ostatní a 2) že se gnomická trojverší vyskytují jenom v Alx V, Víd. a H, že snad tedy původně byly české Alx dvě. Námitky tyto však tolik průkaznosti nemají. Plyne z nich nejvýše poznání, že český skladatel zprvu se držel originalu přesněji než při práci další, a že si postupem práce ulehčil kromě toho ještě tím, že přestal gnomická trojverší skládati a přidávati.

Vyplníme-li nedostatky dochovaných zlomků z Gualtera, byl obsah celé české Alexandreidy tento:

<u>Úvod</u>

Salomoun postihoval všecko svým rozumem, ale přece nemohl pochopiti čtyři věci: stopu a cestu člunu ve vodách, hada po skalách, orla pod oblaky a člověka mladého, v rozkoši vychovaného. Když i Salomoun nemohl někt. věcí poznati, nebude vytýkáno mně, dí básník, chybím li já, jenž jsem proti Salomounovi jako malé zvíře proti lvu, svíčka proti slunci, říčka proti moři. Mnozí lidé zle

posuzují. jedni, poněvadž nerozumějí skládání, jiní ze závisti. Přízeň proti tomu jest vždy hotova zastříti pláštěm, co spatří kde neumělého. Proto nechci dbáti na nepřjící a vypravovati o Alexandrovi všem ,kdo stojí o čest.

Příběh sám.

V zemi řecké narodí se králi Filipovi a jeho ženě Olympiadě syn Alexandr. Filip pošle ženu na jiné bydlo a dá jí za průvodce Pausania. Nevěrný Paus. zavře se s ní na svém hradě. Filip jej tu oblehá a zahyne. Alexandr osiří; vychovává jej Aristoteles. Říš hyne škůdci domácími a útoky Dariovými a musí platit daň za moře. Alexandr vystoupiv z let dětských a vida to,přeje si dospělosti, aby potrestal vraha otcova i Daria (přirovnání k štěnci lvovému). Aristoteles slyší toužení Alexandrovo, pochválí ho a dává mu pro život rady. Předně : aby měl dvůr podle zvyku knížecího a dobré rádce aby se střehl obojetníků; aby nepovyšoval chlapův, povyšený chlap je jako had aspis, který když nechce poslouchat neslyší); nehleděl na bohatství, nýbrž na dobré mravy.

Za druhé: aby byl spravedlivým soudcem byl přívětiv k chudému a protivný zlému

Za třetí aby svému zástupu býval v čele.

Za čtvrté: když dobude města ,aby kořist rozdal, a nemá-li co rozdávat aby aspoň sliboval.

Za vůtě: aby se neoddával rozkoši a opilství, aby byl milosrdný, zvl. k člověku své mí. Alexandr přijme tyto rady mile a zdá se mu, že není dílu světa, aby mu nebyl poddán. V Korintě uváže se v království. Vida holdující zástupy, " počě býti vesel". Aténa a Téba neposlaly k holdu poslů, Alexandr zdvihne se na vojnu proti nim Athény se záhy poddají a dosáhnou milost, Théby však za živa zahrabou Alexandrovy posly a jsou vyvráceny. Pak se chystá Alexandr na výpravu za moře," vzdávaje přietu (hrozbu) všem králóm světa". Na moři se mnohém stýská, Alexandr však nežádá nic jiného než poznati nepřítele. Za měsíc přistanou u Asie. Asie je třetí díl světa. Hranice její je na východ oceán, na jih moře poledni, na západ moře prosředznie (Středozemské), na pólnoc řeky Tanais (Don) a Maeotides (moře Azovské). Je tu mnoho bohatství, osení tu kvete dvakrát do roka, zlata a dr. kamení je tu hojnost. Je tu i Babylon, známý bab. věží, i Jeruzalém, slavný pro boží smrt, i jiné věci, kterých nelze vypsati. Alexandr časně ráno vstane, rozhlíží se s hory po bohatém kraji a zvelá, že musí být jeho pánem. Pak káže vojsku táhnout do Cilicie. Před vojskem jdou poslové k hradům, Alexander všude je mile přijat. Přijdou k Troji. (Básník vypravuje obšírně o Paridovi, Heleně, zbořenní Troje atd. podle kron. Troj). Lidé z vojska Alexandrova čtou u Troje nápisy na rovech a teskní. Alexander, aby jim dodal zvoli, vypravuje jim toto vidění: " Po smrti otcově přemýšlel jsem

zda mám odpírati nepřatelům či státi v porobě. Tu se mi zjevil krásný muž s korunou, jehož jména jsem nemohl zvěděti. Ten mi řekl: Vyjdi z tohoto kraje a já tě udělám pánem světa. Pak zmizel." Vidění hned se vyplňuje. Přijdou k Jeruzalému, Alexandrovi přichazejí vstříc lidé a mezi nimi onen muž, jejž Alexander viděl ve snu. Alexander jej pozná, padne před ním, jde do města, vede si v něm milostivě a táhne pak proti Dariovi. (Konec zpěvu I.)

Města posílají Dariovi zprávy, že Alexander jde proti němu. Darius se lekne, káže vstáti na vojnu a píše Alex. potupný list. Zároveň posílá mu darem míč, aby si hrál, měšec, aby si, je li chud, vzal, a uzdu, aby se, splašil-li se, ukrotil. Alexander přijme list i dary, ale dary vykládá jinak: míč znamená, že celý svět bude pod jeho vládou, měšec, že se zmocní pokladů Dariových, uzda, že sváže Daria jako líného vola. Pak obdaří posly a píše Dariovi odpověď. Darius pošle na ni nové poselství s uzlem máku a vzkazem " tolik mám bojovníků". Alexander vyslechne vzkaz, beře si i Řekům dává mák na zobání a vykládá, že jako mák zuby, tak potře nepřítele rukou. Po poslech pošle Dariovi uzel pepře se vzkazem, že je tu sice zrn málo, ale tvrdých a tezkých sezobatelných. Darius pak v ohradách počítá své vojsko. Vybere si 60.000 lehčích jezdců a pošle s nimi Menona proti Alex. Alex. je porazí (u Granika) a táhne k městu Sardis. Tam rozetne

dávná kola, zřízená králem Midou, o níchž je pověst že kdo po zná jejich rozměru, stane se králem světa. Lidé jeho podmaní si v krátkosti Kapadocii a Lyddu a vrátí se do Tyru, kde je Alx. če ká. Odtud táhnou proti Dariovi, který sebrav vojsko u Eufratu postupuje s přenádherným průvodem proti Alexanderovi. Obě vojska stanou nedaleko sebe. Ráno má se počít boj. Darius napomíná své lidi k udatnosti a vypravuje jim sen, jak řecké stany spáleny Alexander spoután atd. V tom kdosi přináší zprávu, že se Řeko vé dali na útěk. Vojáci Dariovi sedají vesele na koně a jedou přes řeku pronásledovat ; přiženou se až k městu Iskom (Issu) kde leží Alexander. Stráže Alexanderovy poznají nebezpečí, Řek- ve se ozbrojí, a tu teprv Darius vidí, že jest oblouzen. Důvě řuje však přece své přesile. Alexander zřídí bitevní šik, sám ve lí uprostřed, Nikanor a Polykanor na křídle levém, jejich otec Parmenio na pravém. Alexander napomene vojsko a strhne se krez ná bitva (konec knihy II).

Scény zní: Alexander prokole v souboji syrského vévodu Aretu; "véskem se zástup zamiesi, biechu u vojščě lítí čěsi." Klitus ustřihne hlavu svého soka Artefila. Mazeus padne proti Fileto vi. Peršané řídnou a utíkají k Eufratu. Jeden zástup se drží, ale i ten musí ustoupit. Darius sboden s koně, prchá pěšky, pak sedne na koně cizího a utíká k Babylonu. Alexander rozdílí ko řist. V stanech perských Řekové zjímají perské paní a přive

[illegible] Alexandra Dariovu rodinu: matku, ženu, sestru, nemluvné dítě; Alexander je přijímá za své. Pak pošle do Damašku, aby mu [illegible] poplatek jako Dariovi. Správce Damašský [illegible] zrádně [illegible], aby se zavděčil Alexandrovi, dá celou posádku Dariovu na smrt. Alx dá jej za to vbít na kolo. Pak dotáhne Sidonu a Tyr, [illegible] za to, že šesti poslům Alexandrovým vylupali oči a jednomu nechali jen jedno, [illegible] nikde ho [illegible]. Za to [illegible] a je při tom raněn. Když se město vzdá, táhne do Egyptu. Na poušti libyjské zahyne třetina lidu. [illegible] den přijdou do lesa, kde je jediná studna, a tu Alexander [illegible] bohu Amonovi. [illegible] míří Alx proti [illegible], ale musí se vrátit, neboť Darius sebral nové vojsko. Darius dal vypálit všechny vsi a města, kudy má Alexander táhnout, Alx však se tím nedá zastrašit a přitáhne k Arbele. Tu jeho lidé reptají, poděšeni [illegible] měsíce. Utiší je teprv mistr Aristander tímto výkladem: "[illegible] když vychází [illegible] když [illegible] přijde. Když se zatmí slunce, potlačí se čest Řeků; když měsíc, čest pohanů. Zatmění měsíce je znamení [illegible] vítězství." Hned v noci na to dá Alexander troubit na pochod (Alexandreis kn. III).

Táhnou [illegible]. Cestou Dariova manželka zemře. Alexander lká nad její mrtvolou. Darius dozvěděv se to, nabízí mu mír, svou dceru

za ženu a země dosud dobyté za věno. Alexander nepřijímá, chce býti králem, ne kupcem, a chystá se k bitvě. Sešikuje vojsko, oslovi je, a už se začíná boj (u Gaugamel) (konec kn. III).

Alexander utká se s Aristomenem z Indie, sedícím na velbloudovi, Arist. padne. Alexander tře se pak dál do nepřátel, nepřátelé sekají do něho meči, ale on jakoby byl ze železa. Elifar, od Egypta hrabie, a Fares, z Syrska markrabie, dva nejlepší bojovníci Dariovi, padnou jeho rukou. Lidu pobito mnoho. Duše letí do pekla tak hustě, že čtvera vrata pekelná jsou otevřena do kořán. Také byl mezi pohany můřín, obr od Črveného moře; Alexander ho skole kopím. Pak hledí Alexander setkati se s Dariem, ale Dar. prchá před ním a za ním ostatní Peršané. Rozdělí se kořist, a Alexander táhne k Babylonu. Babylon se mu vzdá a nastanou kratochvíle (konec kn. V.).

Vyplnilo se proroctví Danielovo, že před kozlem jednorohým padne beran dvojrohý. Alexandra žádal by si králem celý svět, kdyby se byl Alexander nezkazil rozkošmi. V Babyloně Alexander vymýšlí nová vojenská zařízení: stráž, která by dozírala na činy jednotlivců a o nich svědčila, a žerď, po které by bylo znáti, kdy má vojsko vstát do boje. Pak táhne do země Uxiů; Madates, správce Dariův prosí po poslech matku Dariovu, aby orodovala za město. Alexander pohnut prosbou, udělí všem milost. Potom roz-

dělí vojsko. Díl prvý vede Parmenion druhý Alexander. Alx. se svou částí vtrhne do Persidy, překročí řeku Arates, dobude Perse pole a chystá se do Medie, kdež se Darius v Ekbatanech strojí k odporu proti Alxovi. V Darievě táboře zatím kuje se zrada; Bessus a Narbazanes chtí se zmocniti Daria a buď ho vydati Alxovi nebo se uvazati sami v moc Darievu. Narb. proto radí Dariovi aby odevzdal vládu na nějaký čas Bessovi; ten prý napraví dosavadní nehody a pak zase vládu Dariovi vrátí. Darius se tím pobouří, ale zase utiší. Zrádcové se svými sluhy potrhnou se od ostatních Peršanů a poleží se stranou. Pak se radí, jak se zmocnit Daria. O úkladech zrádců doví se Řek Patron, prodlévající ve vojsku perském a vypravuje o nich Dariovi; zároveň nabízí se mu se svým lidem za stráž. Darius rady té nedbá. Bessus je vypravování Patronovu přítomen, ale neuměje řecky, nerozumí. Doví se toho teprv od tlumočníka. Řád by hned Daria proklál, ale pro množství lidí nemůže a odloží to na noc. V noci však zrádců zmocní se strach a proto odkládají zas o noc dále. Zatím Bessus obžaluje u Daria Patrona; Darius mu přitakuje, ač ví, že Bessus lže (konec kn. VI).

V druhé noci, když všecka příroda předvídá budoucí zločin Darius sedí sám a přemítá o svých činech. Chce se probodnouti, ale strach to překazí. Strhne se povyk a tu oba zrádcové Daria spoutají a utekou s ním. Alexander doví se o zajetí Datievě a vydá

se za zrádci, aby Daria vysvobodil. Když zrádcove uvidí že by se s Dariem neunikli, zmrzačí Daria a utekou. Bessus se svým plukem do Bakter, Narb. se svým do Hyrkanie. Rekove hledají kde je Darius ale marně až náhodou Řek jeden najde ho umírajícího. Darius zdvihne hlavu vzkazuje Alxovi vděčnost za to jak se choval k jeho rodině, prosí, aby vykonal pomstu na zrádci, a praní, aby nebyl zrazen a aby mu byl poddán všechen svět. Alexander zvěděv to spěchá k Darievě mrtvole (konec kn. VII.).

Pak zkrotí Hyrkany, Narbazanovi daruje život. Do tábora jeho přijede také královna Amazonek Thalestris, chtíc viděti krále tak slavného, po třiciti dnech odjede. Z Harkanie táhne Alexander potlačiv spiknutí proti sobě do Bakter dá ukřižovat Bessa a podmaní si na to ještě Skythy. (konec kn. VIII)

Odtud pronikne do Indie a setká se s králem Porem. Porus uznává jeho nepřemožitelnost a napomíná ho, aby nezpychal. Alexander činí ho svým přítelem. Na to dobyva města Sudraků. Vstoupí na zeď skočí sám jediný do města a tam raněn klesne. Tak najdou ho Rekove, když vniknou do města a lekař ho radikalním vynetím strely uzdraví. (konec kn. IX.)

Alx snuje nové plány a podnikne výpravu po lodích. Natura potupena jsouc Alexandrovými slovy, že mu svět je úzky, odebére se do pekla a prosí Leviatana aby Alexandra potrestal. K vyzvání

Leviatanovu Zrada se nabídne že dá Alexandrovi podati otrávený pohár. Alexander, podmaniv si Oceán, vrátí se do Babylona a přijímá posly, kteří mu poddávají ~~pde~~ moc krajiny Západu. Uctívaje posly, napije se vína otráveného Antipetrem a zemře.

Základy rozsáhlé středověké literatury o Alx Velikém byly dva: Pseudokallisthenes, řecká skladba s podkladem historickým, ale plná báchorek, vzniklá v Egyptě kol r. 200 po Kr., která se vydávala za díle Kallisthena, vrstevníka a průvodce Alexandrova; a římský spisovatel 1. stol. po Kr. Curtius, který podle vzorů řeckých napsal 10 knih De rebus gestis Alx Magni.
Z Pseudokallisthena vznikla vzdělání perské, armenské a jihoslovanská (bulh. v textě kroniky Malalovy, srbské v rkpe 15 stol.; cherv. román, lidová píseň bulh. u Miladinovců).

Alexandreidy latinské založeny jsou dílem na Pseudokallisthenovi, dílem na Curtiovi. Pseudokallisthena vzdělal ve 4. stol. po Kr. Junius Valerius ve spise Gesta Alexandri Magni, v 10. archipresbyter Leo v Neapoli v knize /Historia/ Alexandri de proeliis. Liber
Z Gest Juniových vznikly časem dva výtahy: Epitome a Itinerarium Alexandri Magni. Na Curtiovi založil svou báseň, ale z Pseudokall. ji doplňoval, Gualter Castelienský (1172). Báseň jeho, napodobující Vergilia, byla ve středověku knihou školní.-

Z pramene latinského vznikly stfr. Alexandreidy

Albericha z Besançonu a Lamberta li Tort, obě založené na Isorovi; nové vydání Alexandreidy poslední zařídil Alex. Dermay. Albericha zpracoval po německu dál Pfaffe Lamprecht. Z lat. vzdělána jest i Alx staroangl., dále německá Alx Ulricha z Eschenbachu, složená podle Gualtera mezi lety 1270-1287 (Alexander má zde český erb a je symbolisovaný král český), a také Alx česká založená rovněž na Gualterovi.

Jak užíval český básník Gualtera?(O tom Smegirev v Zapiskach Kazanskago universiteta 1878; Lang, Jakou měrou držel se skladatel zlomku H latinské Alx G Cast., progr. gymn. příbr. 1881; Lang, Co asi bylo obsahem ztracených částí Alx středověké, Lfil. X, 69 sl.).

Skladatel český drží se Gualterovy epické niti. V jednotlivostech hojně se odchyluje, věcně i formálně.

Odchylky věcné: Přidány jsou proti G: začátek, vzatý odjinud; příběh o Fil. a Olympiadě, v č. vzatý asi z nějaké glossy; narážka na hada aspida při radě Aristotelově o chlapích, vzaté z Fysiologu; vypravování o babylonské věži, potopě, Troji (o Troji Alx V 673-828); nářek Řeků nad rovy u Troje; druhé poselství Dariovo s mákem a pepřem; leccos v radě Aristotelově o chlapích; jednotlivé myšlenky, zejména trojverší gnomická, jako: neb řeky i moře splyne, což na světě, všecko mine kromě slov božích jediné; neb kto sě zle druhom peče a osidlo

jiným leče řiedko sám jeho uteče, protož i při každém skutcě risk ve ztrátě radost v smutcě jsú spřežena v jedno pútce; krt v dobrých lukách rád ryje, vlk na ovcě rád vždy vyje, závistivý zloby tyje kdažto bude v zlém poběda, nenie kto co povėda, jedno každý hoře běda; tak vždy bývá v taků dobu: když hlava v stoně mdlobú udí setně vládnú sebú; zlé kolo nejviece skřípa, zlý had nejviece sípa, chlápě nejviece chlípa; i takež chlap když obokatie když sédí daně neplatě, dobřě znav však napozná, též kteruž stranu peniez súdí, druhá se naprázdno trudí, nejeden se tiem obludí; když pastyř před vlkem srší, toho se stádo rozprší, ten jest nehoden své vrši; atd.

Vynechány jsou proti G. v II. knize (G. 498-539) vypravování, kterak na štítě Dariově byly znázorněny dějiny perské; blahořeče ní Alxovu Achillovi za to, že je opěvován Homerem a j. drobnosti. Lecco je jinak pozměněno, tak zejména v č. vzdělaní Aristotelés je takřka přítomen, když si osiřelý Alexander stýská; u G. mladý Alexander má takořka samomluvu, Arist. vejda a vida rozhlení ptá se; v básni Alexander se srovnává se štěncem lvovým, který má chuť v č. na stádo volů, v lat. na stádo jelenů; číselná udání se neshodují atd.

Odchylky formální. Postup myšlenek bývá přeložen, na př.: v radě Aristotelově v lat. dřív se zatmí slunce, pak teprv měsíc,

v č. naopak. Český překladatel někdy volně parafrasuje. Vypouští dále apparát mythologický a klasicistický, dílem jej otíraje, na př. lat. Phoebus, Titan - č. slunce, lat. Diana - č. měsíc, lat. Vulcanus - č. oheň, lat. Mars - č bitva, lat. Ceres - č. obilí, lat. Acteon - č. jelen, lat. Nemaeus aper - č vepř divoký atp., dílem jej vůbec vynechávaje. Posléze český vzdělavatel se dívá více očima středověkýma než G. titulatury G. má starověké, č. básník mluví o rytířích, purkrabích, markrabích, vévodách, knížatech a hrabatech; český básník vidí v Dariovi pohana, v Alx křesťana, G. ne; český skladatel uvádí i panoše s českými jmény, Radvana, Radotu a Mladotu. G. takového anachronismu nemá.

Kromě G. český básník měl ještě podružné prameny jiné, zejm: Bruna z Schönebecka a Ulricha z Eschenbachu. Ohlas Bruna je v úvodě Alexandreidy. Bruno napsal v něm parafrasi " Písně písní" a začíná ji úvodem podobným jako básník český práci svou. Úvod ten je z Přísl. 30, 18. Bruno odchyluje se v něm od lat. textu v tom, že za lat. "vir in adolescentia" píše "ich meine einen minnegêrenden man". V odchylce té shoduje se č Alexandreis svými slovy " člověka mladého v rozkoši vychovaleho". (O tom Pastrnek, " Zur altčechischen gereimten Alexandreis, Jag. Arch XII, 312.)

Arch 12.

S Ulrichem shoduje se česká Alexandreis na několika místech, zejm. v přidané episodě o Troji; shody ty lze vysvětliti tím, že český básník měl Alexandreidu Ulrichovu před sebou a že lat. exemplář, jehož oba užívali, byl týž a byl glossován.

Česká Alexandreis byla původně jediná. Prvotní text byl však časem poněkud přepracován, pořízeno jakési pozměněné vydání, nová recense. Ve zlomcích dochovaných konstatovati lze na jisto recense dvě. (O poměru jich Havlík Lfil. XII 407 sl.) Jednu představuje Alx V, druhou Alx H. Alx Víd patří k Alx V; kam zlomky ostatní, nelze určtiti.-

Recense V vznikla před přehláskou u - i; svědectví toho je v rýmech j. blúdí-lidi; v zemi-svému; tu je - okrašlije a v tom, že se nikdy zde nerýmuje i původní s i vzniklým z u.

Srovnávala se víc s G než recense H, na př. V desět tisícíev -H dvacěci cisúcóv- G decem milia; V královského pokolenie-HG-G sanguine regum; V měsiec pod zemi již pomieni - H kzapadu dolóv pomieni - G terram subitura atd.

Recense V byla stručnější než H; co je v H, je vše také ve V, ale v H je to rozvlečeno na veršů o 1/4 víc než ve V.- Recense V není pořízena z recense H; jsou totiž v H věci nesprávné, které jsou ve V správné, na př. H vladný sledník - V vnadný sledník; H Alexander obrátí sě do Sidona k městu, jemuž Tyrus diechu - ve V po " Sidona" následují 4 verše, které pak

dávají se slovy " k městu"... smysl dobrý.

Recensi druhou (H) pořídil si autor sám. Nelzeť si předně dobře mysliti, že by byl veršovec tak důkenalý, jako je původce Alx H, podnikl, a sice podle originálu, prácnou revizi práce cizí a nebyl se pustil radějido práce samostatné; za druhé pak okolnost, že se s Alx H jeví stejné ohlasy legend jako v Alx V, lze stěží vykládati jinak než předpokladem, že původce textu v Alx V i Alx H byl jeden a týž (Havlík, ČČM 1896, str. 538).

Texty H i V jsou opisy. Musíme proto předpokládati starší předlohu N. Je podobno pravdě, že i tato předloha byla opis. Mají V a H společné opisovačské chyby: V 1898 (povědí ty a ty) a v sedmi let dietě malo (rým: před řeckého krále)- H [illegible] v sedmi let dietě malo; V 2314 jakžto vnadný slednik koli/ča- kde v lesě neb u poliu/ stopy sě jelenie chopě....- H 5[illegible] jakžto vnadný slednik koli.... u poliu. Chyby tyto byly patrně již ve společné předloze, ta byla tudíž opis. Musíme tudíž předpokládati ještě starší text A.

Kdy byla česká Alx složena? (O tom Havlík, O významu slovných shod rýmových ČČM 1896; Smetánka L[illegible] 1899, str 234 sl; Havlík ČČM 1900, str. 404 sl.). O tom lze souditi z těchto dat.

1). V Alx H a Alx B jsou narážky na Litvu a Prusy : "tehdy

podlé svých obyčějě, jakž sě i dnes v Litvě děje, kteří běchu zbití Hřěci, skladše (=snesše) král káza jě sžéci;" " by Bóh uslyšěti ráčil své křestěnstvo hi to zračil, by takýž byl český králem; úfal bych v te, ž' by za málem leč buď Litva leč Tateři, kakž sú menováni kteří, Besermené (národ příbuzný s Kumány) nebo Prusi leč nepotvrzení Rusi přišli by k takéj přípřětě (strachu) ..., jakž by sě křta přichopiece byli svých modl odstúpiece " S Litvany a Prusy setkali se Čechové 1245-55 a 1267. Alx česká nesahá tedy před pol. 13 stol.

2.) Skladatel česky napodobil vzhed své básně podle Bruna z Schönebecke z r. 1276, Alx česka není tedy z doby před r. 1276.

3.) Přání " by takýž byl českým králem" nehodí se do slavných dob Přemysla II., není tedy Alx česká starší roku 1278.

4.) Skladatel české Alexandreidy užil Alexandreidy Ulrichovy dokončené r. 1287 a nepochybně i téhož exempláře Gualtera, který byl předlohou Ulrichovou. Česká Alx nebyla tedy skládána před r. 1287.

5.) Přání svrchu připomenuté nemůže pocházeti ani z pozdější doby Václava II, kdy panovník tento vládl velmi nádherně. Alx česká nebyla podle toho psána mezi lety 1297-1306.

6.) Česká Alexandreis obojí recense má některé velmi pozoru-

hodné shody s legendami o Pil.[3], Mar.[1], Jid.[2], sv. D., Ap., Um. Shodují se hojně rýmy, někdy rým a k tomu ještě slovo, dvě uvnitř verše, v jednom případě celý verš a celé dvojverší, shodují se někdy dále také jednotlivosti v okolí veršové dvojice. Poněvadž věci shodné mají v legendách zprav. oporu v originále, pokud originál ten je ovšem znám, v Alx pak nikoli, a poněvadž dále nelze si mysliti, že by byl básník legend (specielně Jid) znal Alexandreidu v obou jejich recensích: je patrno, že shody mezi Alx a legendami nelze vykládati přejímáním z Alx do legend. Poněvadž pak dále přiléhavost rýmových slov v legendách a nepřiléhavost v Alx nelze si dobře vysvětliti ani předpokladem společného pramene třetího (snad nějakého Umučení) nezbývá než souditi, že básník české Alexandreidy znal legendy. Jid je z roku 1306 a Alx podle toho je z doby po r. 1306.

7.) Alx H pochází podle odhadu palaeografického z konce nebo z poč. XIV. stol. (1290-asi 1320). Poněvadž text její představuje mladší recensi a poněvadž dále skládání, opisování pořizování nové recense stálo nemálo času a poněvadž mezi jednotlivými opisy také asi nějaká doba uplynula, můžeme vznik Alx klásti brzo po r. 1306.

8.) Zmínka o Litvě a Prusích se s datováním tímto shoduje; neboť i na poč. XIV. stol. páni čeští a král Jan na Litvě rádi

podnikali dobrodružství. V Alx B čte se časová narážka "Němci, již sú zde hoscie, chtie dobývaci, by na mostě Praze, jenž Boh hrad nechá, nebude viděti Čecha". Slova tato hodí se do r. 1309 (nebo 1318, toto však méně, srov. zde č. 7), kdy v lidu šel hlas, že král Jan chce Čechy vyhubiti a zemi osaditi cizinci. (Dalimil vkládá podobná slova do úst Přemyslu II, kterému nepřeje.)- Podle toho všeho je tedy podobno pravdě, že česká Alx vznikla brzy po r. 1306, snad kolem r. 1310.

Kdo byl auterem není známo. Z básně samé je patrno, že to byl mistr jazyka českého, znalec domácí veršované literatury legendové, že uměl latinsky a německy, že byl vynikající veršovec, dobrý pozorovatel a duch hloubavý. Ze záliby s jakou Gualterova slova " pes jelena honí " rozvádí v dlouhé srovnání (" jakožto vnadný slědník koli někde v lese neb u poli stopy sě jelenie chopě, vždy sě ho drží po stopě; ač jest mnoho jiné zvěři, všakže jinéj neuvěří, vešdy sě přidrží truda, v tom nejma nišče obluda na něž najprve pomieni nikak toho nepromení, ač zvěř i daleko zběhne, však teče, ač ho dosiehne: takéž Alexander. "Alx V 2314 sl.), nebo z poznámky o dressovaných psech, přidané proti G. v Alx V 1620 sl., vysvítá, že měl zálibu v sportu loveckém. Nenávist k chlapům (měšťanům a sedlákům), kterou dává na jevo, ukazuje, že byl šlechtic, a rytířské terminy, j. čest a zbožie = êre unde guot, ze-

tře (roztříštil) kopie až do pěsti = unze âf dïe hant, nebo humor. obrat mnohý držel sedlo ostrohů = padal s koně, svědčí, že byl rytíř.

Cena české Alexandreidy je velmi značná. Kde český básník měnil proti G. v obsahu, bylo to básni na prospěch (zejm. v trojverších), forma pak - majetek vzdělavatele českého - jeví vzácnou dokonalost ušlechtilostí a obsažností dikce, správností verše a podivuhodnou jakostí i rozmanitostí rýmu. Česká Alx patří nejen k nejlepším skladbám českým, nýbrž mezi vynikající skladby středověké vůbec. Jak byla oblíbena svědčí hojné opisy.

C. Lyrika.

Lyrika duchovní zastoupena jest v tomto období u nás hlavně dvěma duchovními písněmi: " Bóh všemohúcí " a " Jezukriste ščedrý kněže ". (O obou zase Nejedlý, Děj. předhus. zpěvu a Dějiny hus. zpěvu na několika místech, v Rejstřík.)

Píseň Bóh všemohúcí měla původně - j. píseň Svatováclavská - tři čtyřřádkové slohy s sdruženě rýmované s refrénem " Kyrieeleison". Obsahem jejím bylo vyzvání k oslavě z mrtvých vstalého Krista : Bóh všemohúcí vstal z mrtvých ža-

[illegible]ní, chvalme Boha v veselí, toť nám všem písmo velí, Kyrieeleison (1). Který zemřev na kříži a ležev tři dni v hrobě (2), vstal za příklad, že i nám jest z mrtvých vstáti (3). Záhy přibyly slohy další, nejprve asi slohy prosící p. Marii za přímluvu (4) a všecky svaté za pomoc k dosažení nebeského království (sloha v textě z r. 1391 desáté). (Slohami těmito zastoupena byla v písni celá nebeská říše Kristova). Mezi slohu k p. Marii a ke všem svatým přibyly ještě ve XIV. stol. prosba ke Kristu, aby uslyšel křesťany (5) a odpustil jim hříchy (6) pak prosba " ó králi nebeský, uslyš svój lid český zbav nás mře této, daj nám dobré léto. Kyrieeleison" (7), obsahující narážku nepochybně na nějakou neúrodu, a konečně dvě slohy s prosbou, aby Kristus dal pokojné časy (8) a dal nám pro svú dobrotu svaté cierkve jednotu" (9), vzniklé asi po počátku pap. schismatu 1378, možná r. 1384, kdy synoda nařídila konati processí za papeže Urbana VI., za krále, pokoj země a jednotu cirkve. R. 1391 má píseň naše 10 sloh. V XII. stol. přibývají slohy o Jidášovi, prosba " klíčnice z nebe, my prosíme tebe, když budeme mříti, rač nám otevříti, Kyr.", přecházejí sem i části jiných písní a i koledníci se písně naší zmocňují. Zápisy její jsou v rkpe Modliteb (17 F 30 Klem.) z r. 1391, v rkpe univ 10 E 2 z konce XV. stol., v rkpe vyšehradském z pol. XV. stol. a j.

Píseň naše vznikla při processí o vzkříšení. Původně zpívana byla při této slavnosti píseň "Hospodine, pomiluj ny"; ježto se však epický karakter processí nesrovnával dost s prosebnou touto písní, vyvinula se po příkladu něm. písně "Christ ist erstanden", vzniklé při stejné příležitosti, česká píseň naše.

Dobu vzniku určiti lze těmito daty:
Hudebně jeví se píseň "Bóh všemohúcí", metricky pravidelná, jako dílo mladší písně Svatováclavské, pochází tedy do doby po sklonku XIII. stol. Synoda pražská r. 1406 (datování Nejedlého proti staršímu datování 1408) zpěv její dovoluje, byla to tedy píseň stará; v 2. pol. XIV. stol. dosvědčen jest zpěv její velmi hojně; podle toho je pravdě podobno, že vznikla v XIV. stol.

Osudy písně naší byly velmi zajímavé. Vzniknši při velikonočním processí mimo kostel, dostala se vznikem velikonočních her i do kostela jako jejich závěr. Když pak velkonoční hry lidové z kostela byly vyloučeny, píseň tam již zůstala; zpívána byla při slavnosti vzkříšení. Waldhauser zavedl ji i mimo čas velkonoční a sice jako pravidelný zpěv po kázání; s Čechy zpívali ji u nás Němci, chtěli-li vůbec v kostele zpívat.

V době předhusitské byla to nejoblíbenější lidová píseň, tak oblíbená, že zněla r. 1389 i při hrozném židovském krveprolití v Praze. Když ji r. 1399 týnský farář Němec Jan z Wartemberka zakazoval při processí vzkříšení zpívat, lid se proti tomu prudce bouřil. V době husitské se píseň naše sice pořád zpívá, ale již méně často, po r. 1450 upadá, má však vliv na polskou píseň Bogarodzica (strofa ke všem svatým!) („Hospodine pomiluj ny" na Bogarodzici nepůsobilo); a od XVI. stol. bývá proměňována docela po způsobu reformačního zpěvu („Utěšený nám den nastal" nebo " Pán Bůh všemohoucí").

Píseň druhá "Jezukriste, ščedrý kněže ", měla původně nepochybně také tři strofy. Každá byla o třech řádcích, čtvrtým bylo Kyrieeleison, všecky řádky každé strofy spojeny byly rýmem (a a a). Obsahem byla prosba ke Kristu, štědrému knížeti, Bohu (1. strofa), tělesně přítomnému, umučenému, aby spasil křesťany (2) a pro svou prolitou krev odpustil hříchy (3) ("Jezukriste, ščedrý kněže, s otcem duchem jeden bože, tvoje ščedrost naše zbožie. Kyrieeleison").

Záhy přidávány slohy další, o paní Marii, o andělích atd. - některé z modliteb veršovaných -, takže píseň naše má v starší redakci brzy 19, brzy 18, brzy 10 sloh.

Hus píseň naši přepracoval; přejal ze starší redakce první dvě sloky a přibásnil k nim svých nových 16. Zapsána je několikrát v rkpe kap. vyšebrodském, trnavském (nyní ostřihomském) klém. a jiném kapit.

Vznikla jako projev vzmáhajícího se kultu božího těla, nepochybně z potřeby míti o Božím těle processí zvláštní píseň, a sice někdy v 1. pol. XIV. stol; uvádít se v rkpé Vyšebrodském (1410) jako stará piesen a dobrá, od niežto sú odpuščenie". Nápěv její je úprava, ale úprava velmi samostatná, německého nápěvu k písni "Nun bitten wir den heiligen Geist" (první něm. nápěv přejatý k nám.)

O tom, byla-li píseň naše v době předhusitské zpívána v kostele, lze souditi z těchto fakt. Synoda r. 1408 dovoluje ji zpívati; r. 1409, jak dí Hus, kdo ji v Betlemě zpíval, byl pokládán za kacíře; a r. 1410 mnich Vyšebrodský zaznamenává, že je to píseň dobrá, nadaná odpustky. Neshoda tato nejlépe se vysvětluje předpokladem, že píseň naše byla povolena (se třemi jinými) lidu ke zpěvu mimo chrámy; zpěv její pak v chrámě, že byl pokládán za novotu kacířskou. (V chrámě zpíváno jen "Hospodine a Bóh všemohúcí"). S tímto výkladem souhlasí i to, že není o zpěvu jejím v chrámě z dob předhusitských žádných zpráv. Za Husa dostává se píseň naše do kostela. Vedle písní duchovních právě jmenovaných vznikly v 1. pol. XIV

stel. snad také některé veršované modlitby. O těch při době následující. Mimo ně lze k lyrice duchovní počítati i další rozjímavé básně rkpu Hradeckého o devateru radostí Panny Marie a Zdrávas Maria (skoro týž text Zdrávas je také ve Vít.).

Světské lyrice umělé se u nás nedařilo. Potřebovalať poesie tato přízně panovníkův a šlechty, a opory té u nás nebylo. Ojedinělé pokusy napodobiti umělou lyriku cizí se i u nás snad tu a tam vyskytovaly, ale zůstávaly všecky bez kontinuity a nezachovaly se.
O světské lyrice lidové, z níž také nás z 1. pol XIV. stol. nic nedošlo, která však zajisté tu byla, bude řeč při době následující.

D. Básnictví tendenční.

V starších literaturách je básnictví tendenční druhem poetickým velice oblíbeným. V národě našem, u něhož hluboký smysl ethický náleží k známkám povahovým, shledáváme to tím víc.

Do 1.pol. XIV. stol. hlásí se původem bajka o lišce a čbánu. Liška, hledajíc si něco k jídlu, najde v opuštěné chalupě džbán. Vezme jej na plece, vynese z chalupy, pustí s vrchu a chce, aby běžel i po rovině. Když džbán neběží, liš-

ka jej chce potrestati; přiváže si jej k ocasu a pustí do studně Do džbánu nabéře se vody, džbán se potopí, stáhne lišku do studně a chytrá liška tak od prostého džbánu zahyne.-

Bajka naše zachovala se v rkpe Hradeckém Hradecký rkpis pergamenový, byl nalezen v XVIII. stol. v Hradci Králové; v letech 1787-1789 daroval jej hradecký děkan Klier Dobrovskému a od něho dostal se do knížecí knihovny lobkovické, kde se dosud chová; vydal jej r. 1881 Patera.

Obsahem rkpu jest: leg. o sv. Prokopu; Pláč Marie Magdaleny; veršovaný překlad jedné homilie Origenovy; Pláč svaté Marie; Devatero radostí svaté Marie; Umučení Páně; Desatero; Zdrávas Maria (jedná o devateru radostí sv. Marie); modlitba k sv. Janu apoštolu (40 veršů) vepsaná až na konci XIV. stol; satiry o řemeslnicích; bajka o lišce a čbánu; o bohatci.

Bajka má pěknou myšlenku základní, že i chytrák se dopustí osudné pošetilosti, a provádí ji velice živě; liška plná síly, zprvu pyšně džbánu hrozí; když je v nebezpečí, nejprve žertuje, pak prosí; konečně však přece zahyne.-

Látky bajkové se stěhují, takže mnohé bajky shledáváme u mnoha národů na místech navzájem třeba dosti vzdálených. Theorie, která shodu v látkách poesie lidové vykládá stěhováním, přejímáním, slove migrační; jiná theorie anthropologická, vykládá shodu

tu jinak,tím, že lidská přirozenost je všude stejná a může tudíž na různých místech tvořiti stejné produkty navzájem nezávislé. Bajka blízká bajce naší dosvědcena jest u Rusův, u Albánců v Epiru a v lat. sborníku "liber parabolarum" z XV. stol. ve Vratislavi.

Rusové vypravují: Liška chodí sedlákovi na slepice. Sedlák pověsí u kurníku džbánek,vítr fouká do džbánku a hučí, liška se bojí,prohlédne však lest,pověsí si džbánek na krk,topí jej,prosí a konečně utone.

Podle verse albánské člověk pomůže ovčákovi od draka,dostane za to ovci,liška mu ji vezme a zavleče do svého doupěte; člověk pověsí před doupětem dvě láhve z tykví,vítr v nich hučí, liška se bojí(tři dni), čtvrtý konečně se odváží ven,klne lahvím,uváže si je na ocas,chce je zahodit do moře,na skále ztratí však rovnováhu,spadne a utone.

" Liber parabolarum" bajky naší nikde nemá,jen právě v rkpe vratislavském,zde pak je bajka ta v části psané Čechem. (O tom Brückner,Jag Arch.XI,471.).

Bajky ruské shodují se s českou velmi značně,verse albánská však má konec pokažený a předpokládá versi jinou,lepší, podobnou ruským;text vratislavský je původu českého. Pedle toho je pravděpodobno,že látka bajky o lišce a džbánu je původu slovanského. O tom Polívka "Osrovnávacím studiu tradic lidových,Ná-

rodopisný slovník československý, II, str. 6.
Autor bajky české byl týž j. leg. o sv. Prokopu.

Básní didaktickou, protkanou obrázky satirickými, je Desatero kázanie božie. Skladatel jeho v 1194 verších rozbírá dest božích přikázání a kárá nešvary doby. Proti prvému přikázání hřeší trojí lidé: čarodějníci, kteří pohanskúí vieru plodie, když lid s pravé cěsty svodie; ti Boha za Bóh nejmají, když na babě kúzla ptají"; lakomci (" ješto stříebro, zlato viece milují, proto lichviece, než Boha, než své spasenie"); s opilci i všelicí posobřišmi, kteří své břicho za buoh jmají". Těmto Bůh učiní to, co udělal král jednomu opilému herci, který se chlubil, že vypije vína za třicet lidí, a vskutku " vše víno vylóka, jehož by měl celý do roka"; král dal herce oběsiti, lidi nemírné " pekelný kat uděsí, nesmierné v pekle pověsí".
Přikázání druhé přestupují krivopřísežníci, rouhači a proklínači.
Proti třetímu prohřešují se " prví, jenž v svátky dělají, proto jim vždy kněžie lají", ti, kdo ve svátek hřeší a kdo ve svátek "hrají" (tančí). "Lépe by bylo orati než v neděli tancěvati." Vězte, ktož rádi tancují, ti své tělo oferují ďáblu i všechny své údy". "By to kněz dal za pokánie někomu, vstanúc za ranie, téci k jutřni takýmž skokem, ale by vstonal svým bokem!" Tanečníci"

eferují ruce diablu když darují viecěpisce, bubenníky, než čsmú kněží i zvonníky. U tance dievky, jinoši ščedřejše sú nežli ú mše; dá dobrý peniez u tance, chtě k éfeře, ptá měděnce". " Nohy také eferují ďáblu, když na nich tretují; nemúdřejie činie než skot, kazie podešvy i život". "Což u tanečného diela s tvého hubeného tela, kolik ukane potu krópí, tolik diablóv duši vzchopí".
Proti čtvrtému přikázání hřeší, kdo rodičů nemilují, jim lají a je bijí.
Proti pátému se provinuje, kdo buď hladem člověka umoří nebo jiné k vraždě svádí nebo sám zabijí.
Šesté přikázání prestupuje, kdo hřeší myslí nebo skutkem nebo jiné svádí. Přestupují je ženy, které v krčmách sedají jako penežky (Lockvögel); ženy, které se líčí; ženy, které svádějí jiné. Zde je vložena povídka od Steinhöwla: Svodnice šla přemlouvat vdovu, aby se znovu vdala. S sebou vzala psa, kterého rozplakala tím, že mu dala chleba s hořčicí. V řeči přišla také na něj a řekla, že je to její dcera vdova prokletá ve psa proto, že odmítla lásku svého ženicha.
Sedmé přikázání přestupuje především ten, jenž odjímá cizí zboží. Takových je nyní mnoho. Knížata vojnami a berněmi uvalují bídu na lid, před vládyky nic není bezpečno. Krade pán, jenž na chudině žádá víc než sluší; mnich, jenž za peníze dává rozhřešení; soukeník, jenž při prodeji šidí, mlynář, jenž zrna ubírá; krej-

čí ,jenž sukna ukrádá; hospodský, jenž špatně měří; rolník, jenž desátku nedává; kovář, jenž paklíče kuje. Dále propadá peklu, kdo nevrátí nalezené věci a přijímá věci kradené.
Proti 8. přikázání hřeší křiví svědci; proti devátému ,kdo neprávem žádají náhrady a lstivě radí; proti desátému ten, kdo vlastním pohrdaje baží po cizím.

Na konec přidáno je stručné zveršování desatera, t. zv. Desatera malé, pořízené nepochybně proto, aby se přikázání lépe pamatovala.
Text dochoval se v Hrad., kromě toho jsou u něho: zlomky zhořelecké (dva listy perg.), psané v letech 1325-1340;zlomek klementinský (necelý list) z konce XIV. stol.; a rozsáhlý zlomek (1101 verš) kapitální rovněž z konce XIV. stol.
Desatero malé kromě v Hrad. zachovalo se ještě také v ŽW.
Otisk Desatera poslední je v Paterově vydání Hrad. Cena básně je v narážkách a obrázcích kulturněhistorických, plných živosti a životnosti a v mravní vážnosti, kterou se skladatel hlásí za prvního z t. zv. předchůdců reformace u nás ; ustavičné vyhrožování tresty pekelnými dělá však dojem poněkud jednotvárný.

Týž básník ,z jehož péra vyplynulo Desatero, byl původcem Satir o "řemeslnících".
Satiry ty bičují vady a směšné stránky rozmanitých lidských po-

volání "Ševci divne prebyvaju, časte svým ženam zle laju" když zena brání ševci hráti v kostky zbije ji Jednomu ševci lí-čí žena bídu svou i svých dětí Švec "povědě ženě dvorne mam prodajné čtvery škorně ty škorně za věrdunk (1/4 hřivny) prodám a tobě ty peniezě dám obratiž je na své děti jažt jich nechci ksobě vzieti" Žena poděkuje jdou na trh a škorně prodají Po trhu švec přemluví ženu aby šli do krčmy a dali si pítí za haléř. "Když do krčmy jidešta, brzo tři kroše propišta" a švec se dá do kostek Žena ho varuje před spoluhráčem "milý muži, nehraj viece nevěrně na kostku mece ani kdy kostku zaklekce" musíš mě driev zabiti nedámt ostatka prohráti musíš mi jej ihned dáti" ale švec se na ní oboří "zlá ženo přestaň neb vet čas budu nekázán" a krčmář se do sporu vloží "buď tázana, paní neb budeš svázána jhraj pro ni preč nejmej peče nechaj at se horem vzteče" Švec hraje dále až prohraje celý věrdunk a chce začíti na dluh Žena mu laje švec ji vyhaní "razut heř se preč biednice nebt v ten čas ošiji líce" zena mu vythrne kostky z rukou a švec ji nemilo srdně zbije Pak se omluví krčmáři "Hospodáři Buoh tě žehnaj pro Buoh na mě sě nehněvaj' musil sem to učiniti v tvem domu nekázan býti" Jdou se ženou z krčmy a cestou se smíří Jsou ještě hor ší ševci, některý i šaty v krčmě zastaví "Přehubené jeho bydlo, mohl by raděj žvát mýdlo než tak hanebně bydleti ničs dobrého neužiti"

Neverní konšele "křivelne" soudí Nabízí li nevinný chudas kon šelovi že se za jeho pomoc zan pomodlí konšel se vymlúví že nemá kdy, přijde li bohač který jednoho zchromil a druhého zabil hned dosáhne pomoci když zplatí "Ktož se s kolácem uteče ten již ne jma no to péčě" Ale apostrofuje básník nevěrného konšela "hu beny bude tvój koláč ažť řku tobě" do pekla rač"! Rád by vrátil ty peniezè když povisneš u lémieže (trámu) a pekelného řetězè kdež budeš na věky vězè"

Kováři jednají společně se zloději dělají jem pily nože a paklíče Jeden věrdunk dostávají napřed druhý berou když dodají zlodějům hotovou praci do lesa Koně kují špatně, slibují že kůň uběhne sto mil a zatím "netahneš ot něho (kováře) jěti ažt mrcho počne kle čěti" Tkovým kovářům měly by se hřebíky vrážeti do jejich vlast ních noh a měli by být donucováni aby chodili čtvermo.

Sladovníci chtí brzo zbohatnout Když sladovník přijímá obilí mě ří měrou největší, když vydává slad nabírá do nejmenší Když si kdo u něho ze svého obilí dá dělat slad sladovník rozsype cizí obilí kolem své hromady a stále k ní dlouhým hřeblem z cizího při hrabuje Avšak " pro jediné dluhé hřeblo músí tvá duše jíti u peklo" končí zase básník

Lazebníci jsou útratové i horníci, rádi se opíjejí Když holí břit vou někdy člověka porgní a když pouštají žilou často se žíly chy bí Za pořezání by každý z nich zasloužil políček za chybení ží

ly by se každému měly vyrazit zuby.

Řezník dobrým lidem často škodí. Dobytek hmatáním očarovává. Sedlákům na trhu zapuzuje kupce, aby sám koupil levně. Kozinu prodává za skopovinu, býkovinu za hovězinu. V zimě maso polévá aby ho na oko přibylo. Za to ho čeká peklo.

Pekař má tu zlest že nalévá do mouky půl díže kvasnic a navalí z toho padesát koláčův uvnitř prázdných. " Nejeden sprostný sedláček koupí za haléř koláček neveda jeho nevěry; uzří v něm přehrozné diery, překrojě jej na dvě čiesti až by veň vložil tři pěsti." " Pro ty hubené kvasnicě jsi otlučen božieho lícě." oslovuje pekaře básník.

Text v Hrad. Cena j. při Desateru.

Auktor všech skladeb v Hrad. kromě modlitby k sv. Janu byl táž osoba. Tomu nasvědčuje dikce ve všech skladbách stejná, stejná technika verše, zejm. to, že se týž verš brzy po sobě opakovává, a stejná technika rýmu, zejm. to, že se ve všech skladbách vyskýtá sdružení čtyř rýmů (třeba nedokonalých).

Jména skladatelova neznáme. Ze spisů jeho je patrno, že měl výbornou paměť a slušně uměl rýmovati že byl dobře znalý latiny (v. leg. o sv. Prokopu, oba Pláče), snad i němčiny (nohy tretují, valfurek, ovnieř, klejnot), že snad znal stč. legendu o Jidáši, vyznal se ve včelařství (páni vyžírajíeí chudinu jsou podobni trúpům, jež

včely na konci léta vyhazují z úlů), čižbě (ženy lákají lidi do krčmy j. ponožky ptáky do sítí) a životě krčemném, že byl povahy živé, veselé satirické, že byl ironicky zdvořilý ("kmšelé račte slyšeti;" "rač slyšeti, méj milý muži;" šves zdvořilý ke krčmaři), při tom však nábožný (hrozba peklem), mravně přísný, utlačovaným nakloněný, že měl vroucí cítění české, že si vážil kněží ("ktož božím sluhám překážie, skoro s tohoto světa schúzie" Prokop v.991; "oráčiev také neminu, jmají na sě hroznú vinu, svatokrádci sě vzývají, že desátků nedávají" (Des. 973 sl.), ale nepřál současným mnichům (Des. 753 sl.), že byl proti zneužívání odpustkův a zpovědi (Des. 842 sl.), a že nebyl kněz (prví, jenž v svátky dělají, proto jim vždy kněžie lají" Des. 145).

Jeho znalost latiny a záliba v látkách theologii blízkých, zdá se svědčiti, že býval kdysi žákem a snad dosáhl i nižšího svěcení; byla vyslovena domněnka, že jako jiní duchovní nižšího svěcení měl snad i nějakou praebendu, že mohl býti třeba písařem král. kanceláře. (O tom Havlík: Veršové shody rkpu Hradeckého, ČČM 1904, 1905; O skladateli rkpu Hrad. ČČM 1906).

V kterých letech psal náš básník?

V Hrad. jde na hřivnú 64 grošů. (-v Sat. ševc. věrdunk má 16 grošů). Ze Štítného víme, jak hodnota groše klesala: že totiž r. 1306 jich šlo na hřivnu 64, "za našich otcův", jak praví, 72 za něho 80 a r. 1376 již 90. Hrad. vznikl podle toho před dobou určenou u Štítné

ho slovy "za našich otcuov" Počítáme li do doby této několik let před Štítného narozením (1331) a léta jeho dětství, tedy asi dobu 1325-1340 jest klásti vznik Hrad také asi do těchto let. S tím se shodují datování leg. o sv. Prokopu chronologie překlasky u i narážky na vydírání chudiny a lupičství v zemi (vládyky v Des!) i doba napsání rkpu (O tom Havlík v které době žil skladatel rkpu Hradeckého? ČČM 1906, 255 sl.)

Didaktického rázu jsou dále rozvláčená skládání O nebezpečném času smrti neboli o smrtedlnosti a O bohatci. První z nich vypisuje pětasedmdesáti slohami v nichž vždy čtyři verše spojeny jsou jediným rýmem kterak smrt, neznajíc rozdílu mezi lidmi a zeměmi, všude nemilosrdně řádí. "V Uhriech v Němciech u Moravě, v Čechách u Polás v Svitave obo... jie jest vše právě, kdež zavítá nelze zdravie" praví jedna strofa.

Druhé skládání vypravuje ve dvaasedmdesáti slohách stejné úpravy jako v básni předešlé o smrti bohatcově. Text Smrtedlnosti zachoval se ve dvou rkpech kapit. (jeden z nich slove Vít.) a jednom klem., prvních 47 veršů kromě toho také v Hrad. jako začátek skládání o bohatci, text Bohatce je v Hrad. Vydání obojího od Patery ve Vít. a Hrad.

Autor obou textů asi týž j. při celém rkpu Hrad.

Oblíbeným druhem poesie tendenční ve středověku byly Spory duše s tělem. Vstč. máme takovéto skladby tři. Dvě z nich jsou z 1. pol. XIV. stol.

Ve Sporu prvním skladatel napomíná nejprve čtenáře, aby byl pamětliv smrti a onoho světa, a líčí pak scénu posledními okamžiky člověka. Tělo těší duši bohatstvím, jímž prý lze si naklonit Boha. Duše na to vytýká tělu, že slibuje, ale neplní. Tělo těší znovu, aby se duše netrápila, před smrtí prý dá almužnu. Duše odpoví, že bohatství při smrti nepomůže. Tělo spoléhá na lékaře. Duše k tomu poznamenává, že i lékaři umírají, neboť "Petr Mohučsky kam sě děl mistr, jenž lékařstvie věděl?" Tělo má naději ve vykoupení Kristově, duše dodává, že však každý při tom má mít svou zásluhu. Tak spor pokračuje, až nastane smrt.

Text, opis velmi porušený, v rkpe Klem. z doby kolem r. 1400. Otisk ve Výboru. Báseň vznikla brzy po r. 1320. Svědčí tomu 1) vzpomínka na zemřelého Petra Mohučského, jehož Jan Lucemburský r. 1310, 13 a 16 ustanovil na svém místě vladařem a který zemřel r. 1320 a 2) jazyk, v němž není ještě provedena přehláska u-i, sůdí – klidí, ruch – břicho).

Skládání má značnou cenu. Jeť psáno strofou velmi umělou, podobnou strofě Mistra Lepice, z níž však vane zároveň duch poesie prostonárodní.

Příklad: "Netbaj na to, duše milá/ však vidíš, zeť ve mně síla/, rozum s krású/, vší věhlasú/, jázť neznám smutného času", t.j. 88448; rýmy aa bbb. Mimo to protkána je lidovými úsloVími; proniknuto názorem ryze křesťanským a čistě lidským a jeví se přes to, že měla vzor latinský, dílem značně samostatným. Autor není znám. Fejfalik se domnívá, že to byl kněz, J. Truhlář naproti tomu, že vzdělaný laik.

Spor druhý vypravuje: Jeden dobrý člověk měl vidění, jak se duše jednoho bohatce rozchází s tělem a jí obviňuje. Duše líčí mrtvému tělu jeho stav a ptá se, kam se poděla jeho bývalá moc. Tělo se brání: Tys byla má paní, tvá vina jest větší než má. Duše část viny uznává, ale omlouvá se křehkostí těla. Tělo trvá na tom, že duše má větší vinu, poněvadž je nadána rozumem. Duše na to naříká, že kdy byla stvořena; blaze prý zvěři, při níž umírá s tělem i duše.-

Spor není úplný. Text v rkpe kapit. z XV., otisk v ČČM 1855. Doba vzniku j. u Sporu pr vního; svědčí tomu rým múd - liud. Cena je nepatrná; autor, podle Fejfalika kněz, podle J. Truhláře asi klášterník, drží se úzkostlivě lat. předlohy a vede si bez básnické obratnosti.

Prvotní vzdělání Sporu bylo asi staroanglické. Z XI. stol. jsou dva staroangl. rkpy, v nichž duše oslovuje mrtvé tělo. (tělo nemluví.

Z angl. šíří se látka jinam. Z XII. stol. je lat. báseň Visio Fulberti, v níž duše oslovuje tělo, tělo v obraně svaluje část svých vin na duši, a ďáblové na konec, odnášejíce duši do pekla, ťukáním svým probouzejí člověka Filiberta nebo Fulbertu, jemuž se dostalo tohoto vidění. Autor Visio není znám; bývá připisován Walteru Mappovi, mnichu Fulbertu Chartreskému a sv. Bernardu. Ze stol. XIII., XIV. atd. jsou skladby angl., fr., špaň., it., provenc., 7 skladeb německých, isl., švédská, dánská, 3 polské, 2 ruské, bulharská a tři české.

Látka proniká i do poesie lidové; zlomek prostonárodního Sporu je na př. u Sušila. (O Sporech psali: Feifalik, Die altböhm. Gedichte vom Streite zwischen Seele und Leib, Studien V 1861; a Jos. Truhlář, O staročeských Sporech duše s tělem, ČČM 1881.244.)

E. Drama.

Staročeské drama vyrostlo, jako západoevropské vůbec, z církevních slavností pořádaných v chrámích o velikonoční neděli.

V bohoslužebných knihách církve katolické bývá již od X. stol. a snad zdob ještě starších, několik vět, jichž obsahem jest rozmluva mezi třemi Mariemi a andělem u hrobu Kristova, založená na vypravování evangelia Markova (XVI, 1-[illegible]). [illegible]

které o jitřní (matutinum) hodu velkonočního byly zpívány dvěma chóry, jsou základem duchovního dramatu středověkého. Drama vzniklo z nich však teprve když dialog sborový přidělen byl osobám jednotlivým a když osoby tyto obsah zpěvu počaly vyjadřovati příhodnými výkony. Scéna příhrobní takto vzniklá bývala zprvu velmi krátká. Později, aby osoby představující tři Marie na cestě k hrobu a od hrobu nebyly odkázány mlčení, přidány některé antifony a sekvence, vyňaté ovšem z rituálů církevních. Ze sekvencí těch zvl. jedna, "Victimae paschali", majíc formu dialogickou

1. Victimae paschali laudes immolent christiani.
2. Agnus redemit oves: Christus innocens patri reconciliavit peccatores.
3. Mors et vita duello conflixere mirando, dux vitae mortuus regnat vivus.
4. Dic nobis, Maria, quid vidisti in via?
   Sepulchrum Christi viventis et gloriam vidi resurgentis.
5. Angelicos testes, sudarium et vestes.
   Surrexit Christus, spes mea, praecedet suos in Galileam.
6. Credendum est magis soli Mariae veraci,
   quam Judaeorum turbae fallaci.
7. Scimus Christum surrexisse ex mortuis vere,
   tu, nobis, victor rex, miserere.

způsobila přechod k scéně nové, založené na zprávě evglia Janova

že apoštolové Petr a Jan, aby se přesvědčili o zmrtvých vstání Páně běželi k hrobu. Zatím co chór zpíval podle rituálu " Currebant duo simul", dva kněží spěchali k božímu hrobu a vyňavše roucha ukazovali je obecenstvu zpívajíce píseň k tomu zvl. složenou " Cernitis, o socii", načež následovalo j. dříve po scéně jediné "Tedeum laudamus".

K těmto dvěma výjevům, přihrobnímu a apoštolskému přidán záhy třetí zjevení Kristovo Marii Magdaleně, ale tak že vsouván výjev ten mezi oba výjevy starší. Výjevy tyto všecky předváděny byly od kněží. Kněží hrající úlohy ženské oděni byli bílými kápěmi. V klášterech ženských, j. u sv. Jiří, vystupovaly v úlohách tří Marií jeptišky. Jazyk provozovací byl latinský. Výjevy samy tvořily části velikonoční mše. Sluly officia velikonoční slavnosti. V lat. rkpích původu českého zachovalo se jich několik: slavnost o jediné scéně přihrobní v antifonáři bývalého kláštera svatojirského z XIII. až XIV. stol. (nyní v Klem.), slavnosti o scénách dvou v textech velice hojných skoro vesměs svatojirských, slavnost o scénách třech v pěti rkpích (tři z nich jsou svatojirské). V rkpích těchto pozorovati jest, jednak jak slavnosti nabývaly formy čím dál tím složitější, jednak jak od skladu stol. XIV., patrně z nespokojenosti s hrami, které se ze slavností ca sem vyvinuly, u nás nastává návrat k formám jednodušším.

Časem proniká do slavností jazyk národní, aby lid lépe rozu

měl, odříkávají se a později zpívají mezi zpěvy latinskými verše t. zv. ricmi (rhytmy) v jazyku národním.

Takovéto jazykově smíšené slavnosti zachovaly se na půdě české dvě. Jedna z nich, A, v lat. Passionálu z r. 1384, druhá, B ve smíšeném kodexu z konce XIV. stol., obě v Klem. První vydal Hanuš ve spise Die lat.-böhmischen Osterspiele (1863) na str. 36 s titulem Hra tří Marií, druhou Hanka v Starobylých Skládáních III (1818) na str. 82 s titulem Hrob boží a Hanuš v Osterspiele str. 26 zase s titulem Hra tří Marií.

Slavnost A obsahuje dva výjevy, příhrobní a zjevení, slavnost B má kromě toho ještě výjev apoštolský. Text latinský psán je v obou slavnostech pod notami a označován v návodu provozovacím za zpěv (personae cantent).

Text český je v A prostě připsán za latinským. Poněvadž metricky není přizpůsoben nápěvu textu latinského, je patrno, že byl pouze mluven.

V B položeny jsou verše české vedle latinských s touž notací, kterou mají verše latinské. Protože jsou i metricky upraveny a protože bývají k tomu ještě označeny slovy "sub eadem melodia", je viděti, že byly určeny k zpěvu. Provozovatelé měli patrně volnost zpívati buďto text latinský nebo český nebo oba.

Oba zachované texty jsou zpracování nějaké předlohy starší. Vznik jejich klade Truhlář (O staročeských dram. velkonoč-

ních, ČČM 1891, str. 13) na poč. XIV. stol., Nejedlý (Dějiny zpěvu předhus. str. 181) do 2. pol. XIV. stol. nebo do polovice XIV. stol. (str. 179), totiž do doby po vzniku Mastičkáře.
Autorem byl nepochybně nějaký kněz.

Rozmnožením scén, zejm. přidáním výstupů veselých, světských, rozvily se ze slavností ludi (paschales), hry.
V jedněch z nich přibyla 1) scéna s mastičkářem, který Mariím, ubírajícím se k hrobu Kristovu, prodává masti,

2) výstup s nevěřícím Tomášem a

3) scéna předvádějící zjevení Kristovo učedníkům v Emauzích; v jiných rozšířen děj jednak výjevy táhnoucími se ke vzkříšení Páně, zejména vystoupením Pilátovým s vojenskou družinou, poradou židovskou, žádostí židovskou za stráž a vysláním stráže, jednáním a řečmi strážců u hrobu Kristova, útěkem jich a údivem Piláta i zklamaných židů, jednak scénami ďábelskými, které se pojí k líčení sestupu Kristova do pekel a jsou namnoze satirami na současné poměry.
Na začátek her přibyl proti slavnostem veršovaný prolog, jejž přednášel hlasatel (praeco, praecursor, barbatus, vousáč); obsahem prologu bývá stručné ohlášení toho, co se v násl. hře představuje, a humoristické vyzvání diváků, aby se slušně chovali, zejména babky aby nemluvily.

Nové přídavky právě jmenované bývaly povahy komické a rozpustilé. Kristus zahradník na př. oslovuje ve hře C Marii slovy: a protož náhle táhni mi s očí pryč nebť zlámu o hlavu tento rýč! A netlač mi po cibuli ať nedám rýčem po řebuli! Učedníky Emauské Tomáš v téže hře nazývá "hovada pravá" atd.
Pívodcem tohoto zesvětštění a zhrubnutí byl živel laický, zejména potulní studenti vaganti kteří přibíráni bývali k provozování her tam kde kněží sami počtem nestačili na obsazení všech úloh. Vaganti byli asi take autory většiny her. Pro neslušnost her viděla se církev nucena hry z chramů vyhostiti.

Jaka byla scenicka úprava her?
Hry skupiny prve měly jeviště jednoduché: boží hrob na jedné straně oltáře, oltář u kterého stali nebo seděli apoštolové a Emauzy, t. j. stůl se třemi židlemi na druhé straně oltáře. Herci vycházeli "de capella" t. j. ze sakristie nebo nějaké kaple poboční a zase do ní ustupovali.
Hry skupiny druhé předpokládají nejméně trojí jeviště: 1) dům Pilatův při němž blízko stála synagoga, 2) boží hrob a 3) peklo, odkud vyváděny duše a kde provozována scena ďabelská.
Textů českých které náleží do skupiny her velkonočních zachovalo se několik. Tři z nich C, D, F zapsány jsou v husitském kodexu Klement. z let 1516 1526 (17 E 1) čtvrtý E, t. zv. Ma-

stičkář v zlomku musejním psaném v 2 čtvrti XIV stol. Patří sem také tři spisy Lomnického. Tryumf aneb komedie kratičká o přeslavném Syna božího nad smrtí peklem a ďáblem vítězství, Marie o navštívení hrobu Krista Pána, a komedie neb hra kratičká potěšitedlná a nová o radostném vzkříšení Krista Pána. Z prvních dvou zach jsou nepatrné zlomky z třetího defektní přepis. Vydání textů C D F jsou v Hanušových Osterspiele str. 46 67, 82, text E vydal Hanka v St. Skl. V (1823) str. 198 a Gebauer Lfil VII (1880) str. 90. Do naší doby před r. 1346 vznikem svým sahá z nich pouze E t. zv. Mastičkář.

Obsahem jeho jest toto. Mistru lékařskému Severinu, který ve ztraceném začátku spisu nepochybně hledal pomocníka, nabídne se tovaryš, který se představuje slovy " mistře, jsem ti dvorný holomek, dějúť mi Rubín z Benátek". Za mzdu žádá " hrnec kyseliče (kyselé kaše) a tři nové lžice " Za to má hledati místa, kde by mohli vyložiti a draho prodati své masti. Rubín poradí místo takové hned a dá se se svým sluhou Pusterpalkem do humoristického zpěvu: "Sed vem přišel mistr Ipokras de gratia divina, nenieť horšieho v sento čas in arte medicina; komu která nemoc škodí a chtěl by rád živ býti, a jeho chce uzdraviti, žeť musí duše zbyti." Pak vychvaluje sám svého mistra, jemuž prý není rovně ni v Čechách ni u Moravě, jakžto učení mistři pravie, ni

v Rakúsiech, ni v Uhřiech, ni u Bavořiech, ani v Rusiech, ani v Polánech ni v Korutaniech, krátcě řkúce po všem světě", a doporučuje účinky jeho masti: "ktož je boden nebo sečen neb snad pabičem bit neb snad jmá-li v svém ušě spary, přide-li k mému mistru [illegible] mój mistr jeho tak naučí, pomaže sě jako pes [illegible] a potom se nebude vzpručí.". Po zpěvu rozběhne se mezi lid. Severin se volá: " Rubíne, wo pistu", " Rubíne wo pistu kvest", Rubín však se dlouho navrací; buď odpovídá neslušnými poznámkami neb neodpovídá vůbec. Konečně na ostrá slova Séverinová ho povzbuje verši přejatými z Alx, " že sě zlob zlobí obrátí a dobré dobrým sě oplatí, ktož zlé myslí, ten vždy ztratí," a oba se usmíří. Rubín vychvaluje na to znovu masti mistrovi, vykládá krám a doporučuje hrubými a nerudnými poznámkami jednotlivé masti: " toto ti je prvá puška, od téť sě počíná vole jako hruška; najprvéť bude jako dýně a potom bude jako skříně;- toto je puška druhá od téť zpleskají vole tuhá; coť ona prvá neduha zapudí, a tatoť více neduha zbudí;- a toto ti jes t puška třetie, pro tuť baby s chřiotkem k čertu vzletie;" atd. Rozběhne se znovu mezi lid, a Severin naříká, že pro nedbalost Rubínovu "jeho trh cný" hyne a že nejdou kupci. Rubín však už kupce ohlašuje: " vizuť ondeno dobrého druha syna a u něho jest velká lysina;" je to žid Abraham. Severin k tomu podotýká, že slyšel, jak prý

tři paní hledají masti, a posílá Rubína pro ně . Rubín je najde, pozdravuje je "dobrojtro vám, krásné panie, vy teprv jdete zejspánie a nesúce hlavy jako lanie," a odkazuje je k mistru. Paní dílem zpívají latinsky, dílem dicunt ricmos česky, o tom, že ztratily Krista a chtí koupiti masti aby pomazaly jeho tělo. Severin demonstruje jim moc svých výrobků. Abraham žádá ho totiž, aby vzkřísil jeho mrtvého syna Isáka; prý mu dá odměnou tři hřiby, pól sýra a mnoho zlata. Při tom chválí nebožtíka: "nebožátko! předivné bieše dětátko, ano bielý chléb jedieše, a o rženém nerodieše; a když na kamna vzediese, tehdy vidieše, co sě prostřed jistby dějieše také dobru vašni jmějieše, na vodu oka neprodřieše." Severin je ochoten Isáka uzdravit, dá-li mu Abraham "tři hřivny zlata a k tomu svú dceř mečú," Abraham slíbí a Severin vzkřísí mrtvého tím, že mu nalije na záda "(super culum) "kvasnic" (faeces). Isák děkuje a Severin se ptá, čeho si přejí přišlé paní. Ukazuje jim mast ze zámoří, mast z Benátek, která umoří každou bábu za tři dni, a "líčíte-li sě, panie, rády, prý, túto mastiú pomažete líčka i brady; toť se mast k tomu dobře hodí, ale dušiñ velmi škodí". Paní všecko odmítají a žádají pouze mast s myrhú a s tymiánem, s kadidlem a balšánem". Mistr jí má velkou pušku a nabízí jí za dvě hřivny. Jeho ženě se to zdá příliš laciné, i laje mu proto; mistr jí vyčítá, že je opilá, posílá ji k přeslici a hrozí jí bitím. Žena mu vytýká, že jí častěji dává po-

líčky než nové šaty. Záruveň s ním dostávají se do hádky i Rubín s Pusterpalkem. Prou se o to, kdo je z lepšího rodu. Pusterpalk honosí se, že jeho "střícě oba, Soba i také Koba, prodásáta hřiby, hlívy (houby) i také hlušicě (červené slívy), slívy. Často chvostiště prodásáta, protoť velkú čest jmáta"; Rubín naproti tomu, že jeho teta Vavřena byla v stodole zavřěna", že jeho strýna "Hodava často kyšělicu prodává" atd. a hrozí Pusterpalkovi, neuználi jeho přednosti, že kyjem potluče jeho kosti. Severin prosí paní, aby na to nedbaly. Tím se zlomek končí; ostatek chybí.

Zápis hry naší pochází z 2 čtvrti nebo z 2 pol. XIV. stol., okolnosti, jimiž se verše kdysi správné kazí (ni u Polás ni v Korútas, atd.), svědčí, že je to opis. Jazyk, zejm. to, že u je zde zpráv. nepřehlasováno, ukazuje do 1. pol. XIV. stol. (Šembera pokládal Mastičkáře za padělek).

Hra naše shoduje se velice s lat.-německými hrami inšpruckou (Auferstehung Christi, vyd. Mone ve sbírce Altteutsche Schauspiele, 1841.), vídeňskou (vyd. Kummer, Erlauer Spiele, 1882), tyrolskou (vyd. Pichler, 1850) a chebskou (vyd. Milchsack), které všecky vyplynuly ze společné předlohy, hry inšprucké. Rkpis hry inšprucké napsán byl r. 1391, složení hry klade se do 2 čtvrti XIV. stol.

Místo kde hra vznikla, hledá Mone v Durynsku blíže českých hranic, Wolkan z důvodů jazykových v sev. Čechách; na půdu českou

odkazují ji také české výrazy, j. dobraytra a pastucha.
Hry, německá i česká, měly nepochybně společnou předlohu latinskou.
Poněvadž v nápěvech Mastičkáře jeví se silný vliv hudby francouzské; poněvadž dále jméno Rubín vzato jest ze hry franc. skladatele Adama de Halle "Robin et Marion", napsané v letech 1282-1287; a poněvadž posléze v 1. pol. XIV. stol. kulturní styky Čes Francií byly velmi čilé, takže na př. na dvoře J. Lucemburského v Praze žil od r. 1306 vynikající franc. komponista Guilaume de Machant, žák Adama de Halle: soudíme, že Mastičkář i hra inšprucká povstaly podle nějaké předlohy latinsko-francouzské, do Čech 1316 přinesené.
Zpracovatelem českým byl asi vagant, pozoruhodný mimo jiné i tím, že znal české vzdělání Alex (Nebeský myslil, že hra něm. je z č, Gebauer, že obě měly společnou předlohu lat.-německou). O Mastičkáři psali zejm: Gebauer, Lfil. 1880, str. 90. sl; zde i otisk a polemika s Šemberou; J. Truhlář, l.c; Nejedlý, Děj zpěvu předhus. str. 180 a j; a Máchal, Stč. velkonoční slavnosti dram. Věstn. Kr. č. sp. n. 1906).

Ze snahy rozšířiti děj představovaný vznikly časem hry pašijové, které jsou tudíž třetí etapou ve vývoji středověkého dramatu velkonočního.

Předmětem her pašijových býval širší neb užší kruh výjevů ze života Kristova a ovšem celé jeho umučení. Pramenem by

la hlavně evangelia, jichž používáno eklekticky, vedle nich pak ještě rozličné epické a lyrické skladby duchovní, a když pásmo děje posléze rozpředeno přes Kristovo pohřbení, také starší hry velkonoční.

Z her duch světský vnikl do pašijí, když zesvětačily, takže se na konec z nich stal útvar namnoze fraškovitý a ďábelskými episodami přesycený.

Provozovány bývaly hry pašijové v kterouko-li dobu roční, hlavně však o velkonocích. V době kdy dosáhly vrcholu, v XVI. stol. u Němců, hrávány bývaly na ohrazeném místě na náměstí. Herci v rozmanitém oděvu po případě i se škraboškami dleli na podiu maličko vyvýšeném, kolem do kola, čekajíce, až na každého došlo, obecenstvo mělo místa na tribunách. Rekvisity přinášeny a odnášeny podle potřeby beze všeho pohoršení diváků, kteří při provozování hercům všelijak pomáhali. Herci, vykonavše svůj úkol, odcházeli mezi obecenstvo.

Ve XIV. stol., které nás zvláště zajímá, bylo dějiště, ať už to byl chrám či místo jiné, ještě prostější, t. j. naprosto beze vší úpravy; bylot by bývalo musilo být jevišť příliš mnoho.-

Vážné části bývaly zpívány a sice po latinsku; vložky byly v jazyce národním.

Nejmohutněji rozvily se hry pašijové v Německu a sice ve stol. XV. a XVI. Některé z nich hrávány bývaly až tři dni; jedna ty-

rolská trvala dokonce celý týden; r. 1498 zaměstnáno bylo ve Fr- Frankfurtě v pašijové hře neméně než 265 osob. U nás, jak lze souditi z dochovaných památek a z nedostatku zpráv o provozování her pašijových, hry tohoto druhu nedošly valné obliby; kdežto ludi po přestávce v 1. pol.XV. stol., koncem XV. stol. a v XVI stol.; hry pašijové hnutím husitským byly ve vývoji u nás zaraženy úplně.-

Zachovány jsou z her pašijových českých vůbec jen dva zlomky: G, úlomek hry na umučení Páně a E, t. zv. Mastičkář Drkolenský, oba z druhé polovice XIV. stol.

K pašijovým hrám druží se t. zv. Pláče P. Marie nebo-li Plankty.

Jsou to výjevy, kde matka boží buď sama, nebo s apoštolem Janem naříká na Velký Pátek nad smrtí Kristovou.

Záhy přistupují k těmto osobám ještě osoby jiné: Kristus, který známými slovy svými nářky Mariiny přerušuje, Marie Magd. a Marie matka Janova.

Pláče jsou rázu lyrického a bývaly v kostelích zpívány. S hrami mají styk tím, že některé z nich jsou vytržené součástky paš her, některé pak naopak do těchto her vkládány; a dále tou okolností, že se vyvinuly na ozdobu Velkého pátku a pro uctění P. Marie podle her velikonočních ostatních. Zprvu byly čistě latinské, později latinskovulgární, a konečně jazyk národní

ovládl výhradně.

V literatuře staročeské jsou Plankty tři: jeden je v rkpe Hradeckém velice dlouhý, který byl nepochybně složen jen ke čtení, jiný J. v Klem. v rkpe Modliteb (17 F 30) z 2 pol. XIV. stol., třetí K. v rkpe Klem., kdysi rožmberském, z konce XIV. st.

Originály Planktů stč. byly latinské (ne německé, jak hleděl dokázati Knieschek) Podle her velikonočních vyvinuly se také nábožné hry nevelko- noční: hry na květnou neděli, na nanebevstoupení Páně o božím těle, hry vánoční a. j. Texty české, které se sem hlásí, jsou dílem z 2. pol. XIV. stol., dílem až z XV. stol.

Poznámky: 1. V lat. textech bývají hry nazývány také ordo, t. j. původně vlastně název poznámek pro režiséra; miraculum, div, pův. zdramatisovaná legenda, pak i hra jiná; historia ; mysterium , pův. hra provozovaná při slavnostech královských, pak vážná hra ze života Kristova neb svatých. U frandouzů vyvinula se pojmenování mystère mistère , prý ministerium, bohoslužba, miracle. U Španělů byl název autos sacramen-tales, hry posvátné. Vyskytá se také název morality, to byly hry poučné allegorické.

2. Nábožné hry pronikly časem i do lidu a lid sám podobné hry tvořil dál.

F. Dalimil.

Jménem Dalimilovým označuje se první kronika psaná jazykem českým. Je ve verších a rýmech. Verše jsou osmislabičné, často kratší (šesti, sedmislabičné), velmi často delší (až šestnáctislabičné). Verš obsahuje vždycky celek větný a myšlenku pro sebe. Rýmy jsou sdružené. Obsahem jest vypravování o dějinách českých od věže babylonské až do Jana Lucemburského, opatřené důležitou předmluvou. Podle předlohy této 1.) mnozí, "t. j. Čechové," pověstí", t. j. histor. vypravování," hledají, v tom múdřě i dvorně činie; ale že své země netbají, tiem svój rod sprostenstvím vinie"; míněni jsou patrně čtenáři skládání Artušovských, Alexanderských a pod. "Neb by sě od nich které cti nadiel', své by země knihy jměli, z nichž by svój rod veš poznali, odkud jsú přišli, vzvěděli. Jáz", dí autor " těch knih dávno hledají a vezdý toho žádají, by sě v to někdo múdrý uvázal, vše české skutky v jedno svázal. A dotad sem toho žádal dó nich sem toho právě nezbádal, ez v to sě nikte nechce otdati; proto sě sám v to dobú uvázati."

2.) "Ale věz, žeť úsilno jest tuto (takovou) kroniku psáti, žeť drbú z rozličných jeden shledati. Neb to zajisté povědě, žeť nikdiéž célé kroniky nevědě; nebť jejie vši písaři/~~jsú~~ nevelmi sú snažni byli; proto sú jie mnoho opustili (značnou část takové obecně české kroniky vynechali), jako o svém kraji, a jiného málo mluviece, jiného mnoho opustiece, někdy velmi krátiece a tiem pravý sled tratiece".-

3.) "Nalez" pokračuje autor o svých pramenech. "kroniku u kněže starého v Boleslavi, ta všecky jiné oslaví(nade všecky vynikla) ta mi jistě (bezpečně) vlastiuně (vlastenecké)boje zpraví, mnoho neznámého vypraví. Proto budeš-li pražskú nebo břevnovskú kroniku čísti, tiemto sě právě ujisti, že na niej jest méně postaveno ale sloviece mluveno. Opatovická ta často blúdí; ač i viece mluví (jestliže i víc než je třeba mluví) však tebú slúdí (tebe klame). Vyšehradská ta by sě mi najméně slúbila; nejlepšie na Boleslavi byla. To račtež všichni věděti, že té chci sě podržeti. Ale nalezneš-li kde co jinak než tuto mluveno, věz, až to jest mú vólí nepromĕněno, ale jakž jest tam postaveno, takéžť jest i mnú ustaveno.

4.) Řeči prázdné, "vykládá autor o svém způsobu vypravování, jelikož mohu ukrátiti, avšak smysl celý myšli položiti, aby sě tiem mohl každý radějí učiti, k svému sě jazyku (národu) viece snažiti; neb, uslyšě múdrý řeč múdrú, múdřejí bude, túžebný tiemto túhy zbude. Jáz tuto sprostně položi a na to lepšieho proši, by pro našie zemĕ čest i pro našich nepřatel lest ppravil mú řeč rýmem krásným a oslavil hlaholem (řeči) jasným, a mne tiemto nehanějě řka: "Plete sě v to a neumějě! Jáz sě v tom sám dobřě znaji, kromě žeť o svém jazyce velmi tbaji. To mě jest k tomu vzbudilo i mně k úsilí připudilo".-

Themata o nichž mluví kronika vlastní jsou tato:

Rozchod národů u věže babylonské a vznik národa slovanského Jeden z národů se rozcházejících byli Slověné) Příchod Slovanů do Čech ("v sirbském jazyku" v zemi Charvaty byl lech jménem Čech ten se dopustil mužobojstva tím provinil svou zemi a proto odešel vzav s sebou svých šest bratří, čeleď jich a čedky/penaty v Čechách se usadil, poněvadž prý jmámy zde "zemi po svéj voli budú nám z té plni stoli") Krok, jeho dcery Libuše, pohanění Libušino a její řeč(chvala sporadaného státu výstraha před cizinci a varovaní před svary) poselství k Přemyslovi nalezení Přemysla (Libušin kůň pány k Přemyslovi dovede), Přemyslova řeč (že jste uchvatili (t.j. příliš brzy přišli) a mne v doli orání překazili, nuož to každý slyšeti rad bude v zemi žizen a často hlad), Přemyslova kvetoucí otka (pět pramenů pět králů = proroctví o vymření rodu přemyslovského přijetí Přemysla za knížete. Proroctví Libušino o slávě Prahy. Dívčí válka (v ní episoda o Ctiradovi a Šarce, verse obšírnější než u Kosmy, také konec jiný, zde porážka dívek, o Kosmy smír) Nebojovný Neklan a udatný Stýr (při tom chvála čestného jména), bitva na turském poli (Styr bojuje místo Neklana), Durynk, původ hradu Klepy za Hostivíta, pokřtění Bořivojovo. Vratislav, Drahomír pohanka. sv. Václav, sv. Ludmila, příběh s Radslavem lúčským. Smrt sv. Václava Boleslav Ukrutný (syn jeho Strachkvas na pokání za otce stal se mnichem) Boleslav Štědrý (jeho sestra Mlada přinesla do Čech ze-

Arch 18.

kon sv. Benedikta a založila klášter ženský u sv. Jiří; vymohla také v Římě pro Prahu biskupství), sv. Vojtěch. Boleslav Skúpý a boje s Poláky, Oldřich a Jaromír, boje Přemyslovců s Vršovici; šest mníšků (českých, kteří se usadili v polském lese a od lupičů pobiti), hrad Přimda (Oldřich najde na lovu spustlý hrad a daruje jej Přiemovi, odtud hrad pak dostane jméno, hrad byl kdysi vystavěl - "kronika německá mě jest tomu naučila" - hrabě z Aldemburka, aby se tak kryl s císařovou dcerou), Oldřich a Božena, Břetislav a Jitka, přenesení sv. Vojtěcha, vítězství Břetislavova a jeho smrt. Vratislav, výpravy do Italie a titul královský. Vyhubení Vršoviců (1108 za to, že činí úklady panujícímu rodu knížecímu). Několik málo událostí stol. 12. a z počátku třináctého. Přemysl první, lovy a turnaje. Václav I., válka s Rakušany a odražení vpádu tatarského. Vzpoura Přemyslova proti otci (Ctibor "múdrá hlava"). Přemysl II. ("Toho léta král Václav snide, po něm Přémysl jako krásný květ pojíde. Jako róžu prostřěd lúky postavi, takéž Bóh Česků zemu Přemyslem oslavi. Krásné mravy ovšem jmieše, životem hrdinským bieše. V radě netřeba múdřějšieho, nikdiež kniežěte ščadřejšieho. Uměl rozuměti každému stavu, směje se každému pokloni hlavu". "Ach běda krále šlechetného, že neschova jazyka přirozeného, jímž byl dobyl jmene dobrého, také sbožie velikého!" "Vece král: až se z vojny vráci, závaliu Čechóm veliků práci, chci Petřín pavlakú (červeným, krvavým kobercem) přistřie

ti, na pražském mostu nebude Čecha viděti", sr. Alx.) Doba braniborská. Václav II. (zbožný, ale nedbalý povinností soudcovských zvl. hájení sirotkův a vdov, příliš také oddaný německým rádcům, za něho „pan Jan z Michalovic kole po Rýnu do Paříže jěde, tu ctně právě klav túž cěstú do Čech přijěde"). Václav III. a vymření Přemyslovců. Rudolf I., Jindřich Korutanský (dobrý, ale k panování neschopný), kostkářství, vzrůst moci německých měst) a volba Jana Lucemburského.

Kapitolou 106 rokem 1314 se kronika končí. V některých rkpích ... [illegible]ila přidány jsou ještě čtyři kapitoly další, o těch viz níže)

O autorovi kroniky Dalimilovy víme jen tolik, co lze vybrati ze samého díla.

Odkud pocházel? Obyčejně bývá rodiště hledáno v Čechách východních. Palacký klade je do Boleslavska a Kouřimska, jiní do Hradecka a Chrudimska. Za důvod uvádí se, že prý Dalimil má o vých. Čechách nejlepší vědomosti místopisné, že má odtud nejpodrobnější známosti osobní a že ho zajímají také nejvíce šlechtické rody východočeské. Proti tomu položil však Jeřábek (ČČM. XI.153) důraz na to, že se v kronice projevuje slušná znalost také Čech severozápadních, zejm. dolního Poohří a soudí, že tudíž o rodišti Dalimilově z kroniky vlastně nic pravděpodobného vybrati nelze.

Rodu byl Dalimil šlechtického. Velebíť českou šlechtu dává jí často příhodná napomenutí, obírá se se zálibou erby rodů, hledí s vysoka na chlapy t. j. sedláky a měšťany a projevuje smyslem pro čest ducha rytířského.

Čím byl? Dobrovský viděl v něm zprvu rytíře, později pěvce, který si dával za svá skládání platit. Jireček pěvce ze záliby, Palacký vynikajícího rytíře (ein ansehnlicher Ritter), Bachmann (Archiv f. öst. Gesch. 91. Bd., 1902, 61 sl.) kněze. Kněžský stav Dalimilův jest věc pravdě nepodobná. Středověký kněz nebyl by napsal o sobě: "plete sě a neuměje". Dalimil nejeví dále, nikde zvláštních sympathií pro stav kněžský. Tak vypravuje skoro s vnitřní radostí, že Čechové za Jindřicha V. byli by chtěli zabit i papeže; jinde s vnitřním souhlasem vypisuje, jak Čechové po bitvě u Chlumce zajali mnoho německých biskupův a opatův a jak je vodili po městech se slovy: "sěna jim dosti dajte, neb sú nám jiné ažehli"; v kap. 83 vypravuje se sympathií, jak opat fuldský dostal za to, že potupil Václava I. od Ojíře políček.

Jsou ovšem v Dalimilu místa, kde mluví, jak by mluvil kněz na př. o národních světcích nebo o starém zvyku, podle něhož se statky zádušní neplenily; ale jsou to vesměs místa, jež by byl nemohl jinak napsati ani spravedlivý laik.

Posléze vane z díla také duch ne kněžský nýbrž rytířský. Vynikajícím rytířem však Dalimil zajisté též nebyl; Dalimil vídal to-

též často (kap. 93), jak páni jsou stínáni od měšťanů, bydlil tedy v městě; kdyby byl býval šlechticem vynikajícím, byl by zajisté budil pozornost (Jeřábek ČČH XI 152).

Podle toho byl to tedy spíš rytíř, který se veřejnou činností nijak neproslavil. Pro domnění, že by byl býval pěšcem placeným není důvodů.

Životopisná data lze vybrati z kroniky tato. Při době braniborské (1279-83) vypravuje se v ní, jak zle zacházeli němečtí měšťané s Čechy, a autor dodává "mé oko to často vídalo", v té době byl asi už mužem dospělým. R. 1310 v květnu podstoupili Čechové útok proti Korutanům a Míšňanům, kteří byli posádkou na hradě pražském. Z boje tohoto vypravuje Dalimil dvě příhody, jak totiž p. Vítek z Landštejna jel při útoku na koni zraněném, z něhož se vlekla střeva, a jak Jan ze Stráže by byl vnikl do hradu, kdyby by byl pod ním most nespadl do příkopa, a o obou podotýká, že je viděl. Toho roku tedy pobýval v Praze. Kroniku svou psal po r. 1308, některé části a možná že i celou po r. 1310. Hned na začátku v kap. 6. je totiž narážka na událost z r. 1308, zavraždění krále Albrechta Ješkem Švábským (Janem Parricidou), které je u Dalimila prorokováno Přemyslem a vykládáno jako pomsta vnuka za děda (Přemysla Otakara II). Minulostí jsou pro Dalimila také události z r. 1310.

Práci ukončil asi r. 13 4, téhož, ze kterého je poslední událost

v 1. redakci vypravovaná (kap. 106). Zdá se, že, když psal svou kroniku, byl již muž starý. Ukazuje na to chvála, kterou doporoučí zkušenosti, obyčeje a moudrost starých lidí.
Kdy zemřel, nevíme. Bývalo souzeno, že žil ještě v letech 1315-1318, jelikož z let těch jsou události vypravované ve 4 kapitolách přidaných v redakci druhé a kapitoly ty připisovány Dalimilovi. Kapitoly ty však od Dalimila nejsou (o tom níže).
Podle rkpů Víd. a Cerronského, které píší, že kronika Dalimilova r. 1026 (sta ve středověku často vynechávána omylem), by byl Dalimil zemřel až po r. 1326; údaj jmenovaných rkpů však není spolehliv. Dosti mnoho prozradil v kronice Dalimil o svých vědomostech, zábavách, názorech a povaze mravní. Je viděti, že měl značné vědomosti místopisné, zejm. české, a věděl lecco z heraldiky, na př. o změnách erbu českého. Velmi rozsáhlé jsou jeho znalosti českých tradic. Ví o Styrovi, "ještě Styra vzpomienajú, nečin se Styrem řiekajú". Připomíná první kostely v Čechách, sv. Klimenta na Levém Hradci a sv. Maří na hradě pražském. Vypravuje, že kostel sv. Jana pod Velezí založen na památku zachránění Jaromírova, kostel sv. Jana v Oldřiši na památku zachránění Oldřichova, kostel sv. ře v Sadské na památku vysvobození Bořivojova z vězení milánského, kostel v Loděnicích pak, "líc ku Praze", na památku bitvy svedené u Loděnic r. 1079. O prstě sv. Jana Křtitele, chovaném na Osěcě, je mu známo, že jej Čechové uko-

řistili v boji s Bélou. Vzpomíná trůnu v Boleslavi a neopomíjí při vypravování o zavraždění sv. Václava podotknouti, že prý z rodu vrahů Václavových jedni "zlé nemoci jmievajú a druzí sě na každé léto vztiekajú."

Jakési znalosti projevuje Dalimil i v národopisu. Čechové vyšli z „Charvat v jazyku srbském".-Dalimil myslí ovšem na Srby jižní-, sv. Metoděj byl „Rusín"-příslušník církve východní, a mluvil jazykem slovenským". Srbové jsou v Dal. dvojí: jižní a lužičtí.

Z kmenů německých vystupují u něho Švábové Sasici, Bravanti, Frisové, Rýnˇané, Bramburci, Bavoři...., příslušníci tedy větví doln. stř., i hornoněm., z národů jiných Prusové, Olavci a Tataři.

Mnoho psal Dalimil z historické lit. české. Tu a tam kmitají se u něho i drobty jakýchsá vědomostí z mimočeských dějin, pověstí a bajek. Vlasta pobízí dívky k udatnosti poukazem na "amazonské panie, ty poručichu mužóm oránie a samy zemiú vladú", jinde "médské panie tak sě tak záchovaly"; připomíná se, jak "Římané s Véspasianem na židy šli", Roland,-"jakož se čte o Rulantovi"-, Dětřich Berúnský- srovnán s ním Hynek z Dubé z doby braniborské-, výr je pták posvátný Tatarům, aesopské bajky o žabách a králi a o sekeře a dlubnách. Prý věděl Dal. i o bitvě Kanské.

jeť v kapitole o bitvě u Loděnic zmínka o prstenech bojovníků padlých-, ale je to pochybné.-

Z jazyků znal Dalimil latinu-užilť latinských pramenů-a němčinu

znalý nějakou německou kroniku nebo snad dějepravnou báseň o hradě Primdě. -

Jako jiní spisovatelé středověcí i Dalimil rád etymologisuje. Místní jméno Zderaz vykládá z osobního Zderad, Vlastislav z osobního Vlastislav, místní název Šárka od jména dívky. - Říp odtud, že Čechové s něho zřěchu". - Praha od prag. Neklan odtud, že jho s koně nikdy neklali biechu". - Klepy od klepá ne žepého". - Kouřim od volání útočících Pražanů "vzkuřím" - zapálíme. - Strahov od stráž. Stračkvas odtud, že Boleslav uspořádal při křtu kvas. - vacek, pytlík (z něm. watsack) od osobního jména Vacek atd.

Povahou je Dalimil muž vážný a opatrný. Zajímají ho otázky důležité. Víc si váží činu než slova: "znamenie dobrého druha tiší skutci a pokorné mluvenie" "neudatný nevie jedno láti, dobrý dá sě u příhodě znáti". velebí hrdinství hojnými příklady, jsou Detříček z Buzovic, Hynek z D., Jan z Michal., J. ze Stráže, Jindř. z Lipé aj. Udatnost zvýšena v jeho očích moudrostí. U skutků hledí na konec - "čie klešče liška ohryzla vědúci, vzdálila sě od nebo a potřebu jmajúci" praví o Přemyslovi II., který si znepřátelil české pány a v rozhodné chvíli se neodvážil se od nich žádati pomoci.

Při vypravování o dívčí válce pak zaznamenává:

Ktož chce v domu škody zbýtí, nedaj jiskřě onněm býti."

Často míha se v kronice dobré jméno:

Střež sě jmene zlého, dražšieho nic nenie jmene dobrého."

"Sbožie a rozkoš přestane, jedno dobré jmě ostane."

" O dobrém jmeni nic netbachu, že své dobré jmě tak brzo ztratichu".

Povinnosti béře přísně; v tom, že dcery Václava II. vyhnány násilně z hradu, vidí trest boží za to, že otec jejich nebyl ochoten souditi, když ho za to osiřelé panny žádaly. Cudný ostych ne dovoluje mu vypravovati obšírně, jak byla Libuše pohaněna: "jehož já nechci mluviti." Sporů příbuzenských radí se varovati; Ctibor "mudrá hlava", který nastrojil vzpouru Přemysla II. proti otci jeho, veden jsa po potlačení vzpoury na popravu, kdežto Přemysl dostal milost, říká to slovy: "neroď prsta mezi dřvie podvoj klásti, neroď sě u přietelskú vádu vázati". -

Velikou váhu klade na spořádaný stát:

"obec jest každého ohrada, ktož ju tupí, minulať jho rada;
ztratě obec neúfaj do hrada, bez obce dobude tebe všeliká sváda;"
často sě to stává, když to nemáhá hlava, ve všech údiech statka nenie".; proto nenávidí také Vršovců.

Často dává Dalimil na jevo tuhý konservatismus. Chválí moudrost

starých lidí:

"Příhody činie múdrého," mladý, ač řiedko múdr bývá ale řiedko múdrosti užívá".

Chválí také starý mrav zamítaje novoty. A je nepokrytým aristokratem, přes to že "z chlapóv šlechtici bývajú" na kutnohorské měšťany, kteří si vynutili právo, aby si jich dcery směly bráti za muže šlechtice, zle se horší.

Silný je Dalimilův nationalismus:

"Dobrý svój jazyk plodí nevěrný o své nerodí" (nedbá)

" Země jest máti každého, kto ji nepřeje, nejmám ho za šlechetného".

Libuše varuje před cizími rádci:

"Bude-li nad vámi cizozemec vlasti, nemoci bude dlúho váš jazyk trvati, tůhať jest každého mezi cizimi a smutný utěší sě mezi známými, každý kralije prietely svými, i jeden múdrý nerad se s cizími, pojměj sobě lid jazyka svého. Budeť vždy hledati vašeho zlého. Na váš lid bude hledati viny a svým rozdělí vašě dědiny. Čeśte své, ač i krastavo; nedaj v své ciuzozemci česká hlavo".

Oldřich brání se pánům, kteří mu mají za zlé sňatek s Boženou, podobně:

radějí sě chciu s česků sedlků smieti než královnu Němkyňu za ženu mieti.

Vřeť každému srdce po jazyku svému; proto Němkyně méně bude přietě jazyku mému.

Němkyni bude německú čeleď mieti, německy bude učiti mé deti. Proto bude jazyka rozdělenie a inhed země jisté zkaženie".

Když Jindřich V. dává Čechům panovníka Přemyslovce, Čechové ho nechtí bojíce se, aby se neustálila zásada, že panovník německý dáva Čechům knížata a aby nevnutil Čechům snad Němce.

"Báťo, proč sě druhem nekážeš, že Němcom z dvora nekážeš?" praví Svatopluk Bořivojovi majícímu německé rádce.

Přemysla II., jehož si jinak váží, Dalimil lituje, že byl nepřítelem svého národa.

Cizí mravy, zejm. turnaje, které stojí mnoho peněz a přípravou k válce nejsou nikakou, honby, kostky a rytířské služby milostné jsou mu protivné.

Nationalismus Dalimilův je - jak upozornil už Palacký - rázu ne tak jazykového, jako politického; obracíť se nejen proti Němcům, nýbrž i proti Uhrům a, což je ještě významnější proti Polákům. Není pochyby o tom, že není Dal. vlastnictvím výhradním, ale že jest to ohlas smýšlení, které bylo za jeho doby obecné aspoň v jisté vrstvě národa. Dalimil přijal vlastenecekou tuto náladu za svou, poněvadž se znamenitě hodila k jeho přímé povaze, jež ne

mohla bez lítosti přihlížeti k tomu, jak dvory posledních Přemyslovců a předních rodů šlechtických byly zaplaveny živlem německým. Poněvadž se shodovala dále s jeho konservatismem vzpírajícím se přívalu cizích novot kulturních, a poněvadž posléze souhlasila i s jeho aristokratismem, kterému se příčilo viděti, jak bohatá německá města uvádějí si českou šlechtu ve finanční odvislost a jak podporují nenáviděné Braniborý a Míšňany.
Ve středověké literatuře je Dalimil touto stránkou své individuality zjevem vzácným.

Dalimilovy prameny.

O nich Palacký; Würdigung; Jireček v úvodu k svému vydání; Vančura v progr. gymn. kolínského 1884 ; Bachmann, arch. f. öst. Gesch. 91. Bd, 1902; Goll: ČČH 8, 336 sl; Jeřábek ČČH. X, XI).
Dalimil zmiňuje se o svých pramenech v předmluvě. Co pode jmény kronik tam jmenovaných rozuměti, a jaké zdroje jeho vědomosti předpokládati jest mimo to, o tom není však dosti jasnosti. Zejména nesnadná jest otázka, co rozuměti kronikou Boleslavskou, jíž Dalimil v předmluvě vzdává největší chvalu a která mu zajisté byla pramenem hlavním.; byl-li to Kosmas s jehož vypravováním Dalimil velice se shoduje, či nějaký latinský obsáhlý, na Kosmovi založený a nyní ztracený spis historický (Bachmann, Jeřábek). Byl-li to Kosmas přímo (Dobrovský Jireček), bylo by pak

nutno předpokládati (s Jirečkem), že Dalimil doplňoval zprávy jeho z tradice ústní. Vypravuješ Dalimil o dávnověku č leccos ji nak a obšírněji než-li Kosmas.

Co rozuměti kronikami pražskou a brevnovskou, nelze rovněž říci s jistotou. Kdo vidí v Dalimilově kronice Boleslavské Kosmu přepracovaného, může vykládati Pražskou a Břevnovskou za dva rkpy Kosmy. Že Dalimil znal Kosmu přímo, jest totiž velice pravdě podobno (Jeřábek) a v knih. kapitul. a kláštera břevnovského rkpy Kosmy jsou dosud.

Kronika Opatovická, kterou Dalimil připomíná jako další pramen, byly nepochybně záznamy, nyní ztracené, kterých kromě Dalimila užil i jiný historik český, Neplach (Jeřábek t. 299). O kronice vyšehradské, posledním prameni, jejž Dalimil sám jmenuje, rozborem dosavadním nebylo nalezeno nic ani pravděpodobného.

Mimo prameny, o kterých je řeč v předmluvě kroniky, užil Dalimil jak se ukázalo rozborem jeho díla, textu, do našich dob nedochovaného, který byl také předlohou jedné části z t. zv. druhého pokračování Kosmova (Jeřábek X,302; Anales Venceslai však Dalimil neznal) nějaké pozdní leg. cyrilometoděj. a asi ještě někt. latin. legend jiných (Jeřábek X, 411, 412).-

Pro dobu 1125 - 1230, v níž jest vypravování Dal. plno omylů, opíral se Dalimil o tradici ústní. Od r. 1230 -vypravuje podle

svědectví lidí starších a podle vlastní zkušenosti.

Význam má kronika Dalimilova tím, že je to pramen historický; tradice české jsou v ní zachovány dílem hojněji dílem i věrněji než jinde, a pro léta 1230-1314 má cenu svědeckou.
Kromě toho však je to silný literární reflex smýšlení, které vládlo v části tehdejší české společnosti, výraz houževnatého, konservativního, aristokratického, politického nationalismu. Bývalo o Dalimilovi říkáno, že měl vliv i na husitství. Vliv ten byl však jistě velmi skrovný; husité ctli Dalimila, poněvadž nationalismu jejich se vlastenectví Dalimilovo líbilo, ale ke vzniku národnostní stránky husitství Dalimil, který ve XIV. stol. byl četbou dojista jen kruhů vyšších, přispěl nadmíru málo.

Rukopisy Dalimila jsou hojné, zejm. z XV. stol.
Rozeznávají se v nich tři recense. První dílo samého autora, má 106 kapitol. (Pouze v rkpe Cerronském je na víc jeden ze 4 pozdějších přídavků). 2 nejlepe representována jest rkpem Cambridgeským

Recense druhá pořízena byla neznámým historikem na poč XV. stol Dokončena byla před r. 1443. Na ní založen je totiž něm. překlad prosaický, který byl pořízen před r. 1444; a jeden rkp. náležející k druhé recensi má datum 1443.

V polovici XV. stol. přejaty z druhé recense do Životů svatých, chovaných v metrop knih. pražské, životy sv. Václava a Vojtěcha. Liší se tato druhá recense od první tím, že některé kapitoly jsou přepracovány, některé rozšířeny neb přidány. Tak rozšířeno proroctví Libušino, přidáním usnesení pánů za Boleslava I., že nebudou stavěti hradů, vypravování o mši sv. Vojtěcha sloužené u přítomnosti papežově, zprávy o vypuzení Bořivoje II. a přijetí Svatopluka, o Děpolticích, o uvedení minoritů do Čech a kanonisaci sv. Alžběty, o Závišovi atd.

Smýšlení protiněmecké vyslovuje se v 2. recensi příkřejšími výrazy než v recensi první.

Nejlépe repraes. je rec. druhá rkpem Lobkovickým. Rkpis tento byl základem, z něhož opisováním - po případě s novými přídavky - vzešly ostatní rkpy druhé recense.-

Recense třetí původcem byl asi Jan Pinvička, Domažličan, v letech 1459-1461 učitel v Ledči.

Vyznačuje se zpracování toto ne novými přídavky, nýbrž formálním převeršováním, předěláním a zpřevracením veršů.-

Kromě těchto tří recensí byly ještě recense jiné, jak lze souditi podle míst citovaných z Dalimila a Všehrda (dva verše), Lupáče (část kap. 100 a celá 105) a Dačického (celá kap. 34); místa tato liší se totiž od příslušných míst ve všech třech recensích dochovaných.-

K recensi 1. patří:

1.) zlomky Hanušovy z 1. pol.14. stol., dva kusy perg. v Klem., nalezené r. 1861 Höflerem a popsané v ČČM Hanušem;

2.) zlomky Hradecké, rovněž z 1. pol. 14. stol., dva listy perg. v museu;

3.) rkpis Cambridgeský, z pol. XIV. stol., 167 listů v Galeově sbírce v Trinity College x Camgridgi, nalezený r. 1874 bibliothekářem Robertem Sinkerem a určený A.H.Wratislawem. Jak se dostal do Anglie, o tom vyslovil Jireček mínění, že jej tam donesla dcera Karla IV. Anna, když se vdávala r. 1381 za Richarda II., se svým věnem, v němž podle zprávy Wycliffovy byl také český evangeliář. Mourek ohledav text, zjistil podle českých přípisků ze XVI. stol., že rkpis byl v českých rukou ještě v XVI. stol., a soudí, že byl koupen nějakým angl. sběratelem zvláštností a do sbírky Galeovy se dostal až po r. 1697 (po prvním popisu této sbírky);

4.) zlomek Olomoucký z 2. pol. 14. stol., 1 list v museu.

5.) rkp. Vídeňský, před tím Cerroniho (zemř. 1826 v Brně), z konce XIV. nebo z poč. XV;

6.) rkp. františkánský z r. 1440, napsaný pro jakéhosi Tomu mlynáře;

7.) rkp. Strahovský z pol. XV;

8.) dva zlomky Křižovn. a Klement., otištěné v Lfil. 91 od J.

Truhláře. Rkp. C (ambr.) a Ff.(františ) jsou opisy ze společné předlohy; nejvolněji si vede rkpis Strahovský, o něco málo méně Olomoucký.-

K recensi 2 patří:

1.) Rkp. Lobkovický, z 1. pol. XV. stol;
2.) Pelclův z pol. XV. sto., v knihovně Thunovské v Děčíně;
3.) Fürstenberský, z konce XV. stol;
4.) Cerronsky, z r. 1443.

Recense 3 je v rkpe Žebererském (Zeberer, posl. kancléř Nov. Města pražského, zemř. r. 1789), psaném jmenovaným již Pirvičkou.

Vydání.

První vydání Dalimila tiskem pořídil Pavel Ješín z Bezdězce, syndikus Nov. Města pražskeho, r. 1619 je připravoval, r. 1620 pak publikoval (s titulem Kronika stará kláštera Boleslavského o posloupnosti knížat a králů českých, rozličných příbezích.....pořádně a rozkošnými rytmy vypravující). Věnoval je Václavu Budovci z Budova a Vilémovi z Roupova.

Osud vydání tohoto byl smutný. Ješín musil utéci z Čech a dílo jeho až na několik exemplářů zničeno; exempláře tyto byly časem opisovány; jeden opis pořídil si na př. Balbín; jiný, chovaný v biskupské knihovně v Litoměřicích, má datum 1644; jeden je v dvorní knihovně vídeňské.

Cena vydání Ješinova rozděleného na kapitoly tak jak dosud je obvyklé, je značná. Opírá se o recensi prvou, o text příbuzný s vídeňským a kromě toho ještě o šest rkpův a zlomků jiných. Důležito jest, že ze sedmi textů z kterých Ješín pracoval, ani jediný se nekryje s texty, které se nám zachovaly a že Ješín při práci své řídil se správnou zásadou, starého jazyka nikterak neměniti.-

Druhé vydání upravil Fr. Faustin Procházka r. 1786 s titulem: Kronika boleslavská o posloupnosti -------- Základem je Ješín. Jsou tu však doplňky z jiných čtyř rkpův a grammatické i historické poznámky. Jazyk bohužel modernisován.

Třetí vydání pořídil Hanka. R. 1833 zadal je censuře, povolení však dlouho nepřicházelo a r. 1838 konečně tisk přímo zakázán. Příčinou zákazu byly nepříznivé posudky o Dalimilově vlastenectví, které shledány u Dobrovského a Meinerta. podle Dobrovského Gesch. der böhm. Spr. und ält. Lit. 1818, prý "nie hatte der böhmische Nationalhass gegen die Deutschen einen so hohen Grad erreicht, als ihn der Dichter schildert", a Meinert spatřoval v Dalimilovi dokonce " die Trompete des Hussitenkrieges".
Palacký se ve Würdigung 1830 Dalimila sice ujal poukazoval k tomu, že Dalimilův nationalismus je psychologicky vysvětlitelný obavou aby Čechy nestihl osud Slovanů polabských, vytýkal že Dali-

milovo vlastenectví je jen zobrazení toho, co bylo vynuceno ... kým antagonismem mezi živlem českým a německým a poměry současnými prohlašoval, že nationalismus, pokud je obranou proti křivdě, je správný i ethicky, a upozorňoval na ryze politickou stránku vlastenectví Dalimilova. Ale to vše censura pominula.

R. 1847 začal Hanka s Jordánem tisknouti svého Dalimila v Lipsku, konec dotištěn r. 1848 v Praze.

Nové otisky vyšly r. 1851, 53 a 76. Edice Hankova je bezcenná, poněvadž Dalimil je v ní uniformovaním formy na verš osmislabičný úplně předělán.-

Čtvrté vydání pro studenty škol středních upravil r. 1874 Gr... Má pěkné poznámky věcné, text však z Hanky.

Páté vydání, kr...cké, pojí se ke jménu J. Jirečka, 1877 ve Fontes. Základem je rec... první, hlavně Dal. C., pod čarou uvádějí se hojné varia...y z ...pů jiných; parallelně s textem českým jde ... překlad veršovaný, ...du otištěn je něm překlad prósou.-

Poslední edic... Dalimil...va je věrný přepis Dal. C. od Mourka (nákl. Akad.) -

Překlady. Dalimilovi dostalo se dvojího překladu německého rýmem a prósou. Překlad rýmovaný vznikl ještě za krále Jana, tedy do r. 1346, ...ježto se zmiňuje o velké povodni v Čechách r

1342, po r. 1342.

Do kap. 91 drží se originálu dosti verně, odtud, od doby Přemysla II., rád přidává; Přemysla za to, proč se Dalimilovi nelíbil chválí. Jinak Dalimilův nationalismus přijímá za svůj; proti Tintscher t. j. Němcům domácím, nemá ovšem nic, Fremde t. j. Němců cizích nenávidí.

Původce překladu uměl česky - domněnka, že by si byl dával české znění tlumočiti někým do latiny a že byl pořizoval text německý teprve z latinského, nemá podstaty - a byl nepochybně z Čech. Práce jeho nedošla valného rozšíření. Zachovala se v jediném přepise z r. 1389 v rkpe kapitulním. Vydal ji r. 1859 Hanka ve Stuttgartě (chybně), znovu Jireček ve Fontes.

Překlad prosaický, založený na Dalimilově recensi druhé, byl hotov již r. 1444. Nejstarší opis nyní v Mnichově, dříve v Řezně je z r. 1444; vedle toho zachovaly se dva opisy mladší.

V dochovaných přípisech jeví se stopy dvojího nářečí: bavorského a středoněmeckého; překlad byl patrně čtení dosti oblíbené a rozšířené. Vydal r. 1725 Hieronymus Pez, znovu Jireček ve Fontes.

Je také rýmovaný překlad latinský od piaristy Remigia Maschata (zemř. 1747); rkpis chová se prý v Mikulově.

Býval předpokládán ještě jeden latinský překlad starší. Ješín prosí totiž v své předmluvě každého milovníka vlasti, má-li nějaký exemplář kroniky Dalimilovy latinský nebo český, aby mu ho

půjčil. Ježto Ješín sám lat. exempláře žádného neměl a podnes není po žádném stopy, nemá příčiny jej supponovat.-

Jako vypravoval Dalimil o celé historii české veršem tak rýmovali jiní o událostech jednotlivých.
Jedno rýmované skládání má za předmět soudní klání v Hradci Králové r. 1315.

"Rudolt z Kosic zabi panošiu Veňkovi, susědu svému, proto Veněk zabi syna jemu, pak Rudolt zabi Věnkovi syna.
I by to tak veliká vina, že jie nemože i jeden uložiti (usmířiti), až jima musichu okol v Hradci učiniti". Šest a šest dobřě oděných jelo proti sobě v okol, Rudoltovici v sukních zelených, Věnkovici v červených.
"Rudoltovici sě prvé dobřě jmějiechu, ale smysleti nechtiechu, že když porazili kterého, nechali choditi jeho. A ten jenž pěš chodieše, najviece jim škodieše.
Ale Věnkovci, když kterého srazili, inhed jeho ku poddániu připudili. Tak Věnkovici i získachu, a Rudoltovici sě jim na milost dachu". Zabit nebyl nikdo, ale sklali se velice.

Jiné skládání vypisuje boj s Matoušem Trenčanským a vnitřní spory v Čechách r. 1315.
"Matěj z Trenčína, ten uherský hrdina, hradov pomezských několik držieše, s nich Moravu všiu hubieše,

Krále (Jana) rada jeho naradi že na Brod (Uherský) pány silné posadi, již by země bránili a před ty hrady jiezdy činili Matěj sebral zase mnoho Uhrův a položil se u Bánova zálohou.

Čechové vytáhli k Bánovu a nevědouce o záloze poraženi. Potom vytáhl vojensky na Matěje sám král a položil se před Holícem.

"nechte král jinak pracovati, káza kopáčóm hrad podkopati. V tom sě jmi nezvede, neb Matěj své kopáče na hrad vyvede ti sě nad naše kopáče vzkopachu, a ták naši kopánie i přěstachu";

Tu Čechy i jedné cti "neučinichu jedno, že Moravu dohubichu".

Král se za tuto výpravu styděl. Vinu její přičítal Jindřichovi Lipskému a dal ho Vilémem Zajícem zajmouti. Z toho vznikla domácí válka přívrženců Jindřichových s Vilémovými. Král chtěl dát Jindřicha stít, ale na domluvu Vilémovu: "Jindřich dal se zajmout jen po něm slibu že se nestane nic jeho životu" ho propustil.

Třetí veršované práce podobná obírá se bojem Viléma Zajíce proti králi Janovi 1317-1318.

"Král bez zemán z země jide i za pól druhého léta nepřijide. Sám šest po zemiech sě túlašе a kniežecie dvory ohledováše. Pak sě s Němci do země vráti a s nimi počě po všie zemi

bráti".

Toho se zželelo panu Vilému Zajícovi z Valdeka, vytrhl proti Němcům a s pomocí sv. Václava je pobil.

"Slušie každému dobrým býti a své země životem brániti, pro svój jazyk i smrt přijieti; a toho tvé děti budú čest jmieti.

O události donesla se zpráva až na Rýn, a Rýněné v údivu se tázali: "kto by byl mohl krále pobiti". Když slyšeli, že Zajíc, pravili:

"Neřiekajte zajiec Vilémovi ale přirovnejte jej ke lvovi".

Král se pak se zemany smířil. V zemi vydrancované vypukl však hlad:

"Vlcie tak liudi jediechu, že i oděné liudi s samostřiely dáviechu. Liudie jiné liudi tepiechu a svařiece jediechu".

Jedna chudá žena: "tu jest u puste pivnici seděla, ta sě třemi dcerami liudi jedla, potom také i dcery svě, však hladu neobráni sě".

Jiné skládání zase líčí rytířské skutky Plichty z Žirotína (zemř. 1322).

Plichta vyjel do cizích zemí, "když pravý boj vzvěděl, těm na pomoc jel. Byl v boju krále říšského a u krále anglického a ve mnohých bojích jiných" a nikde neutržil škody. Ve stě let nenarážel sě rytieř taký, jehož by chválil všaký.

Ale česká kronika jeho neumie chváliti, že sě pro své země čest nechtěl potruditi. Chtěl-li by kto věčného jmene dobyti, ten neroď pro své země čest lěn býti".

Všecky čtyři skladby právě jmenované připsány jsou k některým rkpům kroniky Dalimilovy (k rkp. rec. 2 a rkp. Čer. z recense 1.) a mají také stejný ráz, jako kronika. Odtud vzniklo domnění, že autor jejich byl týž jako u kroniky. Domnění tomu je však na odpor, že se vyskytují jen v jediném rkpe recense první (Cerronském); (Jeřábek, ČČH X, 408) je proto podobnější pravdě, že jsou to podle vzoru Dalimilova skládání cizí. (Jeřábek ČČH X, 408). Otisk u Jirečka, Fontes, III, str. 225 sl.

Kromě těchto kusů pseudodalimilovských lze z dochovaných stč. skládání dějepravných klásti - tu s větší, tam s menší pravděpodobností - do 1. pol. XIV. stol. zpěv o Vilémovi z Kounic a o smrti Viléma Zajíce, o králi Janovi a bitvě u Kreščaku.

Vilém z Kounic, r. 1181 "mnoho nechuti přetrpěv i mnoho zlého" od Rudolfa, vévody rakouského, stěžuje si na to bratru svému Otovi (Otav), vladaři polskému. Ota vyprosí mu od krále polského pomoc 15000 mužův a přivede ji do Moravy; Vilém sám má v Brně svého rytířského lidu 5000. S obojím vojskem vtrhnou do Rakous a Rakušany dílem pobijí, dílem zaženou. Rudolfa skrytého

ve Vídni ve sklepě zabijí a Vídeňany donutí, aby zbořili své zdi městské. Na to se vracejí do Moravy vzavše s sebou děti Rudolfovy: Lipolta a jeho "dvě převýborné sestřě"; za nočního odpočinku v Ulmfeldu jsou dostiženi nepřítelem, který je pronásleduje, porazí ho však, vypálí mnoho kostelův a klášterův a vrátí se na Moravu. Kunrát vyjede jim vstříc. Bratří jej obdarují, zbytek kořisti rozdělí svému vojsku. Děti Rudolfovy za čas provdají a ožení.

Lipoltovi dá vlastní svou dceru Jitku Vilém; "ta bieše tak přeladna, že nižádná věc na ní nebyla vedná". Starší dceru Rudolfovu vezme si syn Kunrátův, mladší syn Otův.

R. 1192 Rakušané nemají dědice a chtí si Lipolta dobýt vojnou. Konrad zprostředkuje mír, Lipolt s manželkou i synáčkem vydán Rakušanům. Za pustošení círk. zboží byl Vilém mnoho let v klatbě. Na usmíření své viny založí na přikázání papežovo v Kounicích panenský klášter.-

Jádro této skladby je historické, v jednotlivostech však zajisté přidala lecco pověst. Doba vzniku je nejistá. Jazyk, pokud lze zjistiti, ukazuje do doby před stol. XV. - jeť tu mnoho prostých výrazů pro minulost.-

Podle toho, že je zde historie vypravovaná veršem, a také, aby nebyla domnělá doba vzniku příliš daleko vzdálena od opěvované události, snad by bylo lze klásti složení našeho textu asi do

Arch 19.

by, kdy vznikla kronika Dalimilova, nebo doby o něco málo pozdější. (Často bývaly zpěvy historické skládány hned po události zde se toho lze domýšleti stěží).

Znění dochovalo se teprve u Paprockého dosti správně v Zrcadle markrabství mor. 1593, méně dobře v Diadochu 1602. Nový otisk u Jirečka, Fontes III, 243 sl.

Zpěv o smrti Viléma Zajíce (Nota ot pana V. Zajie. třiadvacet čtyřveršových sloh se sdruženými rýmy, želí smrti Vilémovy:

"želej, české pokolenie, škody, jenž sě stala nenie, ššel ctný pán Vilém z Valdeka, přietel českéhp jazyka".

Velebí jeho zásluhy:

"přepadl sě meč země české, jenž tupil hlavy německé, na vše strany Čechóv bráně; škoda Čechóm jest v tom páně";

" již vše cesty otevřeny, jež byly tvrdě zavřeny; donidž Zajiec křepek bieše, na vše strany jich střějieše";

napomíná syny jeho, aby pomstili smrt otcovu způsobenou nástrahami německými:

"mysltež o to, Zajiečkové, mějte srdce jako lvové";

a napomíná české zemany k modlitbám za potomstvo Vilémovo: ježtö "sú se v Čechách Švábi rozdýmali jako žáby".-

Tklivá elegie tato, proniknutá duchem Dalimilovým, vznikla asi na dvakrát:

První část, 52 veršů, hned r. 1319, kdy Zajíc zemřel, druhá, nastavená svým začátkem na konec části první (konec 1. č.:

"když dorostú Zaječenci budú s nimi v hoři Němci, ot nichž-to pan Vilém snide a v zemi po hřiechu vnide".-

Začátek 2. č.:

"Když ... Němci, a najviece Bavorčíci, ti nevěrní žahúrníci", a zachované jen v textech mladších/ o něco málo později. Text v Dal. L (jen část 1.), (Fürst.), J(eber.) a při rkpe Pilk. Litoměř 1466. Otisk u Jirečka, Fontes III, 229 sl, Lfil. 1884.

Dvě nedlouhé skladby o králi Janovi vypravují anekdoticky některé jeho příběhy: jak Zajíc na jeho rozkaz táhl proti Míšňanům (1310); jak král dobyl Budyně (1316); jak rádcové ho rozvedli s královnou, jak se královna, chráněná Zajícem, závřela v městě, a jak král, nemoha města dobýti, z hněvu začal pálit v okolí (1319); jak s pomocí sv. Václava, který byl viděn, že žehná vojsku českému, a Němcům hrozí mečem, porazil vévodu rakouského (1322); a jak jednou kdesi v Švábsku pomohl svým koněm vytáhnouti kupci vůz uvázlý v blátě, a, ježto "neslušie na vozném koni seděti králi", koně pak kupci po rytířsku daroval.-

Text zachoval se jako pozdní přípisek v Dal. Lobk., kdy vznikl není známo; asi ještě za vlády Janovy. Otisk u Jirečka ve Fontes III, str. 229.

Báseň o bitvě u Kresčaku, citovaná někdy začátečnými slovy "Klimberče mladý, diemť krátcě", opěvá veršem většinou osmislabičným, sdruženě rýmovaným, vzletně boj Jana Lucemburského.

Jan dá přivázati koně svého ke koním svých druhů Jindřicha z Klimberka a Henricha Mnicha z Basileje, a žádá Klimberka, aby, pamatuje na svého "dobrého" otce a vlastní rytířskost, vedl ho tam, kde by mohl zkusit svého meče. Klimberk slíbí a vytrhnou:

"Nepřietele sobě stesků, když supovie křídle blesků (znak herbu Janových), pod nimaž ten rýtieř drahý křičieše své heslo z Prahy.

"I hna v nepřátelský pluk bez rozpači jako kluk; přeprudce rozmáchav ony přežádúcie zlatozvony, jimaž oř upomínáše, na němžto sě vzpodjímáše."

Král bije oběma rukama, a jiní po něm: Črvená Róže (Rožmberkové), Zláté kolo (Klimberk), Valkún z Pořešína a jiní.-

Konec schází. Text dochován v Kronice Lupáčově, otištěn u Jirečka, Fontes III, 238.

Doba vzniku zase nejistá, snad brzy po události.

G. P r ó s a.

Prósa rozvíjela se u nás, jako v literaturách jiných, pomaleji než verš. Pokusy o ní začaly se překládáním ně-

kterých částek biblických v době předchozí, stol. XIV. v nich pokračovalo. Převáděna dál bible, a asi do 1. pol. stol XIV. sahá vznikem svým první český spis právnický kniha Rožmberská.

Jak byly jednotlivé kusy písma za sebou překládány o tom byla reč již při době předešlé.

Jde o to, z kterého jazyka. Srovnání stč. textů biblických s vulgatou ukazuje, čeho i a priori lze se domýšleti, že základem byl text latinský; je tu totéž znění, namnoze otrocky reprodukované, jako ve vulgatě a jsou tu také chyby překladatelské, které lze vyložiti jen chybným pojetím textu latinského, na př. aby učinili zlé m. stěžeň - lat. malum; jediný mirov nadjest m. zbývá, lat. superest; urozený odkurio m. desátník, - lat. decurio atd.

Byl-li vedle toho nějaký vliv překladu stsl. zvl. recensí mladších na stč. texty bibl. (překlad) nejstarší text stsl. vlivu neměl - nelze s jistotou říci. (Dubych, Dobner, Vondrák, že byl vliv;

Dobrovský, Šafařík, Jireček - ne.

Literatura: Vondrák S. B. víd. CXXVII, 1892, 56-67, a CXXIX, 1893;
Polívka ČČM 1894, 468 sl;
Flajšhans Lfil. XXI, 372 sl., 463 sl;
Vondrák ČČM 1895, 301 sl., 498 sl;
Polívka ČČM t., 501.-

Ale jde o to, jak si překladatelé vedli: překládali-li zprvu jen slova, či hned jakési celky.

Podle mínění prvého byli by si uživatelé textu latinského vpi-
sovali do originálu překlad slov,jež jim nebyla dost jasná a
řeklady celkově byly by vznikly snášením a pomocí takovýchto gloss

podle mínění druhého byly by se staly přímo pokusy o tlumočení
vět a celých kusův,a ojedinělé glossy české v latinských textech
biblických byly by pak výpisy z takovýchto překladů.
Poněvadž u středověkých překladatelů sotva si můžeme představo-
vati,že by byli sháněli z rozličných stran překlady jednotli-
vých slov a teprve s těmito pomůckami se dávali do práce sou-
vislé,a poněvadž dále na glossách ojedinělých bývá viděti,že jsou
myšleny části celých českých vět,je nutno rozhodnouti se pro mí-
nění druhé.
Z rkpů žaltářových sahají napsáním svým do doby naší Žaltář Wit-
tenberský,Zlomek Brněnský,Žaltář Klementinský,Zlomky Tomášské
a Truhlářovy.

Ž a l t á ř W i t t e n b e r s k ý.(ŽW nebo ŽWit
je latinský kodex chovaný v seminární knihovně ve Wittenberce,
obsahující meziřádkový český překlad žalmů,kantik a symbola Ath
nasiova.
Text český psán byl v 2. třetině XIV. sto. Kodex byl v XV. sto
v rukách polských, v XVII. v ruských pak se stal majetkem uni-
versitní knihovny wittenberské a odtud přišel konečně do kni-

hovny seminární. Znám je v literatuře od r. 1740. Český text vydal r. 1880 Gebauer v Památkách staré lit. české vydávaných Maticí Českou.

Text ŽW je opis; svědčí tomu chyby opisovačské jako: opazal si "distulisti" m. ováhal, národa nestuluvného m. nesmluvného a j.

Znění, ŽW shoduje se ŽGloss. Poněvadž text úplného mladšího Ž nemůže býti z neúplného staršího ŽGloss., je nutno předpokládati starší nedochovaný úplný text, ze kterého oba texty dochované byly opsány.

Ježto dvě chyby opisovačské, které byly výše citová-ny ze ŽW-ŽW má chyb opisovačských kromě toho ještě mnoho-vyskytují se také v ŽGloss., že nutno se domýšleti, že byly již v společné předloze obou dochovaných spisů žaltářových v nějakém ŽX a že tudíž tento ŽX byl také již opisem z nějaké předlohy starší ŽA.

Takto svědčí dochovaný staročeský text žaltářový a posteriori pro domněnku, kterou lze činiti již a priori, že totiž žalmy byly do Češt. překládány velmi záhy. (O tom Flajšhans, Nejst. památky str. 75 sl., Smetánka, Lfil. XXX).

Z l o m e k B r n ě n s k ý. (ŽBrn.). Jsou to 4. listy z 1. pol. XIV. stol.

Dva z nich nale-zeny v Brně, dva objevil Th. Vodička (1881) v Olomouci; všecky darovány byly museu.

[illegible] Gebauer v Lfil.1881, str. 302 sl. Zněním hlásí se také [illegible] k [illegible]éže recensi, k níž patří ŽGloss, ŽMus. a ŽW. (Pátý text [illegible] náleží k této recensi, je ŽPod, o něm při době následující).

Žaltář Klementinský (ŽKlem.),

slov. perg. rukopis původně asi nějakého kláštera benediktinského (jsou to nápisy, j. ferie úternie počíná atp.), chovaný nyní v univ. knihovně pražské, jenž obsahuje úplný překlad všech žalmů, kantik, modliteb a litanií.

Psán byl v 1. pol. XIV. stol; jmenuje se tu totiž ještě pražský biskup, nikoli arcibiskup.

Na začátku s jednoho listu všecko a s druhého deset prvých řádků vyškrabáno a nahrazeno mladším zněním, psaným v XV. stol.

Vydal Patera 1890 v Památkách st. lit. č.

I ŽKlem. je opis, jak ukazují chyby opisovačské, na př. vynechaná slova a věta.

Znění ŽKlem. odchyluje se od znění skupiny repraesentované ŽWitt, je to jiná recense. Významná je mimo místo své v literatuře naší i tím, že vnikla také do literatury polské.

Zlomkem Tomášským (ŽTom.) nazývá se 5 listů chovaných v čes. museu, z doby kol r. 1350. Otištěny jsou v ČČM. 1881, 125 sl.

Také to je opis: jak svědčí chyba :v sňatciech m. v svátciech.

Z l o m e k T r u h l á ř ů v (ŽTruh.), jsou to čtyři lístky chované v univ. knihovně, z 1. pol. XIV. stol. Nalezl je r. 1879 J.Truhlář a otiskl v Lfil. 1879 str.142 sl. Zněním hlásí se ŽTom. a ŽTruh.k recensi Klementinské.

Ze stč.rkpů evangelií sahají napsáním svým do 1.pol nebo přesněji do 2. čtvrti XIV. stol. pouze

zlomky musejní (EvA), dva proužky obsahující části z evangelia Mat., Mark., a Jan.
Otisk v ČMus Fil.I (1895), 46-48.

S překlady písma svatého obsahem poněkud souvisí

"List s nebe seslaný" neboli "List Galatanský"
V lit. stč. máme ho zlomek z 1.třetiny XIV. stol., zvaný Dlabačův (GalDl.), v knihovně Strahovské, otisk v ČČM 1889, 445 sl., pak stč. texty celé ze 4. čtvrti XIV. v ML (otisk ČČM l.c.), z konce XV. stol. atd.
Obsahem Listu s nebe jehož autor přísahá:

skrzě moc božiu a Jezu Krista, syna jeho, a skrzě svatú Trojicú a skrzě čtyři evangelisty a skrzě jedenáct prorokóv a dvacět (!) apoštolóv a svatú Mariu, matku božiu, a skrze svatost všech svatých, že tato epištola nenie psána rukú liudskú, ale poslána jest od Boha sedmého trona".

jest výhružné vybízení k svěcení neděle, 13 důvodů pro svěcení toto a slib blaha lidem pobožným, pak vypravování o pouti Michala archanděla s Pavla apoštola peklem, líčení muk pekelných a závěr, kterak na prosbu Michalovu a Pavlovu duše dostaly odpočinutí od muk "v sobotu od poledne až u pondělí od slunce vzchodu".-

List staročeský je kompilace dvou spisů původně samostatných: apokryfního listu s nebe a Vidění sv. Pavla.

Listů s nebe je v literaturách mnoho a rozmanitých; jeden na př. vypravuje o sobě, že r. 584 spadl na oltář sv. Petra v Římě, jiný spadl v Jeruzalémě atd.

List náš podle toho, že se jeho autor sám nazývá biskup Petr "v městě Galatan", slove Galatanský.

Vidění sv. Pavla, příslušející k t. zv. literatuře eschatologické, bylo složeno původně řecky; odtud vzniklo dílem zpracování latinské a z toho pak další verse v jazycích národních, dílem zpracování církevněslovanské, ruské, srbské a bulharské a z církevněslovanského dál také rumunské.

Vypravuje se v něm, co viděl na onom světě Pavel, voděn jsa andělem; kterak v nebi po západu slunce andělé podávají Bohu zprávy o lidech, Bůh dobrým lidem slibuje odměny a zlým posílá výstrahu; kterak z pekla posílá satan ďábly pro lidi nevěrné v hodinu smrti, kterak umírá spravedlivý a kterak hříšný atd.

Ve sloučení listu Galatanského s Viděním sv. Pavla vedlo to, že

se v obou děje zmínka o svěcení neděle.

K n i h a R o ž m b e r s k á. (Rožmb.).

Až do zřízení vladislavského (XVI. stol.) nemělo království české psaného zákoníka obecně závazného. Platilo právo jazykové. Aby se mladší pokolení, zejména soudců českých, vyznala v zemských právích, ve kterých se ustálily některé zvyklosti velmi spletité, starší pamětníci práv těch pořizovali soukromé sborníky staročeského práva, jež nebyly sice veřejnými Zákoníky úředními, ale vítanými rukovětmi soukromými.

Nejstarší takový sborník je kniha Rožmberská. Jméno má odtud, že v některých rkpích jsou přípisky "práva starého pána z Rožmberka", "práva ježto měl pán z R".
Kdo byl tento pán z R., není jisto. Palacký myslil, že byla kniha Rožmberská psána pro pana Záviše z R., 1284-1288 správce královského (zemř. 1290), Radoslavem, písařem zemských desk, a nazval ji podle toho knihou Radoslavovou. Později sám od mínění toho upustil a rozuměl pánem z R. pana Petra z Rožmberka, od r. 1312-1346 s malými přestávkami nejvyššího komorníka království Čes., zemřelého 1347.
Také není jisto, byl-li tento pán pouze majetníkem knihy, či skladatelem.-

Obsahem jsou soukromá naučení o staré praxi soudu zemského, zejména o půhonech.
Vykládá se tu, kolik komorníků, kdy a kde se má k půhonu bráti; jak se má poháněti, domem či trhem; jak mají komorníci poháněti člověka ženatého, jak svobodného ("holámka"), jak vdovce, jak "tkáče" (toho, kdo nemá stálého bydliště), jak opata, kanovníka biskupa; kdy je potřebí jednoho půhonu, kdy tří; o řízení původním, t. j. svědcích, přísahách a očistách; o opovídání škod; o stavování (fendování) osob pro dluh; o ohledání škody komorníkem; o vdání, t. j. sázce penežité stran o majetek nemovitý se soudících; o t. zv. kobylím poli, na němž svěřepice (plemenné kobyly) se pásly, a o obci (obecním pozemku).
Kniha, mající 19 kapitol, není celá.
Autor promluviv v prvních 10 kapitolách o půhonu, podává v kap. 11. přehled ostatních věcí, o kterých chce jednati; je jich 18; probírá se jich však pouze 8.
Zda-li se ostatek ztratil, či nebyl vůbec nikdy napsán, nelze rozhodnouti.-
Text zachoval se ve 20 rkpích. V těch lze rozeznávati dvě recense.
První repraesentována je jediným rkpem, nejstarším, z doby kol r. 1360, při zemských deskách, necelým (chybí prvních 6 paragr., Hanka je později připsal);

druhá, ostatními devatenácti, ze stol. 15. a 16.

Vydání tiskem pořídili:

Palacký v AČ.I.(1840, který kapitoly rozdělil pro přehled na paragrafy celkem 298;

H. Jireček v Codex juris bohemici II;

Brandl 1872 s poznámkami a glossářem;

Gebauer v Lfil.1880 (diplomaticky).

Hanka přeložil Rožm do latiny; překlad ten vyšel v Kucharského sbírce nejst. památek slov. práva; smysl je v něm spíše zatemněn, než vysvětlen, "že takořka ani k potřebě není" (Brandl). Něm. překlad z r. 1351, rovněž chatrný, chová se v knihovně Fürstenberské.

Kdy byla kniha Rožmberská složena?

Nejstarší rkpis je z doby kol r. 1360 a je to opis; místo zmet je tu psáno kmeť. Složení tedy klásti jest o něco dříve.

V Rožmb. mluví se o dvou městech pražských; od r. 1348 založením Nového města přibylo město třetí, Rožmb. je tudíž z doby před r. 1348.

Rožmb. zmiňuje se o pražském biskupu; poněvadž od r. 1344 je v Praze arcibiskup, vznikla Rožmb. před r. 1344.

Kdy, o to je spor. Podle Palackého snad až po r. 1300; připomínají se v Rožmb. groše, a ty začaly se raziti teprve r. 1300; děje se v ní dále zmínka o úřadu dvorského sudího v Čechách, který se pod Přemyslem II.

docela ztratil a opět se objevil teprve pod králem Janem a to již v povaze sudího lenního;

za třetí pak připomíná se v ní Plichta z Roždálovic, který se v starých písemnostech jmenuje kol r. 1320.

Jireček klade vznik Rožmb. zcela určitě mezi léta 1320-1330. Brandl soudí, že byla skládána na zač. druhé pol. XIII. stol.: V groších vidí slovo, které se dostalo do textu pozdějšími přepisovači; úřad dvorského sudího se s datováním do doby Přemysla II. shoduje úplně; Plichta z Roždálovic v Rožmb. pak jednak může býti předchůdce a jmenovce Plichty z r. 1320, jednak nemusí býti narážkou historickou, poněvadž v Rožmb. stojí na takovém místě, kde my říkáme NN. Positivně uvádí pro sebe zprávu Rožmb. o vdání, kterážto věc r. 1350 v Maj. Carolina se připomíná z "temporibus antiquatis", a o jiných ještě věcech, které v XIV. stol. zastarévaly, tvrdý a neobratný sloh, a staročitný jazyk.

Kladné důvody Brandlovy jsou značně subjektivní, výklady stavěné proti důvodům Palackého sice možné, ale také ne naprosto průkazné. Jistoty dobrati se nelze, názor Palackého zdá se však pravděpodobnější.

Pozn. Rožmb. jest nejstarší památkou českého práva, hledíme-li na věc se stanoviska literárněhistorického. Právník nalezne s hlediska svého u nás památky starší. Jsou jimi předně latinská Dekreta Břetislavova 12 článků zachovaných u Kos

my. V dekretech těchto, které vydal Břetislav r. 1039 na výpravě hnězdenské s biskupem Šebířem, vítězí usilování biskupa sv. Vojtěcha po pevnějším křesťanstějším základu rodinném (manžel, který by opustil druhého, má býti prodán do otroctví uherského; kdo by zabil bratra, otce, kněze, má býti j. Kain vyhnán ze země atp.) Po střídmosti, (proti krčmám a pijákům), svěcení neděle a svátků (v neděli neobchodovati a nekonati těžké práce) a po křesťanském pohřbívání mrtvých (kdo pohřbívají mrtvé v polích nebo v lesích mají platiti pokuty).-

O něco mladší památkou jsou

S t a t u t a nebo-li P r á v a K u n r á t o v a

(Konráda Otty) z r. 1189, 38 článků známých z obnovení pozdějších: jedná se v nich o půhonu, zlodějích, očistách, vloupání atd.-

Vedle Rožmb. jsou starou památkou právnickou u nás i

z b y t k y z e m s k ý c h d e s k.

R. 1541 desky skoro úplně shořely; co se z nich z doby od 13. stol. zachovalo (ovšem psaného latinsky, neboť čeština zavedena do zemských desk u nás až r. 1495), vydali Dvorský a Emler

III.

O d n a s t o u p e n í K a r l o v a d o v y s t o u p e n í H u s o v a .(1346 - 1409).

Nastoupením Karlovým nastává v literatuře naší značný obrat a pokrok. Karel sám stojí na kulturním vrcholu své doby. Projevuje vyvinutý smysl pro umění výtvarné zejm. stavitelství učenností theologickou, dějepisnou i právnickou vyniká nad své okolí světské i duchovní. Má neobyčejnou znalost kulturních jazyků a lat. slohu. Prošel školou scholastiky, viděl roditi se počátky humanismu i vyrůstati opravné ideje křesť. mystiky. Sám je spisovatelem.

Svými rozsáhlými styky dělá Prahu vynikajícím kult. ohniskem. Universita pražská Karlem 1348 založená dělá Prahu vynikajícím kulturním ohniskem, přitahuje studenty nejen z Čech, Moravy a Slezska a Slovenska, nýbrž i z Míšně, Sas, Bavor a Branibor.

Na jeho dvoře pobývají Francouz Matyáš z Arrasu, Vlachové Petrarca, Cola di Rienzi, Němec Konrád Waldhous.

V zemi zavládá pořádek a blahobyt. Propast mezi králem a zemí, šlechtou a městy mizí. Veřejná bezpečnost se vzmáhá. Činí se pokusy o veř. zákonník. Přibývá prostředků peněžních. Získávají se

podmínky klidného rozvoje kulturního.

Jazyk český nabývá ve veřejnosti větší váhy. Němčina drží se sice jako dřív v kanceláři královské, zápisy městské zejm. pražské jsou jako dříve německé. Nově zakládaná města dostávají jako před tím německá jména. Učení mistři universitní jsou odpůrci národního jazyka v lit. vzdělavatelné, ale význam češtiny roste přece. Podle zlaté bully jsou synové kurfirstů povinni učiti se česky. Nové Město pražské je převážně čes. Sněm ustanovuje aby v Čechách nebyli rychtáři češtiny neznalí. R. 1370 vniká čeština do listin soukromých. Panovník sám stará se horlivě o české překlady svých spisů latinských. Čes. jazyk spisovný proniká na Slovensko do Luzice a do Polska.

Doba Václava IV. na započaté dráze pokračuje. Z r. 1395 je už i král. listina psaná jazykem českým. Účinky těchto okolností jeví se v literatuře naší jednak rozmachem quantitativním, jednak také rázem jejich. Reální opravný, ke zvelebení života čelící směr činnosti Karlovy obráží se v lit. bohatým rozvojem čes. prosy písemnictví naukového, histor. cestop., vzdělavatelného a právnického. Neustávajícím naukovým spisováním latinským, hojnou poesií tendenční a pokračováním v tvoření dramatic.

Živé styky s cizinou umožňují zpracování legend látek běžných, odumírající epice rytířské, zábavné prose která pohanáhlu epiku tuto nahrazuje. Život studentů universitních zanechává v pí-

semnictví stopu skladbami lyrickými.

A. Literatura latinsky psaná

Latinsky psali v době Karlově a Václavově někteří historikové a t. zv. předchůdcové reformace.

Z historiků první, který sem náleží je

Neplach

nar. se r. 1312 v Hořinevsi. V 10. roce vstoupil do školy kláštera opatovického. V 20. roce stal se členem kláštera. Studoval později v Bononii a byl zvolen r. 1348 v Opatovicích opatem. R. 1354 pobýval s Karlem v Německu, r. 1365 s arcibiskupem pražským v Řezně. Zemřel asi r. 1371.

Dílem jeho je latin. Summula Chronicae. Obsahuje chronologický seznam nejstarších křesťanských světců a světic. Chronol. seznam papežů do Innocence VI. s chronol. seznam císařů římských do Karla IV. s velmi skrovnými zprávami o věcech českých.

Psána byla na pobídnutí mnichů opatovických zejména Martina strýce jeho (1355 65). Jmenujet se zde Karel císařem, o papeži Innocenci VI. zemř. 1362 mluví se zde jako o živém a vypravuje se tu ještě o pobytu Karlově v Avignone a Arelatu r. 1365 (Jeřábek ČČM 1900, 396 sl.). Jindy bývá datován vznik kroniky 1355 1360 poněvadž je tu panování Karlovo udáno 1346 1360.

..p zachoval se jediny ve Vidni posledne po 3ti vydal jej ... FRB 3 sv. 445.-

Pramenem pro dejiny vseobecne byl mu Martin Polonus (Bohemus, ...pa). Z neho je posloupnost papezův a cisařův. S letopisy Neplachovymi zachazi Neplach velmi nedbale. O vecech ceskych ... podle Kosmy a jeho pokracovatelů (Exemplar ktery mel ... sel pouze do r. 1265) podle domacich legend ceskych podle ... kych nyni neznamych zaznamů klastera opatovickeho kterych ... snad i Dalimil a podle nejakeho seznamu knizat a kralů ceskych. Letopisy prejate z Kosmy jsou nedbale. Do r. 1346 jen opisoval a vypisoval. Po Karlovi IV chtel psati samostatneji a sice az do r. 1360. Pokracoval vsak nebo snad nekdo jiny az do r. 1365. Cena je nevalna.

Krome Neplacha psali v te dobe latinsky historikove Frantisek Prazsky, Karel IV., Jan Marignola, Pulkava, ...

Frantisek probost prazsky Cech nar. se asi r. 1290. Zil 1321 neb 1323 v Rime pak stal se postupne spravcem skol na Vysehrade kazatelem u sv. Vita kanovnikem a probostem ... Zemrel po r. 1353 snad 1362.

Napsal kroniku ceskou ve dvou recensich.

Prva rec., dedikovana biskupu prazskemu Janu z Drazic (+ 1343), vypravuje pribehy od pol. XIII. stol. do r. 1342.

Druha venovana Karlovi ma predmetem udalosti od pol. stol. XIII do r. 1353.

Obě recense se v částech přednějších shodují,
Rozdíl je v knize poslední (III.), která v I. rec. má 7 v II.30 kapitol.

Recense I. psaná v letech 1341 42,

" II začatá po 1353. Souditi to lze ze zpráv o Tatarech, Číně a Asii vůbec které měl František nepochybně od Marignoly přišlého do Prahy až r. 1353.

Ukončena byla před r. 1355 toho roku totiž byl Karel korunován za císaře. František nazývá ho však ještě králem.

Prameny Frant. byly velkou měrou

Petr Žitavský (základ jeho díla)
druhé pokračování Kosmovo
Dalimil,
Autopsie (tato do r. 1336 málo - odtud skoro výlučně).

Cena Františkova je v tom, co přidává z vlastní zkušenosti. Zajímavo je, že podává správný výklad o zatmění měsíce a slunce.

Text recense první zachoval se v rukopise kapitulním rec. druhé ve vídeňském rukopise františkanském.

Poslední vydání od Emlera ve F R B IV

K a r e l IV.

zanechal čes. dějepisu vynikající dílo ve vlastním životopise.

Tak jak se nám životopis dochoval, má dvě části

1.) vypravuje osudy Karlovy od narození do r. 1340, má 14 kap. z těch však první dvě obsahují nábožný a mravoučný výklad nástupců na trůně. Kap. 11. 12, 13, pak výklady panovníkovy na evangel. sv. Matouše. takže vlastní životopis zaujímá jen 9 kap. Střídají se v něm vypravování o příhodách osobních a výklady o zapletených událostech veřejných. Celek provanut je tklivou příchylností k Čechám a hlubokou zbožností s nádechem až mystickým. Autor mluví v první osobě a je jím sám Karel.

2.) vyprvuje po stručném přechodu od r. 40 k r. 42 o nekterych událostech z let 1342 1344.
Kapitolou 20 zmiňující se o zvolení Karlově za krále římského se dílo končí.
Autor mluví v osobě třetí o Karlovi a není znam.

První část složena asi v pozdějších letech vlády Karlovy, kdy stárnoucí panovník zamýšlel svym nástupcům zanechati pro poučení obráz svého života.

Druhá část vznikla koncem stol. XIV.
Cenu má práce velikou. Je to nejlepší dílo historické tohoto období.
Celé dílo zachovalo se v několika latinskych rukopisech. Část I. mimo kap. úvodní přejata byla take do IV knihy kroniky Králicovy.
O překladu českém bude řeč níže.

[illegible] dochovaný v jediném rkp z pol stol 15 vznikl asi v 1 pol 15 stol

Mimo vlastní životopis napsal Karel IV ještě kratkou

Legendu o sv Vaclavu

Pramenem byla mu legenda latinská a Dalimil. Legenda tato přejata byla skoro do slova do kroniky Pulkavovy a v českém vzdělaní i do Passionálu.

Ke Karlovu jménu pojí se i latinské

Výklady a duchovní naučení,

Řád korunování

O tom níže.

Jan Marignola

pocházel ze slavného rodu florencského. Vstoupil k Minoritům r 1338 poslán jako papežský legát do Asie pronikl přes Gobi až do Číny kdež byl 3 léta, připlavil se do Indie, odtud zálivem perským přes trosky babyl. a Ninive do Palestiny. Po 15 ti letém vzdálení z Evropy vrátil se konečně k papeži do Avignona. Karel pozval proslulého cestovatele r 53 za dvorního kaplana do Prahy. R 54 stal se biskupem v Kalabrii.

Kdy zemřel, nevíme.

Na přání Karlovo složil r 54 62 jakousi kroniku čes. ve spojení s dějinami lidstva. Dílo je rozvrženo na 3 knihy

I. thear[illegible] nejstarší dějiny pod vládou boží a jde od stvo
ření světa do potopy

II. monar[illegible] o osudech státu od Nimroda do Karla IV. P[illegible]
dějiny české do Václava II, do r. 1283

III. hierar[illegible] dějiny kněžství od Melchisedecha po zřízení papežské stolice. Přehled českých biskupů.

Dílo Marignolovo založené na rozmanitých pramenech (bible, Kosmas, pokračov., Karlova legenda o sv. Václavu, vlastní poznání) přináší některé zajímavé zprávy o věcech mimočeských, pro historii českou bez ceny. Význam pro nás má pouze jako exotický zjev.

Rkp. v Klem., otisk od Emlera ve F.R.B. III.

Přibík Pulkava z Radenína (Pulkava přezdívka). + 1380

Syn Dluhovojův, učený laik. Dosáhl mistrovství na univer. praž. v let. 73-78 byl rektorem školy u sv. Jiljí v Praze a měl zde spory s farářem. R. 1378 dostal až laik v Chudenicích faru a zem. asi r. 1380.

Složil na Karlovo přání a za jeho přímého účastenství kroniku čes. o událostech od stvoření světa babylonské do r. 1330 do smrti Karlovy Elišky.

Původně měla kronika jít jak se zdá do r. 1350.

V dochovaných textech rozeznávati jest několik recensí

Prvá v jediné knize pořízena byla kol r. 1370.

Druhá vznikla po r. 1374, kdy se Pulkavovi dostala do rukou kro-

nika Vincenciova a Jarlochova. Má dvě knihy. První do vymření Přemysloveců, druhá odtud dál.

Události let 1142-98 líčí podle kronik právě jmenovaných. Vypravování ostatní do roku 1306 rozhojněno.

Třetí zpracování je z doby o málo pozdější. Karel nabyv r. 1373 Braniborska přál si aby do kroniky byly pojaty podle postupu let i události braniborské.

Ve zpracování 4. zpracována jsou data o Braniborech do ostatního textu. (Podle Emlera).

Přes to dílo zůstalo nedokončeno.

(Palacký rozeznával zprvu jen 2 recense, později víc).

Prameny měl Pulkava mnoho; starší kronik. čes. (Dalimil) i cizí (mezi nimi neznamou nyní kron. branib., kterou opatřil Karel) a směl užívati i veřejných listin. Karel byl horlivým jeho spolupracovníkem prohlížeje četná kroniky a vybíraje, co by se do nového díla hodilo.

Cena je přes to dost nepatrna. Spis nehledí si vyšších požadavků dějepis. nespojuje události a neuvažuje o nich, nýbrž předvádí cho-chronologicky gesta principum tak, jak to později činí Hájek.

Přes to těšila se kron. Pulkavova nemalé oblibě nepochyb. zásluhou jména Karlova.

Rkp. je několik.

Nejstar. Pařížský z doby před r. 1374 vyd. F.R.B. V. sv.

O překladu českém níže.

Byly i dva překl. něm. Oba pořízene z rec. II.
Rkpis jednoho v Mnich. pochazí ze stol. XV. Druhý je mladší.

Beneš Krabice z Weitmile

pochazel z rodiny rytířské později panske, kanovník na hrade praž.
Od r. 1355 řidil stavbu chrámu sv. Víta. Zemř. r. 1375.
Psal na pobídnutí Karl. kroniku českou, která je pokračováním Kosmy a obojího prodloužení.
Vypravuje se v ni ve 4. kn. o letech 1283-1374. Kniha 4tá věnovaná vládě Karlově. Spis není dodělán.

Prameny mu byli: František probost pražsky
vlastní životopis Karlův (nejen jeho cast prva i některé nacrtky k časti druhé).
vlastní paměti i vrstevníků jiných.

Cena záleží v tom, co má proti jiným historikům nového zejm. v jednotlivých spolehlivých zprávach o Karlovi.
Celkovym pojímaním historie nevyniká.
Rkp. v knih. kapit.
Vyd. Emler v F. R. B. IV.

Předchůdcové reformace čes.

bývají nazýváni mužové, kteří u nas za Karla a Vacl. IV. horlivostí o nápravu mravni nebo theol. spekulaci připravili půdu Husovi a jeho stoupencům.
Za Karla dosahla vnější moc duchovenska v Cechach vrcholu.

Praha sama měla koncem XIV. stol. na př. 5 kostelů kolegiatních, 44 farních, 22 kaplí. Praha s okolím 17 klášterů mužských, 7 ženských. Kněz v Praze připadal na 100 obyvatel.

Církevní jmění zaujímalo asi 1/4 země. Kněžstvo dostávalo se i do úřadů světských a bylo při tom vyňato z pravomocí svět. Není divu, že svádel tento nadbytek k opouštění přísného a nejen přísného, ale i slušného mravu. Tak že slyšíme z let 60 tých a násl. let 14 stol. zprávy, kterak se množí kněží oddávají pitkám, karbanu, lovům, nádheře a jiným prostopášnostem. Zlý příklad kněžstva strhával za sebou i panstvo a zámožnější měšťanstvo. Arcib. pražský, osvícený Arnošt z Pard. i Karel upřímně se starali, aby zlořády tyto byly přetrženy. První vydal pro obnovení kázně v kněžstvu nařízení, "Statuta Ernesti", druhý hrozil kněžstvu zastaviti důchody a podporoval kázaní proti úpadku mravnímu.

Snahy reformační jevily se i v literatuře. U Vojtěcha Ranků, Waldhausera, Miliče, Janova a do jisté míry u Štítného.

V o j t ě c h R a n k ů (Mr Adalbertus Ranconis ab Ericinio) Čech, vynikající kazatel byl r. 1348 členem pařížské university, r. 55 rektorem. R. 64 připomíná se jako kanovník kostela pražského. R. 68 spolu s Vyšehr. děkanem Vilémem z Lestkova zkoumal z uložení arcibiskupa Jana Očka z Vlašimě kázání Miličova a prohlásil je za vnuknutá Duchem sv. Od r. 69 do své smrti byl scholastikem kapituly pražské. R. 1371 pobýval v Avignoně. Při té příležitosti chtěl si zjednati příznivé rozhodnutí v svém theol. spo-

ru s prof. Jindřichem z Ojty. Rozhodnutí soudu (4kard.) bylo pro něho nepříznivé. R. 72 dlel v Paříži. R. 74 vrátil se do Prahy a revidoval požádán byv za to autorem práce Štítného, není-li v nich něco proti písmu sv.

Kazával často před Karlem IV. a jeho dvorem, často byl arcib. určován za řečníka synodal. Na sklonku života bydlil v Praze s Matějem z Janova, zemř. r. 1388.

Literární práce jsou:

1. listy z Paříže mistrům pražským, obrana proti nepravdám, které se o Vojtěchovi za jeho nepřítomnosti v Praze rozšiřovaly na př. proti pomluvě, že kladl universitu pařížskou nad pražskou.

2.) řeč při pohřbu Karla IV. Vyslovuje smutek za smrti Karlovy, velebí jeho zásluhy, užívá poprvé názvu "Otec vlasti" a těší se nástupnictví Václ.

3.) synodál. řeč z r. 1385 proti svatokupectví (zvl. proti dosahování hodností duchovních úplatkem a protekcí) jednak proti světáckému obleku kněží.

4.) Psaní z Paříže staroměstskému faráři Martinovi doporučuje na dotaz Martinův časté, ale nikoli denní přijímání a podotýká, že se Vojtěch nechce odchylovati od učení církve římské.

5.) De vectigalli clericis imposito, rozprava obracející se proti velkým poplatkům, které bývaly žádány na duchovních.

6.) Apologie, vlastní 3 rozpravy.

První z nich, k níz podnět dal společenský rozhovor vedený jenou asi r. 1385 u krále Václava, za přítomnosti Jana z Jenštejna na Křivoklátě jedná o očistci. Očistcem nemá se podle Vojtěcha rozuměti pouze očistec posmrtný nýbrž každá zkouska, kterou Bůh posílá na člověka.

Druhá vytýká formální chybu, která se stala když Jan z Jenst. dal r. 1376 na synodě prohlásiti den Navštívení P. M za svátek v praž. diecési zasvěcený.
Je možné že byl Vojtěch vůbec proti množení svátků

Třetí rozprava obsažená v apol. na místě posledním věnována otázce odúmrtí.
Vojtěch hájí v ní (proti názorům Jana z Jenšt. a Kuneše Třebovelského) věty, že statek bezdětného zemř. sedláka t.zv. "odúmrt" právem připadá vrchnosti, nikoli sedlákovi příbuznému a že takový sedlák nemá práva o statku svém dělat posl. pořízení. Věty, které se našemu citu právnickému sice naprosto příčí, jejichž nesprav. nelze však činiti výtkou učenci středověkému,

K o n r a d   W a l d h a u s e r

Němec, nar. 1326 nejspíš v H. n D. Rak., byl Augustiniánem ve Waldhausen v H. Rak. a stal se vynikajícím kazatelem rak., zejm. také, kazal ve Vídni. Pozván byv Karlem do Prahy, přijal se svole-

ním svých představených a arcib. Arnošta r. 63. kazatelství u sv. Havla. Pro důchod měl faru litoměřickou. Od r. 65 farářem týnským. Zemř. r. 1369.

Kázání jeho, ovšem německá, byla velice proslulá. Kostel svatohav. často obecenstvu nestačil, tak že Waldhauser mluvíval pod širým nebem. V řečech svých obracel se proti neřestem doby a účinek jeho řečí byl mohutný. Měštky odkládaly šperky a jinou nádheru, záletnictví městských hejsků přestávalo, lichváři vraceli peníze nepoctivě získané. Zvlášté ostře dotýkal se W. zlořádů, které byly za jeho doby zahnízděny v klášteřích, (svatokupectví) za novicky pro ženské kláštery prý přijímány jen dívky s hojným věnem - lakoty (místa pohřební prý se prodávají) a domýšlivosti.

Pro své výtky byl od praž. domin. a augustin. r. 1364 žalován z kacířství, neshledán však vinen a arcib. nakázal žalobcům, aby ml čeli. V sporech K. s řády mnišskými táhly se dál.

Lit. práce jeho:

1.) Postilla studentium universitatis Pragensis, sbírka řečí Konrádových složená na žádost stud. praž. Kniha, jak svědčí opisy její nalezené v Č. na M. ve St., Pol., Rak., Sv. Havla vyc , Frankf. n/Odrou - byla kdysi velice oblíbenou.

2.) Výtah z postilly " Postilla accurrata"

3.) Jiný výtah " Prothemata Mi Conradi de Walthusa'

4.) Apologia, obrana proti 24 článkům, jež proti W. sestavili pražští domin. a augustin. Zach. ve 2 re

cen , prvé (určené pro vév. Rudolfa IV z doby kol roku 1364 a druhé pro širší veřejnost z téže doby.

S touto Apol. jsou totožné

"Accusationes mendicantium"

Kromě toho připisují se mu některé drobnosti, jejichž autorství není jisto. Postilla přeložena i do češtiny.

Rkp. z 15 stol. necelý jest v Olomouci.

O Wald. Tomek 'Děj. m. Prahy III, 2.

Palacký, "Děj. doby předhus."

Merčík ČČM, 1880, 558

K.ČS Nauk 1881.

Apologii vydal Höfler ve spise " Geschichtsschreiber der Husitische Bewegung'

Jan Milíč z Kroměříže

(í podle Štítného) Čech z rodu prostého, věnoval se stavu kněz. a vstoupil r. 1358 do služeb kanc. král. v této hodnosti provázel Karla něk. do Němec. R. 1362 stal se kanovníkem a snad i arcijáhnem kostela pražského, dal se vysvětit a vzdal se místa v kanc. královské.

Zamýšleje se hluboce nad mravní zkazou svého věku, vzdal se nedlouho na to snad pod vlivem kázaní Wald. veškerých důstojností a odhodlal se věnovati se zcela kázání. Cvičil se v Horšově Týně prak. správě duch. a asi po 1/2 roce na podzim 1364 začal kázat v Praze

Zprvu působil u sv. Mikuláše pak u sv. Jiljí, po smrti Wald. pak v Týně. Zemřel r. 1374 v Avignoně.

Kázaní jeho se zprvu nelíbila. Odrazela dialekt. výslovnost. Časem stal se Milič nejoblíbenejším kazatelem č. Mluvil k hojnému obecenstvu Jerné. Ve svátky a neděle 2krát až 4krát, Čechům česky, Němcům něm., učeným latinsky. Vyjížděl kázati až na Moravu a kázaní jeho trvající nejméně hodinu (někdy však až 3 hod.) nebyla nikomu dlouhá. Řeči jeho měly účinek ještě silnejší než Waldhauserovy. Kazatel, který se zřekl majetku, z darů si ponechával jen věci pro tu chvíli potřebné, který se často postil, který nejedl masa a nepil vína, který se bičoval a nadán byl darem " ohňových slov" (dle Štít.), dovedl posluchače své strhnouti, kam chtěl.

Nejvyš. úsp. Činnosti jeho bylo to, že soustředil kolem sebe řadu studentů, mlad. kněží – hotovou to školu kazatelskou a dále obrácení pověstného nevěstince Benátek a založení útulny Jerusaléma, kdež asi na 300 ženštin kajících žilo a k životu spořádanému se připravovalo.

Ježto Milič nešetřil kněžstva (jak Wald.) byl i on obžalován z kacířství. Žaloby vinily ho z bludného učení o Antikristu.

Milič přemítaje o příčinách zla na světě, vida zkázu svého věku, nabyl přesvědčení, že přišel na svět Antikrist. K přesvědčení tomu utvrzován byl viděními, která míval. Varoval před Antikristem, vytýkal prelátům, že se jim dávají vésti a jednou r. 1366 u přítomnosti mnohých ukazuje na Karla IV. řekl dokonce "tuť jest veliký antikrist". Za to vsadil jej arcib. Očko z Vlašimě do vězení a

dal Vojtěchovi Ranků, Vilémovi z Lestkova prohlédnouti Milič a zání. Když zkoumání dopadlo v Mil. prospěch Milič začal pochybovati o sobě sám, chtěl vstoupiti do řádu a odebral se pro poucení k papeži. Tam byl osočen a uvězněn. Na přímluvu jednoho z kardinalů zase propuštěn. R. 1374 žalovan u papeže znova, aby se očistil, odebral se do Avignona, kde stihlá ho smrt. Dílo jeho se po jeho smrti rozpadlo. Jerusalem zejména, z něhož Milič zamýšlel zříditi vzornou farnost s kaplí, domem pro obrácení žen, s domem pro studenty, s domy spolehlivých obyvatel zavřen a dán Karlem řadu cisterckému, aby pode jménem koleje sv. Bernarda sloužil studentům tohoto řádu při universitě pražské.

Milič je postava vynikající. Učený, pravověrný a světec.

M. spisy lat. jsou:

Libellus de Antikristo, krátky traktát složený, r. 1376 ve vězení v Římě. Milič vykladá v něm své myšlenky o Antikristu a navrhuje také prostředky proti němu totiž obecní sněm církevní a kázaní.

Traktát vydal (špatne) Menčík 1890. Vest. uč. spol.

Postilla "Gratiae Dei"
" Abortivus" obě zachovány v čet. rkp.

2 kázaní "Sermones synodales" vyskytují se také v opisech samostatných.

Sermo ad clerum de dedicatione ecclesiae.

Quadragesimale sbírka řečí postnich. Rkp. Klem. Autorství M. není zajištěno.

Prothemata de beata Virgine" spis citovaný u Balbí-

na, nyní neznámý.

Sermo de die novissimo: sbírka citátů o posledních dnech světa.

Epistolář, z něhož zachovány jsou jen nepatrné zbytky.

Milič psal také německy. Složil zejména „sbírku kázání" a „modlitby po kázání."

Modlitby tyto kolovaly ve stol. XIV. mezi kazateli a bývaly od nich po kázání předčítány.

Ani jeden ani druhý spis se nezachoval.

Česky napsal Milíč také „modlitby po kázání," kterých se ve st. XIV. užívalo stejně jako německých.

Mylně se mu připisuje: „O velikých zanicenich cierkve svaté", dílo Mistra Jana Příbrama, dále jedna „česká postilla" v knihovně Olomoucké, zlomek to z překladu kázání Waldhauserových a konečně t. zv. „kázání Dzikovská" složená od neznámého autora v r. 1390 nebo 1401.

Tomek D. M. Pr. II. 2, Palacký Vorläufer ....
Menčík V. K. Č. S. N. 1890., Klicman L. F. XVII. roč. 1890, Ottův slovník naučný, Kybal v Gollově sborníku.

Matěj z Janova.

+ 1394

Čech, nepochybně z Janova u Ml. Vožice (dle Tomka

Arch 25.

z Janova u Mostu) z rodu zemanského. Nar. před r. 1355. Náležel asi r. 72. mezi žáky Miličovy, ale jen kratičký čas. V let. 1373–81 studoval na universitě pařížské. R. 76. se tu stal mistrem svobodných umění; odtud jeho název magister parisiensis. Před r. 81. dal se vysvětit na kněze. R. 78. a 81. dlel v Římě, aby si od papeže vyžádal list na nějakou prebendu výnosnou v Praze.

Listu dosáhl r. 81. Kapitolou sv. Vítskou byl přijat za kanovníka, ale prebendy nedostal. Tu se ho ujal Vojtěch Rankův a dal mu příbytek ve svém domě. Arcibiskup pak záhy na to, ještě téhož roku ustanovil Matěje zpovědníkem a kazatelem u sv. Víta.

Matěj při tom konal další studia na universitě pražské. R. 1388. byl mu přikázán důchod z fary Velkoveské u Podbořan.

Rostoucí zkušenost životní, – umožněná hojnou a rozsáhlou praxí zpovědnickou –, horlivé studium biblické a vzpomínky na uchvacující činnost Miličovu způsobily u Matěje hluboký převrat.

Z učeného uchazeče o beneficia, (který snahou o čtyři místa zapletl se i do soudních při,) stal se hloubavý theolog a horlivý spisovatel.

Jako Miliče, tak i Matěje přivedly názory, k

ninìž dospěl a jež hlásal v kázáních i spisech do konfliktu s představenými církevními.

R. 1389. pohnán byl před soud arcibiskupský a donucen ve slavné synodě pražské odvolat své názory o uctívání svatých a svátosti oltářní, zejména myšlenky, jakoby obrazy svatých poskytovaly příležitost k modlářství, jakoby jimi nepůsobil Bůh zázraků, jakoby ostatky neměly býti uctívány, jakoby svatí v nebi svými zásluhami a přímluvami víc lidem neprospívali, než svatí žijící na zemi a jakoby svátost oltářní měla býti přijímána každodenně.

Za trest byl také zbaven na ½ roku kazatelství, zpovídání, přisluhování svátostí oltářní mimo kostel v Nové Vsi.

Odvolání jeho bylo jenom zevní. V literárních pracích složených po něm, horlil pro své myšlenky ohnivěji než dříve. – V červenci r. 92 mu bylo uloženo, by arcibiskupu pražskému předložil k prohlédnutí dvě své knihy. Jednu psanou na pergameně česky, druhou na papíře.

Téhož zdá se roku bylo mu zakázáno vykonávat kněžský úřad, zejména denně laikům přisluhovati svátostí oltářní.

V září téhož roku složil slib, že bude

všech věcech soukromých i církevních dle rozkazů arcibiskupových se chovati a když mu na tento slib bylo dovoleno vykonávati úřad kněžský kdekoliv, pokračoval pak v denním podávání svátosti oltářní laikům u sv. Víta a v písemném hájení této praxe. Zemřel r. 1394.

Spisy Matějovy jsou:

1.) Traktát: Super passione Christi z r. 78; výklad o utrpení Páně dle evangelia Janova.

2.) Traktát: De Decem praeceptis. z doby po r. 81.; výklad desatera podle smyslu literního a duchovního.

3.) Kázání z doby po r. 89; dochováno jen 9 excerpt.

4.) Regulae veteris et novi testamenti, hlavní jeho dílo složené v l. 88-93.

Regulae mají pět knih. První obsahuje 4 regule ze starého zákona, druhá 8 regulí z nového zákona, třetí rozdělená v pět traktátů jedná o reguli 13^té^, která je základem všech třeodetých, čtvrtá applikuje reguli 13^tou^ na časté přijímání svátosti oltářní

a *pátá* na duchovenstvo.

Předeslána jest předmluva psaná po ukončení díla. Účel a cíl regulí jest dvojí věc: 1.) Výklad o poznání a rozeznání křesťanství pravého a falešného. 2.) Důvodné doporučení častého přijímání svátosti oltářní od laiků, jakožto nejlepší prostředek k uchování a utvrzení pravého křesťanství a k ochránění před křesťanstvím falešným.

Janov podrobuje v regulích církev své doby přísné kritice. Vytýká církvi, že dbá více věcí nepodstatných jako: častých svátků, hlučných mší a nádherných rouch – nežli Krista, který jest jediným základem učení i života křesťanského.

Upozorňuje, že se dějí se svatými ostatky a divotvornými obrazy a sochami podvody a žádá, aby obraz, ke kterému by se začala jevit úcta pověrečná, byl z kostela odstraněn.

Na knězích stíhá honbu za bohatstvím, rozkošemi a poctami. Papežům má za zlé, že si nevšímají dobrých skutků, biskupům, že dosazují na uprázdněná místa lidi nehodné, že mnohé z kněží, zvláště mnichy, vyjímají z pravomoci biskupů a podřizujíce je přímo sobě, ruší tak kázeň církevní, pak že dále vyhrazujíce rozhřešení v jistých případech biskupům nebo jen do-

konce sobě, uvalují na lid zbytečné práce a platy a kněze obecného tím snižují atd.

I podle něho, jako dle Miliče přišel do církve Antikrist, jehož vtělení je protipapež Klimen[t].

Při tom klade důraz na zbožnost a křesťanství praktické. Od církve se odtrhovat nechce. Její nápravu čeká z lidu, ne od koncilu. Otců církevních si váží, ale k řešení všech otázek s opravami ~~bible~~ života duchovního souvisících stačí mu bible, na kterou patří očima málem protestantskýma a jejímiž obraty přesycuje svůj výmluvný sloh.

Regule náleží dle Palackého k nejlepším spisům, jež kdy vyplynuly z českého péra.

Rukopisu, jenž by obsahoval všech pět knih, není. Z hojných rukopisů částečných lze celek dobře sestavit. ~ Vydání pořizuje Vlastimil Kybal v Innšpruku.

5.) Nějaký spis český, připomínaný r. 92.

6.) Možná že, jak se domnívá Palacký, byl Janov také původcem první recense celé české bible.

Janov měl značný vliv na vývoj husitství. Theo-

logům husitským platil přímo za církevního učitele. Jakoubek ze Stříbra převzal od něho své učení o Antikristu.

O Janovu psali: Tomek D. M. Pr. III. 2., Palacký Vorläufer.., Neander: v rozpravách berlínské akademie 1849 a v Allgemeine Geschichte der Religion und Kirche 52., Kybal „Mistr Matěj z Janova" nákl. jubil. fondu při Kr. Č. Spol. Nauk 1905, a „Mistr Matěj z Janova a Mistr Jakoubek ze Stříbra" Č. Č. M. XI. roč. 1905 od Kybala.

B. Veršovaná epika.

Veršovaná epika za Karla a Václava ... padá. Světské umělé eposy doby této: Arnošt, Růžová zahrada (velká a malá), Tristram, Tandariáš jsou pouhými dozvuky vymírající romantiky a z legend jediná o sv. Kateřině sne se měřítko esthetické. Krásná za to je dochovaná lidová píseň o Štemberkovi.

Básně o Arnoštovi a obě růžové zahrady jsou eposy založené na pověstech německých. Podkladem Tristrama a Tandariáše jest cyklus pověstí bretonských.

Vévoda Arnošt.

Arnošt, vévoda bavorský, bojuje dlouhá léta se svým otčímem, císařem Ottou. Vida, že mu neodolá, vydá se s hrabětem Veclem a značnou družinou na výpravu křížovou. V Cařihradě vsednou na loď. Bouře mořská je zažene do země Kyprie. Tam naleznou skvostný hrad, ale prázdný. Najedí se v něm se stolů bohatě prostřených a chystají se k odjezdu, když tu se objeví obyvatelé hradu, lidé s krky a zobany jeřábími, vedouce krásnou, smutnou pannu, dceru krále indického, za nevěstu svému králi. Arnošt s Veclem osvobodí princeznu – která záhy od ran utrpěných zemře – a plují dále. Magnetová hora přitáhne však loď jejich k sobě, loď se rozpadne a všecka družina, kromě sedmi účastníků, zhyne hlady. Zbylí hrdinové zašijí se do koží a báječní ptáci „nohové" odnesou je s hory do svých hnízd. Tam se rytíři ze ptáčích kůží prosekají a bloudí pak poušti, až se dostanou k řece, vtékající do hory. Zhotoví si vor a jedou horou. Za ní se octnou v zemi lidí jednookých a pomohou jim v boji proti lidem ploskonohým, kteří se dovedou nadnášeti po močálech a proti dlouhouchým. Lstí za

těží nad obry a dostanou se konečně po dlouhém bloužení k božímu hrobu. Tam Arnošt hrdinsky bojuje s pohany a obdrží posléze z domova zprávu, že se smí bez obav vrátiti.

Báseň, plná největších nemožností, má historickým podkladem odboje vévodů švábského Ludolfa proti Ottovi I. (po r. 951.) a Arnošta proti Konrádu II. (po r. 1030.).

Obě tyto události jeví se ve Vévodě Arnoštovi spleteny, vykrášleny a lokalisovány do dob křižáckých.

Vzdělání české, obsahující skoro šest tisíc veršův a upomínající slohem místy na Alexandreidu, vzniklo z předlohy německé a to z té recense arnoštovské pověsti, kterou Bartsch označuje literou D. Předloha ta nyní neznáma. Dochovaný rukopis v Gotě recense D z doby kolem r. 1300 se od textu českého poněkud liší. Jest totiž na dvou místech stručnější.

Doba, kdy vzdělání české vzniklo, není jista. Nedostatečné zeměpisné vědomosti zpracovatelovy (– o Rýně neví, zda to je řeka, či země, či město, území Franků je mu Frankreich –) pak rýmy (jedúce – vzdávajúce), 1. sg. často na i nikoli na u a konečně psaní: (ecz; (= žáci)

zdají se svědčiti pro 2. čtvrt st. XIV. (Loriš.) Rýmy (vida - lida), part. počel - ukazují zase spíš na konec st. XIV. (Gebauer).

Překladatel není znám. Z díla vysvítá, že znal Alexandreidu, že byl obratný stylista, rýmovati však že uměl jen chatrně.

Text se dochoval v rukopise Bavorovském z r. 1472. Vydal jej Loriš.

Růžová (róžiená) zahrada velká

má v německých textech úplných tento obsah:

Ve Vormsu vládne král Gibich, otec Kriemhildin. Kriemhild má krásnou růžovou zahradu. Strážci zahrady jest dvanácte hrdinů, mezi nimi Siegfried, který se uchází o ruku Kriemhildinu. Gibich dá prohlásiti, že jest ochoten od krále, který by se dvanácti reky jej a strážce zahrady přemohl, přijmouti říši svou v léno, a že každý z vítězův obdrží růžový věnec a od Kriemhildy políbení. K tomuto dobrodružství vyzván jest Etzel. Etzel vzkáže to Jetřichovi a Jetřich vydá se do boje. Dříve to vzkáže Hildebrandovi a odeberou se pak do kláštera, kde dlí mnich Hylzún, známý rváč a prosí opata za dovolení, aby se Hylsún také směl účastnit dobrodruž[ství.] Opat svolí a Hylsún slibuje, že bude statečně zápa[sit]

ale projevován byl také údiv nad tím, že s sebou přivedli mnicha. Hildebrand odpovídá, aby mnichem nezhrdali a ničeho mu nevytýkali, protože jest udatný. Hylzún statečnost svou také hned dokáže. Dá se totiž do hádky s Wolfartem. Hildebrand reky upokojí a pobízí je, aby vstali na vojnu. Vytáhnou z Věrúna (Berúna), za 12 dní jsou ve Vormici (Vormsu). Tam čeká už Etzel se 40.000 lidmi a žádá, aby Hildebrand vybral z nich 12 hrdin, kteří by podnikli zápasy se strážci růžové zahrady. Hildebrand nabídky nepřijme, poněvadž si sám přivedl své reky. Na to posláno ohlášení ke Kriemhildě a Gibichovi. Poslem jest Rutkéř (Rüdiger). Kriemhild ho přijme laskavě, Gibich pak určí 12 párů zápasníků: sebe a Hildebranda, Hakena a Wolfarta atd. a konečně také Žibřida (Siegfrid) a Jetřicha. Druhý den se konají souboje, v nichž ve všech zvítězí strana Jetřichova. Na konec zápasí Jetřich se Siegfriedem. Siegfried je přemožen a přišel by o život, kdyby se zaň nepřimlouvala Kriemhild. Gibich rozdělí po té ceny, přijme své království od Jetřicha v léno, hrdinové vrátí se zase domů a Hylzún odchází do kláštera.

vypravuje se toto: Trpaslík Laurin je mocný král v horách tyrolských. Tento unese sestru jednoho z manů Jetřichových Detleba (Dietlieb). Když Dětřich a jeho druhové o tomto trpaslíku doslechnou a zvědí o jeho zahradě, do níž prý nikdo bez trestu nesmí vstoupit, odhodlají se k dobrodružství. —

Pustoší jeho zahradu. Z toho vznikne boj. Hrdinům se vede zle. Lstí se podaří Hildebrandovi dosíci příměří a za něho uloupiti Laurinovi pás, čapku a prsten, který mu vyvozoval čáry. V novém boji má se zle zase Laurin a tu sdělí Detlebovi, že jeho (Detleb.) sestra unesená je jeho ženou. Detleb se hned za Laurina u Jetřicha přimluví a hrdinové se odeberou do hory Laurinovy ke skvělé hostině. Unesená sestra prosí Detleba, aby ji z moci Laurinovy vysvobodil. To je velmi nesnadné, neboť Laurin zavře Detleba v jedné komnatě ostatním hrdinům pak dá uspávající nápoj, vezme jim zbraně a zavře je do věže. Jen pomocí Detlebovy sestry dostanou se hrdinové, jimž Dětřichovým žhavým dechem byly okovy shořely, zase na svobodu. Tu podniknou nový, nadlidský boj s Laurinem a jeho pomocníky, trpaslíky a obry a zvítě-

slouží jako kejklíř

Středem obou zahrad jsou hrdinské činy Dětřicha Berúnského, ohlas to, jejž v pověsti zanechala historická postava vítěze nad Odoakrem a zakladatele říše Ostrogotské v Italii, krále Theodoricha 455-526.

U nás v Čechách pověsti o Dětřichovi byly dobře známy. I Dalimil na př. chválí Hynka z Dubé, který vedl odboj proti Braniborům a praví o něm:

„Tak sě jeho Němci bojechu,
až jej Dětřichem Berúnským zověchu."

Český Passionál Veronu nazývá Berúnem Detřichovým. České vzdělání Tristrama mluví tam, kde německý text připomíná Dietricha, o Dětřichu Berúnském. Tovačovský v „Hádání":

„Nejsi Dětřich Berúnský, aby z tebe oheň šel."

Ke znalostem pověstí o Dětřichovi, přispěly zajisté i české básně o něm.

Z Růžové zahrady velké zachovaly se jen zlomky. První větší, (značka Geb. Růž., Růž. A) vypravující události od svolení opatova až ke Gibichovu rozhodnutí o zápasnických dvojicích,

obsahuje celkem 217 versů. Opis je skrovnější

st. XIV.

Druhý zlomek menší (Růž. B) obsahuje jen 7 veršů na dvou proužcích z druhé polovice st. XIV.

Zlomek větší otištěn v Č.Č.M. 1881. str. 464. zlomek menší v L. Fil. 1886. str. 308.

Překlad pořízen asi ve druhé pol. st. XIV. Předlohou byl buď nějaký text německý nyní neznámý nebo některý z textů známých, ale pak bylo by nutno se domnívati, že si překladatel vedl velmi volně.

Laurin zpracován byl z textu německé recense, která náležela ke starším skupiny B a sice zase volně, nepochybně ve druhé pol. st. XIV. Dochoval se v rukopise bavorovském r. 1472. a vydán byl Lorišem.

O něm psal K. J. Černý v programu reálky pardubické r. 92/93.

Tristram

má úvod ohlašovací: Skladatel „bude praviti o radosti i žalosti, komu je píle, to poslúchajte."

Obsah je tento: Tristram je syn krále Rivalina a Blankflory, sestry kornvalského krále Marka.

Rivalin vysloužil si Blankfloru tím, že pomohl Markovi v boji proti králi, „jemuž slovenská země slušela." Po smrti matčině vychovává jej po rytířsku panoš Kurvenal. Naučí jej metati kamenem, běhati, skákati, zápasiti, házeti kopím i sekati mečem; vštípí mu, aby byl štědrý, slušně mluvil, danému slovu vždy dostál a s tělem s duší sloužil pannám a paním.

Když Tristram doroste, vstoupí nepoznán do služeb krále Marka. Prospívá se ctí a chválou a dobře vládne mečem. Tu Markův soused, irlandský král, káže švakrovi svému, ukrutnému Moroltu, podrobiti zemi Markovu.

Morolt přitáhne a chce poplatek za minulých patnáct let; kdyby se však našel hrdina, který by s ním vítězně podstoupil sedání, nechá prý země na pokoji.

Tristram nelení, dá se pasovati na rytíře, při čemž vyjde na jevo, že je Markovým sestřencem, a podnikne s Moroltem souboj. Utne protivníkovi ruku a zasadí mu tak prudkou ránu do hlavy, že až tříska z meče jeho zůstane vězeti v lebce Moroltově.

Izalda, dcera irlandského krále a Moroltova sestřenka, jede Moroltovi vstříc, ale shledá ho

již mrtvého a najde třísku v jeho hlavě. Král irlandský, uslyšev to, káže zahubiti každého Kornevalce, který by se objevil v Irlandě.

Tristram byl v boji také raněn. Protože rány jeho hnijí, lidé se ho štítí. I rozhodne se odejíti za moře. Vítr zažene loď jeho ke břehu irlandskému. Králi řekne, že je kupcem, že byl na moři oloupen a zraněn a sem bouří zahnán. Lékařským uměním Izaldiným se uzdraví.

Zatím vznikne v Irlandě hlad. Tristram je poslán do země Engličské, aby tam nakoupil spíže. Nakoupiv ji, pošle ji do Irlandu, sám však sedne na loď jinou a jede do Kornvalu. Jest radostně uvítán a král Mark chce jej míti svým nástupcem; ale páni žárlí na Tristrama a vybízejí krále, aby se oženil a tak zanechal říši dědice. Dvě rvoucí se vlaštovky upustí krásný dlouhý rusý vlas, a král, chtě se vyhnouti žádosti svých pánů, žádá za ženu paní, které vlas ten náleží.

Tristram vypraví se s družinou přes moře hledati jí, a bouře zažene loď jejich opět k Irlandu. Maršálek královský chce je zahubiti, ale Tristram, který si dává jméno Tantris, předstírá, že jsou kupci z Englanta. Maršálek jde

vyřídit králi, co slyšel. Než se vrátí, zabije Tristram draka Sarpanta, vyřízne mu jazyk a sestoupí do studánky, by si ochladil popáleniny. Zatím přijde králův šafář. Spatřiv draka, prohlásí, že on jej zabil, a uchází se u krále, který byl osvoboditeli země od draka přislíbil svou dceru, o Izaldu.

Nedůvěřivá Izalda však jde ohledati zápasiště, nalezne mrtvolu cizího koně a Tristrama ve studánce omráčeného. Hrdina pozná po jejích vlasech, že ona to jest, kterou hledá a Izalda opět po štěrbině v jeho meči, že on zabil ujce jejího Morolta.

Spěchá udat ho králi, ale komorná její Brangenena ji přemluví a Izalda vyprošuje pravému vítězi nad drakem milost. Král nejen odpustí, nýbrž svěří mu též Izaldu pro jeho strýce.

Než se vypraví na cestu, králová dá Brangeneně pro Izaldu a Marka nápoj lásky, který má takovou moc, že když ho dva okusí, čtyři léta lnou k sobě prudkou „milostí;" kdyby se den neviděli, onemocnějí; týden-li, zemrou.

Nešťastnou náhodou Tristram a Izalda

cestou se napijí onoho nápoje a zahoří k sobě láskou, jíž spolehlivá Brangenena a věrný Kurvenal, vidouce nezbytí, nepřekážejí. Na dvoře Markově se pak slaví svatba.

Izalda bojíc se, že Brangenena prozradí její tajnou lásku k Tristramovi, zavolá dva panoše a uloží jim, aby Brangenenu tajně zabili a na důkaz toho jí přinesli její jazyk. Brangenénu pak posílá s nimi na koření do lesa. Brangenena poznává, že se jí chystá smrt, vypravuje panošům povídku, v níž skrytě líčí lásku Tristramovu a Izaldinu, odpouští své paní a žádá, aby ji tedy panošové zabili.

Panošové se smilují nad ní. Jazyk vyříznou jedné feně (psičce), přinesou jej Isaldě a vypravují jí povídku Brangeneninu. Izalda naříká a lituje Brangeneny, popírá, že by byla poručila ji zabíti a tu se panošové přiznají, že Brangenenu nezabili. Brangenena se vrátí a od té doby jsou si Brangenena a Izalda věrny až do smrti.

Láska mezi Tristramem a Izaldou trvá, i když Izalda jest už Markovou ženou. O lásce jejich dozví se nějaký ~~Mariodo~~ a vypra-

vuje o dobrodružstvích Tristramových s Izal-
dou, která zahlédl, králi. Král se chce přesvědči-
ti o pravdivosti slov Maridových, dělá jako
by chtěl odejet a táže se Izaldy, komu by si
přála býti poručena.

Izalda si přeje ovšem Tristrama. Brange-
nena však proniká královu lest a Izalda mlu-
ví pak s králem jinak; naříká, že král chce
odejet a když král ji těší Tristramem, roz-
horluje se velmi proti Tristramovi. Král vy-
pravuje, co mu řekla Izalda, Maridovi a ten
se smluví s pidimužíkem Melotem, který u-
mí objevovati tajnosti, že budou Tristrama a
Izaldu společně stopovat.

Král se pak vydá na lov, prý na dvacet
dní. Tristram a Izalda mají schůzku pod
lípou. Trpaslík to zví, jede za králem, sdělí
mu to; král se tajně vrátí a vyleze s Melotem
večer na tu lípu.

Když Tristram a Izalda přijdou k dosta-
veníčku, poznají podle stínů, že jsou sledo-
vány králem a Melotem. Proto Izalda mlu-
ví k Tristramovi líčenou řečí, že ho nenávidí.
Tristram pak zas ji žádá, aby mu pomohla
vrátiti Markovu přízeň, která se od něho po

lenci se rozejdou, král je vesel, Melot zarmoucen. Král s Melotem odejdou pak k lovcům, z lovu se vrátí; král mluví s královnou o tom, co mluvila s Tristramem a slibuje Tristramovi svou přízeň.

Král by si přál, aby Tristram byl královniným komorníkem. Izalda jest proti tomu a radí králi, aby se zeptal Brangeneny. Ta prý také jistě bude proti tomu. Brangenena vskutku nesouhlasí s myšlenkou královou, konečně však přece svolí.

Král veřejně ustanoví Tristrama královniným komorníkem. Slídiči pasou po Tristramovi stále. Jednou je Tristram žádán, aby se odebral ke králi Artušovi, pozvat ho na Markův dvůr.

Tristram, který se má takto s Izaldou na nějaký čas rozejít, chce se s ní večer rozloučit. Při loučení jest přistižen, oba milenci jsou svázáni a mají býti popraveni.

Ráno ubírá se průvod na popraviště. Když se přibližují ke kapli, Tristram prosí, aby se směl v ní pomodliti, zatarasí však za sebou dvéře, vyskočí oknem do řeky, a na koni, se kterým již

čekali dva jeho přátelé, ujede. Králova druži-
na rozprchne se hledati ho a ve všeobecném
zmatku Tristram osvobodí též Izaldu. Mi-
lenci uchýlí se do lesů a žijí v nich, prová-
zeni jsouce Tristramovým psíkem, velmi chu-
dobně, až uplyne čtvrtý rok od osudného na-
pití.

Pak se vyzpovídají poustevníkovi v lese
bydlícímu, Tristram daruje psíka svého Izal-
dě, ji samotnu pak vrátí Markovi a odebéře
se hned na dvůr krále Artuše. Tam se ctí u-
vítán od královského šafáře Olivana.

Rytíři dvora Artušova mají zvyk vyjíždě-
ti „hledajíc na hostech svádu". Tak vyjel
také Delekors. Setkal se s Tristramem a v bo-
ji prohrál. Musil pěšky domů a přiznal se
ke své nehodě. K vítězství se však nikdo
nehlásil. Teprv když byl prošen „pro svú
milú Izaldu", Tristram se k vítězství při-
znal.

Olivan seznav Tristramovu náklonnost k
Izaldě, přeje si, aby se milenci mohli zase
jednou spatřit. Přemluví proto Artuše, aby
vyjel střílet na loviště, které má s Markem

večer jdou jako hosté k Markovi. Tristram a Izalda hned se poznají. Mark pozoruje jejich příchylnost a proto dá rozkaz, aby na Tristrama naléhli kládu s kosou. Tristram se skutečně pořeže jda na záletý; aby vina jeho nebyla prozrazena, pořeží se ostatní rytíři Artušovi s ním v kládě úmyslně, načež Markovi lají a opustí ho.

Po nějakém čase odejde Tristram od dvora Artušova ke králi Lovelínovi; tomu pomůže od úhlavního nepřítele, pobiv vojska více, než Dětřich Berúnský, a dostane od něho spanilou jeho dceru, Izaldu bělorukou, za ženu.

Po nějakém čase se zdá rodině královské, že Tristram svou ženou pohrdá a chtí jej zabiti. Ale Tristram slibuje dokázati, že krásná jedna paní více miluje psa jeho než Izalda bělorucká svého chotě, i vzkáže tajně Izaldě Markově, aby v nádherném průvodě vyjela s králem na lov do Plankylanta, vzala s sebou Tristramova psíka a okázale se s ním bavila.

Stane se, a Kaedinovi, bratru Tristramovy ženy, až oči přecházejí z nádherného průvodu, jejž spatří. — Tvořili jej královští kuchaři,

dvorní maršálkové, pekaři na sto deseti vozech
chléb vezoucí, cvičitelé ohařů, lovci se sokoly
pěšky i koňmo, biskupové, kanovníci i zpo-
vědníci ve skvostných ornátech, rytíři, páni,
panoši i hosté a konečně král s četnou dru-
žinou; průvod pak uzavíral bohatě okrášle-
ný domek se psíkem Tristramovým, jejž nesli
před královnou, zářící na svém koni zlatem
a krásou.

Kaedin vida, jak králová se miliskuje
s psíkem, plně uzná Tristramovo tvrzení.
Brzy potom se Tristram rozstůně a nemocí
velice se změní.

Obleče se do hávu šaškova a odebéře se
na dvůr Markův prováděti tam šprýmy. Král
ho nepozná a Tristram vystupuje pode jménem
Bilnstôsi. Jako šaškovi je mu vše dovoleno,
až se prozradí velikým skokem přes potok.

Šafář ho podle skoku pozná, podstou-
pí s ním souboj, v němž je zabit. Tristram
uteče, skrývá se v lese; konečně najde lodku a
přes moře Okeanů zas odjede.

S Kaedinem odváží se jednou záletů u manže-
želky Nampotenisovy. Jsou však stíháni a při
tom Nampotenis zabije kopím Kaedina, Tris-

stram Nampolenise, sám pak raněn nálepovým kopím.

Přítele svého Kurvenala posílá pro Izaldu rusovlasou, aby přišla a vyléčila ho. Královna spěchá, ale Izalda bělorouká ze žárlivosti oznamuje svému choti, že se blíží loď s plachtami ne bílými, nýbrž černými a Tristram žalem zemře. Izalda královna přichází pozdě a nad miláčkem svým spolu s věrným jeho psíkem skoná. Podešen přikvapí také starý Mark a doví se od Kurvenala o nápoji lásky. Dojat, odveze mrtvoly obou milenců do své země, uloží je do dvou mramorových hrobů v klášteře sv. Maří, vzdá se ve prospěch Kurvenalův panování a vstoupí s Brangenenou do kláštera.

Domovem pověsti o Tristramovi byla asi keltská půda anglická a irská.

V pověsti jsou elementy historické a mythické. K historickým náleží na př. vzpomínka na podmaňování země od cizinců, k mythickým, vypravování o velké moci Izaldině, o milostném nápoji, o boji s drakem a p.

Od Keltů ostrovních přešla pověst do básní

severofrancouzských a anglonormanských a ty pak staly se dále základem starofrancouzských skladeb rozsáhlejších a souvislejších.

Skladby Beroulovy kol r. 1150 vzniklé, dochovány jsou jen ve zlomcích. Thomasovy kol r. 1170. (tento Thomas jinak není znám) dosti umělé skladby v slohu dvorském dochovány rovněž ve zlomcích a pak skladby Crestien de Troie-ovy kol 1100. docela ztraceny. Ve skladbách těchto pověst o Tristramovi vetkána v cyklus pověstí o králi Artušovi, s nimiž původně nijak nesouvisela.

Rozšíření se dostalo jí jako málokteré lásce epické. Poesie středověká se hemží narážkami na ni. Vědí o ní francouzští básníci století XII., XIII. i XIV. Angličan Chaucer, Němci: Heinrich v. Feldecke, Reimar v. Zweter, Ulrich v. Lichtenstein, Konrád v. Würzburk, Klára Hötzlerin, Thomasin, Hugo v Trinberg, Volfram v. Eschenbach a j., Italové: Dante, Petrarka, Ariosto.

Vzpomíná jí i český vzdělavatel legendy o sv. Kateřině, jenž vroucí lásku světice ke Kristu srovnává s láskou Izaldinou k Tristramovi: „Drahé Izaldy napitie, běše jí vřele

zavdáno, když ve snách by dokonáno jejie snibenie s Tristramem";

a mají z ní něco i lidové pohádky české, moravské, německé a novořecké, totiž vypravování o vyříznutém jazyku dračím, jakožto důkazu, kdo draka zabil.

K pověsti Tristramské sáhlo i umění výtvarné. Malíř spodoboval ji freskami na počátku XV. st. na zámku Dunkelsteinu v jižních Tyrolích, ženy vyšívkami na kobercích, řezbáři prací ze slonoviny.

Literatura krásná pak až po libretto Wagnerovo zvěčnila ji jazyky velice hojnými a ve formách nejrozmanitějších. Jsou tristramské skladby francouzské, anglické, španělské, italské, německé, dánská, islandská, řecká, běloruská, srbská a též česká.

Příčinou rozšířenosti této byl půvab látky, myšlenka o dvou bytostech, hroucích k sobě náruživostí nepřekonatelnou, která ruší všechny svazky rodinné a běžné názory společenské a která oběma bytostem, když jsou odloučeny, přináší smrt.

Z hojných skladeb Tristramových pro nás nejdůležitější jsou skladby Eilharta

Eilhart z Oberge, Dolnosas, složil Tristrama kol r. 1170. nářečím středoněmeckým dle předlohy blízké Beroulovi. Dílo původní až na malé zlomky se nezachovalo, jen český překlad jeho a pak jednak[1] rozdní rukopisy představující mladší německé přepracování, jednak[2] prosaické vzdělání ze st. XV.

Gottfried von Strassburg, proslulý básník středověké romantiky, zemřel před r. 1216. Svého Tristrama psal kol r. 1210 dle předlohy francouzské, která náležela k versi Thomasově.

Dílo jeho je vynikající. Láska je psychologicky prohloubena, forma skvělá, báseň však nedokončena.

O dokončení se pokusili dva básníci menšího významu a to docela na sobě nezávisle:

1.) Ulrich v. Tyrheim, Šváb, kol 1240, chatrně.
2.) Heinrich v. Freiberg, Míšňan, kol r. 1300. pro českého pána Raimunda z Lichtenburka, poněkud lépe než Ulrich.

Oba dle Eilharta.

Vzdělání české vzniklo dle předlohy německé. První část do verše 2250. byla zpracována z původního díla Eilhartova.

Heinricha Freiberského.

Cena vzdělání českého je dosti malá. Původce jeho vzdělávaje svou skladbu z několika textů německých, nepostaral se o to, aby mezi jednotlivými částmi nebylo odporu.

Tristrama na př. nazývá na počátku z Lonois (dle Eilharta), později z Parmenois (dle Gotfrieda), nebo slídič Tristramův jednou je zván Antrel jindy Marido atd.

Proměny proti originálům, přidáváním nebo ubíráním, provedeny jsou bez plánu a většinou na škodu básně. Český skladatel nemá smyslu pro psychologickou stránku svého thematu. Zajímají jej skoro výhradně záletnické příběhy.

Dikce jest hrubá. O mrtvé ruce se dí, že už nebude jísti hrachu. Nepříjemná je také urážlivá nábožnost (záletníci se modlí, aby jejich skutky dobře dopadly).

Souvislost bývá často porušena, vypravování popleteno. Skladatel sám se někdy postihuje, že nenapsal dobře, co chtěl. Jest prý slabé paměti.

ba protokolárního. Hojné jsou také nesprávnosti grammatické: Tristram s něho jeho oděnie sně (se sebe), král byl na jeho paláci (na svém) atd.

Verš jest nepravidelný, má 6–17 slabik, Rým někdy troj- nebo dvouslabičný jinde jednoslabičný, někde je assonance, někdo shoduje se jen jedna souhláska (chtěl – byl), někde vůbec rýmu není.

Text, který má skoro 9000 veršů, nejdelší snad staročeská báseň, dochoval se ve dvou rukopisech. Strahovský z r. 1449. a Stokholmský z r. 1483. Oba jsou opisy. V Strahovském místo „ščít" je „šat."

Původce vzdělání českého není znám. Z díla jeho vysvítá, že byl obeznámen s literaturou tristramskou. Zná totiž Eilharta, Gottfrieda a Heinricha z Freiberka, mimoto pak ještě nějakou jinou tradici tristramskou, jak vyplývá ze jména Tristram ř. Tristan, že znal dále německy, že byl zběhlý ve slohu kancelářském a že neměl posvěcení básnického.

Na jeho prospěch by se snad mohlo u-

patrno, že nekrátil pro zlepšení formy, ale proto, že se vyhýbal partiím, pro které neměl smyslu. A tak úsudek o jeho básnických schopnostech je těžko korrigovati k lepšímu.

Bylo kdysi tvrzeno, že skladatelé českého Tristrama byli dva. (Knieschek)

První prý, který překládal věrně, ale rýmoval nesprávně, složil první čtvrtinu, druhý, který překládá volně, ale rýmuje správněji složil prý ostatek.

Důvody, které Knieschek uvádí, jsou však málo spolehlivé; lze si docela snadno představit, že jeden a týž autor překládá z počátku bedlivěji než na konci a že jeden a týž autor během práce se naučí rýmovat tolik, že ~~běhe~~ konec jest mnohem dokonalejší začátku.

Mimo to pak positivně svědčí proti dvěma autorům ráz jazyka, který jest stejně chybný v obou částech, nepoetičnost, která jest rovněž v obou částech shodná a posléze tato shoda: V první části: „Tristram v ten jistý čas jede tam kdežto král jme-

ješe kvas" (slovo kvas přidáno pro rým). Ve druhé části: „po tom po malém času, králová sedie-ci v svém kvasu počne mysliti ---" (času, kvasu přidáno zase pro rým.)

Doba složení bývá uváděna rozličně. Hanka klade Tristrama do st. XIII., Fejfalík do začátku XIII. st. část první, do druhé polovice XIII. stol. ostatek. Knieschek začátek do první polovice XIII. st., ostatek do druhé polovice st. XIV.

Jireček Č. Č. M. 1861. 273 se domnívá, že složení nesáhá dál, než na konec st. XIV. Gebauer se shoduje s Jirečkem a myslí, že by bylo lze pomýšlet po případě i na začátek st. XV.

Jazyk vskutku nejeví nic zvláštně starožitného, naopak tu nalézáme tvary pozdní a sice (což je důležito) i v rýmech: dobrú vóli – nikoli; nepoznali – dobrý králi; škodu vzel – chtěl; pojel – oděl; jěl – utěl; žel – vzel; pověděla – vzela; já naplním – Rivalín; já nasytím – vím; já hněvám – vám a p.

Vydán byl Tristram v Hankových starobylých skládáních 1820. Je to vydání cha-

...ní. (Interpunkce bývá špatná, zejména uvozovky, pak jsou tam chyby jako: Ryjal Znantys místo z Vantys, Artuš jede dobrý tajně místo do Britanie).

Tandariáš a Floribella.

Ve dvoru krále Artuše, který každoročně na letnice svolával panstvo k rytířským radovánkám, přijela na koni se zlatými zvonci, nevídaně krásná a skvostně oděná panna z Indie, Floribella. Nemá otce, nemá matky a přeje si, aby měla nějakého „opráveie" (ředitele).

Král laskavě ji přijal, a ona požádala by každý byl stál, kdo by se co tázal, „k její necti." Král slíbil a po radovánkách vykázal Floribelle komnatu nádherně upravenou, za komorníka pak dal jí sličného jinocha Tandariáše, dosud panoše.

Tandariáš se překonával v horlivosti; sotva se rozednilo, již stál před její komnatou se zlatým umyvadlem a ač Floribella, zkoušejíc ho, vstala sebe časněji, vždy ho našla pohotově.

Když pak jednou mladý panoš chléb

ji krajel, a vzhledaje k ní, do ruky si zakrojil, utvrdila se ve své domněnce, že ji miluje. Učinili si vyznání a slíbili si věrnost.

Dni plynuly jim jako voda, až se opět přiblížily svatodušní zábavy rytířské. Milenci, nechtíce déle skrývati svou náklonnost, ujeli tajně do země Tandariášova otce.

Král Artuš se proto rozhněval a vypověděl válku otci Tandariášovi. Tandariáš vedl si v ní hrdinsky; hravě přemohl i nejvýtečnější protivníky: Keina, Kavalina a Gavina a dal je do zajetí Floribelle, která je však po třech dnech poslala Artušovi, aby ho usmířila.

Nicméně teprve na přímluvy všech knížat a reků rozezlený král odhodlal se rozřešiti spor ten soudem. Povolal Floribellu a soud se sešel. Artuš žaloval, jak prý Floribella žádala, aby byla chována ve cti a pak s Tandariášem sama utekla. Floribella se bránila, že s Tandariášem neučinili nic nectného, že jsou si rodem rovni a že čekají, až dostanou dovolení k manželství a tak soud rozhodl v jejich prospěch.

Arch 29.

Nyní bylo na Artuši, aby zadal zadostiučinění za to, že se Tandariáš a Floribella prohřešili proti řádům jeho dvora. Uložil jim, aby Floribella zůstala při dvoře Artušově, Tandariáš pak aby odejel do své země a tam čekal odpuštění.

Zarmoucený milenec vyjede s družinou na dobrodružství. V lese ho přepadnou sběhové, zajmou a zraní. Tandariáš stěží uchová se na živu a od jednoho měšťana vyprosí si vyléčení. Pak jde na místo, kde byl přepaden, nalezne tam tytéž sběhy a vysvobodí od nich jednoho rytíře.

Od nich se dozví, že jsou ve službě jednoho pohana, že mají jímat křesťanské panny, paní atd. Na otázku, kudy se k tomu pohanu dostat, doví se, že musí přes pustou násep, přes tři hrady obrů, na čtvrtém hradě že jest pohan sám.

Sběhy a rytíře pošle na dvůr Artušův, aby se dali v moc Floribelle. Zajatci tak učiní, Floribella jde s nimi ke královně a pak společně s královnou k Artušovi prosit o milost pro Tandariáše. Artuš nesvolí. Floribella vězně pohostí a po třech dnech propustí domů.

hradě zabije obra, který tu hlídá. Našed zde mnoho křesťanů, kteří tu musejí robit, vysvobodí je a pošle zase Floribelle. Floribella jde zase ke králové atd. Totéž se opakuje s hradem druhým a třetím, na čtvrtém zabije pohana a najde tu mnoho robotných křesťanů i svou družinu. S družinou tu zůstane, zajaté pošle Floribelle. Floribella se zase přimlouvá a Artuš konečně odpustí.

Floribella propustí pak vězně a jeden rytíř se vydá na cestu hledat Tandariáše. Přijde na hrad z něhož byl propuštěn a tu se doví, že Tandariáš už zase odejel. Přinese tu zprávu Artušovi a ten lituje, že nepřijal na milost Tandariáše už dávno.

Tandariáš se zatím dostal do jiné země pohanské. Tam uvázal se trpaslík v zemi jedné královny a chtěl ji dostat za ženu. Tandariáš, aby pomohl ženě svede boj s trpaslíkem. Zabije jeho dva levharty, přemůže i jej a pošle ho zas Floribelle do vězení. (Floribella) Po nějakém čase Tandariáš jede dál, slyší o jiné královně, jíž nějaký pohan odňal zemi a uložil, aby mu dávala každé jitro dívku.

Tandariáš zase pohana pramuže a pošle Floribelle do vězení. Floribella se vyptá na všechny události a pohana zase propustí.

Pak jde Tandariáš do země křesťanské. Náhodou si kůň jeho zláme nohu. V tom jede proti Tandariáši králevic, vleče sebou za vlasy dívku a bije ji.

Tandariáš ho okřikuje, králevic se omlouvá nevěrností dívky, Tandariáš se však s ním pustí v souboj. Králevic přemožen putuje zase do vězení Floribelle.

Konečně Tandariáš v jednom zápase podlehne a je uvězněn. Krásná sestra knížete věznitele zví o něm a tajně ho vysvobodí.

Zatím král Artuš kázal svým poslům, kteří se rozjeli po všech zemích zvát krále a rytíře k obvyklým hrám, aby Tandariášovi, naleznou-li jej zvěstovali odpuštění.

Jeden z poslů skutečně zabloudí na hrad, kde dlí Tandariáš a hrdina neprozradiv své princezně, že se králova milost týká jeho, dovolí se od ní k oněm slavnostem.

Nepoznán dojel do Artušova města a se spuštěným hledím vjel do ohrady. Tam utkal

se s knížetem svým vězniteleм, a těžce ho zranil. Floribella, nevěříc zprávě, že se neznámý rytíř velice podobá Tandariášovi, zůstala smutna ve své komnatě.

Po turnaji hrdina vrátil se zase do svého zajetí. Princezna připravila mu kořennou lázeň a za trest, že jí zranil bratra, stéblem ho zbila.

Král Artuš zval k novému turnaji. Jede naň uzdravený kníže, za ním tajně Tandariáš a vše se stane jako prvé.

Když však za nedlouho se Tandariáš dostavil s knížetem ke třetímu turnaji, tu ho Floribella pozná a při jeho odjezdu se náramně rozpláče.

V lázni se dostane Tandariáši od laskavé princezny opět ran stéblem za bolestné pohmoždění knížete.

Ale když po čase tak dlouhém Tandariáš se ještě neobjevuje, Artuš svolá všechny krále a knížata pohanská i křesťanská a slibuje tomu, kdo mu podá zprávu o zmizelém hrdinovi, zemi s korunou.

Tu kníže zví, že jeho vězeň posud žije, odpustí jemu i své sestře a doprovodí ho na

nemalou slávou, vymůže mu od vzdálené princezny propuštění a vystrojí slavné hody. Floribella se stane Tandariášovou ženou.

Skládání o Tandariášovi je v literatuře naší jediným zástupcem pověstí o Artušovi.

Pověsti tyto vyšly z Uelsu v západní Anglii. Počátky jejich jsou temné, poněvadž literární památky Uelské nesahají hloub, než do st. XIII., ve francouzském již pak látka se jeví změněna.

Poprvé se připomíná jméno Artuš v dějinách britských od Nennia. Zde je Artuš vynikajícím vůdcem Keltů oproti Sasům. Zemřel prý r. 537.

Záhy na to se připomíná jako král celé Britannie.

Artuš byl, tak se zdá, v VI. st. králem v jižním Uelsu. Jeho činy ve válkách saských jsou proslaveny tolik, že se ho zmocnil mythus. Mythus ten rozšířil se od Keltů britských záhy ke Keltům bretonským a stal se předmětem zpěvů. Zpěvy ty byly zaneseny britskými a bretonskými pěvci časem

na knížecí dvory normanské a ...
a překládaly se do normanofrancouzštiny.

Pak zmocnili se jich pěvci normanští, vykrašlovali a rozšiřovali je dál. U Normanů stal se národní hrdina keltský idealem knížete rytířského, jeho hrdinové pak ztělesněním rytířské dokonalosti.

Počátkem stol. XII. jsou hlavní rysy pověsti o Artušovi tyto: Artuš je syn britského krále Utera a Iguerny, ženy vévody kornvelského. Přijetí u Iguerny opatřil Uterovi kouzelník Merlín, dav Uterovi podobu vévodovu.

Vychován byv v ústraní stane se Artuš po Uterovi králem. Přemůže Sasy, dobude Irska, Skotska, Islandu, Gallie a shromažďuje v Cuerlleonu, v hrabství normanském kolem sebe skvělý dvůr: Ereck, Ivain, Kain a j. Když Artuš později bojuje v Gallii vítězně s císařem římským, synovec jeho, kterému byl dal říši i choť svou v opatrování, hledí se říše i choti zmocniti.

Artuš se vrátí, přemůže synovce a zabije ho. Sám jest raněn a odnesen na ostrov blažených Avalon. Odtud se vrátí, aby Brity

~~zabijí a získá nová skvělá sídla.~~

V této asi podobě se tradice o Artušovi rychle šířila, zejména francouzským zpracováním veršovaným. Jedno takové zpracování je od Wace 1155. Zde se poprvé připomíná společnost okrouhlého stolu, hrdinové důstojenstvím sobě rovni. (Idea kulatého stolu je původu francouzského).

Tradice se zmocnili měrou nemalou dvorští básníci francouzští a vznikla pak řada románů Artušových o jednotlivých hrdinech. V nich všech je dvůr Artušův východiskem a cílem.

S kruhem Artušovským uvádí se ve spojení také pověst o Tristanu a křesťanská legenda Parsival, sv. Grál.

Od sklonku st. 12 šíří se francouzské romány Artušovské do Anglie, Nizozemí, Německa, Švédska, Norska, Islandu, Italie, ba i do zemí španělských.

Pro nás ze skladeb cizích nejdůležitější je Pleierova. Byl to nevalný básník německý ze Salcburska. Složil Tandariáše s titulem Tandarois v letech 1260-80, podle vlastního udání z předlohy francouzské, vskutku však na základě obecné tradice a své fantasie,

jiným měřou také pod vlivem epiky prostonárodní. Práce jeho má 18.000 veršů.

Český text je mnohem kratší, než jeho německá předloha. Obsahuje totiž jen něco málo přes 1800 veršů. Básník pracoval buď z paměti nějaký čas po přečtení originálu (Kraus), nebo snad spíše podle excerpt učiněných z originalu na rychlo a kuse.

Rukopisy jsou tři:

1.) Zebererův nyní Musejní, psaný Janem Pinvičkou z Domažlic 1463, pokládaný několikráte za prosaický.

2.) Štokholmský, nyní v zemském archivu brněnském, psaný mistrem Janem Jebsou 1383.

3.) Bavorovský z r. 1472.

Jsou to vesměs opisy velmi porušené a spolu nesouvisející. Nejbližší originálu je as Zebererův, který má text poměrně nejsprávnější a také rythmus a formu poměrně nejlepší. Rukopis Bavorovský je nejchatrnější.

Doba složení bývá jako při Tristanu udávána rozmanitě. Šembera a Mourek

Arch 30.

se vyslovují pro první třetinu století XIV. Gebauer pro první polovici století XV. Mínění Gebauerovo má pro sebe důležité důvody jazykové, na př.: diviti – čísti; nenechám; robotník její – já dějí.

Pokud se týká cenu, český skladatel se snaží proti předloze německé o větší rozmanitost a prohloubení své lásky a dále o samostatné zpracování, ale úsilí jeho rozbíjí se o chudičký děj a má za výsledek báseň nudnou, plnou rozteklých popisů.

Opisovatel rukopisu Zavorovského nevkus dovršil asketickým závěrkem, působícím příliš komicky.

Vydání pořídil Hanka v V. svazku „Starobylých skládání" dle rukopisu Zebereského, ne bez chyb. Druhé vydání uspořádal Lorič v Edici rukopisu Zavorovského, kdež jsou také varianty druhých rukopisů.

O Tandariáši psal: Nebeský, Č. Č. M. 1846; Mourek, Pojednání Kr. Č. S. N. 1887; Kraus, Č. Č. M. 1887, Athenaeum IV. roč. 260...

Mezi legendami staročeskými kláščími se do druhé pol. st. XIV. zaujímá přední

místo štokholmská legenda o sv. Kateřině (Kat.), obsahující přes 3500 veršů, sdružené rýmovaných. Vypravuje takto:

Za dávných dob panoval v Řecku (Hřeš) mocný a ukrutný císař pohanský Maxencius, jemuž bylo poddáno mnoho králův okolních. Jednoho z těchto králů, šlechetného a moudrého Kosta, vladaře cyperského, závistníci jeho osočili u císaře z nevěrnosti a Maxencius Kosta ze země vypověděl.

Kostus přeplavil se s manželkou a jedinou svojí dcerou do Alexandrie. Dcera prospívala krásou, učeností a všechny ženichy pyšně odmítala. Když jí bylo 18 let, Kostus zemřel.

Zatím Maxenciův syn se stal císařem a otec mu hledal vhodnou nevěstu. Poslové jeho zavítali i do Alexandrie, spatřili Kateřinu a smluvili zasnoubení její mladému císaři s její matkou.

Když o tom Kateřina zvěděla, prohlásila, že se provdá jen za toho, kdo je nad ni moudřejší, krásnější a slavnější. – V své neznalosti se matka obrátila ke známému poustevníku, aby dceru přemluvil.

Poustevník chválil Kateřině [illegible]

vhodného ženicha však zná pro ni jen jediného: syna jedináčka z matky vznešené nade všecky ženy, z otce krále nade všemi králi, nejbohatějšího, nejmoudřejšího a nejkrásnějšího.

Kateřina, pohanka, nerozuměla jeho výkladům. Poustevník dal jí obrázek Spasitelův i jeho rodičky a propustil ji s ujištěním, že, bude-li se k Panně vroucně modliti syn boží a ženich její se jí zjeví.

Kateřina v noci doma se vrhla na kolena a modlila se, až únavou usnula. Ve snu měla vidění. Na rozkošné louce seděla Panna Maria s Ježíškem, který se od Kateřiny stále odvracel a po mnohých prosbách slíbil, že na ni vzhlédne teprve tehdy, jestliže jí poustevník těžkou vinu smyje vodou.

Sotva svitl den, Kateřina se odebrala k poustevníkovi. Stařec jí vyložil nauku křesťanskou a když složila slib, pokřtil ji. ~ V následující noci dostavilo se nové vidění. Kateřina se octla v krásné síni, drahým kamením vykládané, a Spasitel, z něhož šla oslepující záře, přijal Kateřinu za svou choť, vloživ jí do ruky svůj prsten. Když se Kateřina probudila, nalezla skutečně zlatý prsten na alo

ní. Od té doby se stala křesťankou myslí i či-
nem a po smrti své matky mnoho lidu obrátila
na křesťanství.

Šíření nové víry nešlo Maxenciovi. Se-
brav svůj lid, přitáhl s manželkou i synem do
Alexandrie a kázal všemu obyvatelstvu, aby oběto-
valo pohanským modlám.

Kateřina oblékla si nejkrásnější roucho
a šla se svými věrnými k Maxenciovi, vytýka-
jíc mu jeho modlářství a odkazujíc ho k pra-
vému Bohu. Císař odporoval jejím filoso-
fickým důvodům a konečně, rozhorliv se,
dal ji uvrci do žaláře; na radu svých rádců
pak svolal z dalekých zemí padesát neju-
čenějších mistrův, aby Kateřinu přehádali.

Kateřina, byvši ve vězení potěšena
archandělem Michalem, radostí sotva se
dočkala příštího dne.

Když ji přivedli do síně, obyvatelstvem
přeplněné, hrdí mistři se zarazili. Proti
důvodům Kateřininým viditelně vázli, až
uvázli docela. Maxencius zuřil. Marně
je pobádal k novému zápasu, marně jim
spílal: prohlásili, že všichni přijímají kře-
sťanství.

Rozlícený císař dal je uprostřed města okamžitě upáliti. A hle div divoucí! Plameny nezmrzačily jejich těl mrtvých; vypadali, jako by spali; roucho i vlasy zůstaly neporušeny. Mrtvoly jejich křesťané v noci pohřbili.

Kateřinu kázal císař mučiti. Pochopové ji nemilosrdně šlehali trojpramennými žíněnými biči, jež byly posety olověnými uz[ly] a udicemi, takže co uniklo žíním, to zranily uzly a roztrhaly udice.

Milostné její tělo se skvělo šesti barvam[i]: zelenou stydlivá líce, červenou proudy krve n[a] bílém těle, černou otvory ran, modrou pru[hy] od biče, zlatou prameny vlasů. A přece neklesla pod nesčíslnými ranami; hořelať ke Kristu tak mocnou láskou, jakou Izalda po kouzelném nápoji lásky plála k Tristra[mu].

Zbičovanou děvu císař dal opět uvrci do žaláře. Tam ji navštívili jeho choť a pře[d]ní dvořan Porfyrius. Spatřili Kateřinu krá[lovnou] a korunovanou, vedle ní pak anděly, jak nebesk[ý]mi mastmi mažou její rány.

Kateřina [illegible]

runu a dala ji na hlavu císařovně, zvěstujíc jí do tří dnů korunu mučednickou.

Druhý den vyzvídáno na Porfyriovi, kde byl minulé noci. On, neodpověděv ani na jednu otázku, výmluvnými slovy dvě stě rytířův obrátil na křesťanství.

Velice užasl Maxencius, když spatřil Kateřinu svěžejší, než kdy před tím. Kateřina má si vybrat: buď se stane pohankou nebo strašnou smrtí zemře. Nepovolila. I vymyšlena pro ni hrozná mučidla; za městem postaveny sloupy, mezi nimiž vrtěla se čtyři kola posetá ostrými hřeby.

Kateřina jala se prositi Boha, aby ji sprostil těchto muk, by pohané, zříce divy, obrátili se na pravou víru. Sotva domluvila, hrom s nebe roztříštil mučidlo a zabil čtyři tisíce pohanů. Nyní už se císařovna nemohla zdržeti a důrazně napomínala chotě, aby se pokořil pravému Bohu. Ale Maxencius ještě více se rozlítil a dal císařovnu ukrutně umučiti.

Tělo její pochoval v noci Porfyrius, druhý den se pak neohroženě přiznal ke Kris[t]

---

ti své radě. Rada nazvala Maxencia bludařem a prohlásila se rovněž za křesťanskou
Císař řval jako divoká zvěř. Celá rada i s Porfyriem vykrvácela pod mečem katovým a mrtvoly rozházeny psům.

Nyní došlo na Kateřinu. Naposled ji vybídl císař, aby se rozhodla. Přijme-li pohanství, vše jí odpustí, za choť ji pojme, učiní císařovnou; setrvá-li na svém, bude sťata ku postrachu všeho lidu.

Kateřina setrvala. Hlasitě plakal lid ji vyprovázející a prosil, by si zachránila svou mladost i krásu a stala se jejich panovnicí.

Ale královská děva smrti se neleká; v poslední modlitbě žádá toliko Boha, aby chránil její ctitele. Hlas Spasitelův zazněl s nebe, kat švihl mečem, a hle! místo krve teče z rány mléko.

Andělé za chvalozpěvu odnesli tělo světice na horu [illegible]. [illegible]

Vypravování české není dílo úplně původní. Přímá předloha se mezi známými legendami cizími sice dosud nenašla, ale shledány byly shody mezi legendou českou a „vulgatou" latinskou.

(Tuto vulgatu kateřinské legendy vydal u nás Jarník: „Dvě verse starofrancouzské legendy o sv. Kateřině." Dále shody mezi legendou českou a německou : Köpke.)

Začátek českého vypravování měl, jak se zdá, za pramen nějakou předlohu, založenou na tradici východní.

Podle toho vedl si autor český při práci své dosti samostatně.

Dílo jeho má některé vady:

1.) Rozvláčnost v předvádění hádek Kateřiny s mistry.
2.) Zálibu v drastických scenách.
3.) Nedostatek básnické spravedlnosti při Maxenciovi, jenž odchází bez trestu.
4.) Vypadnutí básníkovo z kontextu tam, kde Kateřina, přivedena byvši z vězení mezi mistry, navazuje oslovení své na řeči, které měli mistři v její nepřítomnosti.

Jsou zde však také neobyčejné přednosti: Vznešená idea vítězného boje, který vede vynikající konvertitka za víru křesťanskou. Zdařilá celkem charakteristika osob: pyšné zprvu a pak odhodlané hrdinky, odvážné a čím dál statečnější císařovny, soucitného Porfyria, pevného pak neústupného císaře, vratkých, nejprve chvástavých, pak zaražených mistrů.

Kontrasty mezi pevností od začátku a pak nenáhlým odhodláním.

Vyvíjení děje z povahy hrdinčiny, z její vysoké mysli a pevné vůle. Konečně ušlechtilá dikce.

Kdo byl český autor, neví se. Z díla je patrno, že měl značné vzdělání literární; znal několik versí katerinských, píseň o „Dies irae", pověst o Tristanovi a scholastickou filosofii.

Rád etymologisoval: člověk místo zlověk, Kostus prý měl jméno od Tikosie, že byl poetický nadán.

Jeho znalost scholastiky by nasvědčovala tomu, že byl stavu duchovního, horlení jeho pak na nevěrné, lživé a sobecké soky dvo-

ské zdá se ukazoval k tomu, že nepříjemnost dvorského života zkusil ve dvorských službách sám na sobě.

Rukopis básně býval majetkem rožmberským. Z Třeboně se dostal na Hradčany a ve st. 17. odtud odvezen do Švédska.

R. 1850 se o něm dověděl Dr Pečírka a kus ho opsal. Později prostřednictvím arcibiskupovým a diplomacie codex zapůjčen do Prahy, opsán a vydán. Vydání 1860 obstarali Pečírka a Erben. Od Pečírky jest diplomatický opis, od Erbena úvod, transkripce a slovníček.

Rukopis nyní v zemském archivu v Brně, psán kol. r. 1400. Tento rukopis je opis, jak patrno z chyb opisovačských a text dialektický moravský: místo v lese — v lesi; u městě — u městi.

Složení původní nutno klásti do doby o něco málo starší, kol r. 1350.

Svědčí pro to rýmy: u - i. Bývaly uváděny důvody pro konec st. XIII. zejména: narážka na Tatary, Saracény, Litvany, na Tristana a na „Dies irae", složenou františkánem Tomášem Čelanským + 1255.

Důvody ty však připouštějí vesměs také složení pozdější. Lze konečně proti nim s velkou

pravděpodobností uvésti domněnku, že složení české legendy o sv. Kateřině souvisí s rozmachem svatokateřinského kultu, který u nás nastává za vlády Karlovy.

Karel IV. byl zvláštním ctitelem sv. Kateřiny: Jednou v den sv. Kateřiny potlačil jakés povstání, jindy v týž den objevil spiknutí. Na Karlštejně zasvěcena sv. Kateřině kaple, na Novém Městě kostel. Jeho a Arnoštovým přičiněním svátek její v Čechách obecně byl svěcen. Do r. 1771 sv. Kateřině zasvěceno v Čechách na 60 kostelů.

Vydání: Pečírkovo a Erbenovo; Menčík: Rozbor legendy o sv. Kateřině 1891.; Poznámky k výkladu textu od Bohd. Jedličky, Poj. Uč. Spol., L. F. I., XXI., XXXIV.; Gebauer L. F. IX.; Pelikán: L. F. XII., XV., XVIII.; Keberle L. F. XV.; J. V. Novák; Pakosta: Progr. vyšší dívčí školy 90; Jan Černý.

Vedle stokholmské legendy o sv. Kateřině jest ve starší literatuře české ještě

<u>Kratší legenda o sv. Kateřině</u>, jež skoro celá zachována, — jen začátek schází, — ve dvou zlomcích: brněnském (Kat. Gr.) a

petrohradském (Kat. Petr.).

Vypravuje, jak Maxencius zapudí bezdětnou manželku, jak hledá ženu jinou, jak pozná Kateřinu atd., celkem jako štokholmská, ale stručněji mnohem. Místy upomíná zněním na text štokholmský.

Předlohou byla některá z prosaických sv. kateřinských legend latinských, nebo snad je jich i několik.

Cenou česká legenda kratší nevyniká. Autor se jmenuje na konci dvakrát: Jakub a připomíná, že jest slepý.

Rukopis brněnský má 460 veršů a pochází ze 3/4 st. XIV. Jest to opis, jak svědčí rýmy: nesmibil – zahubil, ve zlém skutcě – toho litcě.

Rukopis petrohradský obsahuje 37 veršů, které jsou parallelní s verši 280 – 317 zlomku brněnského a zároveň korektnější, než tyto verše v Kat. Br. Pochází ze sklonku st. XIV.

Složení původní jest bližší nepohybně jako u textu štokholmského do doby kol 1350. (Přehlídka neprovedena.)

Vydání Kat. Br.: Patera, Č.Č.M. 1887.
Kat. Br.: Jiriczek, Arch. Jag. XIV.

Jiné legendy z druhé pol. st. XIV. jsou: O sv. Margaretě, Nanebevzetí P. Marie, o sv. Dorotě, o desíti tisících rytířů, o Anselmovi, o Ježíšově mládí, Roudnická summa.

Legenda o sv. Markétě (Marg.) vypravuje s mezerami, které doplňujeme dle lat. legendy, zvané Aurea, takto:

Margareta, dcera pohana Theodosia v Alexandrii nakloní se víře křesťanské a poslána jest na vychování do cizího města. Pasouc tu ovce své pěstounky, spatřena jest praefektem Olibriem, který jede mimo do Antiochie pronásledovat křesťany.

Olibrius si ji obešle. Slyší, že jest křesťankou a vyzve ji, aby sloužila modlám. Když odepře, jest mučena. Lidé ji vyzývají, aby se slitovala sama nad sebou. Ona však neposlechne a podstoupí nová muka. Na to jest dána do vězení. Tam ji polkne ďábel v podobě dračí; pukne však, Markétě neublíživ, když se Marketa požehná křížem.

Jindy ji děsí ďábel v podobě černého člověka; Marketa zkrotí jej modlitbou a stoupne mu na šíji.

Po tomto vítězství zjeví se v žaláři kříž Kristův a na něm holubice.

Druhého dne žádá Olibrius zase, by Markéta obětovala modlám a káže ji znovu umučiti. Markéta se modlí, nastane zemětřesení, pouta pětici spadnou a holubice ji volá do nebe. Pět tisíc pohanův uvěří. Olibrius je dá postínat a na popravu vésti i Markétu.

Markéta se modlí za ty, kdož ji budou vzpomínat, jí stavět kostely, vypravovat o jejím umučení a kdo si opis toho vypravování koupí. Když jest sťata, andělé duši její odnesou do nebe.

Z legendy naší, složené veršovcem dosti obratným podle předlohy latinské, zachovaly se dosti značné zlomky, ani 2/3 původní skladby v mezerovitém rukopise třetí čtvrti st. XIV., obsahujícím přes 500 veršův.

Rukopis se nyní chová jako rukopis o sv. Kateřině br. v Brně u sv. Jakuba.

Vydal jej Patera v Č. Č. M. 1887. str. 223.

O nanebevzetí Panny Marie vypravuje česká legenda s mezerami po obkašovacím úvodě takto: Panně Marii jest 72 let. Bydlí v Jeru-

salemě na předměstí, chodí po místech, kde Kristu[s]
prožil své poslední dny a touží po smrti.

I zjeví se jí anděl v touze té a oznámí jí, že
po třech dnech sejde se světa. Panna Maria
si žádá, by při svém pohřbu měla apoštoly
a svého syna, při smrti pak, aby neviděla ďáb[la].

První dvě věci jí anděl slíbí, třetí ne.
Pak jde do Efesu a přenese do Jerusalema apoš[to]-
la Jana. Jan se ptá, co se stane a dovídá se, že
Panna Maria má zemříti; přeje si, by k pění pro
vodu měl při sobě i ostatní apoštoly a dovídá,
že Panně Marii to bylo slíbeno.

Apoštolé, kteří se byli rozešli po všech
zemích, shledají se v den smrti Panny Marie pře[d]
jejím domem a Jan vysvětlí jim, proč se ne[ná]-
domky tak sešli. Zjeví se též Pán Ježíš a oz[ná]-
mí jim, že v údolí Josafat je pro P. Marii přip[ra]-
ven hrob.

Maria skoná; duši její odnese Kristus
do nebe a apoštolé pohřbí její tělo. Od těla
pochovaného jde v noci veliká jasnost.

Zoří tou pobouřeni jsou židé a kníže na-
řídí, by se mrtvola spálila. Když sáhn[e]
na nosidla, pocítí palčivou ránu. Petr
ho z ní vyléčí a kníže se stane hlasatelem

křesťanství ve městě.

Po pohřbu dán na hrob veliký kámen. Třetího dne sestoupí s nebe Kristus, vzkřísí svou matku a vezme ji s sebou na korunování do nebe.

Základem všech legend o Nanebevzetí Panny Marie byl apokryf „Transitus beatae Mariae" z konce IV. st. a byl přímo nebo nepřímo i předlohou legendy české.

Rukopisy legendy české jsou tři:

1.) V rukopise sv. Vítském, psaném mezi r. 1380 – 1400. (Vít.)
2.) V jednom rukopise kapitulním z druhé polovice st. XIV.
3.) V rukopise Musejním ze st. XV.

Vydání Paterovo (Vít.) 1886.

O sv. Dorotě je v literatuře české legend několik. Jedna z nich dle Šafaříka nazvaná

Legenda pražská o sv. Dorotě

není vlastně legendou o sv. Dorotě, nýbrž písní k sv. Dorotě. Ne epika, ale lyrika.

Básník obrací se v této písni apostroficky ke sv. Dorotě, volá o její pomoc k věčné

radosti, rozjímá o jejím životě a umučení a p-
bírá při tom jednotlivé momenty od jejího nar-
zení až do smrti císaře Theofila.

Cena písně naší je značná. Momen-
epické vetkány jsou do reflexí nenásilně. Z-
apostrof mluví vroucí cit a forma veršov-
— strofa tříčlenná — je velmi zdovědná.

O Doroto, panno čistá,
Tvůj rod ctí cierkev svatá,
neb 's Ty dievka výborná
Bohem zvolená.
} 1. štola

Cti, krásy i Tvé čistoty
nemóž žádný vypsati
jimiž 's Ty ozdobena
Kristu smíbená.
} 2. štola

Radujíc se s chotěm svým
pomoziž nám zde smutným
k věčné radosti.
} Dopěv

(strofa trojdílná)

Rukopisů jest pět: 1., Ve sborníku sv. Vítsk-
2., V rukopise řečeném „Modlitby" z konce st. X-
Klementinu. 3., V jiném rukopise Klementin-
kém z první čtvrti st. XV. 4., V rukopise V-
vro... z druhého desetiletí st. XV., 5., V ru-

pise kapitulním z třetího desetiletí st. XV.
Byl asi ještě nějaký rukopis jiný blízký Vyšnebrodskému, který byl předlohou polské písni z r. 1420., o níž psal Brückner, Arch. XIV.
Vydání několik, zejména Gebauer: L. F. IV. str. 216., Patera ve vyd. sbor. sv. Vít. 1886.
Literatura: Gebauer: L. F. IV. a V., Patera v úvodě k edici rukopisu svatovítského.

Legenda Lvovská o sv. Dorotě proto

tak nazvaná, že se zachovala v rukopise lvovském v universitní knihovně Lvovské.
Rukopis tento, obsahující kusy rozmanité, pořízen ve st. XV. několika opisovateli, kteří ne všichni věci dost dobře rozuměli a proto dosti chyb.
Naše legenda začíná se vzýváním Boha a Panny Marie a vypravuje takto:
Římský senátor Doroteus a choť Theodora (v Aurei: pater Dorus, mater Thea, filia ergo Dorothea), přestěhují se za pronásledování křesťanů se svými dvěma dcerami Křestejn a Kallistejn do Caesaraee.
Zde se jim narodí třetí dcera Dorothea. Když vyroste, pohne dábel knížete Fabricia,

by se o ni ucházel.

Dorota, zasnoubená Kristu, odmítne ho. Fabricius ji dá uvrci do vroucího oleje. Dorotě olej neublíží a zázrak obrátí mnoho pohanů na víru křesťanskou.

Fabricius vidí v zázračném zachránění Dorotině čáry a dá ji věznili. Ve vězení ji krmí andělé a ona vyjde z vězení krásnější než do něho vešla.

Fabricius žádá, by se kořila modlám. Ona modly nazývá ďábly a Bůh na její prosby modly rozbije. Zase přistoupí množství lidí na víru křesťanskou, Dorota znovu vězněna a mučena a zase krásnější.

Fabricius pošle pro Dorotiny sestry, od víry křesťanské odpadlé a přiměje je k tomu, by Dorotu přemlouvaly. Dorota však přemluví je.

Sestry upáleny a Dorotě připravena nová muka. Dorota však je ráno úplně zdráva a když je vedena na popravu, prosí ji písař Theofil, aby mu ze zahrady svého ženicha poslala růže, ovšem s úsměškem.

Ona pak se modlí za ty, kteří ji budou vzpomínat. Duši po stětí odnesou andělé do nebe.

Tam prosí Dorota Boha o růže a za nedlouho přinese děťátko v košíčku Theofilovi tři růže a tři jablka.

Theofil uvěří v Krista a je umučen. Celá země se obrátí na křesťanství. Prosbou za šťastné skonání a v nebesích přebývání legenda končí.

Text lvovský nemá veliké ceny. Skladatel se nemůže dostat do proudu a když do něho přijde, neumí v něm setrvat. Nevaruje se také nesrovnalostí věcných: Fabricius má modlu a dál se mluví o modlách jeho. Theofil prosí o růže a děťátko mu přinese tři růže a tři jablka.

Není tedy pouhou skromností, praví-li:

„Ač ne ovšem dobře poviem,
– proto že písmu nerozumiem –,
mně za zlé neraďte mieti
to, což já chci povědieti."

Předloha neznámá. Text asi blízký legendě Aurei, ne-li ona sama.

Vydal Jos. Jireček: Č.Č.M. 1859. str. 22.

Příběh, kterým se obírá

Legenda o deseti tisících rytířů

je tento: Císař Adrianus, chtě poznati svou moc, svolává svůj lid. Dostaví se šest králů, ke

30000 mužů a také deseti tisící zástup rytířů křesťanských, odhodlaných za víru umřít. Vedou je Ermolaus a Agatius.

Adrianus, vida tolik svého lidu, raduje se a žádá, by obětovali bohu Astarot. Pohané mu vyhoví a císař se těší pohledem na jich modloslužbu.

Ermolaus a Agatius neposlechnou. S lidem svým odejdou do kostela, modlit se Kristu. Adrianus jim domlouvá a Ermolaus se s ním dostane do sporu. Adrianus ho dá zbíti řetězem, a když Ermolaus prohlásí, že chce za víru umříti, dá ho Adrianus trýznit, rytíře křesťanské pak vyvésti na horu Ararat a tam ukrutným způsobem umučit:

„Neb jedny křižováchu
druhé na ostrvy metáchu.
Jakž některým suk hrdlo prodřěl
druhým jich srdéčko rozdřěl.
Některým hlavy sěčěechu
některé v kola pletiechu.
Pak některé opak dřiechu
živá trva z nich vlačiechu.
Když vešší píti žádachu,
vodice jim nepodachu

peliněk s lučí smisichu.'

Bůh ukazuje hněv svůj. Skály se ssedají, hrobové se otvírají, mrtví vycházejí z hrobů, země se třese, slunce zatmívá, hrom burácí. Když o deváté hodině slunce se vrací zase ve svou krásu, rytíři se blíží ke svému konci. Modlí se za všechny, kdo je budou vzývati, světit jich svátek, vzpomínati jich umučení.

„Bude-li kto naše umučenie
mieti v svém domě na stěně
mastí neb črnidlem psáno
aneb z dřieva vyřezáno
neb z kamene vyryto
neb na knihách v skříni skryto,
rač býti stráž toho domu
vždy od ohně i od hromu."

Hlas s nebe oznamuje vyslyšení jich proseb a andělé odnášejí duše jejich do nebe. ~ Tím se legenda končí.

V některých textech je přídavek, v němž se napomíná čtenář, aby prosil Boha za písaře legendy a aby následoval rytířství duchovního.

Legenda česká se podobá na mnohých místech legendám jiným. Ceny básnické je nevelké. Pracována snad z nějaké latinské legendy prosaické.

Blíže není známa. Dochovala se v pěti textech: 1., V rukopise Kremsmünsterském ze sklonku st. XIV. 2., V Passionalu Klementinském z r. 1395. 3., V rukopise Lvovském, o málo mladším obou předešlých. 4., V rukopise „Modlitby B", ze st. XV. 5., V Passionalu tištěném.

Kromě toho zachovány tři verše při brněnském zlomku Veliké růžové zahrady.

V textech lze rozeznati dvě recense. Jednu představuje rukopis Kremsmünsterský, druhou rukopisy ostatní. Mezi těmito se hlásí těsněji k sobě texty v Pas. Klem., Rukopise Lvov. a Passionálu tištěném.

Doba složení kol r. 1350. Svědčí tomu rýmy u : i.

Vydání: Ferd. Menčík v „Rozmanitostech" 1880 u J. Paška v Jičíně. Tu všechen paterý text legendy té srovnán a vydán; za základ položeno čtení rukopisu Kremsmünsterského. Jos. Truhlář, z Pas. Klem. ve Fil. L. roč. XV. str. 248. r. 1888. Václ. Vondrák, z rukp. Krems. v L. F. 1889. XVI. str. 21-45.

Oba poslední vydali legendu, aniž věděli o vydání Menčíkově. Z toho vznikly mnohé nesrov-

jemnosti a odtud ještě důležité poznámky od Jos. Truhláře, v L. F. roč. XVI. str. 116–120.

Legenda o Ježíšově mládí

ve zpracování mladším v rukopise M. L.

Jáchym a Anna nemají dítek. Když Jáchym chce v Jerusalemě obětovat, biskup mu toho pro jeho bezdětnost nedovolí. Jáchyma to rmoutí; i uchýlí se ve svém smutku k pastýřům a žije nějaký čas s nimi.

Tam zjeví mu anděl, že bude do roka obdařen dcerou a že na znamení toho potká, až se bude vraceti domů, v bráně svou choť.

Když Anna truchlí v sadě pro svou bezdětnost, ukáže se anděl i jí, zvěstuje jí touž radostnou zprávu a udává jí za znamení, že v bráně potká svého muže.

Zjevení se vyplní. Dcera, když jsou jí tři léta, dána do kláštera. Ve dvanáctém roce provdává biskup dívky. Když Marie prohlásí, že se vdávat nebude, poučí biskupa s nebe hlas, že má vyložiti na oltáři metly několika mužů a Marii dáti za ženu tomu z nich, na jehož metlu sedne holub s nebe a

jehož metla vydá plod. Majetníkem prutu zázračného je Josef.

S Josefem odejde Maria do Nazareta. Tam čtouc jednou proroka Isaiáše, pozdravena jest andělem. V Betlémě při sčítání lidu se jí narodí syn.

Tomu se klaní tři králové od východu, s ním musí prchati před Herodem do Egypta. Cestou se dějí zázraky. Malý Ježíšek si hraje s ještěry vylézajícími ze skály, u které Josef s Marií odpočívají, a když si s nimi pohrál, posílá je do jejich doupat zpět.

V parnu sklání se unaveným poutníkům na jeho rozkaz palma s ovocem. Při vedru se otvírá jeho slovem v suché zemi studnice. Cesta třicetidenní zkrátí se po jeho přání v cestu jednodenní. Modly v chrámě pohanském, když poutníci do něho vstoupí, se kácejí. Jedna ze zabitých a nasolených ryb, které Josef koupil k večeři, na jeho poručení ožije. Vodou z jeho koupele uzdraví se v hospodě nemocné dítě. Z hrsti obilí namlátí se, když on chce tomu, pro chudé 30 korců.

Po smrti Herodově, když nastoupil Arci-

slav, vrátí se Ježíš do Jerusalema a činí divy i tam. [Dechnutím způsobí smrt židovčete, které kazilo zábavu dětem, které si dělaly po dešti rybníčky.] A když si lidé proto stěžují, zas dítě slovem vzkřísí. Slovy „heš, heš" oživuje hliněné ptáčky. S úspěchem věší hrnečky na sluneční paprsky, kdežto židovčatům napodobícím ho, hrnečky se rozbijí. Když jedno židovče, — které jej má v podezření, že je nepravé víry a které jej chce strčit dolů s želeře — spadne samo a zabije se, Ježíš, jsa obviňován, dítě vzkřísí a to dosvědčí pravdu. Když mu nějaké dítě rozbije džbán, přinese vodu v plášti. Z hrsti pšenice vyroste hojnost obilí. Lvi se jím dají zkrotit. Josefovi, který proměřil kus drahého dřeva, dřevo natáhne, jak je potřebí. Mistrovi, který ho chce učiti, co je alef, předkládá otázku, co bylo před stvořením světa a ten uzná, že Ježíš více ví, než on sám.

Ve dvanácti letech se hádá v chrámě s mistry a ctěn pak jest jako prorok. —

Dětství Ježíšovo je z legend mnoho čítaných. Jsou texty řecké, arabské, latinské, německé na př. Konrad v. Fussesbrunnen složil

kol r. 1210. „Kindheit Jesu" vyd. Kochendörffer Štrasburk 1881. a j.

U nás je připomínáno v Štítném, Rukp. Mus. „O životě Kristově" a v latinském traktátu „Casus conscientiae", v němž je zmínka o textu vulgárním (českém).

Vzdělání česká byla dvě. O prvním byla již řeč dříve. Text dochovaný v rukopise M. L. ze sklonku st. XIV. jest úplný a založen asi na těchže pramenech jako vzdělání starší, pod nímž stojí hodnotou básnickou. Vypravování totiž je v mladším zpracování rozkouskované.

Celkový ráz je triviální. Zázraky a hovory jsou z valné části nevkusné. Ježíš mluví hrubě, Maria se s biskupy hádá atd. Některé pěkné sceny, na př. o ještěrech, o palmě a pod., se v ostatní záplavě tratí.

Verš je nepravidelný 6 - 17-ti slabičný. Doba složení spadá do doby kol r. 1350. Jsou tu totiž ještě případy rýmu : u - iu.

Roudnická Summa (Rúd.) neb Pravenie o božiem umučenie

vypravuje as 3000 verši o umučení Páně a při-

pojuje k tak(é) dispozici epické, dlouhé, úvahové reflexe.

Pořízena byla nepochybně dle nějakého vzoru latinského.

Zachovala se v rukopise v knížecí knihovně Lobkovické v Roudnici ze sklonku st. XIV. Doba složení sahá do druhé pol. st. XIV.

Vydal Adolf Patera, Č.Č.M., 1883. str. 370.

Domácí provenience je

Píseň o Štemberkovi.

Po ohlašovacím úvodu básník vypravuje takto:

Měšťané mělničtí oznámí mladému Štemberkovi nepřátelství a poručí mu, aby odjel z města. Štemberk se rozloučí se svou milou Aničkou a jede. Když se octne v polích, vyjedou měšťané za ním. Štemberk chce na ně střílet, ale oni volají naň, aby toho nečinil, že mu také nic neudělají. Sedláček, orící opodál v stráni, slyší to a napomíná Mělničany, aby slibu dostáli.

Štemberk se zastaví, páni dojedou k němu a jeden z nich utne mu zrádně ruce a nohy. Pak ho odnesou do města. Panny a paní jej vítají, on naříká, že pro svou milou Aničku ztrácí

život, a napomíná před smrtí, aby v poli slibům nikdo nevěřil.

Tklivou tuto látku, jejímž hrdinou byl asi některý Šternberk pobývající při dvoře královnině, vzdělal neznámý pěvec trojřádkovými strofami ve verších 11-12-ti slabičných, slohem prostým, balladicky úsečným a dramaticky živým.

Text v rukopise Třeboňském z druhé polovice st. XV.

Složena koncem st. XIV. Vydal Palacký, Č. Č. M. 1827., I. str. 17. Jiné vydání ve Výboru 1868.

C. Lyrika.

Ve druhé polovici st. XIV. rozvil se u nás neobyčejně skvěle latinský zpěv liturgický. Zásluha o to náleží správě církevní i Karlovi IV. samému. Povýšení biskupství pražského na arcibiskupství přineslo samo sebou větší požadavky na liturgický zpěv. Bylo žádoucí, aby biskupství Litomyšlské a Olomoucké bylo liturgií chrámu metropolitního zastíněno

Arcibiskupové Arnošt z Pardubic, Jan Očko z Vlašimě a Jan z Jenštejna předstihovali se v mecaenášství a podpoře zpěvu chrámového.

Karel prospěl latinskému zpěvu liturgickému tím, že z Prahy učinil sídlo dvora císařského a že se také sám osobně o zvelebení zpěvu chrámového zasazoval. Snaha po okázalosti vedla ke zřizování mohutných sborů pěveckých.

U sv. Víta sbor Mansionářů, založený Karlem 1343., čítal: 24 kněží, určených k tomu, by denně zpívali hodinky ke cti Panny Marie v kostele pražském, dále 12 bonifantů, žáků to ne starších než 16 let, 30 žáku kůrních, 12 žaltářníků. Vedle těchto měli povinnost zpívati: arcibiskup, probošt, děkan, 32 kanovníků a 34 vikářů. Celkem tedy pro slavnost bylo pohotově 147 zpěváků.

Zpěv pěstován i v jiných kostelích, jmenovitě v klášterních.

Česká píseň chrámová zůstávala omezena na písně, o kterých byla řeč už v době předešlé.

Dosti mnoho se zachovalo takových lyrických kusů, které nebyly určeny ke zpěvu, totiž: překladů zpěvů liturgických, veršovaných modli-

tělo nebo reflexi.

Jsou to na př. skládání: „Ach nastojte na mé hřiechy" psané v rýmovaných dvojverších, s metrickou osnovou nepravidelnou. „O přeslavná matko božie" o 146 verších. „Zdráva božie matko" 94 verši, celkem sdružené rýmovaných. „Zdráva naděje všeho světa", „Maria, růže stkvúcie", „Zdrávas hvězdo mořská" (Ave Maris stella), „Královno nebeská, raduj sě" (Regina coeli, laetare), „Stáše matka božie" (Stabat mater), „Vítaj milý Jezu Kriste, narozený z Panny čisté", „Pražská legenda o sv. Dorotě," psaná strofou trojdílnou, přejatou u nás v posledních dvou desetiletích st. XIV. z poesie německé. (Strofa trojdílná se skládá ze dvou štol a dopěvu. Štoly mají úplně shodnou veršovou skladbu a mimo to poslední verš druhé se často rýmuje s posledním veršem prvé. Dopěv (refektio) obsahuje neurčitý počet veršů, které se rýmují v pořádku libovolném.)

Dále jsou tři básně, které se ve století XV. staly písněmi: „Navštěv nás, Kriste žádúcí", „Ta čest Panně, ktož sě klanie", „Vítaj milý Jezu Kriste, vítaj." Vesměs dochovaná skládání

v rukopise zvaném „Modlitby" 1380.

„Sedmerá radost Panny Marie." V rukpe. sv. Vít. „Hvězda mořská", rukp. sv. Vítský a jinde. „Zdrávas královno z nebe" rukp. sv. Vít. a Lvovský. „Svaté Marie s nebes chvála", u níž jako autor, neznámo zda český, se uvádí Levštýn.

Z druhé polovice století XIV. zachovaly se town-ké zbytky lyriky světské.

Skladateli byli většinou „žáci", „vaganti". Před založením učení pražského uchylovali se studenti čeští na university cizí, do Francie, do Němec, do Nizozemí nebo do Italie a účastnili se tam bujného života studentského.

Vracejíce se do vlasti, přinášeli s sebou veselé i teskné latinské popěvky o tomto životě a popěvky ty u nás pak po založení university latinsky, latinsko-česky („makaronsky") a česky napodobovány.

Zpěvy ty, složené někdy ve formách velice umělkovaných, —

Hora novissima, tempora pessima, vigilemus
ecce minaciter, imminet arbiter, ille supremus. —

mají předmětem erotiku (většinou hrubou), veselí

i bídu tohoto světa,: Meum est propositum in tabernā mori; per omnia pocula poculorum; confiteor Baccho omne potanti a p.

hrabivost úřadů církevních a zkaženost duchovenstva: Nummus est pro numine et pro Marco marca; Est minus celebris ara quam arca.

„Žáci" byli lidé většinou chudí, takže bývali nuceni živiti se třeba žebráním, ale při tom bezstarostní a rozpustilí. Takového rázu jest i jejich poesie. Skladeb vážných se v ní najde jenom pořídku.

Formou veršovou studenti pěvci napodobili dílem píseň lidovou, dílem umělé tvary poesie západoevropské: písně, skladby stroficky stavěné; lajchy, básně o oddílech rozměru nestejného; a konečně kratičké průpovědi.

Nejsložitější památkou staročeské světské lyriky jest

Píseň Závišova,

lajch, jímž student Záviše tklivě a s nákladem školské učenosti vyjadřuje plamennou touhu po paní svého srdce.

Záviše je pozdější proslulý komponista

český. Narodil se před r. 1360. v Žapech. Studoval v Praze na fakultě artistské. R 1379 byl bakalářem, 81. licentiátem a mistrem svobodných umění, 1387 připomíná se na universitě pražské jako professor a examinator při zkoušce bakalářské, r. 1408 uváděn jako kanovník. Kdy zemřel není známo.

Píseň složil jako žák. Zachována ve třech rukopisech: Třeboňském, Olomuckém a zlomkovitě v Unichovském notovaném.

O něm Dr Zdeněk Nejedlý: Počátky husitského zpěvu, 1907. str. 101 a násl.

Ze jiných umělých skladeb světských hlásí se do sklonku st. XIV. a do prvních let st. XV.: rozjímavá báseň „Smrt", obsahu podobného, jako starší skládání o smrtelnosti; umělá vagantská píseň „Řeč jinocha mladého o radostech mládí a Řeč kmeté starého o tesknostech stáří", skladby zamlouvající se obsahem i umělou formou, strofou trojdílnou; dále lajch „Otep myrrhy mět můj milý, milujeť mě z své všie síly", milostná skladba v duchu písně Šalamounovy, strofou

mistra Lepiče. Zachována i s nápěvem v rukopise Vyšebrodském 1410.; „Spor duše s tělem" a písně: „Dřěvo sě listem odievá" a „Andělíku rozkochaný", obě umělé, ale pod silným vlivem písně lidové.

Konečně je několik („alb") „svítáníček", v nichž se líčí stráž nad milenci do rána se spolu bavícími nebo ranní jejich loučení.

Básně vagantské zachovány hlavně ve dvou sbornících Třeboňských ze st. XV.

J. Fejfalík: Altčechische Leiche, Lieder und Briefe. Nejedlý: Počátky husitského zpěvu. Praha 1907.

Byla ovšem i světská píseň lidová. Ozývala se při tanci, který byl velmi nevázaný a provázen byl písněmi obsahu asi dost neslušného.

Píseň zněla při chůzi z krčem, zaznívala při milostných zastaveníčkách, nařizována úředně při slavnosti vítání krále, objevovala se tu a tam při ženské práci, což ženám bylo vytýkáno, někdy i při práci polní; hojně jí užíváno při zaříkávání a

kozlech, (Vele, vele, stojí dubec prostřed dvora) družila se i k latinským koledám.

Zachováno ze všeho skoro docela nic. O tom Nejedlý: Poč. zp. husit. 1907.

D. Poesie tendenční.

Dávná záliba národa našeho v poesii tendenční a vážnost poměrů veřejných byla příčinou, že i v této době bylo napsáno několik skládání didaktických a satirických.

Jsou to: píseň „O Pravdě", „Ezop", „Alan", „Katonova disticha", „O sedmimezcietma bláznich", „O pěti studnicích", nový „Spor duše s tělem", „Svár vody s vínem", „Podkoní a žák", „Rada Otce Synovi a „Nová Rada".

V písni „O Pravdě" naříká Pravda ve 20ti trojčlenných slohách, upomínajících dikcí na t. zv. první spor duše s tělem, na to, že nemá již na světě místa ani u kně-

ží, ani u pánů, ani u měšťanů, ani … sedláků, a že proto odešla do nebe.

Skladatel byl snad týž jako u řeči jinocha mladého a kmetě starého. Později báseň přepracována a narážky na pokleslé mravy u duchovenstva v době Karlově přenášejí se na kněžstvo pod jednou.

Otisk v L. F. 1884 z rukopisu Lobkovického (také „Smrt" a „Řeč jinocha mladého...). Též od Karla Nováka: Staročeská píseň o Pravdě. Tábor 1888.

Staročeský Ezop je rozsáhlá skladba obsahující 3242 uhlazených, osmislabičných veršů, sdruženě rýmovaných.

Obsahem nejsou bajky tak řečeného Ezopa, nýbrž bajky římského básníka, Augustova propuštěnce, Phaedra.

Cesta, kterou se dílo Phaedrovo dostalo do literatury staročeské, byla tato: Z jambických veršů Phaedrových vznikaly ve středověku prosaické parafrase. Jedna z nich, celkem 84 bajek, rozdělených ve 4 díly, pořízená asi v X. st. má jméno Romulus. První tři knihy

tohoto Romula přepracoval neznámý veršovec XII. st. elegickým dvojverším. Práce jeho obyčejně zvaná Anonymus nebo Anonymus Neveletý (Nevelet ho vydal 1610. ve Frankfurtě tiskem) došla obliby a hojně překládána.

Text český ji měl také za předlohu. Místo 3 knih jsou tu knihy 2, ale obsah je stejný. Jeho autor však nepoužíval jen Anonyma, nýbrž nahlížel také do Romula, který se často ve středověkých knihovnách vyskytuje s Anonymem pohromadě.

Pracoval volně. Z Romula bral úvody k jednotlivým bajkám, rozšiřoval se zálibou úvodní verše bajek uvádějící do situace, rozhojňoval příliš stručné vypravování Anonymovo dialogy, reflexemi i uvnitř bajek, často přidal i vlastenecké narážky na cizozemce,

Takéž Němci činie nám,
když je zmek přinese k nám,
žeť Čechy z domu vypazují
a sami sě v ně usazují.

a orámcoval celek samostatným úvodem, v němž se chmurně líčí zápas ctnosti s neřestí i závěrem stejně chmurného obsahu.

Kdo byl, není známo. Psal kol r. 1350. Opis se zachoval v rukopise Baworovském z r. 1472. Otisk pořídil Brückner v Archivu Jagičově XI. sv. Nový otisk ve vydání celého rukopisu od Jana Loriše.

Poznámka: Bajky Ezopovy máme i mimo tohoto Ezopa staročeského v literatuře české. Nehledě k bajkám dochovaným ojediněle, máme z konce XV. st. dochováno ve zbytku Incunabule Strahovské vzdělání druhé; v latinském rukopise Klementinském z r. 1517. interlineárný částečný překlad třetí, v textu Prostějovském z r. 1557 vzdělání čtvrté atd.

Text Prostějovský vydal s úvodem a poznámkami Ant. Truhlář.

Alan má jméno podle svého původce, proslulého cisterckého mnicha Alana ab Insulis (XII. st.); jinak slove O mravném obnovení prvotní dokonalosti člověka nebo také Anticlaudianus.

Složen byl proti spisu latinského básníka Claudiana ze IV. st. líčícímu cestu do

pekla a vypisuje, kterak Světoplozeč vyšle ze společné rady ctností do nebes Věhlasnost s podkoním Rozumem, aby prosila Boha o vykoupení lidstva z hříchu a kterak Věhlasnost přes odpor Spravedlnosti toho dosáhne.

Do básně jest vpleteno množství středověkých výkladů o zemi a nebi, úkazech povětrných, andělích a ďáblech, a tím se stává Alan zajímavým dokumentem kulturně historickým.

České vzdělání, obsahově suchopárné a formou neobratné, pořízeno bylo nikoli z Anticlaudiana samého, nýbrž podle prosaického výtahu z básně Alanovy, vzniklého kol r. 1300. Tu a tam užil překladatel za pomůcky ještě nějakých pramenů jiných a podání lidového.

Text v Rukopise Svatovítském, vydání od Patery.

Katonem

nazývána latinská čtyřdílná sbírka mravoučných průpovědí (Disticha moralia) složená asi ve III. nebo IV. st. po Kr. neznámým spisovatelem.

Náležela k nejrozšířenějším knížkám

středověkým a užívalo se jí až do st. XVIII. ve školách ke cvičení v počátcích latinské grammatiky, poesie a morálky.

Česky zpracována kol 1350. neznámým spisovatelem dosti obratně. Smysl slov latinských není zde vyjádřen vždy věrně. Za každé latinské distichon stojí tu šest osmislabičných sdruženě rýmovaných veršů.

Rady úvodní (celkem 44) přeloženy skoro všechny vždy dvojverším.

Celek uveden je samostatnou chválou Katona a skončen rovněž samostatným závěrem.

Zachoval se v šesti rukopisech. Staročeský překlad mající asi 1000 veršů nejstarší v rukopise Svatovítském. Vydal Patera. V jeho vydání připomenuta také literatura.

Poznámka: Kato přeložen do češtiny několikrát. Z první polovice XV. st. zachoval se v knihovně kapitulní Kato latinský s českými glossami. Ve st. XVI. převeden do češtiny znovu Janem Mantuanem Plzeňským podruhé Pavlem Vorličnym. Ve st. XVII. od Komenského zveršován českými distichy.

Skládání O sedmimezcietma bláznich vypočítává proti diktu, že prý jest paterý druh bláznů, šestadvacaterý druh blázni.

Jimi jsou boháči, lidé pyšní, lidé nechtějící uznati svých vin, lidé nepamatující na smrt, opilci, nemlčeliví atd.; koho myslil bláznem sedmadvacátým, skladatel nepověděl.

Celek má ráz jakéhosi kázání protkaného citáty z písma. Forma je málo pečlivá. Verš nepravidelný (je jich 167), rým sdružený, hodnoty nevalné. Autor byl kněz; více nevíme.

Text v rukopise Svatovítském, vydal Patera.

O pěti studniciech líčí ve 147 verších pět pramenů hříchu: srdce, bohatství, chudobu, zlou společnost a zvyk.

Je to chatrná kompilace nebo snad zpracování latinského traktátu o témž předmětě. Autor zná Katona, avšak asi jen latinského nikoli českého (citát jeho ve verši 100-104 zní totiž jinak, než v českém Katonu

Byl možná týž, jako u skládání o bláznech.

Text v rukopise Svatovítském, vydal Patera.

Satira o přěbojnicích slove jinak „Napomenutie těm, kteří nepráve nabývají zbožie." Hoře prý bude tomu lidu, jenž přijma křest, učiněn jest židem; přijdeť do pekla. Zle bude přěbojníkům, čekáť je šibenice a peklo. Zle bude křivopřísežníkům, konšelům a rychtářům, čeká peklo i je. Zle bude vražedníkům, kteří prolévají krev nevinnou a chtí se očistit sedmidenním postem; čekáť je peklo nekonečné. Kdyby celý svět potrousil se mákem a pták každý den jen jedno zrnko sezobl, dříve bude hotov, než skončí jich muka. Zle bude i lakomcům; budouť v pekle seděti s vražedníky. —

Doba složení spadá do 2. pol. st. XIV. Autorem byl asi nějaký duchovní.

Text dochován na pergamenovém listu v Klementinu, vydán Václ. Hankou v Starobylých skládáních.

Spor duše s tělem ve zpracování vzniklém koncem st. XIV. je mezi českými spory třetí. Látku má touž jako spory předešlé, ale provedení je samostatné. Dialog je bohatě rozčlánkován (tělo i duše mluví tu celkem osmkrát), myšlenky jsou stavěny souměrně, dikce je umírněná, poměr mezi duší a tělem je přátelštější. Tím vším stojí třetí spor vysoko nad dvěma předešlými spory.

Text v rukopise Kapitulním ze st. XV. a ve zlomku Drkolenském z konce st. XIV.

Otisk v Č.Č.M. 1855 str. 304... a v Č.Č.M. 1888. str. 339....

Svár vody s vínem obsahuje celkem 452 veršů sdružené rýmovaných.

Začíná se úvodem:

„Počíná sě řeč dobrá,
ježto se s vínem svářiše voda;
protož, ktož chce ten svár zvěděti,
musí tyto kniežky dokonce přečísti.

Obecenstvo má pomáhati té straně, se kterou drží. „Kněže Letku, s kým ty pak držíš?
Protož, komu lépe přihovíš?

Nepomožeš-li pak našemu vínu,
budeš jmieti na se vinu
ode všech kniežat i pánov
také mnohých jiných měšťanov,
že jim závidíš jich skutkov
k tomu nešamiješ jich trunkov.
Pak-li již potupíš vodu,
budeš mieti druhú škodu,
pak toto od obecného lida,
neboť jest chudým voda liba;
oniť za víno nic nedbají,
když zvláště studenú vodu mají.
Pak Vy, opilci, s kým držíte,
neb vždy vínu naložíte.
Vy pak ten obyčej máte
sedláčkóm vodu oddáte.
Pak-li kto vínem poctí kterého sedláka
dáť jeho žena jemu za to hrnek mléka,
neboť má z toho chválu i veselé,
žeť jejie muž jedl jalové zelé.
Že nemohl jeho tehdáž požíti,
musil je vínem smočiti."
Pak se vypravuje vlastní spor. – Histr sv.
písma, opojiv se při bohaté hostině vínem,

vidí ve snu, jak ho anděl donesl do třetího nebe a jak se před trůnem božím hádá o přednost voda s vínem. Voda se vynáší, že jest jedním ze čtyř živlů, ze kterých je složen svět. Víno se zase honosí, že přišlo na svět až po vodě, poněvadž je něco dokonalejšího. Voda se chlubí, že o ni, nikoli o víno prosil Syn Boží samaritánku. Víno odpovídá, že voda víno kazí. Voda vykládá, že čistí, léčí a na křtu uzdravuje duše; víno replikuje, že je lékem i ono, ve vodě pak, že se válejí všeliká zvířata. Voda vytýká vínu jeho opojnost a chválí sebe slovy Písma, že „řeky obveselují města." Víno se vychloubá proti tomu, že vodu přechovávají v hrncích, je však v lahvích. Voda připomíná, kterak se lidé v opilství prohřešili: Noe, Lot atd.

Spor se stupňuje a mistr boje se, aby voda, které je na světě víc, víno nezabila, jme se nepřátele smiřovati.

Vykládá, že i víno i vodu stvořil Bůh, vodu pro stav městský, víno pak pro stav duchovní a jako oba jmenované stavy navzájem bez sebe nemohou býti, právě tak že je potřebí

i vody i vína a každý že má píti, co může. Protivníci se smíří.

Myšlenka není původní. Bylať v literatuře středověké vzdělána několikrát. Je na př. vzdělání latinské: de conflictu vini et aquae, dialogus inter vinum et aquam, jsou vzdělání francouzská, italská, španělská, německá atd.

V podrobnostech si však vede autor český úplně samostatně. Kdo byl nevíme. Asi to byl nějaký vagant nebo bývalý vagant, snad totožný se skladatelem „Podkoního a žáka."

Byla vyslovena doměnka, že jest to dílo Smila Flašky z Pardubic. To však jest pravd[ě] nepodobno.

Doba složení jest 2. pol. st. XIV. Zachová[no] v rukopise Opatovicko-Musejním z 1. pol. st. [XV.] V témž rukopise je i „Nová rada" a „Rada otce synovi" a proto ona doměnka o Smilu Flaškovi.

Poslední vydání pořídil Frank v L. F. 1892. r. XIX. str. 268 ..

Do němčiny přeložil Wenzig.

Podkoní a žák je vtipná satira, která odkrývá zdánlivou chloubu vlastního stavu a jeho nedostatky.

V hospodě sedí žák holobrádek při džbánku, v umkné, šeré sukníci a zelené, zedrané kukle, s mošnou na hrdle a deštkami za pásem a s ním podkoní (štolba), starší, vousatý člověk v krátkém, úzkém, odraném kabátci, obutý v povetšelých, ale okolo děr celých škorních s ostruhami, s točenou čepicí na hlavě a s třebelcem za pasem.

Podkoní jme se vychvalovati službu dvorskou nade všecky stavy. Žák přiznává, že páni a rytíři se mají dobře; podotýká však, že sluhové jsou chudáci a nejvíce psoty na světě že zakoušejí podkoní. Žákům nechybí nic. Starší jim vždy dopřejí kusu chleba, a vody, která je zdráva hlavě, je dost. Podkoní se tak nemají. Ti k snídaní dostávají leda poličky a k obědu pány kyjové.

Podkoní se rozzlobil. Žáci prý jsou ubozí žebráci; putují dům od domu a jsou rádi, když dostanou suchou skývu a trochu nemastné jíchy, kterou jim starší snědí a pak

nahradí výpraskem. Dvořáci proti tomu oplývají zvěřinou neb aspoň kaší a některá ta rána od pána jest pouhá maličkost, za kterou mu lze ostatně stranou vytáti.

Tu opět žák se rozzuřil. Ani čert prý, jak kdesi četl, nechtěl býti podkoním. Žák proti tomu má velikou moc; mnohé městské děti jsou pod jeho metlou. A což když přijde půst! Ve vsi hned obklopí žáka selky, stezou kde které hnízdo slepičí a zahrnou ho vejci. A když se nahodí slepice, husa nebo kachna i ta musí do školy, ač se sedlák proto u sebe jakkoli vzteká. Žák není podroben obyčejným trestům, kdežto podkoní, aby se stále bál šibenice.

Podkoní hněvivě odpírá. Žák prý musí spáti na studené podlaze, časně vstávati, školu zametati, topiti, kdežto podkoní se vyspí v dobré posteli na slámě (někdy také venku v hnoji), sedláci se mu klanějí, kudy chodí a nějaký ten štulec od chlebodárce přichází leda omylem. Již sedm let je podkoním. Za nedlouho (jakmile pán zaplatí dluhy) postoupí na střelce, tru-

de míti snadnou službu a sukni tak krásnou, že všude bude pokládán za pána.

Žák opět odmlouvá, dovolávaje se toho, že z něho může býti biskup, že bude v zlatém rouše v kostele, kdežto podkoní bude státi ve svém zedraném jako tele ...

Hádka rostla. Žák hrozil podkonímu šibenicí, podkoní žákovi zase tím, že než se dočká tonsury, bude utopen v měše, až se oba na konec seperou.

„To jest krčemná příhoda,
neb se pivo pě ne voda" —

dodává básník a krátkým doslovem, — že se v hospodách přihází ještě horší věci a hodné pravení, že však v noci je zákon spáti a novin doma čakati — končí. —— · ——

Neznámý skladatel český, pravděpodobně asi žák ze sklonku doby Karlovy, své verše prodchnul svěžím humorem a podal v nich ostrý kulturně historický obrázek.

Lehká, veselá mysl obou stavů, které neměly ustláno právě na růžích, jejich trudné a přece s chutí vykonávané zaměstnání, tehdejší stav panstva, kněžstva i sedláků, kroj žáků.

i dvořáků, — to vše se zračí v hádce při veškeré stručnosti velmi názorně.

Pokud se týče původnosti básně, je myšlenka sporu nepůvodní. Podobných skladeb ve středověku je několik. Zpracování detailní je však majetek český. Tu a tam ozývá se z básně ohlas z poesie vagantské.

Slova: „Tuť nám ~~nám~~ dadie partéku rženie, — a s tiem Vás pesky vyženie", - upomínají na vagantské verše: „Confrantres unanimiter, - partecam rodunt acriter".

Nebo: „Tuť Vás pak starší omilie,
i chléb i jíchu Vám schytie"
upomínají na: „Hic defraudunt seniores
dum commedunt alviores
nigros praesentantes"...

Rovněž závěr o novinách z hospody upomíná na podobné sloky vagantské.---

Báseň dochována v Rukopise Klementinském z r. 1409, v Rukopise Musejním r. 1459-63, kde jest i Tandariáš. V obou spolu s „Novou Radou". Odtud zase mylné domnění, že autorem byl Smil Flaška. Konečně zachována v Tisku Plzeňském z r. 1498.

vydání několik; ve „Výboru z literatury české“ od Jirečka v Uč. spol. 1878.

Rada otce synovi vypisuje verši dosti suchými, čeho všeho požadovala doba od dobrého syna rytířského.

Po ohlašovacím vchodu pronáší otec delší řeč (přes 600 veršů) tohoto obsahu:

Zestárl jsem ve cti; dnes odevzdávám Ti, synu, meč a kopí v naději, že budeš živ rytířsky. Přijmi mé požehnání a rady. Pamatuj na Boha, Pannu Marii, boží umučení, almužny, anděla strážce, a boží svaté, varuj se hříchu, „neboť hřiech mys, život krásí
novú hanbú sě odplatí;
starý dávný hřiech při věku
častokrát na mnohém člověku
vší dobré mysli vrah jest.“

Zpovídej se, choď na mši, slibům dostávej, mnoho neslibuj, varuj se klevet;

„jedinké zlé slovce proplaše
tisíci jeho nenavrátíš zase
aniž jeho svú silú natiehne
ktož darmo na ně čest sáhne.“

„Jakž rytieřský zákon káže,
nad čest nic nenie dráže.
Nic nenie žádnému tiežě
než břěmě kohos hrozné věže,
žeť má kterú vadu na se."

Měj dobrou vůli se sousedy.

„Braň svého v srdci čest maje,
cizieho křivě nežádaje.
Po svém poctném zboží stój, chtě ho dobyti
ctným je zbožím ctí dobyti."

Buď štědrým a nezhrdni. Ve službě dvorské si veď rytířsky. Buď věren pánu. V úřadě veřejném dbej spravedlnosti a milosrdenství.

Také Ti radím,

„aby ctil všechny dobré panie
s pravú věrú jich ctí bráně;
podle ctí, dostojné rady,
aby jich čest šířil všady.

K jich libostem, by jim tak slúžil, aby toho s dobrým užil.

Protož, synu, vzezři na to
važ si panny přiezň za zlato
i také nad drahé kamenie
nebo proti milosti nic nenie,

nižádná věc na tom světě.
To čiň všech panen cti hledaje
ale v svém srdci jedinkú maje."

Nezapomínej na své předky.

Syn děkuje a slibuje:

„Chciť Bohu milému najprvé slúžiti
a po dobrých skutcích vždy túžiti,
potom také paniem a pannám vuobec
všem budu slúžiti, nebo mi kázal otec.
Jedinká panna, jež mnú vládne,
po niž mé srdce v túhách vadne
chciť jejé milosti do smrti pád slúžiti."

Myšlenka je zase původu cizího. Literatura německá má Radu otce synovi (Winsbecke), radu matky dceři (Winsbeckin)

Výplň detailová náleží skladateli českému. Byl jím asi Smil Flaška z Pardubic, ale není to jisté.

Jsouť v „Radě otce synovi" podobné myšlenky jako v „Nové radě", u níž autorství Smilovo je nepochybné. Zejména rady: nezavazovati se sliby, býti štědrým, dbáti spravedlnosti na soudech, mluví pro jeho autorství.

Je tu dále také shoda jedna ve zmínu

veršů: „Budiž téj rady vždy pilen
nepřátelóm budeš silen." V.R.
„Budeš svým nepřátelom silen,
budeš-li toho s věrú pilen." R.O.S.
Posléze svědčí pro autorství Smilovo i zpráva Lupáčova, že Smil napsal „Juvenile consilium seu iuvenes consultores."

Doba složení 2. pol. st. XIV.
Rukopisů několik ze st. XV. Z r. 1404. Petrohradský, nejlepší, Klementinský, Roudnický a Opatovicko-Musejní.

Vydání je několik. Ze Rkp. Petrohradského od Palery v Č.Č.M. 1892. str. 393, z Rkp. Opatovicko-Musejního v L.F. 1892 str. 182. od Franka.

Nová rada líčí as 2100 verši shromáždění zvířat.

Mladý král lev, nastoupiv na trůn, svolá čtyřnožce, aby před ním stali. Také orlovi káže, aby veškero ptactvo přijel ke dvoru.

Zvířata se sejdou. Lev vítá orla a ohlašuje, že je svolal, aby od nich přijal rady. Zvířata pak radí, vždy pták se čtvernožcem se střídaje (po ježkovi odchylka) buď dle své

přirozené povahy, nebo podle vlastností, jaké jim ve středověku bývaly připisovány v tak zvaném Fysiologu.

1.) Orel na př. ve velmi obšírné řeči žádá, aby král setrval v bázni boží, umučení Kristovo by vždy měl na paměti, byl dobrotiv a štědrý.

„Přišlať ohyzda na krále,
kterýž skúp jest a nedaří;
ten chováním zbožie zmaří
slovo dobré, slávu i čest."

2.) Levhart, aby král [a)] z rána chodil na mši, měl dobré rádce: „Múdrý král má múdré jmieti v svéj radě, ač chce prospěti; po radě pána lze poznati, kakú chválu jemu vzdáti. „Múdrý král ten má mír všady, široký kraj a úzké rady." Aby [b.)] nevěrných pániv a cizincü se šštítil a v sedláky neklade naděje. [c.)] By s biskupy, s preláty a kněžimi stoloval a [d.)] co komu slíbil, zachovával. „Všeliká sprostna slova tať mají býti králova jistější, než když přísahá kupec a svú ruku vzdáhá."

3.) Sokol aby poddané brámil proti násilí a pokořeného nepřítele přijímal na milost.

Arch. 37.

4.) Medvěd, aby dobře jedl a pil i dlouho spal.
5.) Řeřáb, aby mnoho poslouchal a málo mluvil:

„Kto chce mluviti uměti,
nauč se prve mlčeti.
Mnohé královo slovo
po stu letech bude novo
v desáté sě zemi slaví
mnohého v Římě popraví."

By mnoho pracoval, a tím úředníky k činnosti povzbuzoval. 6.) Vlk, aby každého dle libosti obíral a hojně měl rádců, kteří sami jiné odírají. 7.) Sup, aby sháněl odúmrti. 8.) Jelen, aby se vyhýbal seči, aby bránil pokoj proti pa-silníkům. „Veškren svět o to stojí, -chtě rád bydliti v pokoji." Také, aby, jako jeho předkové, rád čítal v kronikách. 9.) Páv, aby nejen roucho jeho bylo vždy skvostné, nýbrž i mnoho cností se skvělo. 10.) Kůň, aby si vedl vesele a str-jil tance i turnaje. 11.) Kohout, aby s bráčíci nakla-dal písně a aby dlouho nespal. 12.) Volek, aby své přesvědčení neměnil a nepřízně lidí zlých si nevšímal. 13.) Husa, aby se nevzdaloval příliš od humen a proti žízni měl s sebou vždy láhev vina. 14.) Osel, aby vesele nesl své velk[illegible]

činie, neboť „zbožie, čest nenie bez práce."
[15] Holub, aby se vystříhal hněvu a náhlosti a k chudině byl ~~milostiv~~.

„Hněv má v sobě tyto moci,
ktož se jemu dá přemoci,
že z múdrého bude blázen
~~činie~~ nečest a nekázeň."

Poněvadž pak: „Jakož oheň dřievím svietí,
tak sě hněv řečí roznietí,
protož nic lepšího nenie
proti hněvu než mlčenie."

[16.] Zajíc, aby se štítil sečí a utíkal z boje, „neboť ktož sě zbraní nepřetiežíl, neroveť rychleje běží." [17.] Vrána, aby přemítal o možných budoucích příhodách: „všeliká rána, kteráž předvěděna bude, vždy jie spieše člověk zbude." Aby také nevyjížděl do dalekých zemí a hleděl si hospodářství. [18.] Beránek, aby byl pokorný; [19.] čáp, aby odstranil nespravedlivé soudce; [20.] kočka, aby si zjednal špehouny a tajnou policii; [21.] netřev, aby žil vzdálen hluku v samotě lesní. [22.] pes, aby měl vždy bedlivou stráž a pilně jezdil na lov; [23.] sova, aby se ve dne zavíral, v noci pak s veselými společníky hýřil a strojil kvasy.

[24)] liška, aby se vystříhal rady knížat a pánů a obracel se s důvěrou k malým zvířatům, která, co o něm vědí, nikomu nepovědí, co zvědí pak o jiných, tajně mu donesou; [25)] opice, aby si osvojil čáry, neznámé jazyky a všecka řemesla a zjednal si všechny střihy a kroje; [26)] skřivánek, aby byl dobré a stálé mysli v nehodách žití:

„Svět je toho založenie
v něm nic ústavného nenie;
svět je v sobě pravá vojna
řiedkať v něm chvíle pokojná;
jasný čas a hned potom mračný!" –

a aby se těšil na radost nebeskou; [26)] bobr, aby dbal čistoty tělesné i duševní a při vodě si stavěl dřevěné hrady; [27)] vlaštovice naproti tomu, aby jich nestavěl při vodě, nýbrž na pevném základě; [28)] kolčava, by nehleděl na lidskou postavu, nýbrž na zásluhu a dary ducha; „mnohýť poznal dosť chytrosti, ačkoli se opozdil růsti;" [29)] slavík, aby choval zpěvné ptáčky, pěstoval hudbu a zpěv a času vedlejšího kochal se v přírodě a sladkém hlase ptactva; [30)] velblouď, aby lnul k

chudým, vdovám a sirotkům, pilně přemýšlel o slovích moudrých, byl stydlivý a Dbal zlaté střední cesty. „Vše vhod lépe nežli mnoho"; [31] sýkora, aby nebažil po bohatství tohoto světa; [32] slon, aby se často zpovídal a rozjímal o umučení Kristově i o Bohu; [33] noh, aby se zajatým nepřítelem se nesmlouval v poli, nýbrž doma a kochal se ve svých pokladech; [34] jednorožec, aby se hleděl líbiti Kristu a zameziti přístup ďáblu; a konečně [35] labuť, aby vedl život kajícný, vždy byl připraven na smrt a stále měl na mysli radosti nebeské a hrůzy pekla i posledního soudu.

Jak bylo při výkladu o tendenční poesii již několikrát upozorněno, bývá myšlenka její často původu cizího.

Tak je tomu i u „Nové rady". Idea o známování zvířat je stará. Již z VIII. st. zachovala se arabská báseň tohoto druhu jednající o sporu zvířat. Literatura anglická má slavnou skladbu tohoto druhu v Chaucerově básni „The Parlement of Briddes or the Assembly of Foules" oslavující v Jenaissan-

VIII

čním duchu s apparátem anticko-mythické i humanistické učenosti, i s humorem a s radostí z přírody i krásy zasnoubení Richarda s Annou českou r. 1381.

V literatuře francouzské vyskytá se Rada zvířat a ptáků ve dvou rukopisech ze st. XV., vedoucích k nějakému skládání staršímu.

U Němců se setkáváme s t. zv. Vogelsprachen (Ptačími sněmy) dochovanými v rukopisech a tiscích ze st. XIV. a hlavně ze st. XV. a XVI. Všechny ptačí sněmy německé vzešly z nedochovaného originálu společného. V této literatuře měl vzor i Flaška k básni své.

První podnět ke skládání dala mu snad báseň anglická, hlavní myšlenku vzal jistě z nedochované básně německé ze st. XIV.

Provedení jest však jeho majetek. Kromě několika jednotlivostí, které přejal z předlohy německé, vede si úplně samostatně.

Celková disposice básně, celkový její ráz: zbožnost, aristokratická nechuť k měšťům

a sedlákům, vznešený názor o povinnostech panovníka, stoismus a odpor proti cizincům; konkretnost, jevící se v applikaci myšlenky na poměry české: v pojetí na př. poměru mezi lvem — králem českým a orlem – markrabětem moravským, mezi lvem - panovníkem a orlem — přítelem, mezi lvem - vládcem a jeřábem - hostem a levhartem sluhou, nebo v narážkách na desky zemské, nebo v satirách na drahé, krkolomné radovánky rytířů i na současné zlořády, zvláště právní, nebo ve znalosti povah, světa a poměrů domácích a konečně hojné verše gnomické, — to vše je dílo Flaškovo.

Má ovšem i své vady. Pončování je dle středověkého způsobu a zvyku místy rozvláčné. Poetické pravdivosti je často vyhověno málo. Rada levhartova, by chodil na myši, sokolova, by se varoval násilností atd. zarážejí svojí nepřiměřeností.

Rámec není dodělán; očekáváme, že král, který shromáždění svolal, také je rozpustí a odejde, jak je to provedeno v latinském zpracování „Nové rady" — Theriobulia — přízemé

r. 1520 od Dubravia. Báseň však poslední radou se končí.

Konečně skladatel vypadá na začátku způsobem, který není u básníků středověkých vzácný, z kontextu. Když totiž orel má začíti svou radu, zapomíná se básník a přerušuje vypravování, vykládaje o tom, kterak prý by mohl čtenář namítat, že rady zvířat jsou nemožné, odpovídaje, že nezáleží na osobě rádcově, nýbrž na obsahu jeho rady a vkládaje tvoři, který vyzývá orla znovu k mluvení, do úst slova: „Víc to nepodobno není."

Autorem, jak již připomenuto, byl Smil Flaška z Pardubic, synovec Arnošta z Pardubic, slavného arcibiskupa pražského. Narodil se asi ve druhé čtvrti st. XIV., dosáhl na vysokém učení pražském hodnosti bakalářské a zdědil po otci svém rozsáhlé panství pardubické a rychmburské (na Chrudimsku). Účastnil se horlivě života veřejného; byl členem jednoty panské proti Václavovi IV., od r. 1396 nejvyšším písařem desk zemských, r. 1402 účastnil se sněmu

který chtěl zjednati zemi pořádek a mír, a posléze jakožto hejtman Čáslavských r. 1402 nebo 1403 padl na tažení proti Kutné Hoře, jež houževnatě stála při zajatém králi Václavovi.

Byl to přes některé vady své: nechuť k měšťanům a sedlákům, odpor proti Václavu IV. – muž znamenitý. Patrno to z jeho činnosti literární i ze zpráv pozdějších. Chválí a cituje ho Všehrd, vynáší ho Lupáč.

Jisté jeho díly jsou „Nová rada“, nepochybně „Rada otce synovi“, možná také sbírka jadrných přísloví, zachovaná pod titulem „Proverbia Flaškonis generosi domini et bacalarii pragensis –“ v rukopise třeboňském v opise Oldřicha Kříže z Telče (zem. 1504.).

Vydal je Palacký v Č. Č. M. 1827., Čelakovský pojal je odtud do Mudrosloví.

Sbírka tato vznikla kol r. 1400. obsahuje 236 (239) gnomických rčení přejatých dílem z bible, dílem z Dalimila a snad některých básní českých ztracených, dílem ze známých tehdy sbírek latinských; je to sbírka rčení valnou měrou nikoli lidových, nýbrž knižních.

Shoda některých rčení pojatých do knihy této s Dalimilem a nedostatek shody jich s pracemi Smilovými činí možnou domněnku, že bakalář Flaška a pan Smil byli dvě různé osoby.

Prokázáno to ale není. Psal o tom Flajšhans v Č. Č. M. 1905., 1908 str. 297.

Kdy byla Nová rada složena? Dva rkp. N. R. praví výslovně: Skládáno je toto pravenie: a) 1394. b) 1395, a není příčiny o správnosti tohoto údaje pochybovati. Výklady, které chtí v králi lvu viděti nikoli krále českého vůbec, nýbrž nastupujícího na trůn krále Václava IV., které podle toho složení básně kladou do r. 1378. a slovo „skládáno" interpretují „opsáno", jsou násilné a zbytečné.

Zachovala se „Nová rada":

1.) Z části v rukopisném zlomku Třeboňském v kodexu Oldřicha Kříže z Telče z XV. st. Tento zlomek obsahuje nejstarší a nejlepší versi veršů 85–372. O tom psal Moreš 1877 v Č. Č. M. str. 190.

2.) a 3.) Ve dvou úplných rukopisech musejních ze st. XV. Jeden z nich mladší je známý rukopis

Pinvičkův.

4.) Z části u Všehrda, který v knihách devaterých 102 verše cituje.

Název „Nová Rada" je z rukopisů. Vykládá se všelijak. Prý označuje radu mladší na rozdíl od jiné rady starší snad „rady otce synovi", nebo prý se attributem „nová" chce říci, že se tu něco nového podává jakožto rada, (srovnej „nová píseň" ve smyslu „novina") nebo, a to pravdě nejpodobněji, prý se přidružuje slovem „nová" naše rada jakožto nový člen k radám cizojazyčným, německým Vogelsprachen.

Vydal Gebauer v „Památkách staré literatury české" r. 1876. s obšírným úvodem. Tu také starší literatura o tomto předmětu. Nové příspěvky podal Kraus v L. F. 1904. str. 199.-- Německý překlad od Wenziga.

E. Drama.

Dramatické hry velikonoční, které složením svým sahají do doby 1346 – 1409 jsou

skladby označené od J. Truhláře písmeny: C, D, F a potom text, který budeme jmenovati L.

Máchal: „Staročeské skladby dramatické původu liturgického, 1908", jenž náš text A) nazývá „první hrou tří Marií" a B) druhou hrou tří Marií, zove náš text C) třetí hrou tří Marií, D) rozšířenou hrou tří Marií, F) pak „hrou o vzkříšení Páně". L) je tak zv. Musejní zlomek hry tří Marií.

Obsahem skladby C, nadepsané v rukopise Ordo trium personarum in die resurexionis Domini sepulcrum visitantium, je nejprve kratičký prolog žákovský. V něm vyzývá panny a paní, by udělaly místo, neb se tady mají tři krásné paní bráti a Ježíše ukřižovaného hledati." Obrací se pak žertovně k babkám slovy:

„Proč vy, babky meškáte,
zdali mnoho mazancuov máte;
pomohuť já jich odnésti vám
nebude-liť kde blíže, ale do školy k nám

Pak následují čtyři výjevy: Chůze tří Marií

ke hrobu, výstup přihrobní, zjevení Kristovo Magdaleně a posléze výstup apoštolů Petra, Jana a Tomáše.

Ve výjevu posledním líčí Marie apoštolům, co všechno viděla. Tomáš jí nechce věřiti, Jan a Petr, kteří mezi tím byli patrně odešli ke hrobu, vracejí se, ukazují Kristova roucha a dosvědčují pravdu slov Marié. Tomáš jim vyčítá lehkověrnost. Tu se zjeví Kristus a vyzývá Tomáše, aby se přesvědčil. Tomáš uvěří a hra se končí slibem o seslání Ducha Svatého.

Autor skladby naší pracoval dle nějaké předlohy latinské, která byla příbuzná se vzorem textů A a B, ale obšírnější. Znal také český text reflektovaný rukopisy A a B a Mastičkáře. Některé latinské zpěvy vložené do skladby, jsou asi jeho vlastní přídavky. Na př.: 1., Da salutem Bohemis tuis vložený do úst Mariiných, nebo 2.) Strofy představující reflex děje za scénou.

Zápis hry pochází z poč. st. XVI. Doba složení je starší, asi zač. 2. pol. st. XIV. Z jazyka to dokázal Machal

Obsah skladby D nadepsané Ludus Paschae je tento: Vystoupí Barbatus, označuje vážně předmět hry a napomíná k pozornosti. Na to zazní latinský zpěv Planctu a jedenáct apoštolů žalozpěv tento přednášejících ubírá se na místo pro ně určené. Tam rozmlouvají o událostech posledních dní, zejména o umučení Páně. Strach před židy a nejistota, co se bude díti dál, naplňuje jejich srdce. Pak přicházejí tři Marie a zpívají obvyklé hymny.

Mastičkář jim vyjde vstříc a ptá se, čeho si přejí. Krotce vychvaluje své masti: „Kdyby kto najtvrdějé spal v noci, dříve než ho třikrát puškú v hlavu udeříš, z najtvrdšího sna ho ze spaní probudíš".

Marie jich nakoupí a jdou ke hrobu. Po obvyklé sceně při hrobní zas odcházejí a zpívají: „Ad monumentum venimus".

Apoštolé uslyší jich zpěv a Šimon upozorňuje ostatní na jeho obsah. Tomáš varuje je slovy: „Na řeč ženskú se nic nedaj", ale Ondřej se odchází přesvědčit.

Po zjevení Kristově vzbudí radostný

zpěv „victi me paschalis laudes" zase pozornost Janovu a Petrovu. Rádi by věděli „co to hlučení tam" znamená. I jdou k Marii a vyptávají se jí, co viděla. Marie se vrátí „ad capellam", oba apoštolé jdou ke hrobu, vezmou prostěradla a ukazují je svým druhům na důkaz, že Kristus vstal.

Quo finito zjevuje se Kristus učedníkům jdoucím do Emauz. Učedníci se odeberou k apoštolům a oznamují jim, že Kristus vstal. Tomáš nevěří a haní lehkověrnost apoštolů.

Tu se zjeví Ježíš a žehná jim, dva andělé ho pak odvedou.

Hru končí Jakub menší krátkou řečí vyzývaje ku zpěvu Te Deum.

Skladba D) není, než dosti obratné a samostatné doplnění a rozšíření hry C. Proto zapisoval skladatel celé jenom scény nové, ostatní jen pouze naznačoval, na př.: „more suo personae vadunt cantantes", nebo „agunt, ut consueverunt", maje patrně na mysli, že si je provozovatelé doplní ze hry předešlé.

Zápis z téže doby a v témž rukopise jako

Č. Z téže doby také pochází. Poslední vydání u Máchala.

Hra F nadepsaná v rukopise „Ludus De resurrectione domini" začíná se zase prologem, který jest zde rázu rozpustilého a nezdvořilého.

„Již postúpajte na strany
a neuhoněte copami rány;
pak-li kto neustúpí,
dámť mu vždy, že zúpí.
Dostiť jsme již smutni byli
čtyřiceti dní se postili,
jedúc kyselo i hríby;
mohlyť sú nám vypnúť zuby,
zapíjejíc litoměřickým pivem,
jež vždy smrdí bahnem i dýmem.
Budiměž již veseli zase
snědúc plece a k tomu prase."

Pak je první výstup v pekle. Lucifer vyzývá své tovaryše, aby, když jsou zbaveni nebeských radostí, se za to pomstili. By se rozběhli do světa a hříšné duše nosili dó pekla.

„Běžiež mezi židy i pohany,

mezi pány i sedláky,
než neckodtež mezi žáky;
jakť se berú v naši říši,
všichni nám podimu zpyší."

K vykonání rozkazu se hlásí řada ďáblů: Satan, Luciperův purkrabí, který chce lidem radit k milování zlata nad Boha a panim k líčení a nádheře. Vrbata, který prohlašuje, že umí svádět lidi k cizoložstvi a vraždě. Belzebub (byl prý mu vyražen přední zub), který oznamuje, že baby učí čarovať a že prý všecky baby dostane do pekla. Astaroch slibuje Luciperovi sice jen tři baby, ale na jisto: Svodnici, Rozvodnici a Čarodějnici.

Ďáblové se rozbíhají mezi lid a přivlékají duše. Satan mlynáře, který zle měřil a ukrádal lidem slad. Belzebub šenkéře, který dával málo piva za haléř, sedlákům a jich ženám točil s kvasnicemi a jen žákům naléval z plného. Astaroch ševce, který „zle krpal, jakoby nebozezem vrtal" a místo z koniny šil z ovčiny. Jiný pekaře, který z laciného obilí pekl malé precliky. Jiný „animam lapconis", který na sebe vyznává, že obíral sedláky o obilí a že v noci

loupežil, prý
„nebylť většího dráče
pobrav ženám i rubáče;
když jsem dosáhl postele,
nezůstavil jsem ni kúdele,
chodě v stříbrném pási
číně sobě kučeravé vlasy."

Vrbata přivádí čarodějnici Rebeku
„babu prihatú jedem jako žábu,"
která „trdlici místo krávy dojila
s hvězdami na rozhraní lítala,
lidi čarovati učila
a je s pravé cesty svodila."

II.

V druhém výstupu přichází na jeviště Pilát se svou družinou. Centurio oznamuje jeho příchod, vyzývá lid k úctě a radí chudým, by se k němu obraceli o pomoc. Před Piláta předstoupí Kaifáš a Synagoga a zpívají Skogris a žádají za stráž ke hrobu Kristovu. Pilát vytýká židům nemoudrost a lituje, že ke smrti Kristově svolil a rozhoduje, že si mají židé, chtí-li, opatřiti stráž sami. Kaifáš Piláta chlácholí, slibuje jeho rytířům za hlídání dobrý plat, židé ještě něco mezi sebou

rozmlouvají a stráž odchází. K ní se chce při-
dali sluha Kaifášův Chadim, neboť

„když najmíň bude třeba komu,
jáť ihned mu pomoku k tomu,
když by která potřeba byla
ihned uteku jako skočím
nebo se kyje velmi bojím."

II. Výstup u hrobu. Centurio rozestavuje rytíře
a nabádá je ke statečnosti.

„Dostiť jest nás spolu tuto;
budeť Ježíši s námi krupno;
ať již on z mrtvých vstane
dostiť se mu hrubě stane.
Tudíž jeho apoštolum
dáme jim v bok jako volum."

Na to se dají rytíři do hry v kostky. Hrají o
sukni a při tom se popperou. Vyhraje Chadim.

„Jáť jsem vyhrál, sukni dajte
jiné sobě v Bubních ptajte."

Pak uteče. V tom se zjeví anděl, napomíná je
k tichu by mohl Ježíš spáti. Rytíři nyní dosta-
nou jedni strach, druzí se nabádají ke statečnosti
jeden se omlouvá, že je nebojácný, ale v tom to ne-

obyčejném případě že mu srdce zkamenělo.

Centurio vybízí k boji mečem. Rytíř jeden radí k útěku. Anděl domlouvá pak stráži, aby obměkčila svá srdce, neb mrtvý v hrobě jest Syn Boží. Centurio chce ho probodnout, anděl však srazí jednou ranou všecky rytíře k zemi, země se zatřese a za rozhovoru s andělem Kristus vstane z hrobu.

Pak se postaví „in aliquo loco deputato" s andělem a čeká až se odehraje výstup čtvrtý.

IV. Kaifáš vida rytíře utíkati, pošle k nim Chedima s vyzváním, by mu přišli pověděť, co se stalo. Rytíři tedy, ač neradi, jdou a jeden z nich vypravuje, jak se po zjevení andělském dali na útěk, jak

„Mařata byl nejručejší,
ježto byl vypil patnáct češí
kyselice, kapalice,"

jak on sám „mužně skočil mezi baby", aby se mezi nimi schoval a co dostal od nich „kyji, pěstmi, přeslicemi" ran.

Kaifáš se hněvá, potom ale uplácí rytíře, by to zatajili.

V. Kristus sestoupí s andělem do pekla

Zatluče na vrata; Lucifer posílá Vrbatu, Hodátu, Astarota a Kosatu podívat se, kdo to. Brána se otvírá, duše vítají Krista zpěvem, načež je Kristus oslovuje, mezi nimi zvláště duši Adamovu.

Adam a ještě jedna duše mu děkují, Eva lituje prvního hříchu, lotr s křížem se představuje a Kristus konečně poručí andělu Michaelovi, by duše odvedl do ráje.

Skladba F zaujímá mezi skladbami dramatickými staré doby u nás vynikající místo.

Skladatel se snaží děj motivovat, pokouší se i o jistou charakteristiku osob: Piláta, centuriona, jednotlivých rytířů a má slušný humor i satiru.

Pracoval dle nějaké předlohy starší, která byla příbuznou s německou hrou inšpruckou, rozšířil však podklad svůj rozmanitými detaily z her pašijových.

Psal mezi r. 1360–80 a byl asi Moravan (dáci, v pasi, plné).

Zápis pochází z let 1516–26 v témž ru-

kopise co hry C a D.

Poslední vydání u Máchala.

Hra L dochovala se jen zlomkovitě. Na začátku vystupují v ní tři Marie, zpívajíce o svém smutku pro smrt Kristovu a o tom, že chtí nakoupit mastí na pomazání jeho těla.

Po mezeře patrně několika listů, Marie rozmlouvá se zahradníkem, pláče pro zmizení Kristova těla. Kristus se jí prohlašuje a ukládá jí, by učenníky poslala do Galileje.

Přicházejí pak Jan a Petr, Marie jim sděluje svoje zkušenosti a zpěvem choru se hra končí.

Co se ze hry zachovalo, je rázu vážného. Předlohou, dle níž autor pracoval, byl nějaký text velice shodný s předlohou hry C, možná i text týž.

Zápis se dochoval ve Zlomcích Musejních ze st. XV.

Doba složení jest však starší.

Jediné vydání u Máchala str. 36. a 116.

Hry pašijové, které složením svým sahají mezi léta 1346 - 1409, jsou skladby od Jos. Truhláře označované písmeny G a H.

Obsahem G je toto: Jan vyzývá matku Kristovu, která naříká pod křížem, aby šla do města a tam čekala smrti Synovy.

Marie odchází. Vojáci hrají o sukni Ježíšovu v kostky. Centurio poznává v umírajícím Syna Božího.

Přichází slepý Longin a žádá sluhu Gocina, aby mu ukázal „toho proroka." Slibuje mu za to „vól a dvě krávě". Sluha namíří kopí proti boku Kristově a podá je Longinovi. Longin udělá do boku

„veliků ránu,

až by tam vložil celú ránu."

Krev Kristova vstříkne mu do očí, on prozří a pozná Syna Božího.

Satan a Belzebub „cum kolomcis suis" přicházejí pro duši Ježíšovu, poznávají však, že

„ten prorok umřel,

jenž na duše v mukách jsúcie vzezřel."

litují že Židům jeho umučení radili a pospíchají do pekla oznámit to Luciperovi. Šimon a Josef z Arimathie, Marie a Jan jdou k Pilátovi prosit za tělo Kristovo, jež chtí pohřbiti. Pilát svoluje. Josef poděkovav mu, s ostatními odchází ke kříži, naříká nad zohaveným tělem a vyzývá k nábožnému pohřbení.

Hra jest zakončena humoristickými, obhroublými epilogy, věnovanými nepříznivě starým babám a příznivě žákům, jižž si činí nárok na zbytečné mazance.

Ve vývoji her pašijových stojí zlomek náš na jakémsi stupni středním, ani ne nejstarším, ani ne nejmladším.

Zachoval se v rukopise Kapitulním (Div. VII) psaném v Přiběnicích 1399. Je to nedbalý opis nepochybně z předlohy, která kromě českého textu měla potřebné partie latinské, jichž v G není.

Doba složení spadá do 2 pol. st. XIV. Vydal Patera Č.Č.M. r. 1894. str. 154..., a Máchal str. 126.

H. tak zvaný „Mastičkář Drkolenský“ má tento obsah:

1/ a) Lucifer, jsa pyšný na svou krásu, chce se vyrovnat Bohu, a „postavit svú stolici proti němu.“ Proto svrhne ho Michael s druhými anděly do pekla. Andělé chválí Boha za toto pokoření pýchy.

Lucifer zprvu naříká, potom svolává ďábly „své milé kušie“ a vybízí je by nosili do pekla hříšné duše.

K úkolu se hlásí Belzebub,

„kteréžť já dosahu v zub,
tať nebude jésti hub,“

Satan a Beřit a přivlékají za chvilku dvě hříšné duše.

b) Než se duše mohou vyzpovídat, vystoupí Marie Magdalena a zpívá veselou píseň:

„Kudy jsem já chodila,
tudy tráva zelená;
svój šlojéř napravila
hledajíc batka . .“

a to zve k sobě záletníky, aby s ní chvíli si ukrátili. Tři ďáblové se jí představí v podobě jinochů.

„Teď máš paní Magdaléno tři jinochy

jako nejkrasšie tři dochy;
skoč a rač zpievati
a myť budem pozpievati."
Magdalena poslechne a zpívá:
„Bylať jsem v sádku,
zeleném hájku,
trhala jsem květy
svému brachu;
to vše činí brachu na milost."
Sestra Marta ji napomíná zprvu marně:
Sestro Marta,
„hrejž tam s žáky hazarda,
a nech ať já vesele plodím
já Tobě i jinému nic neškodím,"
potom s úspěchem. Magdalena, ujistivši se
odpuštěním hříchů, dá se „dando alapam
sibi" na pokání a odžene ďábly od sebe.
2.) Rubín žádá na lékaři „aby si směl
najmout někakého panoše, aby po mně nosil
koše." Lékař svoluje byť s obavou
„bychom od něho neměli strasti,
by nám nepokradl našich mastí."
Za panoše se nabízí Pusterpalk, který se chlu-
bí, že umí „krásti a svoditi,

do školy krásné panie voditi."

Rubín jej vítá, věnuje zvláštní pozornost jeho kozímu palcieři a osličím lícím a smlouvá s ním odměnu za práci. Nabízí mu hacmý pás, dvě omuce a jednookou blechu. Pusterpalk žádá přídavek – nějaké kotě a dostane je.

Rubín pak odchází se svolením mistrovým na stranu a Pusterpalk hlídá krám. Když se Rubín dlouho nevrací, mistr ho volá. Rubín hrubě odpovídá.

Vystoupí žid a zpívá „hebrejsky;" chiri, chiri, achamáry a žádá, aby mu lékař oživil dítě. Lékař slibuje a volá Rubína. Ten mu odpovídá ještě sprostěji, než dříve. Pak se oba smíří a lékař se ptá po Pusterpalkovi. Rubín ho volá a dostane se s ním do sprosté a necudné hádky o podobou přednost. Když se oba smíří, tlukou spolu masti a Rubín je pak způsobem svrchovaně oplzlým vychvaluje. Pusterpalk ho kárá ze lži.

3.) Následuje 34 veršů, v nichž je krátce naznačeno sestoupení Kristovo do pekla, výstup rytířů u hrobu Kristova a výslech týchž strážců po vzkříšení před Pilátem.

4.) Verše, které potom následují, jsou hrono-

nanebevstoupení. —·—

Scéna první tak zv. hra veselé Magdaleny, shoduje se značnou měrou se čtvrtou hrou jagerskou a hrou vídeňskou. Jest však jednodušší a starší. Jest pravděpodobné, že hra česká a jagerská měly společnou předlohu.

Scéna druhá, pouhý zbytek hry obšírné Mastičkáře, jest založena na Mastičkáři, z něhož je asi 16% veršů a na německé hře innšpurcké.

Scéna třetí jest stručný výtah z nějaké hry jiné.

Zachovala se v rukopise kláštera drkolenského ze třetí čtvrti st. XIV.

Složení jest klásti do doby kol r. 1350. Nalezl a vydal ji Patera Č.Č.M. 1889, nově Máchal.

Planktus

z druhé pol. st. XIV. máme v literatuře české dva: J a K.

J

J je sloučenina dvou planktů původn

samostatných a také metricky různých. Obě součástky mají vybranou dikci, prvá z nich formu veršovou velice umělou, druhá prostší. Proplétají se navzájem.

Vzorem součástky prvé byl asi nějaký latinský planktus. Součástka druhá vznikla nepochybně na podkladě nějaké české hry pašijové, jejíž předloha byla německá.

Zachoval se text J v rkp. Modliteb z let osmdesátých st. XIV. v Klem.

Doba složení kol. r. 1350. Tento rozbor je Truhlářův.

OK přiléhá obsahem i formou metrickou k latinské sequenci „Planctus ante nescia" a je bezpochyby jejím dialektickým zpracováním.

Zachován v rkp. Klem. z konce XIV. st., kdy též složen. Vydal Šafařík 1848. Č.Č.M. II. část str. 266.

Z her jiných než velikonočních dochovalo se z doby, o které jednáme také několik zbytků. Jsou to: Dva zlomky hry na Květnou neděli, O Nanebevstoupení Páně a zlomek hry O Božím těle.

První zlomek hry na Květnou neděli nadepsaný Ludus palmarum, předvádí

Jana Křtitele, kterak káže pokání a hlásá příští Ježíšovo, dále Ježíše samého, kterak na něho Jan ukazuje jako na spásu světa.

Vypravuje též o Ježíšově pokřtění a konečně líčí scény, v nichž Kristus uzdravuje syna setníkova, malomocného a jiné nemocné.

Děj je založen na vypravování biblickém. Text je v témž rukopise jako hra G. Vydal Patera a Máchal.

Jiný menší zlomek podává latinský návod provozovací a 14 veršů českých. Dle návodu vystoupí Ježíš s 12 apoštoly bera se do Jerusalema. Chor zpívá rituální větu „collegerunt pontifices et farisei consilium", Kaifáš, Annáš, synagoga křičí na to „ne veniant Romani et tollant nostrum locum et gentem." Annáš pak sám, „unus autem ex ipsis Caifas nomine" recituje česky, že je dle slov Kaifášových lépe jednomu člověku stníti, nežli všemu světu zahynouti.

Tato slova Kaifáš latinským zpěvem a českou recitací potvrzuje. Apoštolé zpívají, ab

illo die cogitaverunt interficere eum."

Obsah úzce souvisí s církevní slavností konanou na Květnou neděli. Po svěcení ratolestí pořádán býval mimo chrám průvod, při kterém za přiměřených zpěvů metány před obraz Spasitelův, vezený na oslici, ratolesti a v cestu stlána roucha. Z tohoto slavnostního obřadu povstala hra.

Text se dochoval v rukopise Tegernseeském, nyní Mnichovském z polovice st. XV.

Doba složení jest starší.

Nalezl a vydal Truhlář v Č.Č.M 1892, Máchal.

Zlomek Hry:

„O nanebevstoupení Páně" obsahuje nábožnou pozmluvu apoštolů Petra, Jana, Jakuba a Filipa s Kristem.

Založen na vypravování biblickém a z her církevních nejvíce se podobá hře svatohavelské.

Zlomek tento se dochoval v témž rukopise co Mastičkář Drkolenský.

Vydal Patera a Máchal.

Zbytek hry o Božím těle má dva výjevy.

a) V prvním se zjevuje anděl Eliášovi a přináší mu z rozkazu Božího pokrm a nápoj. Na to vystoupí Ježíš a oznamuje, že je poslán od Otce na svět, aby posílil lačné chlebem těla svého. Zavolá Ježíš Mojžíše a vyzývá ho, aby vyvedl židy z jejich strastí.

Mojžíš si stěžuje, že ho lid židovský často neposlouchá a prosí Ježíše, aby ten lid tvrdý naklonil k poslušnosti. Mojžíš pak oznamuje židům, že ho posílá Bůh a že ho mají poslouchat.

b) Výjev druhý se začíná koncem řeči nepochybně jednoho z pastýřů. Poté přicházejí tři králové. Baltazar pozdravuje Krista a prosí za požehnání. Ježíš přijímá dary a žehná dárcům.

Obsah zlomků se hlásí ke hrám, které bývaly místy provozovány jako úvod ke slavnostnímu průvodu o Božím těle (od r. 126 a jejichž obsahem byly rozmanité sceny sta rozákonní i novozákonní, allegorickým výkla dem se svátostí oltářní spojované.

Text ve zlomku Tegernseeském. Vydal Truhlář a Máchal.

Byly posléze i

<u>Hry vánoční</u> vzniklé z vánočních slavností. Slavnosti ty jsou u nás dosvědčeny dvěma zachovanými provozovacími návody.

Jeden z nich Klementinský z doby kol r. 1400 od Jos. Truhláře ve Věst. Č. A. III. roč. 660.

Druhý Krakovský z poč. st. XV. otiskl Brückner v Jagičově Archivu.

O českých hrách vánočních víme z rukopisu Tegernseeského, kde do hry o Božím těle pojaty také výjevy z některé hry vánoční /:scena tříkrálová:/ /: Některé verše z této hry se shodují s lidovými hrami moravskými.:/, a ze zprávy Husovy, dle níž žáci o Vánocích přestrojeni za maškary, vodívali do kostela žáka oděného jako biskupa, sedícího na oslici tváří k ocasu, držíce před ním mísu polévky a džbán piva a tropíce všeliké neplechy.

Tyto výklady o staročeském dramatě založeny hlavně na práci Truhlářově, ale částečně už i na Máchalově.

Disposice je Truhlářova, poněvadž když byla

Arch 41.

dělána, kniha Máchalova ještě nevyšla.

Stůjž zde dodatečně postaveno, jak by vypadala disposice ta s vynecháním Planktů ve smyslu studie Máchalovy.

I. Slavnosti velikonoční.

II. Hry:

1.) Tři Marie. (: Vaše: E, H_2, A, B, C, D, L:)
2.) O vzkříšení Páně. (: Vaše H_3, F:)
3.) Hry pašijové. (: Vaše G:)
4.) Hry na Květnou neděli.
5.) Hry o Božím těle.
6.) Hra veselé Magdaleny. (: H_1:)
7.) Hra o nanebevstoupení Páně. (: H_4:)
8.) Slavnosti a hry vánoční.

Náš Mastičkář Drkolenský je dle Máchala sborník několika her samostatných, A, B pak nikoli slavnosti, nýbrž hry.

F. Prosa.

Dlouhou řadou stč. prací veršovaných a prosaickými pokusy doby předchozí byla připravena půda pro rozkvět stč. prosy. Belletrie nahrazuje ponenáhlu odkvétající epiku a značné dokonalosti dospívají i obory naukové, historický s cestopisným, vzdělavatelský a právnický.

a) Prosa zábavná.

Belletrii staročeskou tvoří předně několik povídek duchovních: Život Adama a Evy, Život Josefa Egyptského, povídka o Asenet, Poručenstvie dvanácti patriarch, povídka o Veronice, o dřevě kříže, Barlaam a Josafat; k nim řadí se těsně t. zv. povídky eschatologické a poněkud vzdálenější „pekelné romány" Beliál a Solfernus.

Život Adamův n. Knihy o pohřebu, životě a smrti Adamově mají za předmět jednak to, co se vypravuje v Gen. 1.–3., jednak — hlavně — apokryfické přídavky o tom, jak Adam byl živ jinak, jak umřel a byl pohřben. Aby se zbožná zvědavost cítila úplně uspokojena, uzavřena jest povídka zprávou, která má pravdivost předcházející historie potvrditi. Zpráva ta zní takto: Život Adamův a Evin sepsán byl podle jejich vlastního vypravování a dle inspirace boží synem jejich Setem, na dvou velkých kamenných deskách. Desky ty Set uložil v modlitebnici. Po potopě byly desky ty vídány od mnohých lidí až je konečně nalezl Šalomoun. Šalomoun prosil Boha, aby mu zjevil, co je na nich. Bůh poslal k němu anděla, ten mu vyložil obsah desk a pověděl mu, že on je ten anděl, který vedl ruku Setovu při psaní. Šalomoun vystavěl pak na místě, kde desky našel, chrám.

Prvotní sepsání Života Adamova bylo latinské. Hojnými opisováním vznikly v něm 3 recense. [Tři recense rozeznává Meyer. Možná, že jich bylo víc. Český veršovaný překlad (Ad. Kap.) z 1. pol. 15. stol., o němž byla řeč vý-

1441

še, vznikl totiž dozajista z nějakého textu latinského, a přece se neshoduje se žádnou recensí Meyerovou.] Mezi hojnými překlady objevují se i dva české; z nich jeden byl pořízen koncem XIV. stol., druhý asi počátkem XV. — Rkpy jsou: neuberský z r. 1400, mus. 1437, Klem. 1465 (zde: As. a Živ. Jos.), františkánský, zlomkovitý, asi z pol. XV. stol. Kromě toho nalézá se Život Adamův také jako vložka k Solfernu. Rkp. klem. představuje překlad založený na latinské redakci 1., mus a františkanský překlad založený na latinské redakci 3.; text v Solfernu přejat byl českým zpracovatelem z české předlohy blízké textu musejnímu. Tiskem vyšel Život Adamův v Plzni 1498. Ukázky z rkp. klem. a mus. jsou v ČČM 1884, nový otisk celého textu stč. od Prusíka v Kroku II.

O Životě Adamově psali: Prusík: Krok II. Jagić ve spise Slavische Beiträge zu den biblischen Geschichten 1893. a Polívka v Drobných příspěvcích literárně historických (1891. str. 87.-97.), v ČČM. 1893, 426, a v Jag. Arch. XVII 186 sl. (Die Vita Adae et Evae in der altböhm. Litteratur.)

Život Josefa Egyptského vypravuje velebným slo-

hem biblickým osudy Josefovy. Originál, založený na biblickém líčení kanonickém i apokryfním, byl asi arabský. Jako autor zdělání latinského uvádí se bratr Alfons Hispanský. Z latiny vznikl asi počátkem XV. stol. překlad český. Zachoval se v pěti rkpích: univ. 1465, musejním 1470, jiném univ. 1485, štokholmsko-brněnském a vratislavském (u dominikánů) 1491. Vydal Vrťátko ČČM 1862. 175. n., 213. n.

Románek Josef a Aseneth nebo jen Aseneth je obsahem i slohem příbuzný. Aseneth, dcera Putifarova, knížete v Heliopoli, byla proslulá tím, že pohrdala všemi muži. Otec chce ji zasnoubiti Josefovi, jenž byl faraonem poslán do Heliopole nakupovat obilí. Ona zprvu odmítá a prchne na vrchní síň. Záhy však spatřivši Josefa, zahoří k němu láskou. Josef ji také zahlédl a ptá se na ni. Putifar ji dá zavolat a vyzve ji, aby Josefa políbila. Josef toho nepřipustí, protože otci Asenetiny líbají modly. Aseneth se tím zarmoutí. Když ji anděl brzy potom poučí o víře pravé, Josef, který byl zatím odejel a po sedmi dnech zase se vrátil, pojme ji za choť. Syn faraonův, který se také uchá-

zel o Aseneth, dělá mu nástrahy, ale sám při tom zahyne. Farao zemře brzy smutkem nad smrtí synovou a Josef panuje pak v Egyptě, dokud druhý syn faraonův nedospěje.

Látka této povídky je zase dílem, ale jen velmi nepatrnýmu, původu kanonického (Gen. kap. 41.50–52, 46., 20.), dílem apokryfního. Původně zpracována byla řecky (odtud je na př. vzdělání srbské, z doby kol roku 1400.). Latinských překladů vzniklo několik; nejstarší z nich pořídil dominikán a polyhistor XIII. stol. Vincenc Bellovacký (V. Bellovacensis, de Beauvais.), který jej vložil do 3. dílu své encyklopedie Speculum mundi maius. Z latiny vzdělán byl zase počátkem XV. stol. text český. Dochoval se ve 3 rkpích: univ. 1465, mus., 1470., a jiném univ. 1485., ve všech společně s Životem Josefovým. Tiskem vyšel r. 1570 u Melantricha. Nový otisk rkpu musejního (As. nebo Asen.) od Vrťátka v ČČM. 1862. 66 sl.

Poručenstvie dvanácti patriarch vykládá, jaký testament, který ze dvanácti patriarchů ve formě naučení o ctnostech a hříších, zanechal svým synům. – Originál

byl řecký. Text český vzešel z latinského, pořízeného ve 13. st. v Anglii Robertem Grossetestem, nepochybně počátkem XV. stol. Dochoval se v rkp. klementinském 1465, musejním 1470 a vratislavském 1491. (spolu s Živ. Jos.) Tištěn byl několikrát. V tiscích a rkp. těch rozeznává se dvojí překlad. O českých Poručenstvích psali: Vrťátko v ČČM. 1862 a Speranskij, Zavěty ve Sborníku Lewanského 1905 (sr. L. Fil. 1905, 310)

Povídka o Veronice má tento obsah: Císař Tiberius stůně a posílá Volusiana o pomoc k Ježíšovi. Ježíš však už zatím byl ukřižován. Volusian tedy opatří alespoň Ježíšův obraz, který se objevil na loktuši svaté Veroniky, když jí byl Ježíš kdysi utřel. Pohledem na obraz se Tiberius uzdraví. Pilát povolán je k zodpovídání, proč odsoudil Krista. Jest odsouzen k smrti a uvězněn. Ve vězení se sám zabije. Jeho mrtvola je vhozena do Tibery. —

Nejstarším útvarem povídky o Veronice jest apokryf Mors Pilati. Rozšířená jeho forma slove Cura sanitatis Tiberii. Z tohoto textu dostala se povídka naše někdy na poč. stol. 15. do češtiny. Rkpy jsou: strahovský 1442, mikulovský 1452, klementinský 1465, křižovnický 1472, petro-

hradský (shodný s křižovnickým; viz. Lfil. XIX. 409.) Tisky: kolem r. 1500 a 1700. Nové vydání a rozprava o povídce od Polivky v Drobných příspěvcích 1.–63.

Poznámka. V literaturách východně slovanských je podobná povídka o Abgaru, toparchovi edesském, který v nemoci píše list Kristu a jemuž Kristus nejdříve listem slíbí a pak skutkem dá uzdravení prostřednictvím svého učedníka Tadeáše.

Povídka apokryfní o dřevě kříže vypravuje: Mojžíš na poušti vidí ve snách ~~kříž~~ tři ratolesti, z nichž má býti udělán kříž Kristův. Když se probudí ze sna, ty ratolesti najde a dá je synům Aronovým, aby je zasadili, až přijdou do země zaslíbené. Ratolesti nerostou a zůstávají beze změny až do Davida. David je vsadí do svého sadu. Za třicet let je z nich krásný strom, vonný a bez přestání zelený. David spojuje jej každý rok stříbrnou obručí. Šalomoun dá strom svoubiti ke stavbě chrámu, ale se ke stavbě nehodí. Je položeno a nejde se zas až když hledají dřevo, ze kterého by zhotovili kříž Kristův.

Původní verse povídky naší byla asi tato (podle jed-

noho rkpu. XII. stol.) Nějaký žid našel v lese strom trojího listí a přinesl jej Davidovi. David poznal, nač strom je, a ctil jej. Šalomoun jej pozlatil. Když královna ze Sáby předpovídala, že na tom dřevě bude pověšen člověk, jenž zahubí národ židovský, Šalomoun zas jej odzlatil a pohodil jej do potoka Siloe. Voda rybníka dostala od té doby uzdravující moc. Za Krista rybník vypuštěn a dřevo nalezeno a udělán z něho kříž.

Báje vyskytly se ve středověké literatuře latinské rozmanité verse jiné. Takové jsou: Adamovi vložil Bůh po smrti do úst semeno, z toho vyrostl prut a z toho pak po čase udělán kříž. Nebo: Set přinesl z ráje tři zrna, dal je Adamovi do úst, z nich vypučí tři pruty, ty zasazeny v sadu Davidově, Šalomoun je pokácí na stavbu, pak hozeny do potoka Siloe a tam je z nich lávka; když přijde k potoku Sybilla, brodí se potokem, aby se lávce vyhnula.

Z latinských těchto versí vznikají hojná zpracování národní, mezi nimi i české, stručné a dosti samostatné. Zachovalo se v rkpe strahovském 1442. a křižovnickém 1472. Psal o něm Polívka v Drobných příspěvcích str. 64.

Obsahem povídky o Barlaamu a Josafatu jest toto: Avenir, král indický, nenávidí mnichův. Neť modláři a mnichové odvádějí jeho dvořany od modlářství. Za čas králi narodí se syn, krásné pachole Josafat. Při jeho narození předpovídají hvězdáři, že bude slavný a že bude křesťan. Aby to zamezil, dá ho otec vychovati spolehlivým služebnictvem v odloučenosti skvělého paláce. Královic nemá zvěděti nic nelibého. Přání to však se nesplní. Josafat doví se od jednoho z pěstounů, že je držen v jakémsi zajetí a vyžádá si od otce aby směl vycházeti na procházku. Král nakáže přísně strážcům, aby syna vystříhali úzkostlivě všeho nelibého a svolí. Na jedné procházce Josafat spatří člověka slepého a malomocného, jindy zase sešlého starce. Poznává, že život zdejší je vlastně bída a žádá, aby byl poučen o životě jiném, lepším. Bůh vyhoví jeho žádosti. Na jeho pohnutí vydá se poustevník Barlaam, bydlící v poušti Senaar, přestrojen za kupce, na cestu do Indie a dostane se, předstíraje, že má na prodej drahý kámen dodávající světla moudrosti, vracející hlas němým a sluch hluchým, ke královicovi. Dá se s ním do hovoru.

Poučuje ho v podobenstvích o křesťanství, o dějinách židovství, o Kristu, o posledním soudu, o pošetilosti modlářství, o pokání, o mnišství a marnosti tohoto světa. [Ukázky podobenství sem vložených: [Kdosi utíká před jednorožcem a sklouzne do propasti. V letu však se zachytí na keři; když se rozhlédne, vidí, že kořeny keře ohlodávají bílá a černá myš (den a noc), na keři že jsou čtyři hadi a dole že čeká drak. V hrozné své situaci spatří na keři také krůpěj medu, zapomene na nebezpečenství a líže med.] – Kdosi měl tři přátele, jež nestejně miloval. Když ho volá král, aby vydal účet ze 10000 hřiven, prosí přátele o přispění. První, jejž miloval nejvíce (zboží), odmítá vůbec; druhý (přátelé) ho provodí na kousek; třetí (dobré skutky), o kterého dbal nejméně, jde až před krále a přičiní se o osvobození žalovaného. – V jednom městě vládne král cizinec. Žije rozkošně. Za rok je vyhnán na pustý ostrov a bídně tam živoří. Po čase panuje v městě jiný král. Ten shromažďuje poklady (dobré skutky) a odváží si je do zásoby na onen ostrov.] Josafat přeje si, aby i Avenir poznal učení křesťanské. Barlaam předpovídá, že se tak záhy stane skrze Josafata. Josafat chce pak jíti

na poušť. Barlaam mu to schvaluje. [Bohatý mladík odmítne bohatou a sličnou nevěstu, kterou mu vyhlédli, odejde a vezme si chudou, ale pracovitou a zbožnou.] Na to mu vykládá o poznání pravého Boha, ukazuje mu mnišský šat pod kupeckým skrytý, a radí mu, aby na poušť nechodil ihned, nýbrž až po čase. [Nibot: Kdosi ochočil si laňku. Laňka pásala se se stádem, ale občas zabíhala také do lesa.] Pak Josafata pokřtí. Josafatův pěstoun Zardan se bojí, aby Barlaam Josafata nenaváděl k věčnému nedovolenému a proto prosí Barlaama, aby už nepřicházel. Josafat a Barlaam se rozloučí. Barlaam nechá Josafatovi svůj poustevnický šat a odejde. Zardan v zlém tušení sdělí králi, že Josafat slyšel asi něco, co neměl. Král ptá se na radu svého rádce Arachina. Ten navrhuje, aby Barlaama polapili a donutili, aby Josafatovi to, co mu vyložil, zase vyvrátil; kdyby se však nepovedlo ho chytiti, aby Háchor, mistr umění literního, který jest Barlaamovi podoben, představoval Barlaama a přivedl královice na jiné myšlenky. Barlaama lapiti se nepodaří, i pokusí se o svou úlohu Háchor. Úspěchu ne-

má, naopak Josafat obrátí na křesťanství a poustevnictví jej. Na radu jakéhosi čaroděje hledí král změniti smýšlení Josafatovo pomocí krásných žen. Jedna dívka, zajatá princezna, již již začíná se královici líbiti, vidění ve snu však ho varuje. Když to zví čaroděj, přijme křesťanství i on. Na radu Arachinovu pomýšlí král zvrátiti úmysly Josafatovy starostmi vladařskými a svěří mu proto ve správu polovici své říše. Josafat šíří ve své říši křesťanství a moc jeho roste den ode dne, kdežto polovice otcova hyne. – Když to Avenir vidí, poznává sílu křesťanství, dá se pokřtíti a uchýlí se do samoty. Josafat pak spravuje celou říši až do smrti otcovy. Po té vzdá se vlády, odejde na poušť a tam žije se svým bývalým učitelem Barlaamem modlitbám a postům.

Autorem povídky o Barlaamovi, která vroucně a tklivě slaví život odříkavý a kajícný jako ideální protivu života činného a poživavého, byl nějaký mnich jménem Jan, dle tradice svatý Jan Damašský (Damascensis, ✝ asi roku 754.) Originál byl psán v VII ne-

bo VIII. stol. buď syrsky nebo spíš řecky. Kořeny povídky sahají do Indie. Josafat není nikdo jiný než králevic Siddhartha-Budha (*asi 560, † asi 480. př. Kr.) a podobenství vkládaná do díla nic jiného než překlady kratičkých povídek a povídkových příkladů oblíbených v Indii. Z textu řeckého vzniklo vzdělání starobulharské, asi ve 14. stol., ruské (16. stol.) a latinské. Překlad latinský, pořízený v XI.–XII. stol. od [Gregoria] Georgia Trapezuntského, sloužil pak dále za předlohu textům arabskému, (z toho pak vznikl zas převod hebrejský), armenskému a hojným západoevropským, mezi těmito polskému a českému. Příběh Barlaamův těšil se, jak z toho viděti, u čtenářstva středověkého nemalé pozornosti. U nás zná jej Štítný, a svědčí o oblibě jeho i hojnost textů.

Dochovány jsou tři rkpy v Klementinu (jeden z r. 1469), jeden (kdysi Beckův) je majetkem soukromým, tisků známe několik: z r. 1504., 1512., 1593. [Podle Kryštofa Šmída byla vzdělána o Barlaamovi i česká knížka pro děti.] – Kdy pořízen překlad latinský, nelze říci,

nejspíše někdy koncem stol. XIV. nebo počátkem XV. (spíše.)

O Barlaamovi psali: Krumbacher: Geschichte der byzant. Litteratur., Nebeský v ČČM 1847 I. 596.; Hanuš v Ott. Slovníku N., kde je i další literatura; Jedlička v ČČM 1896. 120.

Povídky eschatologické vycházely vstříc lidské touze věděti něco bezpečného o životě záhrobním. Obsahem jejich jsou zprávy o tom, co kdo na onom světě, dostav se do něho buď tělesně nebo v duchu, viděl. – Zárodkem povídek eschatologických byly jednotlivé scény. Tak vypravuje v „Ježíšově mládí" osoba Ježíšem vzkříšená o radostech a mukách onoho světa. V Barlaamu Královic, když ho zajatá princezna svádí od jeho poustevnického života, má vidění krásné louky, plné zpěvu, kde je odměna spravedlivých, a vidění propasti, kde ďáblové upalují duše a předhazují hadům a červům. Svatý Řehoř († 604.) ve čtvrté knize svých Dialogů podává zprávu o tom, co hrozného viděl jeho známý Štěpán, který byl před věčného soudce odveden omylem místo svého souseda Štěpána kováře,

a který byl, když omyl se vysvětlil, poslán zase zpět na zem, a podává zprávu dále o tom, jak záhrobí líčil jeden rytíř, který v čas moru zemřel a potom zase se vzkřísil. — O Fursaeovi, Iru, kolovala legenda, že měl kolem roku 640 vidění nebe a pekla a že si z vidění pekelného odnesl nadosmrti popálenou tvář. Dantova topografie pekla zakládá se na podobném vidění, jež měl mnich montekassinský, jménem Alberich. Agapios z Krety, mnich svatohorský (kolem r. 1640) má ve své knize Ἁμαρτωλῶν σωτηρία povídku o člověku, který umřel, ožil, trávil pak život v kruté askesi a na otázky, proč se tolik trýzní, odpovídal líčením muk, které viděl a slyšel v pekle. V srbochorvatském Slovu otca Makarija o paklu maluje muka pekelná otci Makariovi lebka, kterou našel náhodou na poušti; v srbochorvatském Choždeniji bogorodice po mukam ukazuje pekelná muka Panně Marii archistratig Michal; ve stč. Listu s nebe vidí utrpení odsouzenců v průvodu archanděla svatý Pavel, atd.

Od scen takových dospěla literatura k skladbám

rozsáhlejším. Z nich plánem a rozsahem vynikly ve XII. stol. dvě: Vidění Tnugdalovo a Očistec svatého Patricia, obě pocházející z Irska.

Skladatelem Vidění Tnugdalova (n. Tundalova, n. Tondalova) jmenuje se v předmluvě kněz Marek. Praví, že vypisuje, co od rytíře Tnugdala sám slyšel a že to vypisuje věrně. Tnugdal měl své vidění r. 1149. a Marek píše o něm jako o osobě žijící. Obsah vidění Tnugdalova je tento: Šlechtic Tnugdal, rodem z jižního Irska, vede život hříšný. Jednou jde upomínat svého druha, který je mu dlužen za koně. Druh nemá peněz a připraví rozhněvanému Tnugdalovi hostinu. Při jídle Tnugdal klesne jako mrtvý. Poněvadž však u srdce je mu cítiti ještě trochu tepla, nepochovají ho, nýbrž čekají od 10 hodiny ve středu do desáté v sobotu. Když už ho chtějí pohřbít, Tnugdal přijde k sobě. Přijme svátost oltářní, rozdá svůj statek chudým a začne život zbožný. S hrůzou vypravuje, co zažil. Když duše vyšla z těla, dostala se na místo pusté; ďáblové přicházejí jí vstříc a s úsměchem jí připomínají její hříchy. Pak zjevil se anděl a

vodil duši po onom světě. Ukázal jí ohnivou propast se žhavou železnou střechou, skrze niž byly duše do propasti cezeny; – muka vrahů; úzkou stezku mezi mrazem a (sněhem) a ohněm – muka úkladníků; úzkou lávku přes ohnivou propast, do níž duše s lávky padaly – muka pyšných; saň Achyron, do jejíhož jícnu ďáblové vháněli duše, někdy až 9000 najednou – muka lakomých; lávku přes ohnivý močál – muka zlodějů, kteří nesouce kradenou věc přes lávku, padají do močálu; pec Fristinovu – muka smilných; zvíře, jež požírá duše a vyplivuje pak do močálu hadům a červům, aby ti do nich napouštěli své semena – muka smilníků ze stavu duchovního; kovárnu Vulkanovu – muka lakomců; Lucifera přikovaného k ohnivé mříži, jak žárem se obrací a duše rozmačkává, výdechem po celém pekle je rozmetává a vdechem je zase do svého jícnu vtahuje – muka zoufalých, nevěřících a nekajících; smutné lidi, trpící deštěm, vichrem, hladem a žízní – muka lidí ne příliš zlých; pole květnaté s věčným světlem a pramenem živým – odpočinek lidí ne příliš dobrých; dva známé krále, kteří žili v nepřátel-

ství, ale dosáhli milosti, jeden proto, že rozdal statek chudým, druhý proto, že se stal mnichem; krále Cormarcha, který za své almužny požívá služeb od těch, jež obdarovával, trpí však hodinu denně pokání po pás v ohni, za to, že poskvrnil manželství; místo ohražené, kde blažení v rouchu sněhobílém velebí Boha – blaženost za čistotu manželství; ohražené místo jiné, kde všechno je zlato a drahý kámen – sídlo těch, kdo pro Boha trpěli; podobné místo s hrady a stany, hudbou a zpěvem, – sídlo klášterníků; strom plný květů, ovoce a zpěvného ptactva, příbytky těch, kdo stavěli kostely a posléze zeď, ze zlata a drahého kamení, se které Tungdal vidí do samého nebe a na radosti kůrů andělských. Tu vítá Tungdala jeho patron sv. Rudanus (variant Brandanus). Pouť je skončena a duše Tungdalova musí se, ač nerada, vrátiti do těla.

Latinský originál vidění Tungdalova, vzniklý asi v polovině XII. století, zachoval se v opise z doby kolem r. 1300. Záhy po složení vznikl z Vidění výtah. Vincenc Bellovacký pojal jej do svého Specula. – Na těchto sklad-

bách latinských, zvláště na formě druhé, zkrácené, zakládají se vzdělání středověká národní: francouzské, italské, a z italského chorvatské; anglické, flámské, německé dolnorýnské veršem, středohoroněmecké veršem, dvoje německé prosaické; polské, známé z tisku z r. 1670. a také české. Do dnů našich se vzdělání české nedochovalo, dosvědčeno je však vzděláním běloruským z poč. XVI. stol., které jak svědčí mnohé jeho bohemismy, na př. zufati, do predpekle atp. bylo pořízeno z předlohy české.

Očistec svatého Patricia. V Irsku, v království Ulsterském, u Lough Dergh (Červeného jezera) byla již v dobách keltských jeskyně, ze které vykázely sítné pány a u které se věštivalo. Když svatý Patrik koncem IV. a začátkem V. stol. obrátil Iry na křesťanství, vystavěn byl u jeskyně klášter svatého Patricia. Časem vznikla o vchodu do jeskyně pověst, že je to vchod do očistce, sláva jeho rostla, na konci stol. XII. pak, brzy po roce 1189 objevuje se v literatuře celá latinská povídka o tom, jak tudy vykonal do očistce pout rytíř Owein. Povídka ta je dílo umělé, ne původu prosto-národ-

ního, založena jest na visionářské literatuře starší, mimo jiné na svatém Řehoři. Autorem jejím jmenuje se H. (asi Henricus) Saltariensis, osoba blíže neznámá. Rozšíření dostalo se Pouti Oweinově nebo Očistci Patrikovu ve středověké literatuře překlady, výtahy a napodobeninami nemalého. Do literatury české přímo nepronikla, dostala se však k nám povídka, jejíž latinská předloha s Poutí Oweinovou souvisela,

Jiříkovo vidění. Vypravuje se v něm toto: Rytíř Jiřík, syn mocného pána z Uher, Crysaffanus řečeného, čtyřiadvacetiletý, měl v Apulii od krále uherského vládu nad městem Troia. Byl velmi ukrutný a pobil bez čísla lidí. Jednou, leže na loži, přemítal o svých hříších. Ulekl se jich a druhého dne šel se z nich v průvodu jednoho panoše vyzpovídat do Říma. Pro větší pokání putoval ještě do Španěl k svatému Jakubu. Tam slyšel veliké divy o očistci svatého Patricia. Jel tedy do Ymbernie do kláštera sv. Patricia. Když tu obdržel svolení vstoupiti do očistce, postil se patnáct dní. Pak byl jako mrtvý položen na nosítka, vykonán

nad ním pohřební obřad a převor s kanovníky a s králem Mathanathanem i jiným lidem doprovázeli ho na ostrov do kapličky, kde je vchod do jeskyně, očistce „jako do pivniční šíje." Vchod byl zavalen třemi kameny. Jiřík je odvalil, převor odemkl dvéře, Jiřík vstoupil, převor zavřel a s kněžími se vrátil. Tu se začala vidění: [1] Jiřík vstoupí na krásné pole, na kterém není žádného stromoví, jen země a po ní cesta. Poté cestě přijde ke kapli a modlí se. Tu k němu přistoupí tři mužové bíle odění a ptají se ho, co hledá. Když Jiřík odpoví: „Milosti Kristovy a vší svaté trojice", dají mu na další pout naučení, aby se v nebezpečí vždy pokřižoval a vzýval pomoc Kristovu, také mu oznámí, že mu bude poslán průvodce, — anděl; Jiřík prý ho pozná, když ho třikrát zaklne, aby mluvil pravdu. Pak zpívají o umučení Páně a zmizejí. [2] Z kaple přijde Jiřík na jiné pole, tam ďáblové v podobě lvů, medvědů a jiných zvířat haní mu Krista a slibují mu bohatství na zemi, Jiřík však odstojí. Za to hodí ho ďáblové do ohně. Když ho milost Boží odtud vytrhne, ďáblové hrozně řvou. — [3]

Na prostorném místě stojí 2000 jezdců, mezi nimi mnoho Jiříkových známých a přemlouvají ho k sobě. Jiřík zvolá o milost Boží a všichni se propadnou. – [4] U velikého města přijde Jiříkovi vstříc překrásná paní a 200 panen. Přemlouvají ho, aby odpadl od Krista. Když je to marné, zmizejí. – [5] V městě volají naň způsobilí kupcové a pěkné kupečky, že mu dají všecko darmo. Jiřík nedbá, mine, a město se propadne. – [6] Ďáblové hážejí duše do ohně a v podobě hadů otvírají naň tlamy. Jiřík se pomodlí a hadi polynou. – [7] Na poli vítá ho 500 mnichů sv. Dominika a Františka a svádějí ho od víry křesťanské; po Jiříkově volání o pomoc Kristovu se ztratí. – [8] O kus dál vykládá mu biskup, provázený kněžími, že Kristus nebyl Bůh, nýbrž jen dobrý člověk a prorok. Mocí Boží zmizejí. – [9] Jiříkův otec se třemi syny přemlouvá Jiříka, aby zapřel Krista, sic prý setne hlavu nejmilejšímu bratru Jiříkovu, Štěpánovi. Jiřík vyzná Krista. Když otec na to setne Štěpánovi hlavu, Jiřík zvolá ke Kristu a

ďáblové se propadnou. – [10] K průvodu nabízí se Jiříkovi jeho milenka Apulie. Jakmile se Jiří obrátí k Bohu o milost, panny není vidět. – [11] V ohni mučí se množství duší, železné, žhavé, hřebíky pobité kolo, točené tisícem ďáblů, rozdírá duše a metá je do vroucí síry a roztopeného olova. Jiřík modlitbou zbaví se tohoto vidění. – [12] Zjeví se dům míli dlouhý a široký, pobitý železem a obsahující hrnce se žhavou sírou a smolou, pak studená řeka. Jiří má jíti tím domem. Vzývá Pannu Marii, i spatří cestu jinou, která jde mimo ten dům. – [13] Jiří spadne jako jablko do hluboké studně, ze které se ozývá žalostné volání duší. Když (zvedá) zvolá ke Kristu o pomoc, je ze studně vyzdvižen. – [14] Objeví se hora, zakrytá dýmem a mlhami; na ní volají duše marně o pomoc. Jiří pomodlí se za jejich vysvobození, z nebe zazní „amen" a dušičky prosí zase o šťastný návrat Jiříkův. – [15] Jiří stane nad propastí plnou síry, smoly a čistce (= cínu), přes niž vede most úzký jako meč a třesoucí se jako topolový list. Modlí se o pomoc. – [16] Přistoupí k němu krás-

vý mládenec v zeleném rouše, bosý, s korunou na hlavě a křížem v ruce a ptá se ho, co hledá. Jiřík řekne, že milosti Kristovy a zaklne třikrát mládence, aby mluvil pravdu a pověděl kdo je. Mládenec prohlásí se mu, že je archanděl Michal, — [17] a vede ho v stranu té propasti, kde duše jsou mučeny přiměřeně svým hříchům: pyšní lámáni kolem, lakomci opáni roztopeným zlatem a stříbrem, atd. — [18] Pak spatří Jiřík „v očistci čtverou věc": mnoho duší a ďáblů; svou matku a přátele; dva tisíce králů a knížat, mezi nimi Ropechta Englického a Filipa, krále franckého; kotel, ve kterém kdysi vytrpěl sedm let pokání svatý Patrik. — [19] Odtud veden jest andělem zase k propasti. Přes ni jde ostrý jako meč most a velmi vratký. Když naň stoupnou, upevní se a rozšíří na dvě pídi, pak ještě víc. Anděl dá povel, před nimi otevrou se pekelná vrata a Jiří spatří ohromné město planoucí olejem a v něm spoustu ďáblů, duší židovských, pohanských, kacířských a též ce prohřešilých. — [20] Když se město zavře, dostanou se na krásnou louku, po které by chtěl Jiřík choditi

tisíc let, [21] pak do sadu rozléhajícího se andělským zpěvem, [22] na to k zlaté ohradě a z ní [23] do ráje. Jiří spatří zde rovinu bez konce, na jednom místě pahorek v podobě oltáře, všecko z drahého kamení. Jiří zapomene hladu i žízně. – [24] Před sebou vidí anděly v osobách mladých lidí, devět kůrů, zpívajících „svatý", po té [25] pějící průvody blahoslavených v devíti tovaryšstvech (patriarchy, proroky, apoštoly, zpovědníky, mučedníky, atd.) – [26] a rozhlédne se z oltářového pahorku po celé rajské kráse. – [27] Vzhlédne, vidí síň nebeskou, na dvou stolicích krále a královnu, Krista a Pannu Marii, modlí se k nim a rozmlouvá s andělem o věcech nebeských. – [28] Nevýslovnou radostí usne. Když se probudí, vyprošuje si od anděla milost, aby byl zbaven pekla, aby zvěděl, kdy umře, a aby znal, čím se vykupují duše z očistce. Anděl doporoučí mši, almužny a postya [29] uloží mu tři úkoly: aby došel k Rychartovi, arcibiskupu Ymberskému, se vzkazem Kristovým, aby rozhřešil jedno město, jež nepravem zaklel, aby vyřídil králi anglickému a franckému, jakož i papeži

Innocencovi, že mají činiti pokoj, a aby zvěstoval císaři Babylonskému i králi Egyptskému, co viděl. Pak Jiříka odvede, [30] vstoupí sám do nebe a oroduje za Jiříkovu matku. Jiřík vidí, že je vysvobozen. Když po chvíli anděl zase sestoupí, pojme Jiříka za ruku, „v tu chvíli vše, co Jiřík viděl, zmizí," a Jiřík octne se u dveří, jimiž právě před 24 hodinami přišel. – Dveře se otevrou a Jiříka už očekávají převor, kanovníci, král Mathamathan a lid. Svatý Michal požehná Jiříkovi a zmizí.

Originál Jiříkova vidění byl latinský. Podle narážek na války anglickofrancouzské a na papeže Innocence VI. [1353 – 1362] ve vidění 29., jakož i podle narážky na to, že král Filip (nepochybně VI., † 1350) je mrtev ve vidění 18., vznikl v letech 1353 – 1362. Kostra jeho byla vzata z očistce sv. Patricia, detaily jsou většinou jiné; autor čerpal patrně z několika pramenů rozmanitých. Latinské rkpy známy jsou dva, jeden chová se ve Dvorní knihovně ve Vídni, druhý v klášteře v Medlíku (v Melku); oba pocházejí z XV. stol. V knihovně Vatikánské

mají německý překlad vidění. Kdy vznikl překlad český, stilisticky velmi slušný, není jisto. Rkpy jsou: z konce XV. stol. (v Klem.) a z poč. XVI. stol. (kdysi u Becka, nyní nepovědomo), vzdělání sahá snad věkam k r. 1400. O tom Gebauer v Lfil. V. 30 sl.; VI. 202. sl.; Tille v L. Fil. XVIII. 358. sl.

Poznámka. Jiříkovo vidění bylo několikráte tištěno, na př. 1777, 1878. – Eschatologické látky pronikly i do básnictví lidového. U Erbena je na př. píseň Hříšná duše a panna Maria (504; panna Maria vede hříšnou duši mukami po pás ve vroucí smole a očištěnu ji přivádí do nebe); u Sušila píseň o Lazaru a boháči (18) a Nesvěcení neděle (20; dívka nesvětí neděle a vije si věnce, namluví si ji ďábel a odvede ji do pekla, tam ji dají na lože plné břitev, atd.)

Belial líčí spor pekla s Kristem, (processus Satanae) pro vysvobození duše z pekla (předpeklí). Bůh poslal Krista na svět, aby vykoupil lidi. Kristus pro vykoupení lidské podstoupil smrt na kříži a sestoupil pak na prosby svatých otců do pekel. Ďáblové ho dovnitř nechtěli vpustiti. I pronikl tam násilně, spoutal pekelného knížete Satana a duše vyvedl. Ďáblové jsou tím pobouřeni a radí se, co na to mají udělat. Astaroth pronese mínění, že

by bylo nejlépe podati k Bohu žalobu proti Kristu prostřed-
nictvím poručníka (= plnomocníka). Mínění to přijmou
ďáblové se souhlasem a vyšlou do nebe Beliála, obě-
hlého v právích. Beliál přednese svou při Bohu a Bůh
ustanoví za soudce Šalomouna; učiní pak Šalomoun
pohnání stran, a to tak, že k nim pošle běhouna A-
zaele. Poněvadž Ježíš v den, kdy se má konati stání,
právě je zaměstnán — sesílá totiž Ducha svatého
na apoštoly —, ustanoví za sebe Mojžíše jako poruč-
níka. Mojžíš však na půhon zapomene a nedostaví
se. Belial žádá proto, aby mu pro to nestání protivné
strany bylo dáno právo. Šalomoun omlouvá však
Mojžíše tím, že je svátek a určí stranám nový „rok".
K tomu dostaví se obě strany. Mojžíš před přelíčením
činí námitku, že ďábel je v klatbě a že tudíž nemůže
býti právní stranou. Beliál brání se výkladem, že je
zástupcem celé obce a ta že v klatbě býti nemůže;
klatbou prý mohou býti stiženi jen jednotlivci. Přelíče-
ní se započne. Beliál přednese žalobu, že Ježíš svrhl obec
pekelnou od práva jejího násilím. Mojžíš namítá, že

se Ježíš uvázal pouze v to, co mu právem náleželo. Beliál žádá na Mojžíšovi důkazů. Mojžíš dovolává se svědků: Abrahama, Isáka, Davida, Jana Křtitele, Vergila, Ipokrasa. Beliál svědky odmítá. Soudce rozhodne, že je musí přijmout. Svědkové svědčí ve prospěch Mojžíšův. Obec pekelná vidí, že prohraje. Má opět poradu a rozhodne se zvednouti při jinou — o vlastnictví. Beliál přednáší soudu výklad, že lidé po pádu v hřích náležejí pod moc Satanovu. Mojžíš přiznává, že Bůh lidi Satanovi v moc dal, podotýká však, že mu moc tu, když Satan šířil mezi lidmi nepravost, zase odňal a Ježíš že jako Messiáš ujímá se nyní jeho dědictví. Beliál namítá, že Ježíš není Messiáš. Mojžíš to vyvrací důvody ze Starého Zákona a Šalomoun vynáší rozsudek ve prospěch Mojžíšův. Ďáblové nejsou spokojeni s rozsudkem, podávají odvolání a žádají, aby byl ustanoven nový soudce. Bůh ustanoví soudcem Josefa, syna Jakubova. Konečného rozhodnutí nevynese však Josef, nýbrž „ubrmani" (= soudcové smírčí) Oktavián, Aristoteles a Isaiáš, na něž rozepře Beliálova jest vznesena po přání

varun o rozpři a zápasících, totiž Spravedlnosti, Pravdy, Milosrdenství a Pokoje. Umírání dají právo Kristu, přiznává k poslednímu soudu naději na všecky nespravedlivé.

Belial je spis v podstatě právnický; belletristická je pouze jeho forma. Složen byl dílem proto, aby se jím popularisovaly vědomosti o tom, jaký je soudní řád dle práva kanonického, dílem za tím účelem, aby se jím dovodila právnickým způsobem pravda katolických dogmat. Původcem jeho byl katolický theolog a právník z konce XIV. a počátku XV. věku, Jakub Palladini z Terama, zvaný také Aversanus (dle Aversy u Neapole, kde byl nějaký čas arcipřištěm). Kniže jeho, napsané ve 3. čtvrti XIV. stol., dostalo se schválení papežského a v literaturách středověkých značného rozšíření. U nás dovolává se Jakuba Hilarius Litoměřický. Vzdělání české bylo kolem r. 1400. Dochovalo se v sedmi rkpích; v jednom z nich, musejním, je Belial spolu se Solfernem, Mast. a částí Lek. (u Jebauera zkratka Bel.) Bylo i několikrát tištěno. Nového

vydání není.

O Beliálovi psali: Jireček v ČČM 1884. 319 ff., E. Ott: Beiträge zur Rezeptionsgeschichte des römisch-kanonisch. Rechtes (passim.)

Solfernus, který mívá v tiscích nápis „Knihy rodu neb života Adamova", líčí rovněž proces Satanův, jenž jde dál do minulosti. Proto radí autor čtenáři, aby četl Beliála po Solfernovi. Vypravuje o při říše pekelné s Bohem pro svržení ďáblů s nebe. Bůh, stvořiv člověka, káže andělům, aby se mu klaněli. Andělé poslechnou, jen Lucifer se svými poddanými nikoli. Za to je Bůh vyžene z nebe a Lucifer dostane jméno Luciper. Pak vodí Bůh Adama po ráji, stvoří Evu a dá přikázání o nejedení ovoce „z stromu rajského". Když se toho Luciper od svého posla Azafa doví, mrzí ho, že jeho příbytek dědičný má míti Adam, i chce Adama pohnati. Půhon má obstarati ďábel Bezifar. Ten jde do ráje, vrátí se však a vypravuje, co viděl: že totiž andělé chodí s Adamem a Evou po ráji a učí je. Když to slyší Solfernus, první rada Luciperův, radí, aby byli

vystání orátorové k Bohu. Čerti to schvalují a Solferna zvolí za vůdce poselstva. Na cestu dostane Solfernus z Luciperovy kanceláře „list věřící", psaný vzorným slohem kurialním. Radové Luciperovi svolají pak celou obec pekelnou a dají jí zprávu o poselství do nebe. Poslové přijdou k branám nebeským, žádají za vpuštění a předstupují se strachem před Boha. Solfernus odevzdá věřící list, kancléř Rafael jej přečte a Solfernus začne svou při. Přednáší tři artikule: 1.) že Pán Bůh sám způsobil rozbroj mezi obojími anděly; 2.) že jakýsi Adam se toho domáhá, aby se dostal v dědictví rajské, patřící ďáblům; a 3.) zdali Bůh ďábly z ráje vyhnal z úmyslu svého či z návodu cizího. Rafael ukazuje nemístnost těchto artikulů. Solfernus má repliku, Rafael dupliku a posléze dána Solfernovi odpověď, že padlí andělé vyhnáni z ráje pro svou pýchu a Bůh je může dáti ráj, komu chce. Další vedení pře svěří obec pekelná doktoru práv Tartaeovi. Ten vymáhá nejprv, aby na soudě nepředsedal sám Bůh, nýbrž aby soudili jeho radové. Bůh to uzná. Sebe jako stranu dá na soudě zastupovati Mi-

chaelem a dá mu proto „list mocný". Radové se sejdou v přerozkošném paláci. Michael se legitimuje před nimi listem mocným a vede při po partikulích. Tartaeus replikuje, Michael odpovídá, Tartaeus má reduplikou a Mi- Rafael káže pak ďáblům, aby odstoupili. Radové („páni") vezmou, zatím co ďáblové reptají, při v potaz, nález radů předložen Bohu ke schválení a pře končí se tak, že Rafael čte „pře vedení" (= protokol) a nález Bohem schválený, poslům pekelným že dán opis rozsudku a rozsudek sám že vložen do nebeských knih památných. Poslové pekelní se vrátí do pekla, a ďáblové se rozhodnou, že se pro ztracenou při budou mstít na božím stvoření lidem. Když jednou přijde od rajských špehéřů zpráva, že právě teď od Adama a Evy odešli andělé strážní na chvilku do nebe, pošlou do ráje Loquentia a ten svede Evu. Když Adam a Eva chtí dělat pokání, vyšlou Lunaria a ten je od toho odvrátí. Když se narodí Kain a Abel, Lunarius povzbudí Kaina, aby Abela zabil. Adam po dlouhých letech chystá se k smrti. Vypravuje své rodině, proč byl vyhnán z ráje a pro-

rokuje potopu i jiné věci, které zvěděl požitím rajského ovoce. Set a Eva vydají se pak k branám rajským vyprosit tam pro Adama oleje milosrdenství. Když Adam umře, vstupuje do limbu. Cestou ho pokoušejí ďáblové, aby se zprotivil Bohu, a trápí ho, dokud jim toho Bůh listem nezapoví. Evu, kráčející po smrti do předpeklí, ďábel Tartareus, vzav na sebe podobu Adamovu, přemlouvá, aby odstoupila od Boha. Eva však prohlédne klam a ďábla odmítne. Po Adamovi sestoupí do limbu ještě jiní otcové: Abraham, Mojžíš, David, Isaiáš; Isaiáš předpovídá narození syna Božího. Otcové se chystají poslat k Bohu žádost za Vykupitele. Když to slyší ďáblové, pošlou do nebe žádost k Spravedlnosti, aby se jich zastala. Otcové poprosí o zastupování zase Milosrdenství. Před Bohem milosrdenství zvítězí a ohlásí rozhodnutí Boží v limbu; ďáblům zvěstuje to Spravedlnost. Lucifer se rozzuří a chce válečně táhnout proti nebi a dobývat ho. Na radu Solfernovu však od toho upustí. Svatá Trojice radí se zatím, která ze tří božských osob má býti vykupitelem. —

když se rozhodne, poslán anděl k Panně Marii, narodí se Ježíš a dělá divy. Pekelní špehéři oznamují divy Ježíšovy Luciperovi a Luciper ptá se rady, co počít. Jední radí, obeslat Ježíše před Lucipera; jiní dojít k němu; třetí, zamezit jeho smrt, aby nemohl lidi vykoupit. Přijata rada třetí a přiměn Jidáš k vrácení peněz. Ježíš pak přes to umře a vyvede svaté Otce z pekla. Ďáblové se těší, až přijdou pro ně lepší časy jindy.

Těžiště Solferna leží, jako v Beliálu, v líčení přestejný byl i účel díla. Původní zpracování bylo prý arabské; jako autor jeho uvádí se jakýsi Frygonius, doktor Jeruzalémský, pokřtěný Žid rodem z Arabie. Český text je z předlohy latinské, dosud neznámé. Byl vzdělán asi v týž čas jako český Belial a snad týmž překladatelem. Dochoval se v několika rkpích a textech v nichž pozn patrny alespoň dvě recense. Jeden ze tří tisků, z roku 1553, upravili Sixt z Ottersdorfu a V. Hájek z Libočan. – O Solfernu psal Jireček ČČM 1884, 319 n., Jagić v Slav. Beiträge zu den bibl. Apokryphen.

z rkp.
recense

Poznámka. Byla ještě třetí forma pekelných románů: Spor o spásení lidské, vedený mezi Pannou Marií a peklem. Soudcem je tu Kristus, notářem Jan Evangelista, rozsudek vyhlašuje Gabriel. Autorem spisu Tractatus procurationis editus sub nomine diaboli byl Bartolo de Sassoferrato († 1359). Možná, že tento Tractatus byl vzorem latinského Beliala. Do češtiny přeložen nebyl.

Román o Apolloniovi, králi Tyrském. Antiochus, král v Antiochii, má krásnou dceru a zahoří k ní hříšnou láskou. Aby ji nemusil nikomu dáti za ženu, ukládá každému, kdo se o ni uchází, hádanku; kdo neuhodne, je sťat. Když se o ni přijde ucházet králevic tyrský Apollonius, dostane hádanku: „své tělo jiem, svú krev piem, hledám zet svój". Uhodne; Antiochus tvrdí, že neuhodl a dá mu třicet dní na rozmyšlenou, chtěje ho do té doby vlastně zahubit. Apollonius to prohlédne a v čas uteče. Přijde do Tarsu v Cilicii, kde je právě hlad, zásobí město obilím a měšťané postaví mu za to pomník. Pronásledovatelé vyslaní Antiochem ho však při

stíhují a proto z Tarsu prchne směrem k Pentapoli. Cestou překvapí ho bouře, připraví ho o všecko a on vyvázne holým životem. V Pentapoli proslaví se rozmanitým uměním, stane se učitelem královské dcery Archistratidy (č. Luciny) a dostane ji za choť. Zatím donese se z Antiochie zpráva do Pentapole, že Antiocha i jeho dceru zabil blesk a že lid si přeje, aby Apollonius byl antiošským králem. Apollonius vydá se tedy s Archistratidou na cestu. Na moři narodí se jim dceruška. Když matka upadne po porodu do mdlob, plavci, pokládajíce ji za mrtvolu, a nechtíce se s mrtvolou vozit, hodí ji do moře. Tělo vyplave u Efesu, tu najde je lékař Cerimon a jeden z jeho žáků přivede je k životu. Zachráněná stane se pak v Efesu kněžkou Dianinou. Apollonius zatím pokračuje v jízdě a přibude do Tarsu. Tam odevzdá narozenou dcerušku svým známým na vychování. Až dívka dospěje, vrátí prý se pro ni. Dívka dostane jméno Tarsia. Když vyroste, od chůvy doví se o svém původu. Protože je velice krásná, krásnější, než dcera její pěstounky, dá ji žárlivá pěstounka Dionysia najatým vrahem

utratiti. Mezi lidem rozhlásí, že zemřela a dá jí postaviti náhrobek. Najatý vrah však svého díla nevykoná a vyzdá dívku mořským loupežníkům. Ti ji prodají v Mytilené otrokáři a od toho octne se dívka ve službách knížete mytilenského Atenagora. Kníže chová ji ve cti. Apollonius přijede po čase do Tarsu pro dceru a uslyší, co prý se jí stalo. Zarmoucen odejde a přistane u Mytileny. Tu slaví se právě slavnost Neptunova. Plavci odejdou a Apollonius zůstane na lodi sám. Kníže obchází přístav, vejde na loď a vida zamyšleného osamětce, zavolá Tarsii, aby hleděla zasmušilého cizince přiměti k účasti na slavnosti. Tarsie láká ho zpěvem. Ale marně. Dává mu tedy hádanky; neuhodne-li některé, musí prý se poddati a vyjíti z lodi. Apollonius uhodne všecky. Tarsie tahá jej tudíž z lodi mocí. Při tom upadne, poraní se do obličeje a krvácí. Hořekujíc připomíná své osudy. Apollonius pozná z toho, koho má před sebou a dá poznati dceři též sebe. Kníže mytilenský vezme si pak Tarsii za choť. Z Mytileny zamýšlí se Apollonius vrátiti s dceří a Atenagorem do Tyru. Na-

pomenut byv ve snách, aby jel přes Efes a tam v chrámě Dianině vypravoval své osudy, učiní tak a shledá se s oplakávanou chotí. Zrádní pěstouni v Tarsu jsou ukamenováni a Apollonius šťastně vládne v Tyru.

Román svým dobrodružným dějem, dějištěm svým, zmínkou o mořských loupežnících, jmény svých lidí a graecismy v dochovaném znění latinském dokazuje, že byl původně složen řecky. Tento text se ztratil. Mezi III. a IV. stol. přeložen byl do latiny. V jazyce tom došel značného rozšíření; jeť známo na sto latinských rkpů Apollonia (samostatných nebo pojatých do Gesta Romanorum) v několika různých recensích. Z latiny vznikla zpracování anglická, španělské, francouzské, italské, novořecké, veršovaná povídka německá od Heinricha von Neustadt (počátkem XIV. stol.), dvě německá vzdělání prosaická (jedno středoněmecké, druhé hornoněmecké) atd. a také překlad český. Že zpracování české mělo předlohu latinskou, je patrno z jeho latinismů. Přímý originál jeho, se kterým by se shodoval nejen v niti dějové, ale i v podrobnostech, však se posud nezi zd-

nými texty latinskými dosud nenašel a lze tudíž míti za to, že si jeho původce vedl dosti samostatně.

Rkpy máme tři: Zebererský z r. 1463 (v museu), ve sborníku Baworowského a lvovský v ústavě Ossolinských z roku 1557 (v museu je opis). Kromě toho vyšel Apollonius několikráte tiskem: v Praze 1761, 1793, 1799, v Olomouci 1769 a někdy před rokem 1567 (toho roku totiž biskup olomoucký povoluje tištěného Apollonia prodávat). Kdy zpracování české vzniklo, nelze dost zjistit; asi kolem 1400. Z něho – ale z nějaké recense odchylné od rkpů dochovaných – překládáno dál do polštiny a z polštiny pak do ruštiny. Nový otisk z rkp. Zeb. (s varianty z rkpů jiných) je od Vrťátka v ČČM 1863; ~~od~~ z Baw. od Loriše v Čes. Akad. – O Apolloniovi psali: Vrťátko na uvedeném místě; Polívka v L. Fil XVI. 353 sl., Murko v Jag. Arch. XIII. 308. Polívka v Drobných příspěvcích lit.-hist. str. 116., týž v L. Fil XIX. 411., Loriš v úvodě ke svému vydání rkp. Baw. (str. 23.)

Kronika trojánská vypravuje široce celou báji o historii trojskou, jak ji rozvily doby pohomérské. Za-

čná a předmluvou Guidonovou. Mnohé důležité příhody upadají prý v zapomenutí. Historie trojanská zapomenutí nezasluhuje. Proto bylo o ní mnoho psáno, na př. od Homera nebo Ovidia, jenž namnoze nesprávně. Guido chce vypravovati, jak se věci opravdu sběhly, a sice podle Ditha a Adaru (Dyktia a Dareta), kteří oba byli ve vojště řeckém přítomni a psali podle autopsie. Knihy Ditovy a Adarovy vzdělal kdysi po latinsku Cornelius, ale nedostatečně, ježto mnoho vynechával. Guido chce prý vyložiti všecko úplně.

Příběh sám je takovýto: V Thessalii vládne Eson a má syna Jasona. Po Esonovi přejme vládu Peleus, mladší bratr jeho. Ten by se rád Jasona zbavil. Proto vypraví ho na ostrov Kolchos, dobývat zlatého rouna; slyšel, že dosud každý dobrodružství to zaplatil životem. Tesař Argon vystaví Jasonovi loď, Jason s druhy vsedne a pluje. Cestou staví se v přístavu trojském Simoentě. Když král Laomedon o cizincích doslechne, vypoví je odtud. Rekové, odjíždějíce přísahají mu pomstu. U ostrova Kolchos vítá je král Oetes a

pozve Jasona na hody. Při hodech je také přítomna jediná dcera a dědička královská, kouzelnice Medea. Ta zamiluje si Jasona a slíbí mu pro boj s býky a ještěrem, kteří hlídají zlatorouného berana, pomoc, vezme-li si ji za choť. Když Jason přisahá, že ano, dá mu stříbrný obrázek proti čárům, mast chránící od ohně a prsten činící neviditelným; pak lístek s modlitbou a nádobu s mokem, který dovede býkům zavřít hubu. Takto vyzbrojen zkrotí Jason býky a zorá jimi, jak mu Aetes uložil, půdu; setne také hlavu ještěrovi, soptícímu oheň a kropícímu jedem, zaseje jeho zuby a dočká se toho, že rytíři ze zubů těch vyrostlí navzájem se pobijí; posléze zmocní se berana, zabije ho a sedře jeho rouno. Král Aetes je tomuto úspěchu Jasonovu nerad. — Když to Medea zpozoruje, poradí Jasonovi, aby spolu tajně uprchli. Jason poslechne a vrátí se s Medeou do Thessalie. Tu ho zas vidí nerad Peleus a proto odejde Jason i odtud.

Vydá se totiž s Herkulem na výpravu do Troje, pomstít se za čin Laomedontův. Laomedon padne rukou

~~rutkou~~ Herkulovou, Troja je zbořena, a dcera Laomedontova Eksiona stane se kořistí krále Telamona. Priamus, syn Laomedontův, dlí zatím mimo Troju na válečné výpravě. Když se vrátí, dá město znovu nádherně vystavěti. Pak svolá své rytíře kromě Hektora, který dlí právě v Uherské zemi (Pannonii místo Paeonii) v radu a ta se usnese žádat Řeky o vrácení Exiony. Žádost u Řeků vyřizuje Antenor. Vrátí se s nepořízenou. Svolána tudíž nová rada, aby porokovala o odvaze, směla-li by býti Exiona vymáhána mocí. Hektor radí k opatrnosti; Paris, který měl před tím vidění tří bohyň a těší se na nejkrásnější ženu řeckou, vyzývá k válce. Kassandra od výpravy zrazuje. Zvítězí mínění Paridovo a Paris vypraví se do Řecka. Když se mu na ostrově Kytheře podaří při slavnostech Venušiných unésti Helenu, vrátí se domů a je slavně vítán. Jen Kassandra věští zlo. Za to dá ji Priamus vsaditi do sklepa. Menelaus o únosu své choti zví na dvoře Nestorově, kde dlí právě návštěvou. Kastor a Pollux vypraví se ihned za únoscem, na moři však zahynou.

(„Schuné věří, že z nich jsou teď souhvězdí, ale není to pravdá"). Po nich dostají se na výpravu proti Troji veliká vojska, celkem 1222 lodí vedených 68 králi a vévodami. Před výpravou Achilles a Patroklos posláni do Delf pro věštbu. Přinesou zprávu příznivou. [Výklad o vzniku modlářství.] Také z Troje poslán k Apollonovi posel, biskup Kalchas, syn Nestorův (Kalchas Thestorovec), — když obdrží zvěst nemilou, přidá se k Řekům. Výprava je zadržena od vyplutí bouří, kterou nastrojí rozhněvaná Diana. Obět Dianu smíří a loďstvo vyjede.

Z hradu Tersoun (= Tenedos), jejž zbořil, pošle Agamemnon, vrchní vůdce loďstva, do Troje Dioméda a Ulyssa žádat o vrácení Heleny. Poslové spatří krásu Troje a vrátí se s nepořízenou. Opatřivše si zásluhou Achillovou, který přemohl krále messánského, potraviny, a sesílivše svůj počet vévodou Palamidem, opožděným pro nemoc, přikročí Řekové od Tenea k Troji a tu nastane dlouhá řada bojů, přerušovaných nocí, příměřími a episodami. Některé z těch bojů a episod jde na ukázku:

[Palamides reptá, že Agamemnon nedobře spra-

vuje vojsko řecké. Řekové litují, že se do této války dali. Trojan Troilus dovídá se, že Briseida, kterou miloval, má vejíti do stanů řeckých; provází ji k Řekům, Řekové ji vítají a Diomedes hned jí vyznává lásku. Briseida vytýká otci Kalchasovi, že zradil vlast; otec brání se poznámkou, že jednal dle rady bohův. Řekové dávají Briseidě dary a Briseida zapomene na Troila docela. Po čase opustí pak i Diomeda. Když Andromeda (= Andromache) zrazuje Hektora od boje, Hektor jí laje a zbije ji. Achilles zabije Hektora, když Hektor vede zajatce a nebrání se. Na Hekubě žádá, aby mu dala za manželku Polyxenu, vojsko řecké prý za to odtáhne od Troje; když Řekové k tomu nesvolí, vzdaluje se se svými Myrmidony boje. Po čase, když Troilus jeho Myrmidony pobije, dá se do boje přece a setne Troilovi hlavu. Aby se mu za to pomstila, pozve ho Hekuba – prý na úmluvu stran Polyxeny – do Troje. Tam ho Alexander střelí do paty a Achilles zahyne. Trojanům pomáhají v boji Amazonky vedené Pentesileou; Neoptolemus, syn Achilleův, Pentesileu rozseká. atd. Ko-

ně bojů líčí se takto:

Trojané jsou válkou už unaveni: Anchises, Aeneas, Antenor a jiní radí za cenu míru vrátiti Helenu a nahraditi škody, které Paris Řekům způsobil na Cythuře. Mínění jejich zvítězí proti bojovnosti Priamově v obecné radě a Antenor je vyslán s Řeky vyjednávat. Při vyjednávání slíbí Řekům, že jim Troju zradí a že jim prostřednictvím zrádného kněze opatří palladium. za to pak dostane ujištění, že Řekové ušetří jeho i jeho rodu. Záhy sejdou se obě strany, aby vzájemnou smlouvou utvrdily přísahou. Trojané odevzdají Řekům Helenu, zlatem, stříbrem a obilím napravují škody, způsobené na Cythuře a Řekové zas odevzdají jim — prý na usmíření za odňaté palladium — velikého mědeného koně, jejž si byli zhotovili na radu kaplana (Chrisise) Krisise. Trojané vtáhnou koně do města a Řekové chystají se zdánlivě k odjezdu. V noci vystoupí z útrob koňových tisíc rytířů, kteří v něm byli skryti a nastane strašné vraždění. Řekové rozdělí si kořist, podle rady Kalkasovy na porušení smrti

Achillovy setnou a rozsekají na jeho hrobě Polyxenu, dohodnou se, u koho z nich má býti chováno palladium a odejdou. Cestou mnoho jich zahyne mořskou bouří.

Na závěr přidáno je stručné vypravování osudů Agamemnonových (Klytaemnestra atd.) Aeneových, Orestových, obšírné vypravování o návratu Ulyssově, zmínka o příhodách Neoptolemových, zpráva o tom, jak zabil Ulyssa nevěda jediný vlastní syn Telegonus, jejž byl Ulyss zplodil s čarodějnicí Cirkou, a posléze náhrobní nápisy některých hrdinů.

Příběh trojský těšil se ve středověku veliké pozornosti. Byť sám sebou něco neobyčejného a poutavého, kromě toho pak řada národů odvozovala z Troje původ svůj: Římané, Frankové, Gotové, Britové (prý potomci Brutovi z rodu Aeneova), Normani i Turci (prý Teucri). Pozor věnovaný Troji jeví se v množství knih vypisujících osudy trojské. Knihy ty měly společné prameny: poněkud Vergilovu Aeneidu, Ovidiovy Metamorfosy i Heroidy; více Statiovu Achil-

leidu z 1. stol. po Kr. a tak zvaného Homera, t. j. latinskou Epitome Iliados homericae, jedenáct set hexametrů z 1. stol. po Kr.; nejvíc pak Dareta a Dyktia.

Dares Phrygius zachoval se pod titulem Historia de excidio Troiae v latinských rkpích IX.–X. stol. které se samy vydávají za překlad z řečtiny pořízený Korneliem Nepotem. Cornelius píše v předmluvě Sallustiu Krispovi, že prý našel v Athénách vlastnoruční spis Daretův a že jej věrně převedl na jazyk latinský, aby se věděla pravda o Troji. Dares prý se účastnil války trojské sám na straně trojské, kdežto Homér žil prý až později a líčí události nesprávně. Reklamní tato předmluva obsahuje řadu fikcí. Fikcí zejména je předpoklad starého řeckého originálu. Spis byl totiž složen asi ve V. stol. po Kr. přímo po latinsku.

Dyktis Cretensis má nadpis Ephemeris belli Troiani. Předmluva jeho vypravuje toto: D. pocházel z Knosu na Krétě a byl vrstevník Atreovců. Účastnil se výpravy proti Troji a napsal jazykem i písmem fénickým annály války v devíti dílech. Před smrtí poručil, aby mu annály dány byly do hrobu. Tak se také stalo. Za Nerona bylo na Krétě zemětřesení; tím se otevřel D.-ův hrob;

později nalezli rukopis, dali jej darem Neronovi, který postaral se o překlad do řečtiny a odtud převedl jej pak Lucius Septimius do latiny. I toto vypravování jest ovšem smyšlenka. Spis vznikl totiž asi ve IV. stol. a zase nepochybně přímo latinsky. Od Dareta liší se D. tím, že straní Řekům, kdežto Dares Trojanům a že má asi pětkrát větší rozsah. Středověku líbil se více Dares.

Z těchto pramenů společných čerpala literatura středověká – dlouhá řada skladeb vypisujících příběhy trojské latinsky i v jazycích národních. Jedny z nich snaží se zachovávati, pokud možno, ráz antický, jiné zase jej silně stírají a nahrazují duchem romantickým. Ke skladbám druhu druhého patří zejména varianta skandinavská Bénoitova, německá Pseudowolframova z Eschenbachu a bulharsko-chorvatsko-ruská (tyto v zlepích ze stol. XIV.–XVII.) Pro nás nejdůležitější jest Bénoitova. Autor její, Bénoit de st. Maure byl severofrancouzský trouveur 12. století. Jeho Destruction de Troie (také Roman de Troie), založená na Daretovi, poněkud méně na D. a trochu též na Virgiliovi a Ovidiovi, líčí v 30

tisíci veršů sdružené rýmovaných příběhy trojské s dávkou dvorské pozornosti k dámám a dodává tím únavné této látce jakési svěžesti. Dílo jeho stalo se pramenem dvou básní německých, jedné od Herborta von Fitzlar, druhé od Konráda von Würzburg a oblíbené knihy latinské, Historia Troiana seu Historia destructionis Troiae od Guidona de Columna. Guido byl soudce v Messaně, složil dílo své r. 1287. Jako pramen udává Dareta a D., k Benoitovi, své předloze hlavní, se nezmiňuje. Historie jeho vzdělávána byla hojně dále: italsky, španělsky, francouzsky, anglicky, německy, dánsky, polsky a rusky a inspirovala i tak veliké duchy jako byli Boccaccio, Chaucer a Shakespeare. Česká zpracování kroniky Trojánské vznikla také z Guidona. Jsou dvě. První, volné a jazykově obratné, pořídil neznámý spisovatel koncem XIV. stol.; druhé, příliš doslovné, dal obstarati r. 1411. Petr Zmrzlík ze Svojšína, nejvyšší mincmistr království českého. Text první dochoval se v několika rkpích: Strahovsk. 1473, Lobkovickém 1441, a jiných mladších, text druhý pouze ve zlomcích z poč. XV stol. Text starší přešel i do tisku a

obnovován tu častokrát. Nejstarší tisk kroniky Trojánské je z r. 1468; vyšel v Plzni jako první česká tištěná kniha vůbec. [Dobrovský myslil, že rok 1468, který je uveden na konci tisku, není rok vytištění, nýbrž napsání rukopisu, ale mýlně. Srv. o tom: Tobolka: České prvotisky, Akademie 1910. str. 7-8.]. Jiná tištěná vydání, rozdělená stejně, jako texty starší, na 35 kapitol, vyšla na př. r. 1790., péčí a s vlasteneckou předmluvou Krameriusovou, 1812, a 1843.

O české Kronice Trojanské psali: Jireček, Rozpravy I. 74. a Perwolf, L. Fil. VII. 128.

Pověďaka o Alexandru Velikém je životopis Alexandrův, v němž historie pozměněna bujnými výtvory orientální fantasie. V Egyptě vládne král Anektabo (Nektanab), proslulý znalostí učení magického. Ten, předpovídaje konec své vlády, přestrojí se za hvězdáře a odejde do Macedonie. Egypťanům zjeví po odchodu jeho Serapis, že král jejich vrátí se po čase jako mladík a oni vryjí tuto věštbu na sochu Nektanabovu. Nektanab v Macedonii vynikne jako Astrolog. V nepřítomnosti svého muže Filippa povolá ho k sobě královna Olympias a

dá si od něho věštiti. Nektanab předpovídá jí, že bude míti syna od boha Ammona a způsobí, že Filip má ve snu vidění, které mu zvěstuje tonž událost. Filip je spokojen. Narodí se Alexandr. Nektanab vypravuje mu jednou, že on, Nektanab, bude zabuben svým synem. Alexandr tomu nevěří a shodí ho do propasti; tu dá se mu Nektanab poznati, že je jeho otcem. Jednou dostane Filip darem bujného koně Bucifala. Ve snu se doví, že nástupcem jeho na trůně bude ten, komu se podaří koně toho zkrotiti. Alexandrovi se to povede, i vyjede si na Bucifalovi na zkušenou do světa. Na této cestě pokoří krále peloponnéského Mikuláše. Když se vrací domů, nahodí se právě k svatbě, jeho otec byl zapudil totiž Olympiadu a béře si za novou choť Kleopatru. Alexandrovi se to nelíbí, i rozmetá hodovníkům stoly. Filip se po této události smíří s Olympiadou. Jednou přijdou k Filipovi poslové Dariovi žádat daň; Alexandr odbude je slovy, že slepice, která nesla zlatá vejce, už ojalověla. U otce přijde Alexandr lidskou vášní. K matce jeho zahoří totiž láskou Pausanias a zavře

se s ní na jednom trůnu. Filip hrad obléhá a při tom
zradou zahyne. Alexandr pomstí smrt jeho a zasedne na
trůn. Sebere vojsko a s ním táhne k městu Kalcedonii,
do země vlaské, do Afriky. V Africe navštíví mimo ji-
né chrám Ammonův; tu zvěstuje mu Serapis jeho
budoucí slávu a předpovídá mu, že zemře po jedo-
vatém nápoji. Alexandr založí také město Alexandrii
a ohlásí Egypťanům, že je syn Nektanebův. Na to
podrobí si Syrii, Tyrus, táhne k Jerusalemu, kde při-
chází mu vstříc židovský biskup a on se mu klaní.
Posílá si s Dariem listy, svádí s ním boje a dosta-
ne se až do Indie. Na svých výpravách spatří nejpodiv-
nější věci: sladké jezero, místo studené a temné, proté-
kané horkou řekou, řeku Ganges plnou hippopotamů,
štírů a krokodilů; potoky tekoucí mlékem, diamanto-
vou horu se safírovými stupni; mluvící stromy; stro-
my, jež se sluncem vycházejí a zapadají; ptáka fénixe;
obludu hippotaura; Sireny, člověka v podobě vepřů,
„gymnosofisty", žijící v chudobě a toužící po nesmr-
telnosti; stromy věštící smrt; lidi bydlící v řece, po-

houšně padající s nebe, sluneční dům.* Bojuje s draky, bílými raky, divokými sviněmi, šestirukými divokými lidmi, psohlavci, s krejny myší, netopýry, hady, jednorožci a slony. Nastaveným zrcadlem zabije baziliška-ostrovida, který usmrcuje pohledem. Zavře v horách dvanáct králů tatarských, mezi nimi Goga a Magoga. Dá se od báječných ptáků nohů vznésti ve stroru do povětří a sestoupí ve skleněném sudě až na dno mořské. Dopisuje si s králem Diaymem o moudrosti indické, zejména a brahminské střídmosti, která se jeho prostopášnosti zdá hotovým cynismem. Rozmlouvá s bohy v jejich jeskyni, atd. Na konec octne se v Babyloně. Odtud píše matce a Aristotelešovi, co vykonal. Aristoteleš mu listem odpovídá a za jeho činy mu děkuje. Zatím však Antipáter v Macedonii strojí úklady Alexandrovu životu. Připraví jedovatý nápoj a pošle s ním syna svého Kassandra do ležení Alexandrova. Kassandr vstoupí do Alexandrových služeb, při hostině nalije do nápoje a otráví ho. Alexandr před smrtí diktuje

*Do každého ze sloupů Herkulešových nasype pět set zlatých.

ještě dopis Aristotelovi a dělá testament. Když umírá, duní hrom a země se třese. Řekové touží ho ještě jednou spatřit. Alexandr jim vyhoví, dá se nésti dolů a osloví je. Za nástupce doporučuje jim Perdikku a vypustí ducha.

Původním pramenem povídky naší byl řecký román o Alexandrovi, připisovaný průvodci Alexandrovu, Kallisthenovi, t. zv. Pseudokallisthenes. Vydání české, nadepsané: „Knihy o narození a o životě a o smrti i o všech skutcích Velikého Alexandra Macedonského, syna domnívaného krále Filipa Macedonského", mělo za předlohu latinský překlad původního textu řeckého a pořízeno bylo v druhé polovici XIV. stol. nějakým spisovatelem velice obratným. Zachovalo se ve čtyřech rukopisech: Klem. z r. 1433., v jiném klem., mladším, neuberském, náchodském (v museu), z roku 1487. Tiskem vyšlo r. 1513 a r. 1586.

Štilfrýd a Bruncvík

Vznešený kníže český Štilfrýd, chtě své vlasti a svému národu dobýti slávy a za kotel v svém erbu získati orlici, rozloučil se s chotí i synem Bruncvíkem a vyjel s jeminým sluhou do cizích zemí. —

Cestou navštívil krále neapolského Astronoma. Astronomus si ho pro udatnost velmi oblíbil a obdařil vysokým důstojenstvím. Po nějakém čase Filosofus „král anglický nebo mezopotánský," vypověděl Astronomovi válku. Král neapolský si zoufal. Ale v nouzi pomohl mu Štilfrýd návrhem, aby každá strana naložila na dva tisíce koní tisíc hřiven stříbra, aby s dvanácti nejudatnějšími lidmi Filosofovými bojoval jediný rek Astronomův a vítězi aby připadlo stříbro i nepřátelská říše. Obě strany nastoupily se na bojiště. Štylfrýd měl dvanáct nejznamenitějších bojovníků a proti každému z anglických rytířů stál jiný. Byla mezi nimi slavná jména: Symforián z Levšíku, Tristram z Opočna, Sitopas z Mezilesí, Brynda z Tas, a Žibřid Ruožový (Rohový – Růžový). Tohoto Žibřida, jenž jel na koni, řečeným Škorpil, porubal Štilfrýd tak, že z něho růže prošly. Štylfrýd s pomocí svatého Václava a „při čest jazyka svého českého" přemohl všechny a od nepřátelského Astronoma nežádal nic jiného, než na svůj štít místo koltu v červeném poli orla v poli zeleném. Bohatě ob-

darován vděčným Králem vrací se Štilfríd s velikou slávou do Prahy. V Praze navštíví jej Astronomus a zasnoubí svou dceru, princeznu Neomenii, s Bruncvíkem.

Bruncvík, zdědiv po otci vládu, chtěl orla na svém štítě nahraditi lvem. Rozloučil se s chotí a se třiceti jezdci pustil se do světa, až dojel moři. Tam družina dostala koráb a vyplula. Bouře zahnala ohavné bojovníky na svah jakštinové hory, odkud nemohli, moci ke ní z dálky přitaženi, vyváznout. Z hladu snědli všecky koně a konečně jedli jeden druhého. Tak měl Bruncvík jediné štěstí ve stycích s Evropou, půl dívkou, půl rybou, jež tam našel. Po třech letech zbyl mu jediný starý sluha Balád, jenž mu poradil, aby se dal zašít do ~~vodské~~ koňské kůže a odnés ptákem Nohem. Noh skutečně si ho odnese do svého hnízda. Hrdina porubá mu hlavu a uteče. Bloudil v pustých horách, až přišel do krásného údolí. Tu vysvobodil lva z drápů šestihlavé saně a od chvíle lev vděčně šel všude za ním. Po čase Bruncvík spatřil s vysoké hory hrad; zrobiv si z prutí a kolí plamici, plavil se se lvem k němu. Jeli kolem plamenné hory řečené Karbunkulus –

Bruncvík utal si z ní kus veliký jako hlava a ten umístil na cestu. Před pánem hradu, strašným, osmnáctihlavým netvorem s očima v předu i vzadu a vzadu a před nesčetnými jinými obludami mořskými, jež tropily pekelný hluk, Bruncvík chtěl se dáti na útěk. Ale král Olibrius oslovil jej jménem a slíbil jej propustiti ze svého území, z něhož je jediný východ jedinými železnými vraty, vysvobodí-li jeho dceru Afriku, již drak Bazilišek odnesl na svůj hrad Arabii. Bruncvík slíbí a odpluje se lvem k hradu, pobije s jeho vydatným přispěním obludy předevšemi třemi branami a v nádherné síni spatří sličnou pannu, po pás děvče a od pásu hada. Dívka ho osloví jménem, tančí si ho a dá mu zázračný prsten, jenž má sílu 24 lidí. Jeho pomocí a božím i lvovým přispěním Bruncvík po dlouhé seči zabije draka proráženého hady a ještěry. Když se vyhojí z ran, naplní loď poklady a odjede s princeznou k jejímu otci. Otec princeznu mu vnutil za ženu. Bruncvík však touží po vlasti a návratu. Jednou nalezl ve sklepě starý meč. Od Afriky se dověděl, že když naň někdo vzkřikne: „jedna hlava – deset,

dvacet, třicet, sto — tisíc hlav dolů!", všecky odskakují, a zahubí jim při společném obědě všecko obyvatelstvo hradní i s králem a princeznou. Pak odemkne železná vrata a vyplují se lvem a s poklady na moře. Cestou dostane se na zakletý ostrov Tripalita, kde tancují čerti, a postíná je. Nejvíce řádil v ohromném městě Egbatanis, kde lomozem padajících hlav se vše třáslo, až se dostal i se lvem i s poklady svými do Prahy, bloudiv světem právě sedm let. Právě tu slavili svatbu manželky jeho s assyrským králem Kleofášem. Bruncvík, slyše to, přestrojil se za poustevníka a odešel na hrad. Tam sňal prsten, jejž od manželky své Neomenie byl dostal před sedmi lety a vhodiv jej do poháru, z něhož Neomenie pila, rychle se vzdálil. Králová prsten poznala, Kleofáš zaslechl její slova a hnal se s třiceti jezdci za Bruncvíkem. Ale Bruncvíkův meč je všechny zahladil a Neomenie se svým otcem i pánové a celá Praha i země slavně vítali Bruncvíka. Ten vypravoval své příhody, dal namalovati lva do zemského erbu a žil ještě 45 leta věrný jeho lev zemřel na jeho hro-

bě. Syn Bruncíkův byl Ladislav.

Provenience pověsti naší není dosud dosti objasněna. S pravděpodobností lze si ji představovati takto: Štilfríd a Bruncvík jsou původně dvě pověsti samostatné, které byly spojeny v jednotu až časem. — Bruncvík vznikl jistě přímo prosou podle předlohy německé. K ní vede píseň dánská a z dánštiny vznikla národní píseň švédská. Předlohou tou nebyla žádná z obsahově přibližných básní známých. Nejvíce se shoduje skladba česká s německou Michala Wyssenhera o vyti. ři se lvem, zvanou Heinrich der Löwe; báseň Michalova dochovala se v rukopise z r. 1474., ale je původu staršího. Autor český měl asi týž německý pramen starší, ze kterého pracoval i Wyssenher, pramen zajisté čerpavší z pověsti o vévodovi Arnoštovi, a vedl si ve zpracování jeho dosti samostatně; jeho přínosem je zejména vlastenecký ráz pověsti i historické faktum, že lev se do českého erbu dostal po orlici. [Podobná báseň německá jako Heinrich der Löwe jest Reinfrit von Brûnswîc. I z ní byl český Bruncvík

ale nesprávně. Z češtiny byl přeložen Bruncvík dál do ruštiny a maďarštiny.

Štilfrýd, tak jak jej máme nyní, je prosaické přepracování staršího skládání veršovaného. Prokmitajíť slova rýmová hojně a jasně ještě i v textu prosaickém. Vznik tohoto skládání veršovaného kladl Fejfalík do sklonku XIII. nebo do počátku XIV. stol. Není k tomu však důvodů. Podle jazyka lze spíš odhadnouti dobu, kdy český veršovaný Štilfrýd vznikl, na sklonek století XIV. (chytrosti – dosti; jíti – míti; srazichu – tepiehu.) Složen byl Štilfrýd nepochybně, aby doplnil Bruncvíka a asi autorem jiným než Bruncvík. Zdali podle předlohy německé, po níž není stopy, či jako původní pověst česká erbovní o historickém faktu, že ve znaku českém kotel byl nahrazen orlicí, nelze říci. Že i při druhé eventualitě stopy rozličných pověstí západoevropských, na př. Růžové zahrady, v povídce o Štilfrýdovi zapírati nelze, jest ovšem jisto. Spojení Štilfrýda v prosu rozpuštěného s Bruncvíkem provedl kolem r. 1400. snad autor prosaického Štilfrýda.

Rozšíření dostalo se povídce naší znamenitého. R. 1547. naráží na Bruncvíkova lva Bohuslav Hodějovský; 1563. Prefát v předmluvě radí, aby lidé si čtli jeho vypsání místo Štilfrýda a Bruncvíka; Jiří Strejc r. 1600 připomíná „Štilfrýda, Bruncvíka, smělé a těm podobné fatkáře"; Vodňanský 1605 zná lidi, kteří „Bruncvíkovými klevetami se obírají"; o Štilfrýdovi zmiňuje se v Antialkoranu Budovec; meč „všem hlava dolů" dostal se do lidové pohádky moravské (u Kuldy.)

Dochovala se povídka o Bruncvíkovi sama v Baw. 1472., o Štilfrýdovi samém v rkpe Náchodském z roku 1487., o obou v rkpe Klementinském z 1. pol. XV. stol. Kromě toho obě v 16.–19. stol. často tištěny. Vydání: Textu Baw. a klement. od Loriše*, textu Baw. od Polívky ve spise Kronika o Bruncvíkovi v ruské literatuře, textu náchodského od Prusíka, Krok VIII.

O Štilfrýdu a Bruncvíkovi psali: Feifalik: Zwei böhm. Volksbücher 1859; Menšík, Krok 1889; Prusík, Krok 1890; Murko v Jag. Arch. XIII. 305

* ve Sborníku hraběte Baworowského.

Poznámka. V exempláři tištěném r. 1565 byla k vypravování o Štilfrýdu a Bruncvíku připojena ještě kronika o Vlastě. Poněvadž exemplář se nedochoval, nevíme, co v této kronice bylo.

Gesta Romanorum je sbírka povídek velmi rozmanitého původu a obsahu. Jméno má dílem odtud, že veliká část příběhů v těchto povídkách sbíhá se na půdě římské, nebo aspoň za nějakého panovníka, jehož jméno aspoň trochu římsky zní, dílem také odtud, že jsou to výpisky z historiků a vůbec ze spisovatelů římských. K jednotlivým povídkám, z nichž některé mají obsah dosti kluzký, přidána bývá nábožná moralisace, duchovní, allegorický, namnoze násilný výklad povídky pro potřeby kazatelů. Sebrání Gest se stalo někdy na sklonku XIII. nebo na počátku XIV. stol., bezpochyby v Anglii a sice jazykem latinským. Z Anglie šířila se sbírka během XIV. stol. a XV. v přehojných spisech latinských i četných překladech národních, rozmanitě jsouc rozhojňována nebo zase zkracována, po celé střední a západní Evropě. Do r. 1500 dostalo se jí neméně než 24 latinských vydání. Thema

Shakespearova Krále Leara je z ní. Do češtiny převedena je z latiny kol. r. 1400. Počet povídek ve vzdělání česk. je 112. Počtem tím, jakož i pořadem povídek shoduje se sbírka česká nejvíce se sbírkou německou, která náleží k tak zvané anglolatinské a středoevropské skupině Gest. Předloha vzdělavatele českého byla patrně velice podobna předloze autora německého. – Dochovalo se vzdělání české ve třech rkpích: březnickém, nyní musejním, z r. 1443. (Gesta Bř.), klementinském, z polovice XV. stol. psaném od písaře Moravana, (Gesta K, Gesta Kl, Gesta U.); a musejním z roku 1473 (Gesta M. nebo Gesta Mus.) Vydání pořídil J. V. Novák v Č. Akademii r. 1895. Z češtiny dostala se Gesta dál do polštiny a odtud do ruštiny. I karatelny pronikla znalost jejich do literatury lidové. U nás z ní čerpala látku moravská píseň o třech dcerách.

O Gestech psali: Jireček ČČM. 1862, 360 a 1863, 91. Hanuš v Kroku 1866 a Gebauer v Lfil. II. 306. st.

Pozn. 1. Kromě rkpů uvedených bývá počítán ke Gestům také rukopisný text olomoucký z r. 1482. Ob-

saženo je 35 staročeských rozprávek podobného rázu jako Gesta, ale povídky z Gest to nejsou.

Pozn. 2. V literaturách západních byly ještě jiné zvláštní sbírky příkladů pro kazatele kromě Gest, na př. Disciplina clericalis od Petra Alfonsi z 12. stol.

Tkadleček nebo rozmlúvánie mezi žalobníkem a neštěstím je dlouhá hádka mezi milencem, jenž hořekuje nad nevěrností své milé a mezi neštěstím, jež dílem vyvrací námitky milencovy, dílem milenci samému dává vinu; skladatel a zároveň žalobník nazývá se ve své hádce Ludvíkem Tkadlečkem, ja prý totiž tkalcem cechu Aristotelova (= učencem a spisovatelem). Z díla vysvítá, že byl rodem šlechtic, že pobyl kdysi v cizích zemích, že sepsal jakési skládání „O milosti", že žil v Hradci nad Labem ve službě dvorské, že si zamiloval Adličku Perníkářku (jméno to jí dává proto, že prý každé slovo, než je vyřkne, sem i tam na své mysli převaluje, jako činí perníkářka s těstem), sličnou dívku z rodiny vladycké, zaměstnáním však jen topičku při dvoře krá-

lovny vdovy a že se mu Adlička po několika blažených letech – ten rok, kdy Hradec vyhořel, r. 1407, vzala za jiného.–

Rozmlouvánie vyzdobeno je citáty z bible, klassiků a narážkami mythologickými, oživeno bajkami, příslovími i pořekadly, a psáno slohem velice obratným. Přes to přese vše působí však na dnešního čtenáře dojmem unavujícím.

Není to dílo původní, nýbrž přepracování vzoru cizího. V literatuře německé je podobná skladba „Ackermann aus Böheim“. Autor její, Jan Ackermann († 1399), stěžuje si v ní na Smrt, že mu odňala ženu; Smrt vyvrací mu jeho stížnosti, poukazujíc na stinné stránky života manželského, a soud boží posléze jednak zamítnutím žaloby Ackermannovy, jednak důrazným připomenutím, že Smrti byla moc její pouze propůjčena, při obou protivnících definitivně rozhoduje. Tkadleček je nepodobně rozvedené (do objemu 14 kráte většího) zdělání této skladby německé. Svědčí tomu to, že v českém textu jsou místa

mohutná, která se do německého dobře hodí. Na př. v češtině praví o sobě Neštěstí: „Kdyby mne nebylo, bylo by tolik zvířat, že by se neuživila" — v němčině praví to o sobě Smrt; v Tkadlečkovi je milenka slepicí, autor kuřátkem — v Ackermannu je slepice žena, kuřátka děti. (Názor Knieschkův.) Není však také vyloučena možnost, že Ackermann i Tkadleček měli společnou nějakou neznámou německou četbu (názor Gebauerův.)

Dochoval se Tkadleček v rkpe Strahovském z pol. XV. stol. (Tkadl.); mimo to je v museu novověký opis Tkadlečka (Tkadl. M.), pořízený z jiného starého rukopisu, než je Strahovský. — Nové vydání od Hanky, jako zvláštní díl Starobylých Skládání

(O Tkadlečkovi psali Knieschek i Gebauer v L. fil.)

---

b) Dějepis a cestopisy.

Velmi důležitou historickou prací doby Karlovy je, jak bylo vyloženo již výše, vlastní jeho životopis, složený jazykem latinským. Dílu tomu dostalo se dvojího vzdělání českého; jednoho, které drží se úzkostlivě textu latinského, druhého, které používajíc překladu staršího, vede si volněji a svou plynností svědčí o stylistické obratnosti svého původce velice příznivě. Vzdělání prvé vzniklo asi na sklonku vlády Karlovy, druhé o něco málo později. Prvé i druhé bývá připisováno Pulkavovi. Dochoval se text starší v jediném rkpe brněnském, dříve štokholmském, z XV. stol; druhý ve 3 rkpích, rovněž z XV. stol. Jeden z těchto tří rkpů, majetek dvorní knihovny vídeňské, je ozdoben krásnými miniaturami.

Vydání překladu staršího pořídil Emler r. 1878. v jubilejním vydání spisů Karlových v Památkách staré literatury české č. 4. – Překlad pozdější tištěn jazykem obnoveným r. 1555. v Olomouci, r. 1791. vydán péčí Tomsovou s poznámkami Procházkovými. Vydání textu sta-

ročeského obstaral Emler 1882 ve Fontes rerum Bohemicarum; nový, chatrný otisk z F. R. B. ve Světové knihovně 1910.

Jako historickému dílu Karla samého, tak dostalo se českého vzdělání také spisu, o nějž Karel si získal velikou zásluhu: kronice Pulkavově. Český text kroniky té založen je na poslední recensi textu latinsk. Je to dílem překlad, dílem volné zpracování latinského originálu; listiny, jež originál přináší celé, podávány zde pouze ve výtahu, místní jména jeví se často zkomolena. Jazyk českého Pulkavy bývá někdy chválen, vskutku však lze mu činiti spíše výtky; // oplývát anakoluthy a divokými vazbami předchod-níkovými. Je-li české zpracování kroniky Pulkavovy prací Pulkavy samotného, jemuž se zpravidla připisuje, či dílem někoho jiného, není jisto. Dochovalo se v několika rkpsích. Nejstarší jsou zlomky musejní (Pulk. Mus.), dva listy ze sklonku XIV. stol. Skoro celý je rkp. rajhradský (Pulk. R), (nebo jen Pulk.), z doby kolem 1400. Jiné nejstarší rkp. jsou starobrněnský

z r. 1407, lobkovický (Pulk. L.), z r. 1426., stokholmský, ací z r. 1434., litoměřický (Pulk. lit. nebo Pulk. 1466.), vratislavský (Pulk. Vrat.), vesměs z XV. stol. Mladších rukopisů je řada. Vydání jazykem obnoveným 1786. od Procházky, staročeským od Gebauera ve F. R. B. V.

Koncem století XIV. a počátkem XV. psali díla historická jazykem českým též Beneš z Hořic a dílem i Vavřinec z Březové.

Beneš, vrstevník Karlův i Václavův († někdy po roce 1420), řečený podle toho, že vykonal cestu do Palestiny, „rytíř zámorský", zpracoval dílo nazvané Martimiani (Martiniani) nebo Kronica římská. Jméno toto dostala kronika po spisovateli, který byl jeden z menších jejích pramenů, po Martinu Polonovi. Tento Martinus, rodák Opavský, vstoupil v polovici XIII. stol. v Praze do řádu dominikánského, (odtud zván také Bohemus), a ztrávil pak dlouhý čas v Římě, těše se tu vážnosti osmi papežů po sobě. K vyzvání Klementa IV. sestavil jako příručku pro theology a kanoniky jakési všeobecné dějiny, t. j. letopisy římských

císařů i papežů. V letopisech těch historicky zdůvodňuje nároky hierarchie. On byl to také, který bajku o papežce Johaně uvedl do historie. Z něho převzal Beneš skoro úplně posloupnost papežů a císařů. Ostatní, největší část svého díla přeložil z německé kroniky Strasburčana Jakuba Twingra von Königshofen, která vypravuje historii čtyř starověkých monarchií asijských, činy římských císařů do roku 1376, činy římských biskupů do r. 1384. a posléze některé věci speciálně strasburské; dílo Benešovo jest arci jen překladem některých částí Twingerových; končí se smrtí Karlovou. Psáno bylo na sklonku XIV. století. Hodnotou je to práce prostřední. [Příklad neporozumění: Hujnové a Bohové navštívili Italii – Bohové místo Gotové, něm. Goten]. Zachovala se celá v rkpe Neuberském z 1400. (Mart.) a neúplně v jiném, o něco mladším rkpe, rovněž neuberském. Tiskem vyšla r. 1488; tisk tento je velmi vzácný a bývá často uváděn pod titulem latinským „Liber Caesarum" nebo „Chronica paparum".

Vavřinec z Březové (chybně nazývaný kdysi občas také „z Břizové", „z Březiny" nebo „Byzinius"), narodil

se v Praze r. 1370. Dosáhl hodnosti mistrovské a dostal, ač nebyl knězem, r. 1391. faru lounskou. Dlouhý čas strávil v službě krále Václava. Tu stýkal se s Žižkou a snad i s Jeronýmem Pražským. V Praze zůstal i po Václavově smrti a žil tu ještě r. 1436. Kdy zemřel, nevíme. Nejlepším dílem jeho, kronikou českých událostí let 1414-1427, patří Vavřinec již době následující, husitské. Do let, o nichž jednáme zde, náleží jeho Kronika světová, překlad Mandevilla a Snář. – Kroniku světovou, prý „z křesťanských, židovských i pohanských kronik sebranou", jal se psáti na sklonku XIV. stol. ku požádání Jana z Eyzemberka, kanovníka krále Václava IV. Vypravuje v ní v části prvé události od stvoření světa až do proroka Daniele, v části druhé děje let 3 – 678 po Kr. Část prvá je překlad z Comestora, část druhá z Martina Polona.

Zachovala se Kronika světová v jediném rkpe klement. z poč. XV. stol. Ukázky z ní vydány ve Výb. II 579 sl. – O Mandevillovi bude řeč níže. –

Snář zvaný Knihy snové nebo Knihy snového vy-

kládanie jest chatrný překlad z latiny. Vavřinec pořídil jej na přání a k zábavě Václava IV. ke konci XIV. stol. Tiskem vyšel snáž tento péčí V. Hájka z Libočan r. 1550; jiné vydání 1581. – Hájek připisuje Vavřincovi ještě jiný spis „O slávě Čechů, Bohemů a Slováků"; spis ten není nyní znám a možná že ho vůbec nikdy nebylo.

Na rozhraní literatury historické a vzdělavatelné stojí t. řečený Komestor. Je to veliký spis, v němž Petr Komestor nebo Manducator, francouzský učený augustinián XII. stol., shrnuje pod titulem Historia scholastica především z bible a dílem i odjinud středověké vědomosti o všeobecných dějinách. České vzdělání pořídil neznámý autor koncem XIV. stol.

Rkpy jsou tři: v zemském archivu brněnském z doby kolem 1400, jiný (Cerronský), Comest C. nebo Comest Cerr., z r. 1404, rovněž tam, a klementinský (Comest nebo Comest A), z XV. stol. Vydání chystá J. V. Novák.

Je pravděpodobno, že v posledních letech stol. XIV. nebo v prvních letech stol. XV. vznikly dva nejstarší české cesto-

pisy, Million a Mandeville.

Million vypisuje cesty Polů na východ. Rod Polův pocházel ze Šibenika. Jeden z jeho členů usadil se r. 1033. v Benátkách. Potomci jeho žili tam pak jako obchodníci. Z nich Ondřej měl tři syny: Marka (staršího), Mikuláše a Matouše. Marek byl majetníkem obchodu v Cařihradě a filiálky kdesi u Černého moře, Mikuláš a Matouš žili v Benátkách. Autor našeho cestopisu, Marek (mladší, Marco Polo), byl syn Mikulášův. Narodil se r. 1254., pobyl asi 25 let mimo vlast, z toho 16 let ve službách mongolského vládce Číny Khubilai-Khaâna, a zemřel v Benátkách r. 1324. Podle cestopisu jeho přišli bratři Mikuláš a Matouš r. 1253. nebo 1254. za obchodem do Cařihradu a odtud vydali se na kupeckou výpravu k Tatarům nad Volhou. Dostali se k Barkhai-Khânovi, panovníku Kipčaku, podali mu přinesené zboží darem a za náhradu obdrželi dvakrát tolik. Roku 1262. nastala válka mezi Barkhaiem a chánem Hulagu, který vládl v dobyté Persii. Polové báli se proto ubírati se Persií zpět, i odešli do Buchary, kde panoval Borak-Khân, vnuk

Džagatajův. V Bucharě zdrželi se tři léta. Tam přišli také poslové Hulagovi, ubírající se k velikému khânu tatarskému. Polové připojili se k nim a za rok došli do sídla Khubilai-Khaânova v Mongolsku na hranicích čínských. Khubilai — v českém překladě Kublaj — přijal je velice vlídně. Vyptával se na panovníky evropské, na jich vládu, na soudy v Evropě, na války, na náboženství, na papeže, na církev a t. d. Polové odpovídali k dotazům moudře a vzbudili v Kublajovi úmysl dáti se pokřtíti. Kublaj uložil jim poselství k papeži, aby papež poslal sto učených mužů, kteří by dovedli vyvrátiti pohanství a dokázati, že víra křesťanská je nejlepší, chán se svými poddanými že by, kdyby se o pravosti křesťanství přesvědčil, se chtěl stát křesťanem. Polové odešli s poselstvím 1266. a přišli r. 1269. do Akky v Syrii. Tu uslyšeli, že papež Klement IV. zemřel a nový papež že ještě nezvolen. Když se vrátili do Benátek, nalezl Mikuláš, že se mu po jeho odchodu narodil syn Marek, teď už patnáctiletý, a že mu za jeho nepřítomnosti zemřela jeho manželka. — Polové čekali v Benátkách na zvolení nové

ho papeže dlouho a marně. Nemohouce se dočkat, vydali se v dub. r. 1271 na novou cestu ke Kublajovi. Mladý Marek šel s nimi. Když se dostali za Akku, stihla je zpráva, že novým papežem je zvolen Theobaldo Visconti (= Řehoř X.), bývalý papežský legát města Akky, známý Polův. Papež poslal hned za Poly, obeslal si je, dal jim odpověď pro Kublaje a poslal s nimi místo žádaných sto učenců dva dominikány. Protože na cestě bylo nebezpečno pro válku, dominikáni se s výpravy vrátili, a Polové se ubírali ke Kublajovi sami. Šli přes Bagdad, a Ormuz při zálivu perském, zamýšlejíce odtud plaviti se po moři. Když zvěděli, že to není možné, dali se přes poušť Gobi na Tangut, nejsevernější krajinu čínskou, kde dlel Kublaj na svém letním sídle Kaipingfu. Tam dorazili v květnu r. 1275. a přijati velice příznivě. Mladý Marek záhy zdomácněl ve způsobech tatarských a osvojil si slovem i písmem čtyři tatarské jazyky. Když pozoroval, že poslové Kublajovi vyřizují mu pouze to, proč byli posláni, jiných věcí si nevšímajíce, a že by se Kublaj rád dověděl i jiných věcí, které poslové na cestách mohli spatřiti:

hledil Kublajovi vyhověti. Tím se mu velice zavděčil a Kublaj svěřoval mu rád důležitá poselství. Marek na poselstvích takových bedlivě pozoroval a dělal si zápisky podle autopsie i podle zpráv cizích: jak veliké je které město nebo která země, jak je odkud kam daleko, co kde žije a roste, čím se kde lidé živí a zaměstnávají, jaké jsou podoby, jaké mají jazyky, jaké náboženství atd. Poselství, jež Marek pro Kublaje vykonal, bylo několik. První z nich mělo cílem město vzdálené šest měsíců cesty od sídla Kublajova. Podle zpráv kronik čínských lze souditi, že bylo vykonáno r. 1277 do Annamu. Druhé poselství bylo do města Kingsé (nyn. Hang-čeu). Toto město, veliké asi jako nynější Paříž, vzdalo se mongolskému vojevůdci Bajanovi a vyjednávání puk o změnění podmínek. Marek měl nepochybně vyjednávání přivésti ke konci. Třetí poselství týkalo se města Yang-čeu (v nyn. čínské provincii Kiang-nan). Marek byl tu tři léta správcem (1277 – 1280), maje pod sebou ještě jiných 27 měst. Čtvrtý úkol bylo poselství do Pekingu r. 1282. Tu byl totiž zabit Kublajův ministr. Marek tam poslán

vyšetřovat a souditi, shledal, že ministr své neštěstí zavinil sám svým vyděračstvím. Pátou výpravou Markovou bylo válečné tažení proti království Mien (v nyn. Birmě; r. 1282.–84); o výpravě a hlavní bitvě Marek vypravuje hojné podrobnosti, na př. že Mienští užívají v bitvách slonů. Jiná poselství vykonal Marek po moři indickém, na Ceyloně, na pobřeží koromandelském a malabarském, v království Tsiampa (v jižním díle Kočinčiny) a v Indii. Po dlouhém pobytu v Číně vydali se Polové r. 1292 na cestu do vlasti. Jeli nejprve po moři do Persie, vezouce s sebou mongolskou princeznu, která měla býti manželkou krále perského. Z Ormuzu putovali po suchu do Trapezunta a odtud přes Cařihrad domů. Do Benátek dorazili r. 1298. Ve svém vyložili na odiv bohatství, které si z Asie přivezli. Odtud dům jejich zván corte dei millioni („dům milionářů") a Marek Marco Millioni. R. 1298 byl Marek v námořní bitvě mezi Benátčany a Janovany, do které si na vlastní náklad a pod svým velením vypravil galeru, zajat a odvezen do vězení do Janova. Tam vznikl jeho cestopis. Když si r. 1299. válčící strany vyměnili zajat-

ce, vrátil se Marek do Benátek. Stal se členem Veliké rady a zemřel r. 1324.

Markův cestopis nazývá se obyčejně Million. Jméno to dáváno mu již v XIII. stol. Z jakého důvodu, bývá vysvětlováno rozmanitě. Jedni vidí v tom narážku na jeho původce, který býval zván millionářem. Druzí odvozují jméno cestopisu odtud, že se v něm často počítá na milliony a že v něm přicházejí vůbec vysoká čísla, vysoká totiž na poměry benátské. Ještě jiní, vzpomínajíce „Tisíc a jedné noci", soudí že Million dostal jméno od „millionu", totiž množství pěkných vypravování, která obsahuje. Zdá se, že ke vzniku názvu přispěly věci uvozované ve výkladech prvém i druhém společně.

K obsahu Millionu vznikla záhy a držela se dlouho nedůvěra. Když Marek umíral, prosili ho vlastní přátelé, aby svá vypravování odvolal. Přezdívka „Million" obsahuje jistě výtku nehodnověrnosti. V benátských maškarádách vznikla se stálá figura Marco Millioni, která vypravuje věci neuvěřitelné. Ve všech literaturách, i v české, ceněn, jak svědčí počet zachovaných opisů a

listů, Million níž než pohádkovitý Mandeville. Angličtí geografové XVIII. stol. pochybují, že by byl Marek kdy býval v Tatarsku nebo v Číně. A ještě r. 1829. prohlašuje ho Hüllmann za podvodníka, který prý došel nejdál do Bucharska, ostatek pak vypravuje dílem své smyšlenky, dílem zprávy slyšené od kupců, dílem výpisky z autorův arabských. Prvním krokem k rehabilitaci Markově bylo r. 1818. vydání Marsdenovo; druhá polovice stol. XIX. ji provedla docela. Tak zejména potvrzeny Markovy zprávy o kamenném uhlí u Číňanů, o obrovském ptáku „Ruk" na Madagaskaru, o divokém velbloudu pouštním, o peněžních poukázkách z morušové kůry u Číňanů, o couvade, atd.

Cena Millionu je veliká. Popisují se v něm věci zajímavé, na př. asyrské pouště a stepi, tatarský dvůr, tatarské zřízení vojenské, (všeobecná povinnost branná, v ní soustava dekadická), obchod a průmysl, poštovnictví, kommunikace (cesty znamenány jsou stromořadími), millionová města, tibetští svatí, birmské pagody, Siam a Kočinčína, Japan se svými perlami a paláci, ind. archipelag, Java, Sumatra s mnohými králi a obyvatelstvem kanibalským, Nikobar a

Anaman s lidmi divokými a nahými, Ceylon s drahými kameny, Indie s brahmany, diamanty a perlami; jsou tu i dosti chmurné zprávy o křesťanech v Habeši, o ostrově Sokotoře, o černoších v Zanzibaru, o ostrově Madagaskaru, o Sibiři a moři Severním s bílými medvědy atd. Vypisují se tyto věci dále v literatuře evropské poprvé. Do Marka známa byla trochu jen západní část Asie, o ostatku nevědělo se pravdivého nic a věřilo se všelijakým pohádkám, jak svědčí obliba Mandevilla nebo vypravování učitele Dantova, Brunetta Latini, který ve svém Tesoru věří v existenci arabského fenixe, indických psohlavců, bezhlavců, jednoočců, jednonožců atp. A posléze je Marek hodnověrný. Neubránil se sice na několika místech ani on reminiscencím z Pseudokallisthena, na př. pohádkám o národech Gog a Magog, zavřených horami, nebo o stromech Slunce a Měsíce; a byl i mezi současníky jeho pozorovatel tatarského života důmyslnější než on, totiž františkán Vilem Ruysbroek (Rubruquis), který r. 1253. nesl k Tatarům poselství Ludvíka IX.: ale jisto jest, že Marek měl úmysl psáti pravdu.

Vliv Millionu na geografii byl nesmírný. Čtení jeho proklestilo zejména cestu dvěma největším objevům, objevení Ameriky a nalezení cesty na východ obeplutím mysu Dobré naděje. Kolumbus tak byl zabrán do zeměpisného obrazu, jejž si odnesl z Millionu, že pokládal zemi, kterou četbou Millionu ponoukán objevil, za totožnou se zemí popsanou u Marka Pola, Kubu za Markův ostrov Zipangu (Japan), kraje od Kuby na západ za Kataj (= Čínu) atd. [Neprávem kladeno Markovi za zásluhu také, že prý do Evropy přinesl z Číny znalost knihtisku. Ta se dostala do Italie totiž prostřednictvím kupců a missionářů.]

Původní sepsání Millionu stalo se ve vězení v Janově. Marko setkal se tu totiž s Rusticianem da Pisa, také Rusta Pisan zvaným, Vlachem rodilým z Pisy, autorem dvou artušovských románů, který byl strávil delší dobu ve Francii a v Anglii a nyní buď jako zajatec nebo jako uctivý, k zapisovatelské službě ochotný navštěvník se octl ve vězení Markově. Tam Marek z paměti a zápisků svých diktoval nebo spíš jen vypra-

voval mu, a Rusticiano psal. Jazyk, jehož Rusticiano při tom užíval, byl francouzský. Je to patrno z toho, že Million vlašský má v sobě stopy originálu francouzského, na př. místo adv. jadis – Iadis, un re; místo d'or – un re chiamato Dor; místo très – tre atd. Že Rusticiano volil právě francouzštinu, toho příčinou bylo, že jazyk tento byl na sklonku XIII. a ve XIV. stol. v Italii velmi rozšířen, že jím byly psány trojné románu a že byl Rusticianovi běžný z jeho praxe spisovatelské. Zápis Rusticianův byl první recensí textu. Recensi druhou, rovněž francouzskou, pořídil Marko Polo, a dal r. 1307. Thiébaultovi de Cepoy, poslu Karla z Valois. Třetí recense dochovala se v latinském překladě dominikána Fra Pipina asi z r. 1315. Je to zkrácený text recense druhé, doplněný však místy poznámkami, které jsou vzaty z nějakých vlastnoručních přípisků Markových (snad marginálních v jeho exempláři). Recensi 4., psanou vlašsky, uspořádal benátčan Giambattista Ramusio († 1557); řídil se celkem Pipinem, má však zase některé přídavky, jež vedou nepochybně k sa-

ménum Markovi.

Million šířil se hojnými opisy a tisky, v originálu i v překladech. Byly překlady italský, anglický, latinský, německý, francouzský, španělský, portugalský, hollandský a český. V textech latinských rozeznává se předožení trojí. Jedno z nich je výše vzpomenuté Fra Pepinovo, pořízené z předlohy psané nářečím lombardským. Rozděleno je na tři knihy. Z Fra Pipina vznikl pak text český. Zachoval se v jediném rkpe, musejním (společně s Mandevillem), dopsaném „na Letovicích (moravských)" v sobotu po sv. Markétě" kol r. 1400.* Je to chatrný opis předlohy starší. Svědčí tomu hojné chyby opisovatelské, jako: stráže m. sraze, vůdce m. můdře, radějie místo rádcě atd. Předloha vznikla někdy kolem r. 1400. Držela se celkem věrně textu latinského, a sice nějakého rkpisu, jenž byl zdrojem také jednomu latinskému rukopisu kapitulnímu (P_1), latinskému rkpisu vídeňskému (V) a tisku antverpskému z r. 1485, (dochovanému v knihovně leydenské a zvanému proto L; kapitulní rkp. P_2 se trochu odchyluje.) Obratností slohovou nevynikala, jak

*Jungmann a po něm jiní uvádějí nesprávně r. 1483.

patrno z anakoluthů v opise. Autor její není znám. Z práce jeho je viděti, že stál pod vědeckou úrovní své doby.

Vydání pořídil v Č. Akademii J. V. Prášek 1902. Přes nepatrnou cenu formální je český Million dílo významné. Máme v jeho existenci svědectví o tom, že u nás na rozhraní XIV. a XV. věku bylo porozumění pro poznatky zeměpisné a národopisné. Million je důležit také jako památka jazyková se stopami nářečí moravského. Stopy takové jsou na př.: procícichu, plácený, zavrti (= zavrci), ocase (= -y), vrubují, modle činí, Žide i Saraceny, pastéře (= pastýři), s jakém z jeho pánóv, jiném králem tatarskén, pro velikéj horko, velikéj množstvie, krotszě, pořádsě, dobytšete, slovo poloh = puerperium a j. Dostaly-li se do textu hned při překládání do češtiny, či zanechal-li je po sobě teprve opisovatel, a kterému nářečí je přičítati, zda lašskému či letovickému, nelze s jistotou říci.

Posléze pak má český Million význam též jako pramen, z něhož skladatel RK přijal vylíčení, kterak ha-

dači předpovídají výsledek boje; čerpal-li RK z textu pořízeného kolem r. 1400., vylučuje se tím arci z poč. XIV. stol., a to znamená proň, že se vylučuje z literatury stč. vůbec. O Milliovi bylo psáno mnoho. Hlavní věci, od nichž lze jíti dál, jsou: Gebauerův článek v Lfil. 1887, 348. d. (z něho zde mnoho přejato); týž v Lfil. 1875, 101. d. a úvody Práškův a Flajšhansův v Práškově edici.

Cestopis **Mandevillův**, jejž si chytrý autor dal schváliti samým papežem, začíná se chválou Jerusalema a Svaté země. Pak popisuje cestu z Anglie do Cařihradu, na to Cařihrad a ostatky v něm chované, pout z Cařihradu do Akky, službu autorovu u „žoldána babylonského v Egyptě, výpravy tohoto panovníka proti beduinům, balšámová pole v Egyptě, cestu na Sinai a klášter s ostatky sv. Kateřiny na této hoře, jízdu do Indska, Nazaret, Betlem a Galilei; vypravuje dál o Saracenech a Machometovi a převádí rozprávku s mohamedánem o náboženství křesťanském. V části druhé doporoučí těm, kdo se pozastavují nad vypravovanými divy, a líčí pak Armenii, zemský ráj Indii, pepřový háj, pra-

men mladosti, říši psohlavců, krajinu Manzi (= jižní Čínu), zemi Pygmaeů, a posléze moc a říši velikého chána tatarského.

Ve vypravování Mandevillově najde se lecco správného, na př. zpráva o pecích na umělé líhnutí kuřat v Egyptě, o krokodilovi, o hrochu, o pěstování balšámu, a dobývání drahých kamenů v Egyptě atd.; a tím získala si kniha naše o popularisování vědomostí zeměpisných ve středověku nepopíratelnou zásluhu. Je tu však i mnoho nepravdivého, pohádkového; že autor některé z takovýchto věcí kryje předstíranou autopsií (viděl prý fénixe), staví ho v očích našich do světla málo příznivého. Veliký stín vrhá naň — pohlížíme-li naň se stanoviska novověkého — též to, že celé chování knihy, jakoby byla popisem cesty, je pouhá fikce, poněvadž autor v žádné z líčených zemí vůbec nebyl. Kniha je pouhá kompilace, ovšem neobyčejně místná, zpráv cizích. Tak vybrána jsou data k části prvé z Itineraria Viléma von Boldensele, ze Specula Vincence Bellovackého a z Liber de terra sancta od františkánského missionáře Ode-

richa. Hlavním pramenem části druhé je Descriptio orientalium partium od též Odericha; vypravování o Mohamedovi a mohamedánech vzato je z Viléma Tripolského, o Tatarech z Historia Mongolorum Jana de Plano Carpini a z Arména Haitona; drobnosti mají zdroj ještě v hojných spisech jiných. – Autor jmenuje se v díle samém Jan Mandeville. Vypravuje o sobě, že se narodil v anglickém městě St. Albans, že vyjel r. 1322. po moři na cestu, že projezdil tři zeměděly, že sloužil nějaký čas u sultána egyptského a účastnil se bojů proti beduinům, že mu sultán nabízel za choť vznešenou dámu a že, když se po 34 letech vrátil z cest, pomocí svého krajana lékaře, s kterým ~~se~~ byl kdysi mluvil v Alexandrii, vydal své dílo v Lüttichu. Ve skutečnosti byl spisovatelem díla lékař anglického nebo francouzkého původu Jean de Bourgogne, který roku 1322. musil z politických příčin opustiti Anglii; Jan Mandeville jě jméno jednoho z jeho pacientů.

Prvotní složení pseudomandevilla bylo francouzské. Vzniklo mezi lety 1356 – 1371. Opisů, překladů a tisků

pořízeno z něho množství nepřehledné; rkpů je známo na tři sta. Překlady byly: latinský, anglický, italský, španělský, nizozemský, dolnoněmecký, dánský, irský, dva středohornoněmecké, a český. Jeden z obou převodů středohornoněmeckých je dílo metského kanovníka Oty von Diesneringen (asi z 2. polovice XIV. stol.); předlohou jeho byly texty latinský a francouzský. Vzdělání české zpracoval z něm. textu Otova mezi lety 1400-1419 Vavřinec z Březové. O oblibě díla jeho svědčí hojnost rkpů a tisků. Rkpy jsou: neuberský z r. 1445, musejní (kde jest i Million), z 2. polovice XV. stol.; jiný musejní, z r. 1484, křižovnický z r. 1472, strahovský (kdysi minoritský) z r. 1449; strahovský z konce XV. stol. a mikulovský z doby kol r. 1500. Tisky známe z roku 1510, 1513, 1576, 1600, 1687, 1796 (Krameriův) a 1811 (rovněž Krameriův). — O Mandevillovi psal Šimek v Lfil 33, 30 n.

Spisem obsahu velmi pestrého je Lucidář. Pod názvem Elucidarium, Elucidarius, Lucidarius (Lucidaire, Lucidario, Lucidary, Lucidář atd.) vyskytají se v literaturách středověkých počínaje XII. stol. knížky, které se po-

koušejí, zpravidla ve formě rozhovoru mezi mistrem a žákem shrnouti v jakýsi prostonárodní encyklopaedický přehled jednak středověkou theologii, jednak nauky víry i poučky z věd přírodních, zeměpisu, alchymie, hvězdářství, lékařství, hudby, právnictví, filosofie, atd. Nejstarším repraesentantem typu prvého, výlučně theologického, je latinské Elucidarium Honoria Autunského z počátku XII. stol., nejstarším vzorem typu druhého, theologicko-přírodovědeckého, je Lucidarius německý z konce XII. stol.

Prvotní vzdělání německé obsahovalo tři knihy: První poučuje o Bohu, o Trojici, o stvoření světa o čtyřech živlech, o andělích, o pádu Luciferově, o pekle, nebi, ráji, Adamovi, o prvních vynálezcích, o rozdělení světa na tři díly (Asii, Europu, Afriku,) a obyvatelích jejich, o ostrovech, moři, větru, hvězdách slunci a měsíci, zatmění, hromu a blesku, o kroupách, sněhu, krvavém dešti, duze, početí a výživě dítěte v těle mateřském, o vzniku mozku, vzrůstu vlasův a nehtů, o šedivění a o konci všech věcí. Druhá vykládá o pojmu božství, o Kristově člověčenství, o rúchu Aaronově,

vysvětlují allegoricky církevní řády a obřady, obřadní roucho, mši, křest, obřady velikonočních dnů, křížové dny, letnice. Třetí má za předmět život posmrtný, očistec, peklo, nebe, poslední soud a zkázu světa.

Lucidáře mladší vycházejí od těchto starších předloh, rozmanitě však je pozměňují: přerovnávají, krátí, doplňují a modernisují.

Lucidář staročeský dochoval se v rkpe Fürstenberském (spolu s Dalimilem) z polovice XV. stol. Rukopis jest opis předlohy starší; z předlohy této na poč. XV. stol. (v klášteře emauzském?) vzniklo vzdělání charvatské. Pořízení překladu stč. klásti jest asi do doby kol r. 1400. Originálem textu stč. byl některý Lucidář německý; a sice takový, který se od prvotního textu něm. lišil rozsáhlejším zpracováním knihy I. a značným zkrácením knih II. a III. — Vydání rkpu Fürstenberského pořídil Č. Zíbrt v Č. Akademii 1903.

Poznámky. 1. Tekst shodný — až na změny jazykové — s rkpem Fürstenberským nalézá se v otisku olomouckém z r. 1783.

2. Z téhož originálu jako tekst obsažený v rkpe Fürst. vzešel ještě jeden samostatný starší překlad český, dochovaný v prvotisku z r. 1498 (vydal Zíbrt.)

3. Byly také české Lucidáře založené na jiných předlohách německých. Jsou jich dva typy, dochované oba vě v textech stol. XVIII. a XIX.

4. Kromě chorv. vzešel z předlohy české také Lucidář maloruský (v ČČM 1906, 383.)

c) Prosa vzdělavatelná.

Z prosy vzdělavatelné hlásí se do sklonku XIV. stol. a do prvých let XV. století především několik textů biblických: Žaltář poděbradský, pasovský, kapitulní, překlad Proroků, několik evangeliářův i celé Nové Zákony.

Žaltář Poděbradský neboli Olešnický (Ž. Pod.) je skvostný pergamenový rukopis chovaný v královské knihovně drážď., který obsahuje český překlad žalmů, kantik ze Starého i Nového Zákona, hymnu Ambrožova i Augustinova, symbolu Athanasiova, litanií na sedm žalmů kajících, větších

proseb, sedmi žalmů kajících s hodinkami, hodinek a vigilií za věrné duše a velikonočních modliteb na septeny (= na sedm žalmů kajících). Psán byl r. 1396 pro paní Alžbětu, manželku Jana Bočka z Kunštátu; stav se po smrti Jana Bočka asi majetkem jeho bratra Viktorina, otce Jiříko Poděbradského, náležíval pak rodině Poděbradské a chován byl po několik století v zámecké knihovně v Olešnici (ve Slezsku), bývalém sídle potomků Jiříkových. Do Drážďan přenesen z Olešnice. V literatuře znám jest od r. 1818., kdy se o něm zmiňuje Dobrovský v 2. vydání své Gesch. der böhm. Sprache und Litteratur. – Vydání pořídil r. 1879. v Č. Akademii Ad. Patera. Rukopis jest opis předlohy starší. Tekstem svým přísluší k téže recensi staročeského textu žaltářového jako Ž. Witt.

Žaltář Pasovský (Ž. Pas.) je malý zlomek, pouhé dvojlistí, chované v univ. knihovně pražské. Psán byl v 2. pol. XIV. stol. Otisk vyšel v ČČM 1878, 380. sl. Zněním repraesentuje zlomek tento recensi úplně samostatnou.

Žaltář Kapitulní (Ž. Kap.), rukopis úplný, má jméno

odtud, že byl dlouho majetkem zdejší knihovny kapitulní. Nyní chová se v knihovně musejní. (Tam je i věrný opis jeho, pořízený Šafaříkem.) Pochází asi z posledních let vlády Karlovy. Vydán posud nebyl. Překlad, který je v něm obsažen, vyznačuje se zvláštní svérázností lexikální a liší se ode všech stč. překladů žaltářových ostatních.

Podle toho, co dříve a teď ve výkladech těchto o stč. žaltářových překladech pověděno, jest rozeznávati čtverý stč. překlad žaltáře:

1.) recensi wittenberskou, k níž patří Ž. Gloss., Ž. Mus., Ž. W., Ž. Brn. a Ž. Pod.

2.) recensi klementinskou, ke které se hlásí Ž. Klem, Ž. Tom., a Ž. Truh.

3.) recensi pasovskou v Ž. Pas. a

4.) recensi kapitulní v Ž. Kap. —

Překlad Proroků dochoval se v rkpe dvojím. Jeden (Pror.) chovaný ve zdejší knihovně universitní, obsahuje souvislý, poněkud volnější převod tří větších proroků: Isaiáše, Jeremiáše a Daniele. Pochází z 2. polovice XIV. stol. Do knih.

universitní dostal se z bibliotheky krumlovské, půd tím rožmberské. Je to opis předlohy starší, jak svědčí chyby opisovačské, na př. tělo místo čelo frons; sě měnili místo sieme Nili semen Nili; hadačky všecky m. hadačky, věštky magi atd. — Druhý rukopis chová se v stud. knihovně olomoucké (Pror. Ol.). Je to latinský kodex ze XIII. stol, do něhož r. 1391. vepsány byly pravopisem anticipujícím poněkud orthografii Husovu české glossy tlumočící text některých Proroků.

Z překladů evangelií náležejí do naší doby předně zlomky musejní (Ev. Mus. nebo Zlom. mus.). Jsou to nezevité kusy z ev. sv. Jana, celkem 2 listy, psané v letech 1350 - 1370. Otištěny byly v ČČM 1900. 505. sl. — Z let 1360-1380 pocházejí Čtenie zimnieho času (Ev. Zim. n. Č Ev. z.). Rukopis jejich býval majetkem hr. z Neuberka, r. 1902. zakoupila jej knihovna musejní. Kniha sama, obsahující evangelia od 1. neděle adventní do božího vstoupení, dává si jméno, které jí podnes zůstalo („Počínají se čtenie zimnieho času.") Vydal ji v Č. Akademii Ad. Patera. — R. 1381. dosvědčen je jiný český evangeliář. To-

ho léta vdávala se totiž dceru Karla IV., Anna, za Richarda II, krále anglického, a přinesla s sebou — podle zprávy Wycliffovy — věnem mimo jiné také český evangeliář. Evangeliář ten nyní není znám. — Z doby kolem r. 1400 dochovaly se dva zlomky: jeden obsahující na jediném listě fragment z evangelia sv. Lukáše (Ev. B.), vydaný v ČČM 1898. 158., druhý, z pozůstalosti Bočkovy (Ev. Boček.), chovaný v zemském archivu brněnském, celkem tři listy. — Do 2. pol. XIV. stol. sahá původem rým. evangeliář vídeňský (Ev. Víd.), dochovaný ve smíšeném kodexu dvorní knihovny vídeňské. Evangeliář tento jest opis předlohy starší. Svědčí tomu chyby opisovačské, jako věki místo viri, žené místo zemi, meškáš m. mesiáš atp. Předloha tato byla glossovaná a neobratná, jak ukazuje na př. překlad latinských slov: posuerunt in corde suo: položili mnichu na srdcě; nebo: arbor (dřěvo) ..... succide (potetni) eam (ji!); de miois (středu), qui cadunt (kteří padují) atp. Jazyk evangeliáře vídeňského ukazuje stopy dialektické mor. na př. v onom čási, zeniú, v zeniú, nenie ponačin, non opus

est?- Vydal jej r. 1893. Menčík pod titulem Dva evangelistáře. — Z konce XIV. nebo poč. XV. stol. je evangeliář seitenstenský (Ev. Seitst.), chovaný ve smíš. kodexu klášter. knihovny v Seitenstetten v Dolních Rakousích. Obsahuje evangelia od první neděle v adventu do předposlední neděle po sv. Duchu. Je to zase přepis staré předlohy starší, a sice zase předlohy glossované, jak svědčí na př. slova: ostatky, drobty za lat. fragmenta; pokoj a mír vám za lat. pax. I zde jsou stopy dialekt. mor., na př. nenie perútin. Vydání u Menčíka, Dva evangelistáře. — Kolem r. 1400 psán byl evangeliář kněze Beneše, chovaný v kapitulní knihovně olomoucké. Zmínka o něm je v ČČM 1906. 156. — Text celého evangelia Matoušova je obsažen v knize stč. výkladů na toto evangelium. (Mat.) O tom viz níže. — Malý zlomek z Luk., pocházející z doby kol r. 1400, otištěn je v ČČM. 1898., 158.

Poznámku. S půdou českou souvisí proslulé Evangelium sázavoemauzské neboli remešské. Kodex tento má dvě části. Prvá, 16 listů, zlomek čtení evangelických, je psána písmem cyrilským jazykem staroslovanským a

XII

vznikla v XI. nebo spíše snad až v 2. pol. XII. stol. na Rusi. Karel IV. ji koupil, neboť byla již ve XIV. stol. o ní pověst, že ji psal vlastní rukou sv. Prokop, (odtud jméno evang. sázavské). Od Karla obdržel ji darem klášter na Slovanech. V klášteře tomto, zvaném jinak emauzský, připsána k ní písmem hlaholským, jazykem staroslovensko-chorvatským r. 1395. od některého mnicha Čecha část druhá, celkem 29 listův, obsahujících rozličná čtení z písma svatého, hlavně epištoly a evangelia. (Podle kláštera emauzského pak jméno knihy evangelium emauzské.) Mnich, který psal druhou část, poznamenal o prvé části, že je dílo sv. Prokopa. R. 1419. byl klášter emauzský vyloupen husity. Rukopis náš dostal se pak jakožto dar kardinála Karla Lotrinského r. 1574. do katedrály remešské, (odtud jméno evangelium remešské). Jakou cestou, s bezpečností nelze říci. (Bývá vykládáno, že přišel z Čech s někt. poselstvím husitským, vyjednávajícím v Cařihradě o spojení církve české a řecké, do Cařihradu. Malíř Paleokappas přinesl prý jej pak na koncil tridentský a tu prý jej koupil kardinál-arcibiskup

remešský a daroval jej pro skvostné desky, od Karla IV. zlatem, drahými kameny a reliquiemi vyzdobené, jakožto korunovační klenot kathedrále remešské. V Remeši skládali prý naň až do velké revoluce králové francouzští korunovační přísahu; odtud jmenován texte du sacre. To vše jsou však jen údaje nezaručené: Nesprávné dokonce je vypravování, jakoby první, kdo Francouzům určil jazyk první části, byl býval Petr Veliký. Za revoluce kodex byl oloupen o svou krásnou vazbu a octl se v městské knihovně remešské. R. 1843. vydán ve skvostné úpravě na náklad caře Mikuláše I. Jiná vydání pořídili Hanka (1846) a novější L. Léger (1899.) — O Evang. remešském psali hlavně Sobolevskij, R. F. V., XVIII. 1887., 143 sl., Frant. Pastrnek ČMM XV, 331. sl., Vondrák v O. S. N.

Z úplných textů novozákonních napsán byl v době Václava IV. rukopis mikulovský, chovaný v knihovně kollegiátní kapituly mikulovské. Obsahuje celý nový zákon: evangelia, skutky apošt., epištoly a apokalypsi, a kromě toho také něco ze starého z...

kona. Je to nejstarší kniha, ve které je užito hojně diakritického pravopisu Husova. Sama datuje se přesně ~~od~~ do r. 1406.

Poznámku. Snad z této doby pocházel také Nový Zákon český, který býval chován v knihovně Bodleyově v Londýně a dnes je nezvěstný.

Není pochyby, že do sklonku vlády Karlovy přeloženy byly do češtiny ještě jiné části biblické a že buď ještě za vlády jeho nebo za vlády Václavovy nedlouho potom části tyto spojovány v bibli celou. Prvního původce tohoto spojování hledal Palacký v Matěji z Janova. Čin takový je sice v souhlase s celým duchem Matějovým; není však pro něj starých svědectví, a je také možno, že se slučování vzpomenutých částí české bible v celek dělo od opisovačů čistě mechanicky, tak totiž, že jednotlivé oddíly, práce různých překladatelů z různých dob, jazykově a slohově značně nestejné, beze všeho důkladnějšího vyrovnávání těchto nestejností prostě opisovány v celky. Rukopisy, ve kterých se dochova-

by zlomky jiných částí biblických než části dosud jmenovaných, psané v naší době jsou: Bibl. E., obsahující konsky Genese s výklady (otisk v Lfil. 1878, 48. sl.); Bibl. F, z let 1360–80, rovněž s částmi Genese a mimo to s konsky z Numeri, otisk v ČČM, 1890. 452 sl, ČČM, 1895. 298 sl; Bibl. H., z let 1360–90, zase s částmi Genese, otisk v ČM. Fil. 1895, 336. sl. Bibl. L, ze sklonku XIV. stol., opět se zlomky Genese, otisk ve Věst. Č. Akademie, 1902, 314 násl; a Bibl. J, od tří písařů ze XIV. stol., z doby kol 1400. a z pol. XV. stol., s glossami a částečným překladem písně Šalamounovy a j. věcmi; otisk v Lfil. 1896. 77. sl. – Zbytky celých biblí spatřovati lze snad v zlomku Bibl. B., z let. 1370–90, obsahujícím souvislý kus z evangelia sv. Marka; otisk v Lfil. 1891. 92 sl; v zlomku frimburském, Bibl. Frimb., z 2. pol. XIV. stol. obsahujícím část Lukáše; otisk v ČČM 1881, 496 sl. Neurovnaný text biblický byl časem, někdy kolem r. 1420, přehlédnut a opraven; tím vznikla na rozdíl od textu starého tak řečená druhá recense textu biblického staročeského.

14.

—·—

K textům biblickým řadí se apokryfní čtení (evangelium) Nikodemovo [Ještě lépe než zde mohlo probráno býti při literatuře belletristické před Barlaamem]. Evangelium toto vzniklo ze dvou knih původně samostatných: z Gest Pilátových, která vypravují juristicky odsouzení, smrt, pohřbení, a zmrtvýchvstání Kristovo, a z Descensu Christi ad inferos, v němž dva bratři, Leucius a Karinus, byvše při smrti Kristově vzkříšeni z mrtvých a svědky toho, kterak Kristus sestoupil do pekel, vypravují o tomto sestoupení. Jména Nikodemova dostalo se apokryfu našemu podle prologu, podle něhož autorem knihy, původně prý hebrejské, byl tajný učedník Ježíšův, Nikodemus. Evangelium Nikodemovo bylo ve středověku hojně opisováno a překládáno. V českém zpracování máme celkem tři překlady. Překlad jeden dochoval se v klem. rkpe z r. 1465., druhý v rkpe strahovském z r. 1442. mikulovském z r. 1453. a křižovnickém z r. 1472, třetí v prvotisku musejním a tisku z r. 1700. Ztracená předloha stč., ze které byly opsány rkpy strahovský, mikulovský a křižovnický, pocházela z doby kolem r. 1400.

a byla pořízena z latinské recense, která byla odlišna od recensí latinských známých. — Vydání od Hanky 1861, rozprava od Polívky v ČČM. 1890. a 1891.

K textům biblickým druží se jejich výklady. K nim patří na prvém místě překlady některých spisů Karlových. Karel byl výborným znalcem Písma, takže, když mu byla bible čítána u lože, opravoval chyby předčítatelovy z paměti, a rád o látkách biblických přemýšlel. Myšlenky své o slovích biblických zaznamenával latinsky. Do svého životopisu vložil úvahy založené na evangeliu svatého Jana (do 1. kap. životopisu) a na třech podobenstvích z evangelia Matoušova (do 11.–13. kapitoly životopisu). Kromě toho sepsal Karel samostatnou řadu výkladů i duchovních naučení, ne dosti uvážených. Jedna z těchto úvah, o podobenství, znamenaném u Matouše, kterak království nebeské podobno jest pokladu v poli, vznikla r. 1338. za březnové noci na Tonšeni. Úvahy vložené do životopisu přeloženy do češtiny celé s celým životopisem. Výklady jiné jen z části; zachovaly se ve dvou rkpich: jed-

nom v biskupské knihovně litoměřické, v druhém ve dvorní knihovně videňské.

Z konce XIV. stol. dochoval se v univ. knihovně rukopisný sborník, zvaný evangelium sv. Matouše s homiliemi nebo výklady na evangelium sv. Matouše (Mat.) Obsahuje po kusech celý text Matoušova evangelia a k těmto kusům vždy nábožná rozjímání. Rozjímání čerpána jsou z rozličných otců církevních. Jedno z nich, vzpomenutý výše výklad o království nebeském a pokladu v poli skrytém, přejato je z výkladů Karlových. Stil celého sborníku je dosti neobratný. Nicméně je sborník důležitou památkou jazykovou. Vydán posud nebyl.

Do doby Karlovy sahá české zpracování Passionálu, Života Kristova, a snad i Životů sv. Otců.

Passionál, zvaný jinak také Zlatá legenda (Legenda aurea) nebo Historie lombardská (Historia Lombardica), vypisuje na základě knih biblických, kanonických i apokryfních, Komestora a tradice klášterní životy svatých pořádkem kalendářním. Složen byl kolem r. 1270., nejspíš po roce 1270, vlašským dominiká-

nem, posléze arcibiskupem janovským, Jakubem de Voragine († 1298.) Ač je to práce nekritická, libující si v hromadění zázraků a v lichém etymologisování, došel nicméně veliké obliby, kusy z něho veršovány a hojně překládány. Do Čech dostal se záhy. Skládalť podle něho v Čechách neznámý německý autor báseň „o příchodu Kristově" pro paní Maří z Hradce, rozenou z Hardegga, která se připomíná v letech 1291 – 1299. Od autora tohoto možná že přišel Passionál do rukou českého básníka legend. Prosaický překlad celého Passionálu do češtiny vznikl asi v době Karlově. Pořízen byl volně. Vypuštěno mnoho zázraků a vřazeny do textu na místa světců u nás neznámých životy patronů českých, jako sv. Cyrilla, Methoda, Prokopa, Ludmily a j. Život sv. Václava je v první své části překlad legendy Karlovy. Passionál český čte se v několika rkopisích a tiscích. Nejstarší rkopis dochoval se v starší části rkpu musejního. (Pass.) Část tato pochází ze začátku 2. polovice XIV. stol. a je proslulá svým pečlivým pravopisem

(i u y!) a vzorným jazykem (jotace!) Mladší část připsána k ní, patrně když se byl příslušný kus rukopisu ztratil, na konci XIV. stol. Otisk starší části obstaral Gebauer v Lfil. a jinde; výkaz o tom, kde co otištěno, je v Lfil. 1884, 256. – Jiné rkpy jsou: zlomek hlaholský (Pass. hlah.), který patříval klášteru emauzskému, z 2. pol. XIV. stol., otisk v ČČM. 1882, 524 sl., zlomky kapitulní (Pass. Kap. A, a Pass. Kap. B.), jeden ze sklonku XIV. stol, druhý z let 1350 - 80; otisk v ČČM 1882, 521. a 517.; celý rkp musejní z r. 1379 (Pass. 1379.); zlomek musejní z 2. pol. XIV. stol. (Pass. zl. Mus.), úzce souvisící s textem z r. 1379; celý rukopis klementinský z r. 1395. (Pass. Klem.), vyznačný několika zvláštnostmi jazykovými (písař píše vezkrz y; m. o klade často uo, zvl. po retnicích a hrdelnicích, na př. puotorzenie buo, huobě, puokuorný); zlomek drkolenský (Pass. Drk.), z 3. čtvrti XIV. stol., otisk v ČČM 1888, 104-105, a zlomek nitranský (Pass. nitr.), ze 3. čtvrti XIV. stol., s textem poněkud odchylným od rkpů jiných, otisk v ČČM. 1892, 305 sl. Tisky jsou z doby kol 1480. a z r. 1495. – Latinský Passionál vy-

dul Graesse s titulem Legenda aurea.

Život Krista Pána zpracoval neznámý nějaký dominikán („predikatorového zákona nedóstojný duchovní") na rozkaz snad samého Karla IV. (v jednom rkpe je mužem tím, „ješto to psáti kázal," Karel totiž výslovně jmenován.) Jaká byla předloha díla českého, nelze s bezpečností říci. Jisto jest, že se spis český shoduje v prvých dvou třetinách postupem dějovým a někde i slovy s Meditationes vitae Christi svatého Bonaventury († 1274), že se však od nich také dosti značně liší, tím totiž, že scholastická a mystická rozjímání, která jsou u Bonaventury hlavní věcí, krátí a většinou dokonce vynechává, vypravování biblické však, které zase Bonaventura zkracuje, předvádí úplně. Jisto jest dále, že se v poslední třetině odchyluje od Bonaventury úplně. Mimo to je zjištěno, že některé kusy Života Kristova mají doslova stejné znění se stč. Passionálem, že některé passy jeho jsou přejaty z nějakého českého skládání veršovaného a že jedno

místo ze Života Kristova čerpáno je, třeba nepřímo jen, z Evangelia Nikodemova. Nelze však rozhodnouti, máme-li v kompilování Bonaventury, Passionálu a evangelií kanonických i apokryfního viděti původní práci autora českého, či spíše se domýšleti, že kompilaci sestavil z pramenů vypočtených nejprv nějaký spisovatel latinský, český dominikán pak že hotové dílo to, nahlížeje do stč. Passionálu a používaje reminiscencí ze svého čtení české literatury veršované, pouze přeložil. Kompilační způsob práce měl za následek několik omylů, tak na př. událost v Káni galilejské vypravuje se dvakrát, rovněž tak popis lidu, atd. Nicméně je dílo práce pěkná; správný jazyk a lahodná dikce činí je čtením příjemným i čtenáři nynějšímu. Zachovalo se ve dvou rukopisech úplných: krásném pergamenovém z let 1360 – 80 v Klementinu (Krist.) a v papírovém z 2. polovice XIV. stol. v Roudnici, kromě toho pak v několika zlomcích: musejním, původně sv. Tomášském (Krist. Tom.), ze sklonku XIV. stol, otisk v Č. Č. M. 1885. 303 sl.; v klementinském rukopise řečeném Ho-

diny, z konce XIV. stol.; (zde je opis pašie); v jiném klement. z r. 1497 (zde je kus začátku a také zmínka o Karlu IV.) a posléze také na několika listech zlomku klementinského z 2. pol. XIV. stol., zvaného Krist. B; otisk v Lfil. 1884., 286 sl.

Ze života Kristova pořízen byl záhy jakýsi výtah, obírající se hlavně koncem života Kristova. Ten zachoval se v rkpe klem. řečeném Modlitby a legendy (ML), z konce XIV. stol. a v části zlomku Krist. B.

O Životě Kristově psali: Šafařík v Rozboru stč. literatury 1842. a J. Truhlář v Lfil. 1884, 283 sl. Jiné zmínky v ČČM. 1885, v Polívkově rozpravě o Evangeliu Nikodemově a v Truhlářově Katalogu českých rukopisů c. k. veř. univ. knihovny pražské. –

Životy svatých Otců rozumí se sbírka legend o prvních poustevnících a poustevnicích orientálních, zejména egyptských. Tak jsou tu: Athanasiova legenda o svatém Antonínovi egyptském, otci mnišství egyptského; Jeronymovy povídky o Pavlovi Thebském, podle tradice Antonínově předchůdci, o Malchovi i hrůzách

útěku po poušti a o sv. Hilarionovi, otci mnišství palestinského, Historia monachorum in Aegypto, líčící návštěvu nábožné společnosti u několika proslulých poustevníků egyptských; Apophthegmata, sbírka drobných mnišských anekdot; život Simeona Stylity, poustevníka, který ztrávil život svůj na sloupě; legendy sv. Eufrosyně a sv. Marině, které žily v mnišských klášteřích přestrojeny za mnichy; a jiné věci. Originály byly dílem řecké, dílem latinské a vznikly jako kusy původně samostatné. Snesení ve sbírku stalo se teprve časem. Rozšíření dostalo se legendám Životů, ať již roztroušeným, ať sebraným, velikého, rukopisy i tisky, v originálech i překladech. Výborné vydání celé sbírky latinské pořídil v XVII. stol. hollandský jesuita Heribert Rosweyde. Do češku Životy Otců zpracovány z předlohy latinské neznámým spisovatelem asi v době Karlově. Překlad ten dochoval se v pěti rukopisích úplných a jednom zlomku, vesměs v Hlem. a vesměs z polovice nebo z konce XV. stol. Rukopis označovaný Otc.B.

vyniká velmi pečlivým pravopisem (liší dost i a y, píše tvrdé ł často ł, jotaci označuje důsledně, ještě důsledněji než Passionál., např. ňemu, ňiemy); rkpy A a E (E je týž, kde je Jiříkovo vidění), jsou zajímavé zase tím, že mají dvojí stopy dialektické: moravské a jihočeské. Vydání Smetánkovo v Č. Akademii 1909; rozprava o Otcích od Smetánky ve Věstníku spol. nauk 1904.

Poznámka. Z Životů Otců překládáno bylo do češtiny již před vznikem prosaického překladu z doby Karlovy. Na jedné legendě obsažené v Otc. pozoruje se totiž, že je to skladba původně veršovaná, která byla pro potřeby překladu prosaického rozpuštěna v prosu. Rýmy u - i ukazují, že vznikl tento překlad veršovaný před proniknutím přehlásky u - i. — V první polovici XV. stol. přeloženy byly 2 z legend Otc., o sv. Eufrosyně a Marině, do češtiny znovu. Dochovaly se v rkpe musejním. — V XVI. st. zlhmočil celé životy sv. Otců v rozsahu ještě větším, než jaký mají Otcové ze XIV. stol., na zákazku pravi

Řehoř Hrubý z Jelení. Práce jeho dochovala se ve třech rkopisích: dvou klementinských (jeden úplný, nádherný, druhý neúplný), a jednom strahovském.

Z jiných vzdělavatelných děl sahají do doby Karlovy a na rozhraní stol. XIV. a XV. překlad Albertova Ráje duše, Zrcadla a Orloje.

Staročeský Ráj duše je vlastně celý sborník traktátů mravoučných a mystických. Jméno má odtud, že hlavní a nejrozsáhlejší jeho součástí je překlad, nebo spíše zpracování slavného středověkého díla Paradisus animae, zvaného také De virtutibus veris et perfectis. Paradisus líčí stilem nezapírajícím filosofickou erudici svého původce, blaho duše odvrácené od světa a spojené s Bohem. Autorem jeho byl vynikající scholastik a mnohostranný učenec, švábský dominikán Albert Veliký († 1280). Kromě Ráje duše jsou obsaženy ve sborníku našem ještě překlady spisů jiných, mravoučných a mystických, jako Bonaventurových traktátův Incendium amoris a Diaeta salutis, homilií

Řehořových, knih bosáka Davida Augšpurského a pod. Překlad je tvrdý, zejména působí překladateli obtíže úloha, jak tlumočiti latinské výrazy filosofické. Je pravděpodobno, že český Ráj duše byl znám Štítnému. Dobu, kdy český překlad Ráje vznikl, jest klásti asi na počátek 2. polovice XIV. stol. Dochoval se náš sborník v pěti rukopisích. Nejstarší z nich je klementinský, opis pořízený r. 1383 (Alb. a Alb A.) Z ostatních vyniká opis obsažený v tak řečeném rkpe Krumlovském (Kruml.), chovaném nyní v museu a psaném někdy před r. 1418. O Alb. psal J. Truhlář v ČČM. 1884. 270, o rkpe Kruml. týž v ČČM 1884, 24.

Zrcadlo člověčieho spasenie, spojené se Zrcadlem Panny Marie, je jakási biblická dějeprava. V XIII. stol. pojal neznámý latinský skladatel úmysl znázorniti v obrazích, provázených rýmovanými verši, dějiny lidského spasení od pádu pyšných andělů do vykoupení Kristova. Úmysl ten provedl barbarskou latinou tak, že podává řadu líčení z Nového Zákona

a illustruje je allegorickými analogiemi ze Starého Zákona. Za vlády Karlovy proniklo Zrcadlo do Čech a tekst jeho zpracován záhy českou prosou. Z tohoto zpracování zachovaly se dva musejní zlomky (Zrc. nebo Zrc. A. a Zrc. B.), části jednoho a téhož rukopisu, psaného ve 3. čtvrti XIV. stol.; otisk v ČČM. 1887, 472. st. a ČČM. 1890, 455 st. Úplný rukopis, se 175 krásnými obrázky, máme z XV. stol. ve vzpomenutém výše sborníku Krumlovském.

Orloj věčné múdrosti, dílo německého mystika Jindřicha Susona (✝ 1366), obsahuje dialog mezi mládencem a věčnou Moudrostí. Mládenec vyptává se na rozličné božské věci a Moudrost mu odpovídá. Překlad český pořízen na počátku XV. stol. Dochoval se v Kruml. a v několika klementinských rkopisech XV. stol. Jeden z rukopisů těchto psán je dialektem českým blízkým polštině.

Vrcholem dostoupila staročeská prosa vzdělavatelská a prosa vůbec před Husem Tomášem ze Štítného.

Štítný narodil se nejspíš r. 1331., bezpochyby na Štítném. Rok 1331. pokládáme za rok jeho narození, protože v sborníku opatovickém sám o sobě dí „aj již mi jdé léto sedmdesáté" a recense spisů štítenských opsaná v tomto sborníku vzdělána byla nepochybně r. 1401. Štítné, tvrz u Žirovnice v okrese Pelhřimovském, bylo rodištěm Tomášovy sestry Pelhraty, která se r. 1414 píše „rodem ze Štítného, bydlem v Třeboni", tudíž nepochybně majetkem již Tomášova otce a také rodištěm Tomášovým. Rod, z něhož Tomáš pocházel, byl zchudlá haluz některé z panských větví mocného kmene Benešoviců, za erb měl tento kmen zavinutou střelu neboli odřivous, totiž střelu, jejíž šipiště bylo na dolejším konci zavázáno šátkem s odletitými fefliky nebo leticemi:

Rodový majetek, jejž Tomáš časem přejal a držel, záležel z tvrze na Štítném — dnes jsou na jejím místě tři vesnická stavení —, z poplužního dvora při ní, z polovice vesnice téhož jména — druhá polovice náležela nejspíš ke Kamenici —

a z některých platů v Žirovnici a Číměři; úhrnný roční důchod z majetku toho dělal r. 1380 23½ kopy grošů, což mělo ve XIV. stol. asi takovou kupní sílu jako za našich dnů 6000 korun. Z nejbližších příbuzných Štítného víme o jeho babičce – chválivala prý stav svobodný – o strýci – postíval prý se z pověry, že nebude nikdy jat ve čtvrtek, byl však zabit – o rodičích – od nich prý slýchal cos buď křesťanských věcí – a o třech sestrách. Ze sester těchto Peltráta a Anna zůstaly svobodny – poručiť je Štítný v poslední vůli svému synu Janovi na péči –, Dorota se vdala za Odolena z Chlumu. Peltráta hospodařila s bratrem na Štítném, r. 1384. byla ředitelkou špitálu v Třeboni, r. 1414. upsala své jmění i důchody klášteru třeboňskému. O Anně nevíme nic bližšího. Dorota zemřela před rokem 1414; nařizujeť za ni toho roku Peltráta modlení. – Mládí ztrávil Tomáš ve zbožném domě otcovském a prožil pak několik let na vysokém učení pražském na fakultě artistské. Léta ta udává sám jakožto „prvá léta své mladosti“; byla to

doba mezi r. 1348., rokem založení university, a r. 1355, kdy se Štítný oženil, tudíž čas mezi 17. a 24. rokem jeho života. Mistrem ani bakalářem se nestal; také po tom netoužil. Za to osvojil si znalost tehdejší latinské literatury, důkladné vědomosti z Písma sv., latinu a němčinu, a jak může svědčiti úryvek z legendy o Umučení, obsažený v jeho Řečech nedělních a svátečních, také něco ze staršího písemnictví domácího. R. 1355. se oženil. Kdo byla jeho manželka, nevíme. S ní měl pět dítek. Víme to z toho, že v Řečech besedních s otcem rozmlouvají dítky dvě, o třech se pak výslovně (číslem) praví, že zemřely. (V iniciálce budyšínského rukopisu Řečí besedních namalovány jsou sic děti tři, ale to je omyl illuminatorův; v. Lacina, Lfil. XXVI. 353.) Před 1376. Štítný ovdověl — připomínáť ve sborníku z r. 1376. matku dětí jako mrtvou. Z dítek zbývaly mu r. 1376. na živu čtyři — jsou zobrazeny v iniciálce štítenského kodexu z r. 1376, iniciálce spolehlivé, protože označené v rohu erbem —, r. 1388. a na počátku 1399. již jen dvě

16.

— ve sborníku Jindřichohradeckém, jehož originál byl v letech 1388. nebo na počátku roku 1389. psán, praví totiž spisovatel k dětem doslovně: „Jižť vás jen dvé jest.“ Děti ty byly Anežka a Jan. Kdy zemřel Jan, nevíme, jistě před rokem 1414., neboť toho roku pečetí pečetí rodinnou Odtrúta (žena!), a možná dřív než otec. Anežka otce přežila i připomíná se ještě r. 1409.

Z jiných životopisných dat víme o Štítném toto: Dne 8. října 1373. oddělil českou listinou sestře své Dorotě jistý plat v Žirovnici. Aby mohl své vědomosti prohlubovati a rozmnožovati, zejména, aby si opatřoval knihy, aby byl účasten slavných kázání Waldhauserových a Miličových a aby v rozmluvách s muži učenými měl impulsy ku práci i rady k ní, opouštěl častěji své sídlo venkovské a pobýval v Praze. R. 1381. dokonce za tím účelem statek svůj „na věčné časy“ pronajal. Nájemcem byl pan Zbyněk z Kamenice a jeho dědicové. Nájem dělal ročně 14 kop grošů. Štítný bral jej nerušeně do r. 1389. Od té doby měl několik let potíže. R. 1389. umřel totiž

Zbyněk a držitelem byl nejprve Jošt, pak Prokop, oba markrabata moravští. Ti řádně neplatili, zejména ne plat příslušný k Havlu r. 1390. Štítný pojal tedy komorníka a panoval na Štítném (= uvalil na statek štítenský sekvestr). Mezitím spadl statek štítenský jako odúmrť po Zbyňkovi na krále. Štítný nevěděl o ročích stanovených k přihlášce o tuto odúmrť, nedostavil se, král dostal za právo, králova komora zaplatila „památné" a statek připadl králi. Dvorský soud stanovil však rok nový, Štítný se přihlásil a posléze v červnu 1394. právo k platu mu zase přiznáno. Smrt stihla Štítného nepochybně r. 1401. Dcera Anežka bydlí totiž od sklonku (asi od října) r. 1401. bez otce s jinými zbožnými matronami v svém domě vedle kaple Betlemské; protože není pravdě podobno, že by byla osamělého starého otce opustila, lze souditi, že před říjnem 1401. byl Štítný již mrtev. Ještě roku 1400. zastihujeme však Štítného při spisovatelské práci. Nezbývá tedy, než domnívati se, že skonal r. 1401. Závěť jeho, psaná kolem roku 1385, docho-

vala se. Testátor oslovuje v ní své dvě děti; ukládá jim, aby se spolu milovaly, měly ve cti své tety (Štítného sestry), a rády čítaly v jeho knihách, atd.; posléze ustanovuje za sebe některé zádušní mše.

Spisovatelská činnost Štítného jde všecka jediným směrem: nábožně poučným a vzdělavatelným. Jazyka ~~jeho~~ užívá veskrze jen českého. Obecenstvo, k němuž se obrací, jsou předem autorovy děti, pak také čtenáři jiní. Podle originality jsou spisy Štítného dílem práce původní, dílem samostatné kompilace z rozličných kusů více méně volně přeložených, (ty píše Štítný „z své hlavy klada"), dílem volná vzdělání předloh cizích (spisy „vyložené"). Obírají se jednak věcmi „obecnějšími" (= ze všedního života), jednak „skrytějšími" (= transcendentálními)

Začátkem literární činnosti Štítného bylo nepochybně překládání vzdělavatelných traktátů jiných, cizích. V době před r. 1374 vzdělal „knížky" (= traktát) o sedmi vstupních (de septem processibus religiosorum) a také již asi traktát o bojování hříchů s

Před 13[7]4 Kn. o 7 trakt. o [bo]j. o hříchu. Koráb

šlechetnostni a Koráb Noe.

Traktát O sedmi duchovnieho stavu vstupních vykládá, co naznačuje titulem. Stupně, které má autor na mysli, jsou: plápolivé náboženstvie, úsilé a utrpenie, duchovnie utěšenie, pokušenie, lékařstvie proti pokušení, skutky šlechetnosti a pravá múdrost. Autorem latinské předlohy byl německý asketik a myslitel, františkán David Augšpurský († 1371). Český text máme v t. zv. sborníku Vyšehradském (Štít. Vyš.), chovaném v Klementinu. Sborník tento, opis předlohy starší, psán byl r. 1396. „rukú Václavovú" (z Pořičí?) „toho času komorníka vyšehradského proboštа, syna pana Beneše Dubského a hofmistra v tuž dobu jasného kniežete Václava římského a českého krále." Že vzdělání české, velice volné, je práce Štítného, tomu nasvědčuje jeho ráz, dále štítenská předmluva („tyto knihy vám sem zpořiedil, mé dietky, ne sám jich skládav...) a posléze to, že se Štítný o svém vzdělání tohoto traktátu často zmiňuje. Že bylo hotovo před r. 1374., usuzovati nutno z toho, že se ho Štítný několikrát dovolá-

vá ve sborníku z r. 1376., kterýžto sborník vznikl mezi lety 1374 - 1376.

Traktát O bojování hřiechóv s šlechetnostmi staví proti sobě dvojice hříchův a ctností a líčí, kterakými důvody každý člen jednotlivých dvojic člověka odvrací od svého soupeře a hledí nakloniti sobě. Dvojice takové jsou: pýcha a pokora, závist a láska k bližnímu, hněv a úklidnost srdce (= trpělivost) lenost a snažnost k dobrým činům, lakomství a nedbání zemského zboží, lakota a skrovnost, smilstvo a čistota. Autor latinské předlohy není znám; mylně bývá zaň pokládán svatý Augustin. (Otisk tohoto originálu je u Migne, Patrologia latina, sv. 40.) Český text máme ve jmenovaném již Štít. Vyš. Štítenská předmluva („tyto knihy vám sem zpořiedil, mé dietky, ne sám jich skládav; a jiúš prvé svatého Augustina o bojování hřiechóv s šlechetnostmi, druhé jednoho bosáka ... o sedmi stavu duchovnieho vstupních") spojuje jej úzce s traktátem předchozím a

činí pravděpodobným, že byly oba vzdělány ve stejnou dobu. Jiný rukopis téhož textu zachoval se v rukopise, ve kterém je Kat. (štokholmském, nyní brněnském.)

Pozn. Po letech Štítný tento traktát vzdělal znovu a pojal do Řečí besedních. Konečně pořídil přepracované jeho znění po třetí a uložil je do sborníku recense repraesentované rukopisy musejním, jesuitským a sázavským.

Koráb Noe popisuje a allegoricky interpretuje archu Noemovu. Koráb měl tři rozměry: výšku, šířku a délku. Výška – toť u člověka žádost věcí nebeských, šířka – toť láska ke všem, délka – toť nerozpačná naděje boží milosti. – Koráb měl délku tři set loket. Tím označen jest allegoricky trojí zákon: přirozený – před Mojžíšem, psaný – Mojžíšův, a milosti – Kristův. Šířka korábu byla 50 loket, t. j. 7 x 7 + 1. Sedmička značí spolek, sedm sedmiček spolek spolků, společnost křesťanskou, jednička Krista. – Dveře korábu – toť skutky, okno – myšlení. – V korábu chovala se dvoje zvířata, čistá

a nečistá. Táž dvojakost pozoruje se i mezi lidmi – atd. – Vzorem, podle něhož Štítný traktát tento vzdělal, byl spis mystika Hugona ze sv. Viktora De arca Noë. Dochovalo se zpracování české ve Štít. Vyš.

Je možné, že asi v týž čas, jako tyto traktaty, zpracoval Štítný ještě některé cizí nábožné „knížky" jiné, ale jmenovati jich nelze. U knížek, které se mu někdy přičítají, na př. u českého vzdělání Rozmluvy duše se svědomím, zachovaného v rkopise zdejší knihovny a v Kruml., původ štítenský se hledá pouhou domněnkou. –

Záhy, také ještě před r. 1374., pokusil se Štítný o nějaký spis, který lze pokládati za předchůdce nebo za první recensi pozdějších slavných sborníků. Spis tento se nezachoval. Že byl, soudíme podle sborníku z r. 1376. Zde vykládá totiž Štítný v traktátě „Kterak se zdejší stavové lidščí připodobnávají k andělským kuoróm" o zákonnicích (= mniších). Ve výkladě tom podotýká, že „v pěti knihách" (= v. té knize), ješto byl dříve napsal" dal zákonníkům

stručné naučení, aby se drželi Písma a své řehole, nyní pak že původní toto krátké naučení chce na žádost „jednoho dobrého druha" (= přítele) zaměniti poučením obšírnějším, které by se hodilo mnichům a jeptiškám latiny neznalým a také rodičům, chtějícím věnovati své děti životu klášternímu. Podle toho obsahoval nezachovaný spis nějaký traktát, který byl bližencem traktátu obsaženého ve sborníku z r. 1376., lišil se však od něho stručností poučení o zákonnících. Mimo to obsahoval možná i některé jiné kusy obsažené ve sborníku z r. 1376; ale jistoty o tom není. Kdy nedochovaná kniha vznikla, lze určiti jenom terminem ad quem: dobou, kdy Štítný začal skládati sborník z r. 1376, a dobou tou je konec r. 1373. nebo spíš rok 1374.

Z r. 1376 máme první zachovaný sborník štítenský. Kodex tento, majetek knihovny klementinské, je pergamenový, krásně psaný rukopis o 158 lístcích, (původně 168; 10 je vytrženo), ozdobený 19ti skvostnými miniaturami. Miniatura první spodobuje Štítného, kterak poučuje své čtyři dítky, tři dcery (označené zla-

tým diademem kol čela) a nejmladší z dětí, syna. Že obrázek chce skutečně znázorňovati rodinu autorovu, je patrno z toho, že je na něm zobrazen i štítenský erb. Otisk rukopisu vydal r. 1852. K. J. Erben s titulem Knížky šestery o obecných věcech křesťanských. Sborník začíná se dedikací Mru Vojtěchu Rankû. Dedikace ta nezachovala se úplná. V části, která v rukopise jest, vyslovuje Štítný úctu hlubokou k „hrozného rozumu a podivné paměti mistru, jenž jest prý z Čechóv ve svatém písmě došel mistrovstvie pařižského," a prosí ho, aby prohlédl to, „což česky kladl v těchto knihách prvním úmyslem pro své děti, a potom všem, ktož by kdy kterým z nich slovcem upamatovali se k dobrému," přeje si, aby „světlo ukázalo", jest-li v jeho knihách „světlo," a pakli by co tmy v nich bylo, aby světlem byla temnost odehnána", jakož také, aby „přirozený jazyk tiem" Vojtěcha „užil a měl" jeho „památku, donidž najdál tyto knihy budú tráti." Pak následuje kalendář s vročením 1376 a za ním dvoj . přiemlu-

nimu je: milovat bližního jako sebe samého. – Traktát o víře, naději a lásce je původní práce Štítného.

K němu je přidán Výklad páteře (= otčenáše.) O traktátu tomto sám autor v předmluvě jeho připomíná, že ho původně v programu knížek šesterých neměl a mohli bychom jej tedy pokládati za knížky sedmé, které v prvé předmluvě jsou na nejisto slíbeny. Obsahem traktátu je nejprve krátká chvála otčenáše: je to modlitba, kterou vymyslil sám Kristus, pravá múdrost Boha Otce, modlitba, ve které není na nic zapomenuto a která je tak krátká, že se jí může každý naučiti a každý může míti dosti času ji pieti (= odříkávati). Pak následuje podobný výklad jednotlivých proseb, a vlastně nejen proseb, nýbrž i slov, od oslovení až po „Amen."

„Knížky druhé" (= traktát druhý) jednají o trojiech staviech: panenském, vdovském a manželském. 1. „Panenský stav jest najduostojnějšie čistoty". Jsou dvoje panny: „jedny, ješto pro milost boží viec chtie ostati pannami; druhé, ješto chtie za muž. A ty druhé ještě

jsú dvoje. Jedny z úmysla sprostného držie panenstvie,.. čekajúc, když jich starosty (= rodiče, Eltern) dadie je k manželstvu... Ty panny, ješto myslé za muž, kakž-koliťvěk nebudú bez odplaty, však zemrú-li pannami jsúc nebudú té odplaty svrchované jmieti s těmi pannami, ješto sú z úmysla zaslíbivše Bohu své panenstvie až do smrti sdržely je. Jsú pak druhé, helembrechtné, (= světácké) panny, ješto dráže vážie veselé tohoto světa než královstvie nebeského.... Takové panny všem se žáda-jí slíbiti (= zalíbiti), tož jen k tělesnému oku....Darmoť sobě tušie (= se těší) ty panny tiem panenstvím; lepšiť jest pokorná žena než hrdá panna..." Následují rozumné rady: aby panny i mládenci žili až do manželství v úplné čistotě; aby volili k manželstvu s rozumem, protože „chlébť se snie a pivoť se vypie, ale běda, komuť se žena nedá!"; aby si hledali tovaryše bohabojného; aby se ohlíželi po rovni (= člověku rovnému) rovni rodem, věkem atd., ješto nerovnost bývá příčina kramolu (= sváru) a nemilosti; aby nevstupovali v sňatek s příbuznými; aby neslavili svateb v čas určený

od církve k modlitbám a postům, aby čistotu vysoko cenili; aby smilnému myšlení nedávali do srdce přístup, aby se netoulali „po krajích cizích, po uliciech neb po domiech, ať pravdu řku i po odpustiech"; aby se varovali společnosti s lidmi mravně laxními; aby ubíhali záliby „v jedení, v pití, v léhání neb v posteli krásné, v nožíkách okovaných, v pateříčkách (= korálkách)", měkkých rukou, pěkných vlasech, atd., aby hleděli ustavičně pracovati, atd. atd. 2. Stav vdovský je méně cenný než panenský, ale cennější než manželský. Patří k němu nejen vdovci a vdovy, nýbrž i ti, „ješto sú svú čistotu kromě manželstva potratili." Kdo ovdověl, nehřeší, vstoupí-li v nové manželství, ale záslužnější je, zůstane-li ve stavu vdovském. Také je to výhodnější; neboť „mnozí vdovy pojímají ne z pravé milosti, ale jich zboží dětiec, řkúc » umřeť baba, aneb usekneť kmet, a já budu mieti sbožie «. Vdovy jsou povinny pomáhat příbuzným v práci a modliti se. 3. Stav manželský, ze všech tří nejméně důstojný, má v sobě troji dobrou věc: „vieru, kterúž manželé jsta

dlužna sobě," svátost a plod. Jsou však i manželé zlí, jimiž vládne čert: takoví, kteří nedbají ustanovení církevních, kteří si překážejí dobře činiti, kteří se sváří, kteří jsou si nevěrni, kteří „plod tratie", kteří zle vychovávají své děti a kteří „se milují příliš nemúdře v žádosti smilné." Dobří manželé střehou se všeho toho, střehou se také vší rozpustilosti při svatbě, milují se navzájem, jsou si věrni ve všem a ostříhají čistoty manželské. — Traktát tento je zase původní práce Štítného.

Třetí traktát, jeden z nejlepších, nadepsán jest O hospodářovi, o hospodyni a o čeledi. Hospodář má býti hospodyni a čeledi tím, čím je slunce měsíci a hvězdám, t.j. dávati jim světlo. Má dbáti o ně jako oráč o svou roli, má jim bránit, co by jim škodilo, a má hledět dosahovat svého cíle spíš po dobrém než po zlém. — Hospodyně má hospodáře chovati v cti, vědouc, že čest její závisí na cti hospodářově tak, jako světlo měsíce závisí od slunce, a má se varovati kouzel, jimiž „šeředné ženy na svých mužích hle-

dají milosti," říkajíce „nekůzlený muž je nesolený hráči." Má dále ctíti svekra a svekru; má muže milovati láskou duchovní i tělesnou; má býti snažna při čeledi; má dbáti o dům, „by šeředen nebyl, neumeten jako svinec"; a má se stříci zlého slova a pití. Jsou, bohužel, hospodyně helmbrechtské, které si vedou jinak, které chtí se chechtati, šuškati, které koketují, které se strojí, aby se slíbily mladým bláznóm a takýmž potvoróm, jakož jsú samy", a které si na roucho opatřují peníze i nepoctivě — nic z toho nemá býti. Hospodyně má vésti život příkladný. — Čeleď, k níž patří i děti, má se stkvíti šlechetností jako hvězdy. Má poslouchat hospodáře. Kdyby však žádal něco proti božím přikázáním, má odepříti. Sem vsunout je stručný výklad dekalogu. K hospodě (= pánu) má se čeleď míti srdcem, ústy i skutkem věrně, k sobě navzájem čistě a laskavě. — Traktát ten je opět práce Tomášova původní.

Čtvrtý traktát jedná o tom, kak se zdejší stavové lidští připodobnávají k andělským kuoróm. Hlavní

jeho myšlenky jsou tyto: Sbor andělský má tři jerarchie, každá z nich zas tři kóry, je tedy celkem devět kórů. Na zemi má stav lidský obdobně tři řády: řád duchovní, řád pánů světských a řád lidí dělných. Řád duchovní má učit, panský bránit, dělný živit. Řád duchovní je tím na zemi, čím je na nebi 1. jerarchie. Jako pak jerarchie tato složena je ze tří kórů: serafínů, cherubínů a trónů, tak i prvý řád na zemi obsahuje tři kóry. K prvnímu patří Mojžíš, proroci, apoštolé, evangelisté, poustevníci a zákonníci (= nižší řeholníci). V kóru tomto je mnoho krásného, ale i chyby, zejména vynášení nad jiné atp.; obzvláště mnoho nedostatků mají zákonníci, pokazivše život řeholní, prvotně velice dokonalý. K druhému kóru, parallela cherubínů, náleží mistři, kteří zabraňují bludu a kacířství, kazatelé, kteří učí vůli boží, a vůbec lidé učení. Třetím kórem, obdobným s andělskými tróny, jsou duchovní soudcové. Řád pánů světských se shoduje s nebeskou jerarchií druhou, která má tři kóry: dominationes, principatus, potestates. Tak má i

řád pánů světských tři kóry na zemi. První z nich, páni vůbec, zejména císařové a králové, mají panovati podle práva. Nemají myslit, že obec je pro ně, nýbrž že oni jsou pro obec. Daně mají bráti přiměřené. Nad nimi je právo duchovní. Druhý kór, šlechta další, rytířstvo, vládyctvo, má brániti kněží, vdov a sirotků, v přátelství stát s druhy. U toho kóru bývá mnoho hřešení rouchem, kratochvílemi, jako turnaji a kolbami, a válkami. K třetímu kóru náležejí světští soudcové, popravčí, úřad velmi dobrý a svatý, stře-že-li se soudce hněvu, lakomstva a hříšné shovívavosti. Nebeská jerarchie třetí má na zemi obdobu v řádu lidí dělných. Její kór prvý, virtutes, toť na zemi těhaři (oráči) a řemeslníci, její kór druhý, archangeli, toť kupci, vozící zboží z daleka — kupci tito hřeší-vají špatným zbožím, přílišnou cenou a lichvou —, její kór třetí, angeli, toť překupníci, kramáři a krčmáři. — Základní myšlenku traktátu, děliti lidstvo na hierarchii stavů, vzal Štítný z literatury středověké; Berchtold Řezenský na př. dělí lidi na tři sta-

vý vyšší (papež a kněží, — císař, král — rytíři) a sedm nižších (podle řemesel). Provedení v podrobnostech je však jeho práce samostatná.

Pátý traktát měl dle programu podaného v prvé předmluvě vykládati o tom, „kak nás črt láká". Vskutku obsahuje nejprve Ostnec svědomie a pak teprve slíbené poučení o pokušení ďábelském. Ostnec můžeme při této neshodě pokládati za knížky osmé, jež v první předmluvě jsou nejistě slíbeny. Obsahem Ostence je rozprava o tom, kterak se má člověk blížiti k Bohu po stupních andělských kůrů. Stupně tyto jsou: 1. žádost dobra; 2. práce dobrá; 3. utěšení z práce dobré; 4. boj; 5. trvání bez viny a vítězení; 6. kromě přemáhání zla i konání dobra; 7. působení ostence svědomí; 8. obrácení k paprsku rozumnosti; obrácení k ohni moudrosti. Nejvíce vykládá Ostnec o stupni sedmém; odtud také jeho jméno. Ostnec svědomí má býti tvrd (vzpomínáním na hříchy), ostr (odporem proti hříchu) a zpraven (uvažováním o dobru, k němuž se má člověk táhnouti). — Ostnec je volné

vzdělání rozpravy sv. Bonaventury zvané Stimulus. — Výklad o pokušení ďábelském předvádí rozmanité věci i místa a lsti, jimiž se ďábel hledí zmocniti člověka. Věci ty jsou: libost, nemoudrá bázeň, chtivost rovnati se jiným lidem a nevědění. Místa: stůl, lože (lenivost, smilstvo), kostel (vynášení sebe), trh. Lsti: našeptávání nedůvěry ke kněžím; ukazování na lidi jiné, špatnější; buzení přílišné důvěry v milost boží; odvracení od lítosti; odkazování na veliké hříšníky, jimž bylo při pokání odpuštěno; navádění k jakémusi fatalismu (máš-li být spasen, budeš; ne-li, nebudeš, ať děláš cokoli); a odkládání pokání. — Tento výklad je Štítného práce samostatná.

Šestý traktát má za předmět thema Kak se očištijem toho, že hřešíme, a rozpráví o sedmi svátostech jako o sedmerém lékařství (léku) našich křehkostí. Výklady nesou se v duchu katolické dogmatiky, jen tu a tam probleskuje myšlenka samostatnější, na př. odpor proti těm, kdo pochybují o přítomnosti celého těla božího v malém oplatku —

(„tomu se nedivie, kak u malém oku smiéstná se hora veliká"), nebo obrana těch, kdo doporoučeli časté přijímání těla božího, zvl. Miliče, nebo výklad o nečestech kněžských pro ty, kdo chtí své syny učiti kněžími; na konci je připojen výklad o smrti, zejména rozvláčné vypravování o tom, jak umírá bujný, veselý, nezbožný mladík, dále výklad o pekle, očistci a nebeské radosti. Rozprava o svátostech je Štítného vzdělání původní; vypravování o smrti mládence bujného vzdělal stručně podle příslušného místa ze Susonova Orloje.

Kniha celá končí se doslovem „Dokonánie knih těchto".

Rukopis knížek šesterých pochází z r. 1376. O tom, kdy byla kniha autorem skládána, lze souditi z těchto fakt. Terminus ad quem jest r. 1376. Poněvadž se ve sborníku mluví o podvodech, kterých se dopouštěli výběrčí („berčí") při vybírání berně braniborské*), jest den kupní smlouvy o Braniborsko, 15/VIII.

*) Když Karel IV. koupil Braniborsko, byla na tuto koupi vybírána zvláštní

1373 1374, 1375

1373, terminus a quo. Milič připomíná se jako mrtvý: (jim, t.j. odpůrcům častého přijímání byl Milič tiežek v oči, jenž jest učil lid boží vóli); bylo tedy místo, o něž jde, (Štít E. 218.) psáno po 29/VI. 1374. (den smrti Miličovy. V knize mluví se kromě o připomenutém podvodu berčích ještě o druhém způsobu, jakým poddané šidili [xx]), a poznamenává se při tom, že tímto výkladem se doplňuje to, co bylo o berčích autorem psáno dříve; poněvadž podle svědectví sborníku Jihradeckého druhý způsob podvodu berního Štítný poznal r. 1375., je pravdě podobno, že tekst byl vypracován koncem r. 1373 a r. 1374 nebo snad celý až r. 1374, roku 1375 pak že byl autorem revidován. R. 1376. byl hotov a opsán. (Tak vykládá o věci St. Souček, Studie Štítenské, 1909, v rozpravách Akademie, str. 14.)

berně. Při vybírání jejím vedli si berčí tak, že „úkoly" (= vyměřenou berni) brali rovně (= správně), ale žádali kromě toho na poplatnících pátý a druhdy (mnohdy) čtvrtý groš (20–25%) „zámaznému" (za vymazání) a nad to zvlášť popl. pro písaře

[xx]) Berčí vybírali berně dle padělaných knih s „úkoly" většími a odváděli podle knih s „úkoly" skutečnými.

Od úvah o obecných věcech křesťanských obrátil Štítný časem pozornost k thematům hlubším, filosofickým. Plodem pilného čtení a samostatného přemyšlení o thematech takových bylo první vzdělání Řečí besedních. Vzdělání toto se nezachovalo. Že bylo, o tom víme z vlastních slov Štítného v Budyšínské recensi Řečí besedních: „Tak jest bylo, ješto sem psal najprv řeči tyto, že biech řekl něco, ješto sě vás jest dotýkalo. Ale tuto neřku téhož, neb v mém již nejsde poslušenstvie. Ale že tvé vás jest chvalně tento život dokonalo, útěchu v tom maje, řkuť ještě něco, jakož jsem i obnovil knihy tyto, aby skrze to, že sem vám je psal, byly někomu k kratochvíli." V kterých letech první spracování Řečí besedních vzniklo, lze stanoviti jen s pravděpodobností a jen velmi neurčitě. Za krajní terminus a quo možno pokládati rok 1375, dobu, kdy dodělány Knihy šestery. Že by byl Štítný Řeči besední skládal před Knihami šesterými, a tudíž jimi začal svou literární činnost, je domněnka pravdě ne-

podobná. Nejzazším terminem ad quem je doba, kdy Štítný Řeči besední přepracoval do formy, ve které je máme v rukopise Budyšinském; dobou tou byla léta od r. 1389. později a před r. 1400; s jakousi pravděpodobností lze pohlížet na rok 1390 (nebo snad také 1391) a pak na léta brzy po roce 1392. Poněvadž příprava k napsání Řečí besedních stála beze vší podyby nemálo času; poněvadž dále léta po r. 1381, kdy Štítný pobýval trvale v Praze, mohla skytati nejlepší příležitost ke vzdělání díla takového; poněvadž kromě toho mezi prvé a druhé vzdělání Řečí besedních nutno klásti nějakou časovou mezeru, v níž děti zplnoletěly a poněvadž posléze v roce 1388/89, kdy děti ještě nebyly plnoleté, Štítný byl zaujat novou úpravou Knih naučení křesťanského: lze souditi, že první recense Řečí besedních vznikla někdy kolem r. 1385.

Po těžké práci filosofické vrátil se Štítný k oblíbenému dílu svému o obecných věcech křesťanských a pořídil třetí jeho recensi. Recense tato liší

se od druhé jednak přestilisováním, t.j. tím, že některé výklady rozvádí nebo zkracuje, mnohé pak aspoň jinými slovy podává, jednak několika většími přídavky. Přídavky ty jsou: Výklad na Zdráva Maria, kapitolka o rozličné svěcenině a Štítného závět. Výklad na Zdráva Maria následuje po výkladu páteře a vede si podobně jako tento výklad. Zdá se, že je to spracování nějaké předlohy latinské.

Kapitolka o rozličné svěcenině přivěšena jest k rozpravě o svátostech. Promlouvá o svěcené vodě, hromničných svíčkách, popelci, svěcení jehněd, svěcení dne na velikou sobotu, o svěcení mazanců, vajec, sýra a masa na velikou noc, o tom, k čemu se která svěcená věc hodí, a jaké „bobonky" (= pověry) lidé s nimi provozují (zobají jehnědy, kostmi beránka svěceného čarují žabám atp.) Závěti bylo vzpomenuto již výše. Důležita jest tím, že z ní zvídáme mnoho o rodinných poměrech Tomášových. (Jsou tu jmenovány Štítného sestry Peltráta a Anna, děti Anežka a Jan, o kterých se zmluví ještě jako o

plnoletých, atd.) — Dochovala se třetí recense knih o obecných věcech křesťanských ve sborníku Jindřichohradeckém neboli Vávrově (Štít Jhrad., Štít Vávr.) Je to sborník, který náležíval kdysi jesuitské knihovně v Jindřichově Hradci a nyní jest chován v bibliothece klementinské. Psán byl r. 1492. jindřichohradeckým měšťanem a písařem Vávrou z Jivian. Svědčí tak připísek na konci knihy. V témž připisku připomíná se, že rukopis jest opis předlohy starší, kterou opsal hradecký písař Matěj Čapek r. 1454. z předlohy prý osmdesát let staré. Připisku tomu se do nedávna úplně věřilo a supponován byl podle něho nedochovaný sborník štítenský z roku 1374, podobný té, jakou má sborník Vávrův. Víra tato vkázala se stran předlohy z r. 1374. lichou, když se shledalo, že autor připisku nemá správných vědomostí o autorovi (zove jej bohumilým panošem Tůmou ze Zásmuk a z Chotěnic) a že z důvodů vnitřních složení sborníků klásti jest do let docela jiných. Důvody vnitřní jsou:

1) Přesné datování Tomášova vědění o podvodu berčích s dvojmi knihami rokem 1375.

2) Faktum, že se v závěti připomínají již jen 2 děti, kdežto ve sborníku z roku 1376 jsou ještě čtyři.

3) Okolnost, že se autor, chválící Karla IV. za odstranění ordálií a za opravu přísahy*), obrací s prosbou za další zlepšení zemských práv k jeho nástupci Václavovi IV., nastoupivšímu na trůn r. 1378.

4) Faktum, že ve svém sborníku z r. 1376. Štítný se zastává učení Miličova o prospěšnosti častého přijímání laického prostým výkladem, kdežto v Štít. Hrad. trvá sice na přípustnosti názoru svého dále, doporučuje však poslušnu býti zápovědi, kterou církevní úřady proti častému přijímání laickému vydaly, a čeká, že až Bůh zápovědí tou vyzkouší pokoru lidí zbožných, zase časté přijímání úředně bude povoleno. Zápověď, aby laikové nepřijímali častěji než jednou za měsíc a aby nebyli k častému nebo dokonce dennímu přijímání povzbuzováni, vydána byla arcibiskupem pražským a jeho vikáři

388 podle výroku mnohých doktorů a kněží na synodě 19. října 1388. Štít. Jtrad. vznikl tedy, jistě aspoň s části, po tomto dni.

5) Zpráva Štítného ve Štít. Jtrad., že nevidal listuov těch, ješto papež v milostivé léto dává." Milostivá léta, jež mají pro datování sborníku našeho význam, byla r. 1350. a 1390. Papežská bulla o milostivém létě 1390 byla vydána 14. února 1389, do Čech došla jistě v 1. čtvrti r. 1389. – Poněvadž nelze mysliti, že by se byl Štítný o věci pro středověkého křesťana tak závažné nebyl přesvědčil vlastním nahlédnutím, a že by se byl o ní nezmínil, nutno jest klásti složení Štít. JHrad. před první čtvrt roku 1389. (Toto datování provedl Fl. Souček v uvedených již Studiích Štítenských. Jinak o Štít. JHrad. psal R. Soukup v programu gymnasia chrudimského 1886. – Vydán dosud

*) Oprava přísahy, zavedená Karlem záležela v tom, že se přestalo pokládati za „zmatek", když se přísahající, odříkávaje z paměti dlouhou přísahu složenou advokátem protivné strany, zmýlil v nějaké maličkosti (řekl-li na př. Vilím m. Vilém)

Štít. JHrad. nebyl.

Třetímu zpracování knih o obecných věcech křesťanských časově nejbližší jsou se spisů Tomášových druhá recense Řečí besedních a Řeči nedělní a sváteční.

Řeči besední uvedeny jsou stručnou předmluvou: Bůh chce, aby se lidé naň a na jeho skutky ptali. Mladší mají se starších po Bohu tázat a starší je poučovat. Proto napsána jest i tato kniha. Forma, kterou se zde poučení podává, jest hovor mezi ptajícími se dětmi a odpovídajícím otcem. „Pročež pak vechnie a vrči pyšni na mě anebo hlúpí,ež píši česky? Kto vie, komu to bude někdy užitečno?" Je-li kde ve výkladu omyl, autor poddává se k opravení kostelnímu (= církevnímu). — Výklady vlastní mají celkem cílem hlavní základy víry objasniti pokud možno rozumem. Rozděleny jsou na tři hlavní díly: o Bohu, o andělích a o člověku. V díle o Bohu jedná autor nejprve o boží bytosti, jíž nelze člověku vystihnouti, ale přemyšlením o niž lze se těšiti, a o čtyřech věcech, které jsou v ní: dlúhosti

— věcnosti, širokosti — milosti, výsosti — nevyčerpatelné moci, a hlubokosti — tajemnosti soudů božích. Pak se obrací k trojí věci, která je v Bohu nejvýš, zrcadlí se však na stvoření: k boží moci, moudrosti a dobrotě, a promlouvá s každé z nich: kterak se moc boží jeví ve stvoření světa z ničeho, kterak moudrost boží znáti jest v kráse stvoření (při tom jest obšírný rozbor, v čem krása vůbec záleží: že v „slušném místě, v slušném hnutí, v slušné formě a v slušné barvitě); a kterak dobrotu boží vidíme v tom, co vše pro nás stvořil (věci nutné, věci ku pohodě „věčší nad pilnou potřebu", věci příjemné a věci vzácné). Dál uvažuje o boží jednotě a neproměnnosti (na modlitbu dívá se Štítný tak, že ani jí se vůle boží nemění, že se však přece máme modliti, poněvadž Bůh to přikázal a před věky usoudil dáti nám, zač budeme prositi), o svaté Trojici a o vtělení Kristově, posléze pak omlouvá se, nepodařilo-li se mu vyjádřiti vše úplně srozumitelně, (poukazuje zde na to, že i latina byla s počátku neobratná k

vyjadřování myšlenek vznešených), a rekapituluje stručně hlavní poznatky o Bohu. Odpověď na otázku, proč Bůh stvořil svět, je přechodem k dílu druhému, o andělích a jich bytosti, o jich zřízení a úkolech jednotlivých kůrů, o jich poměru k Bohu a k lidem. Thematem dílu třetího je člověk: jeho pád, vykoupení a náprava, zejména možnost nápravy, poměr milosti boží a svobodné vůle lidské při nápravě, nesnáze při nápravě a rozličná protivenství, mezi nimi i boj sedmera hlavních hříchů s šlechetnostmi. - Doslovem, povzbuzujícím k setrvání při pravdě spis se končí.

Řeči besední jsou obsahově nejhlubší dílo Štítného. Poněvadž pokládány byly do nedávna za originální spis, spatřován v nich přes to, že vyjadřování pojmů scholastických působí obratnému autoru nejednu potíž, vrchol spisovatelské činnosti Štítného. Názor tento ukázal se nesprávný. Shledáno bylo totiž, že valná část knihy je kompilace ex-

cerpt z rozličných autorů středověkých, kompilace ovšem neobyčejně dovedná. Hlavní autoři a spisy, z kterých pro Řeči besední Štítný čerpal, jsou: Pseudohugo a Sancto Victore, Eruditionis didascalicae libri septem (z něho je přejat mimo jiné i Tomášův výklad o kráse); Sv. Bernard, De consideratione libri V ad Eugenium tertium; Sv. Řehoř, Liber moralium, seu Expositio in librum Job a Homiliae in Evangelia; Pseudoaugustinus, De conflictu vitiorum et virtutum; a Lombardova sbírka sentencí. Majetkem Štítného v Řečech besedních jsou: osnova díla a přechody od excerpta k excerptu, jedno i druhé tak dokonalé, že se spis jeví na první pohled jako dílo svrchovaně jednotné; tu a tam některá vlastní myšlenka; dialogická forma spisu; a české roucho stilistické.

Že text, ve kterém vidíme druhé zpracování Řečí besedních, je vskutku druhou recensí díla, víme z textu samého, který připomíná, že v něm Štítný knihu, kterou vzdělal už před tím dříve

„najprv" (= po prvé), „obnovil" (= vzdělal znovu). – [Citát viz výše při výkladu o prvé recensi Řeči besedních].
– Kdy toto druhé spracování vzniklo, můžeme si jen domýšleti. Terminus post quem je rok 1389., doba, kdy Štítný psal třetí recensi knih o obecných věcech křesťanských; v recensi této totiž děti jeví se ještě nezletilé, kdežto v druhém spracování Řečí besedních jsou už plnoleté („v mém již nejste poslušenstvie.") Nejzazší terminus ad quem viděti nutno v roce 1400; z roku toho a následujícího máme totiž od Štítného dochováno tolik spisů, že si nemůžeme mysliti, aby byl tehdy mohl skládati ještě něco jiného. Poněvadž po druhé recensi Řečí besedních Štítný pořídil – snad po r. 1400. – ještě vzdělání třetí a mezi těmito dvěma spracováními zajisté musíme supponovati nějakou mezeru časovou; poněvadž dále značně změněná čtvrtá úprava knih o obecných věcech křesťanských, pořízená roku 1400, stála nemálo času a poněvadž posléze a r. 1392. máme Řeči nedělní

1389–1391

a sváteční: je pravděpodobno, že druhá recense řečí besedních vznikla buď r. 1390. a snad také 1391., nebo nedlouho po r. 1392. — Dochovala se v rukopise Budyšínském (Štít. Bud.). Rukopis tento, objevený roku 1843. Palackým, uložen je v Gersdorfské knihovně v Budyšíně. Skládá se ze dvou částí: starší pergamenové a mladší papírové, obou z první polovice XV. stol., které spolu úplně souvisí. Vydán byl diplomaticky (špatně) Hattalou v Čes. Akademii 1897. (O tom Lacina Lfil XXVI, 215. sl.) a v transkripci Stejskalem v Brně (pro filology k nepotřebě).

O Řečech besedních psali mimo jiné: Lacina, Budyšínský rukopis Štítného Řečí besedních Lfil. XXVI.; Stejskal, Jsou Řeči besední v rkpe pařížském recensí první? ČM fil 1902, 83. sl., K. Černý, O pozměněném pořádku kapitol ve Štítného Řečech besedních Lfil XXXI; Ryšánek, Přirovnání světa ke knihám u Štítného, Lfil. XXXVI, 447.; St. Souček o témž thematě v Čas. Mat. Moravské 1910, 159 sl.; Ryšánek, Některé prameny ke Štítného Řečem be-

sedmim, Lfil XXXVII, 125 (práce velice důležitá); Souček, Vztahy Štítného ke kázání, program II. čes. gymn. v Brně za šk. r. 1909/10 (tu je i otisk 6.–13. kap. ze Štít. Bud.)

Řeči nedělní a sváteční (Štít. ř.) zachovaly se v jediném rukopise ve zdejší universit. knihovně. Rukopis tento, opis pořízený na sklonku XIV. nebo na začátku XV. stol., obsahuje nejprve řeči sváteční od sv. Ondřeje (30. list.) do hromnic (2. února), pak řeči nedělní od adventu po svátky velikonoční, posléze pak, v třetí „straně" (= části) knihy, řeči sváteční od hromnic do sv. Ambrože (11. dubna). Není to díl celé, nýbrž jen první, k tomu ne docela úplná jeho část. Že se musíme domýšlet existence ještě jednoho, nedochovaného dílu, k tomu vede nás sám Štítný. Odkazujeť v zachovaném zbytku svého spisu k řeči na „den ustavený božiemu tělu", ve sborníku Opatovickém pak k řeči o sv. Vavřinci, v obou případech k

řečem, jichž v dochovaném rukopise není. Mimo to připomíná ve sborníku musejním, že „dva svazky učinil řečí svátečních a nedělních z rok do roka, tu počav, kdež jeden skonal." — Dobu svého složení prozrazují Řeči slovy „aj, již tisíc let a tři sta let a dvě a devadesát let, jakž u vězenie (Židé) porobeni a viec divóv Bóh nečiní s nimi, ani mají prorokóv viece"; jimi datují se přesně do r. 1392. — Důvody, které Štítného vedly k tomu, aby se o skládání Řečí pokusil, byly několikeré. Šlo mu, jako již při psaní knih šesterých, zajisté o to, aby se jeho čtenářům dostalo náhrady za kázání, když by ho neměli. Viděl v nich dále asi vhodnou formu, ve které by mohl podati rozmanité nábožné výklady, které se mu nehodily do rozvrhu knih jeho jiných. A posléze smíme se s jakousi pravděpodobností také domýšlet, že ho pobádal vzor Waldhauserův a Miličův. Dá se sice prokázati jen o jediné řeči Štítného, že je psána za živé pa-

měti na kázání Miličovo, a není pochyby, že ráz řeči Tomášových je od vzrušených kázání Waldhauserových a Miličových velice daleko — ale obě tyto okolnosti, když od Ctného ve sborníku musejním připomínání s úctou „ctná, věrná a statečná kazatele slova božieho, jeden Němcóm a druhý Čechóm“, když vzpomíná v jedné Řeči své „s kakú žádostí kázáše jedná šlechetný Milič u sv. Jiljie slovo toto! toť plápoláše silný duch z něho v boží milosti; mnoho j' tu vydal ohňových slov“, a když, pokládaje sebe v sborníku musejním za duchovního syna Miličova, podotýká „byť nebyl [illegible] ady by i těch všech knih nebylo, kteréť sem já psal“ — obě tyto okolnosti nemohou nám vaditi, abychom nějaký impuls ke složení Řečí nehledali ve vzoru Waldhauserově a Miličově.

Původnost Řečí je — jako u jiných spisů Tomášových — zase jen částečná. Většina spisu volně tlumočí práce cizí. Autoři, kteří

poskytli Štítnému originály, jsou: sv. Řehoř — některé homilie jeho jsou podány v souvislosti, jednu řeč skompiloval Štítný z tří Řehořových homilií různých —, sv. Bernard, papež Lev Veliký, Pseudoaugustin a Beda. Původních kusů Tomášových je v Řečech málo. Látkově opakují dílem myšlenky, které Štítný pronesl již jinde, — výklad na Zdráva Maria pojat [illegible] v poměrně [illegible] úpravě slohové [illegible] —, většinou obsahují [illegible] no-[illegible] a jsou [illegible] ve zpracování [illegible] nýbrž do-[illegible] Tomášových prací [illegible]. [illegible] mají dílem ráz řečené homilie synthetické *), v níž je výklad rozšířen podle [illegible] myšlenek interpretovaného textu, dílem formu vlastního kázání, v němž se obsah celé perikopy soustřeďuje v jedné myšlence. Vynikají veskrze jasným rozvrhem, jakož klassifikace je vůbec silnou stránkou našeho auto-

*) Proti homilii synthetické stojí t. řeč. homilie analytická neboli nižší, která interpretuje z textu větu po větě, zastavujíc se po případě i u jednotlivých slov.

ra, a vyznačují se klidným, objektivně poučujícím; k pathosu jen zřídka se rozohňujícím způsobem výkladu. Celkem jsou Řeči mezi spisy Štítného knihou druhého řádu. Autor koncipuje sice samostatný plán, volně si vybírá themata, ukazuje imposantní sčetlost — vyzná se výborně v bibli, zná Legendu auream, jiné legendy latinské, stč. Umučení, je doma v literatuře patristické a scholastické —, osvědčuje dobrou školní erudici logickou a rhetorickou, píše jazykem tak sporávným jako v jiných spisech; ale obsah není daleko tak životný a samostatný jako v knihách o obecných věcech křesťanských originální připomínání jsou řídká, jadrná přirovnání sčetnější než jinde, kulturně-historický význam je nepatrný. Jako nejstarší dochovaná česká postilla jsou ovšem zjev vzácný. O Řečech nedělních a sváteč. pojednal Svrček LF 35.

Prof. Dr. Smetánka: Starší literatura česká.

V době mezi r. 1389 a 1400 přeložen byl Štítným spis Richarda a Sto Victore: De praeparatione animi ad contemplationem liber dictus Benjamin Minor. Spis tento vykládá mystickým způsobem to, co se vypravuje v 29., 30. a částečně i 31. kapitole I. knihy Mojžíšovy o rození dětí Jakobovych. Jakobova žena krásná Ráchel – toť rozum osvícený božským zjevením, žena méně krásná Lia – toť touha po spravedlnosti. Z rozumu rodí se pravda, z touhy po spravedlnosti ctnost. Sedm dětí Liiných – toť sedm ctností. Prvního syna, Rubena, porodí Jakobovi Lia. Počátek moudrosti je bázeň Hospodinova, Ruben znamená tedy bázeň trestu. Po veliké trýzni následuje bolest; druhý syn Jakobův, Simeon, je proto bolest pokání. Po vnitřní bolesti způsobené výčitkami svědomí rodí se naděje na odpuštění, Lévi. Za rostoucí nadějí při–

chází láska k spravedlnosti, Juda. Davši Jakubovi tyto čtyři syny, Lia přestává nějaký čas roditi. Čím více roste Juda, láska, tím více vzmáhá se v Racheli touha roditi také; touha tato je snaha po poznání. Když Ráchel sama nemůže míti dítek, dá Jakobovi svou služku Bálu, obrazност. Bez obraznosti rozum by nic nevěděl. Bála porodí Jakobovi dva syny, Dana a Neftalina. Dan znamená „uvažování budoucích věcí zlých", Neftalim „pomyšlení na budoucí věci dobré". Na to dá i Lia Jakobovi místo sebe svou služku Zelfu, aby z ní měl děti. Zelfa, toť schopnost smyslů. Synové její Gad a Aser znamenají zdrženlivost a trpělivost. Pátý vlastní syn Liin jest Isachar; jím znamenána jest vnitřní radost. Kdo okusil vnitřní radosti, v tom vzmáhá se ... nenávist k břichu; matka Isacharova dává život Zabulonovi, značícímu přísnost. Po přísnosti, snad-li se zatím dopustiti se nějakého zlého, následuje stud, po Zabulonovi Dina. Nejmladší děti Jakobovy jsou synové Josef a Benjamin, zrození z Ráchel. Josef—

toť schopnost ryzího poznání, Benjamin pak kontemplace. Při narození Benjaminově Ráchel umírá, neboť vysoko povznesná ke kontemplaci poznává, že nicotný je rozum lidský.

Štítenské vzdělání tohoto spisu se nedochovalo. Že bylo a kdy vzniklo, soudí se z těchto indicií: Na jednom místě sborníku z r. 1376 (Štít. Erb.) je pasus čerpaný ideově [též] z našeho spisu; Štítný tehdy Richardova Benjamina zná. Ve sborníku jindřichohradeckém (76[b]) slibuje Štítný napsati něco o tom, „kterakž Lia znamenává práce v skutcích dobrých a Ráchel to smyslné v chuti spatrovánie Boha"; R 1389 se podle toho Štítný ke vzdělání Richardova spisu o kontemplaci chystá. Ve sborníku musejním (Štít Kst 74, 75) pak již praví: „bylo všech dvanádcet synóv, jakož sem také o tom jedny knížky psal Rikhardovy, co je kterú věcí znamenáno"; práce Štítného z Richardova Benjamina byla hotova tedy před rokem, ve kterém složen sborník musejní, t. j. před r. 1400.

(O tom Ryšánek, Štítného překlady z Ri-

charda a Sto Victore, Lfil. XXX, 1906, 199 st.)

Na sklonku života rozvíjí Štítný činnost přímo horečnou: překládá, píše nové traktáty původní a přepracovává Knihy o obecných věcech křesťanských.

S velikou pravděpodobností přičítá se mu a asi do posledních let jeho života klásti se může české zpracování Knížek o šašech Jakuba de Cessolis. Tento Jakub, francouzský dominikán, napsal kol r. 1290 latinskou knížku Solacium ludi scacorum, výklad ne tak o hře samé, jako o mravných naučeních, která lze z ní vyvoditi. Knížka putovala evropskými literaturami a zpracována byla kolem r. 1400 i česky. Vzdělání české je práce proti latinské předloze značně samostatná a ukazuje jazykem i hojnými štítenskými větami k Štítnému jako k svému původci.

Z obsahu několik ukázek: a) Knížky o šašich napomínají člověka, aby se táhl od neřádnov k šlechetnostem."

b) (= 1. kniha.) Hra sama vynalezena byla pro jednoho krále babylonského, punaníka

nemoudrého. Vymyslil ji chaldejský mudřec Kserses, což prý značí Filometer, to jest prý „milovník řádu," aby mohl při ní králi mluviti pravdu. Pořídil šachovnici a šachy: „krále, královnu, kmety zemské, jimž my popi říkáme (to jsou naši střelci, běžci), rytieře královy (to jsou naši jezdci), zemské úředníky, ješto u nás rochové slovú (= věže), a piešky (= sedláky), každému šachu dal miesto jeho a kak by který jezdil," a dal se do hry s dvořany. Hra líbila se i králi, vyžádal si proto o ní poučení. Mudřec zprvu odmítal, poukazuje na možnou královu netrpělivost; když však král ho ubezpečil svou ochotnou učelivostí a přízní, jal se ho učit hře a se hrou i moudrosti.

c) (= 2. kniha.) Šachovnice - loď Babylon a celý svět. Je čtyrhranná a skládá se ze čtyrhranných čtverců; každá říše a každý její díl má mít čtyři hlavní ctnosti: opatrnost, smiernost, sílu mysli a spravedlnost. Král je zřiedlný mezi všemi; má proto pamatovat, že lidé na něm všecko

po svojí, a dbát, aby neztratil vážnosti u lidu ani skutky, ani řečmi. Sedí na trůně; má tudíž výše přehlížet celou říši a napravovat, co patří. V ruce drží vardu (moč, říšské jablko); je proto jeho povinností dob ře spravovati celou říši, neboť by varda nebyla celá, kdyby na ní scházel sebe menší proužek. Krále vyznačuje také žezlo, znamená, že má toho, kdo zasluhuje, trestat. Koruna královská je těžká; též panování je nesnadné. Korunu zdobí čtyři drahé kameny, krále čtyři základní ctnosti. — Figura královnina podobá se velice figurce králově, jen že je znáti, že je to žena; královnu zdobte proto ženské ctnosti, zbožnost, čistota, nečarování atp. — Figurkou popovou myšlen byl původně „počestný kmet, an sedě čte na knihách; ale nyní ke kněži podobno činie to kamenie. Ta dva rohy mienila ruce k Bohu vyzdviženie, neb kněžie tak zdvihají ruce za lid prosiece Boha"... — Rytířům sluší statečnost a věrnost, úředníkům – roch má hůl – moc, spravedlnost a trpělivost. Pěšo-

vé, „ješto osmer lid obecný v zemi znamenávají", jsou rozmaniti: 1) oráči, 2) kováři neb tesaři, 3) písaři, 4) lidé trhoví, 5) apatekáři, 6) hospodáři, ješto v městech a na cestách hosti chovají, 7) obecní městští služebníci a 8) těkači, špehéři a lotři. Všem dostává se tu mravních rad.

d) (3. kniha.) Naučení plynou však nejen ze společenského postavení osob, nýbrž i z událostí životních, ze hry – rozvádí se široce –, a zejména také z konce hry, když lidé, kteří rozestavili figurky, zase je „sespú v pytlík." Bůh rozsazuje lidi po světě a smrtí zas je odtud sbírá. „Službež" proto, končí kniha, „jemu, dokudž čas máme, každý v svém stavu, nebo nevieme, v skuořeli v pytlíku budem s tiem sě rozlúčiece, co jest zde na světě, a to vezmúc s sebú, což zde budem zaslúžili!" –

Rkpis náš objevil v dvorní knihovně vídeňské Fr. Menčík a vydal r. 1880 v Památkách staré literatury české (transkrib.), r. 1902 v Lfil. XXIX (netranskrib.). Poznámky k

2. Prof. Smetánka: Literatura.

výkladu Knížek napsali B. Jedlička, Lfil. X, '94 a Th. Vodička, Program gymn. v Olomouci 1884.

R. 1400 ukončil Štítný čtvrtou recensi díla svého o obecných věcech křesťanských. Začíná předmluvou. Psal jsem, dí, české knížky svým dětem. A poněvadž mám jiné jako sě milovati a v sobě čiji někaký účinek toho, že sem tak četl rád v knihách, a nejednú sem odpočinul od rozbroje mysli a od tesknosti, píše a kladа ty knihy: i mámť z toho naději, žeť budú někdy i jinému někomu k utěšení. Nebť i to viem, že svatý Augustin mluvě o tom, že je knih mnoho, die: „Viděl si to, Hospodine, že ti lesové budú své jeleny jmieti, v nichž by sě pásli, v nichž by odpočívali, tvá slova v svých srdciech přežívajíc." Aj, toť mě je vzbudilo, že tak rád píši. Ale jsúť také, ježto na mě zuby skřipie, že sám píši takové (t. j. vzdělavatelné) knihy. Z těch jedni mě hyzdí, protože by dí vše, čemu sami nerozumějí, druzí pak proto, že chtí být sami moudří. „Ale dobrých učených, jimž

by byla míla pravda, by ji slyšeli i od oslice, prosím, aby mě opravili milostivě...
Když David hudl před Saulem, a ro zlý duch trápí Saule, bylo mu lehčejie něco. Takéž mnohých lidí, donid slyšie slovo božie, ne tak jich zlá žádost trápí. Jmť jistě, ješto jim jest užitečno takové knihy slyšeti neb čísti v svém jazyku. Protož nebraňte toho, ať všeliký jazyk chválí Pána Boha. Když jest král Asversus jměl rozličných jazykóv písaře, aby lidu svému každému jazykem jeho psal své listy, proč by pak Pán Buoh i Čechóm své vóle nepsal?" Podle předmluvy této byla čtvrtá recense Knih určena netoliko Tomášovým dětem, nýbrž i širší obci čtenářské.

Vlastní dílo vzrostlo po r. 1389 na patnáct knih, rozdělených na 261 kapitol. Rozlišování knih původních a přeložených; vzpomínané autorem v předmluvě recense druhé, přestalo; do recense čtvrté pojaty i některé překlady. První kniha, O rozličných lidských staviech, je nové zpra-

cování druhého traktátu v knížek šesterých. Druhá, o manželství, vzdělává nově třetí traktát recense druhé (o hospodáři, hospodyni a čeledi). V třetí, O devieti staviech lidských, předělán je čtvrtý traktát recense starší. Na konci přidána kapitola o třech staviech onoho světa a odstavce o očistci a nebi, upomínající poněkud na závěr šestého traktátu v Knížkách šesterých. [Tělo složeno je ze čtyř živlů. Smrt nastává, když se některý z těch živlů umoří. Po zmrtvýchvstání budou těla způsobena tak, že nebude lze jich zmařiti; muka pekelná budou také věčná. — Očistec jest. Kacíři jej popírají neprávem; jest nutné, aby v trestech byly stupně. — Nebeské radosti budou rozmanité, jedna z nich bude radost z pomsty nad nepřáteli pravdy a dobra.]
Čtvrtá kniha, O hřiešiech, jenž slovú summa viciorum, přistoupila jako kus úplně nový. Vykládá se v ní, co je hřích; co hřích přirozený; o tom, že hřích má jeden počátek — lidské srdce; dva kořeny — libost ve věci neřádné a bázeň budící nedůvěru v sebe; trojí podnět — tělo, oči, pýchu; sedm hlav-

sedm úhlavných hříechóv, pýchu, závist, hněv, lenost, lakomství, smilstvo (o každém hříchu podává se zevrubný výklad); a deset rohů- deset odporců proti přikázáním božím. Novum proti recensím předešlým je také kni- ha pátá, O čtveru zlém, český výtah z lat. spisu francouzského mystika Richarda a Sancto Victore († 1173). Spis připíná se k vidě- ní proroka Daniele 6. kap., kterak z moře, na němž bojují čtyři větrové, vystupují čtyři zvířata, a vykládá toto vidění mysticky. Moře – toť vratkost srdce. Čtyři větrové zna- menají čtyři lidské žádosti, které „trží" (= tlčmou) nestálou mysl: libost, nelibost, dou- fání a zoufání. Zvěř prvá, lvice s křídly orlí- mi, vylomenými, stojící na nohou jako člověk – toť obraz člověka, který činí dobré, ale bez rozumu. Zvěř druhá, medvěd s třemi řadami zubů – toť symbol člověka, který činí zlé, ale stydí se za to a své skutky tají. Třetí zvěří, levhartem se čtyřmi kří- dly a hlavami, myšlen je pokrytec. Ve čtvr- té posléze, divné a hrozné, která má železné nehty, devět rohů atd., předvádí se člověk páchající zlo bez bázně a studu... Pozná-

kud přimykají se k prvnímu traktátu Knížek šesterých knížky šesté, O šlechetnostech, jenž slovú summa virtutum, Štítného dílo původní. Když se položí černé vedle bílého, vykládá Štítný, obé vynikne. Proto chci po traktátu o hřiších podati hned o šlechetnostech. „A toť řku najprvé, žeť já tomu řiekám šlechetnosti, jemuž někteří řiekají ctnosti." Dříve však, než počnu řeč o pravých šlechetnostech jako o pravém ovoci, řkuť, že jiné jest květ šlechetnosti, a jiné pravé v sobě šlechetnosti." Z květu se totiž ovoce vyvíjí. Pro ovoce šlechetnosti jsou květem: chudoba v rouše, služba Boha, uravitosť (= mírnost a ~~zdvořelivost~~ zdvořilost), půst a zdrželivost, nelibost k řečem nekázaným, štědrost. „Pravá šlechetnost jest způsobná mysl podlé súdu pravdy, když tolikžto ji (= mysl) bude tržeti, ježto (= co) v pravdě má ji tržeti, a tak, jakož má, a tolik: Jakožto krásný člověk jest, kterýž slušně z svých údóv spojen jest v hodné mieře jednoho k druhému, takéž šlechetný jest, když je slušně a hodně v mysli své spojen." Ctností je sedm: tři křesťanské, totiž víra,

naděje a láska, a čtyři stežejné, kardinální, totiž rozšafná opatrnost, hodujíc (= pravou střední cestou se ubírající), umiernost (= mírnost), zatečnost silné mysli a spravedlnost... Víra je základ všech ctností. Je to něco jiného než domnění a než vědění. Víra naše je ze všech nejpodobnější. Počala se již v ráji, když Adam uvěřil, že přijde Spasitel. V St. Zákoně drželi ji proroci. Od té doby, co Spasitel přišel, proroků již není potřebí. „Aj! tisíc let a čtvrté sto letos sě koná tiemto létem, jakž sě narodil Spasitel, a viec (židé) nemají prorokóv svatých jako drieve." Atd. o víře, naději a lásce. Kapitoly o čtyřech ctnostech stežejných tvoří traktát samostatný, sedmý. Nové jsou ve čtvrté recensi zase knížky osmé, O sedmi šlechetnostech, jenž jsú proti sedmi hlavným hřiechóm, opět Štítného práce původní. Sedmi ctnostmi, které stojí proti hlavním hříchům, myslí se láska k Bohu a k bližnímu, pokora, trpělivost, poslušnost, štědrost, skromnost a čistota. Při každé z nich rozeznává Štítný tři stupně: začátek, pokrok a svrchovánie (= dokonalost). O všech zároveň vykládá se na konec, „že je vše chod dobré", t. j. že u každé ctnosti má

býti pravá míra, ani příliš mnoho, ani příliš málo. Traktát devátý, Kterak bojují hřiechové proti ctnostem, je předělané zpracování spisu Augustinova, připomenuté již svrchu při výkladě o sborníku Vyšehradském. Přírůstek nový obsahuje kniha desátá, O sedmi dařiech ducha svatého, Štítného plod samostatný. Vykládá se zde, co dobrého v lidech darové ti působí a kteří jsou, že totiž bázeň boží, milostivost, umění, síla, rada k dobrému, rozum a moudrost.–

Jako jedenáctou knihu položil Štítný mystický traktát O připravení srdce, volný to, na patnáctinu zkrácený výtah z latinského spisu De praeparatione cordis, složeného jakýmsi Hugem. Srdce má být Pánu Bohu připraveno. To učiniti nutno nejprve všeobecně, tak jako chystáme dům pro hosta, pak otevřením srdce, ostříháním a ustálením jeho, povznesením srdce k Bohu a posléze rozedřením srdce. [Vedle Štítného vzdělání tohoto spisu Hugova máme z počátku XV. století ještě jeden, neštítenský úplný překlad našeho spisu, dochovaný v řepe

mus. (Hug.) a olomouckém. O tom Gebauer, Lfil. X, 302.] — Dvanáctou knihu tvoří zase vzdělání spisu cizího. Je to traktát O sedmi chodbách blažené věčnosti, zpracovaný ze sv. Bonaventury. Chodbami těmito jsou: Dobrý úmysl, přemítání mysli u věčném dobrém, bohomyslný život, milování náramné, poznávání skrytých věcí, duchovní pochotnost a činění dobrých skutků. — Jako kniha třináctá následuje samostatná práce Štítného O osmeru blahoslavenství a o skutcích, jimiž ho lze dojíci. V kapitole o pokoji je narážka na poměry současné v slovích: „Oj, kakýž" v Čechách nepokoj zniče z nespravedlnosti! Ano onde král kázal, Prokop, mladý markrabie, kázal právo staviti, v cizie sě uvázati, sirotky lecikads vdávati, až ty nespravedlnosti i zbudichu nepokoj zjevný." Narážka ta vztahuje se na události z r. 1399. Čtrnáctou knihou je výklad o desateru božím přikázaní, rozdělený na kapitolu o prvních třech a kapitolu o druhých sedmi přikázáních, plný narážek na rozmanité pověry středověké a uča-

3. Prof. Smetánka: Literatura.

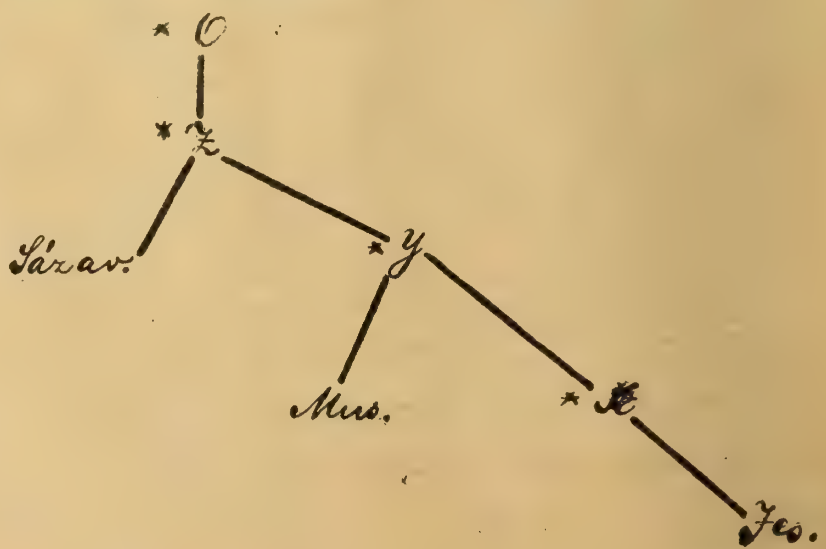
vený čtením o dvanácti radách (k chudobě, čistotě atd.). Na závěr díla pak umístěn obšírný samostatný traktát O sedmeře svátosti kostelné, thematem shodný se VI. knihou Knížek šesterých, ale provedením naprosto změněný.

Čtvrtá recense knih o obecných věcech křesťanských vznikla, jak patrno z datování v traktátě čtrnáctém a šestém a jak již výše řečeno, r. 1400. Dochovala se úplná v rkpe musejním, neúplná v rkpe jesuitském a sázavském. Rukopis musejní chová se v českém museu. Psán byl, jak sám udává, r. 1450. Je to opis z předlohy starší. Sborník jesuitský uložen je nyní v knihovně klementinské, dříve býval majetkem jesuitské kolleje v Jindřichově Hradci. Psán byl, jak sám udává, r. 1463. I to je opis, a sice z předlohy psané r. 1409; čteť se zde, že jest rok 1409. – Sborník sázavský, nazvaný tak odtud, že náležíval kdysi klášteru sázavskému, uložen je nyní v museu. Psán byl r. 1465 Jakubem z Velemina pro Pavla z Sulevic a Řehlovic. Rok 1465 označen je jakožto rok napsání v

rukopise výslovně. Zajímavý je tento rukopis mimo jiné poznámkami, které si do něho vpisovali čtenáři v stol. XVI.–XVIII. Tak podotýká jeden z nich při kapitole o soudcích: „Přečta ten artikul, schvaluji, chyba (-kromě) očistce"; jiný, pozdější, slova „chyba očistce" přeškrtává. Jinde, při výkladu o obrazích, nalézá se poznámka: „Bloudíš, bratře". Při rozjímání o postu podotýká na okraji katolík: „To je proti luteránóm"; a luterán zas za čas odporuje slovy: „Není pravda." Atd. —

O vzájemném poměru všech tří rkpů vyšetřeno jest toto: Sborník sázavský (Štít Sázav.) obsahuje traktáty dvojího druhu; jedny, kniha I–III, opsány jsou z recense druhé, ostatní, IV–XV, patří k recensi čtvrté. Podobně má se věc se sborníkem jesuitským (Štít Jes. nebo Štít JHr. Jes.). V něm náleží začátek k recensi třetí, ostatek ke čtvrté. Oba písaři opisovali patrně každý ze dvou předloh. Rukopis musejní (Štít Mus) patří celý k recensi čtvrté. Filiaci částí, kterými se všecky tři rkpy hlásí k recensi čtvrté, mysliti si dlužno takto. Byl spis Štítného z r. 1400, C, nedochovaný, bez

chyb. Z něho vznikl opis Z, rovněž ztracený, obsahující již některé omyly opisovačské, jako těžší m. těží, váží m. waží atp., omyly, jež shledáváme stejně v rkpe musejním, jako jesuitském a sázavském. Z tohoto Z opsány byly jednak příslušné partie rkpu sázavského, jednak nedochovaný rkpis Y, který k starým chybám přičinil nové, společné rkpu jesuitskému a musejnímu; na př. nevrokujme m. nevrokujme. Y bylo pak dále předlohou jednak rkpu musejnímu, jednak nedochovanému rkpu X, jehož písař číslo r. 1400 dosadil 1409. Opis tohoto X máme v příslušných partiích rkpu jesuitského. Stemma rukopisů vypadá podle toho takto:

Znění textu *O zachoval nejlépe rukopis jesuitský (pokud arci k čtvrté recensi patří). Opisovač rkpu musejního dovolil si mnoho změn v slovích, vazbách i větách, zejména také v citátech. Rukopis musejní vydal r. 1873 na oslavu stých narozenin Jungmannových Vršátko s titulem „Thómy ze Štítného Knihy naučení křesťanského" (Štít V. nebo Štít Vrš.). Velmi důležité a obšírné poznámky ke kritice vydání toho a zároveň výklady o poměru Štít Mus. k jiným rukopisům štítenským uveřejnil K. J. Černý v Lfil. XV (1888).

Po r. 1400 pořídil Štítný snad také nové, třetí vzdělání Řečí besedních. Vzdělání to to liší se od druhého zkracováním, velmi zřídka rozhojňováním textu, přemísťováním některých odstavců, vynecháváním jmen autorů při citátech a nahrazením kapitoly o boji hříchů s šlechetnostmi kapitolou o sedmi hříších. Dochovalo se v rkpe pařížském, psaném v 2. polovici XV. století a obsahujícím kromě Řečí besedních (Štít Paž.) také některé spisy Petra Chelčického (Chelč Paž.) a jeden spis Husův, a sice se tu dochovalo v o-

pse podávajícím dílo Tomášovo v podobě značně pozměněné; místa, která jsou svou nespořádaností proti recensi druhé pokažením textu (na př. pokažený výklad o kráse), kapitolu o sedmi hříšších a některé věci připomínající svým rázem na Chelčického (proti klášterům a proti apoštolům Antikristovým pronásledujícím pravé křesťany) musíme přičítati dojista nikoli Štítnému, nýbrž někomu jinému. – Vydáno pařížské zpracování Řečí besedních posud nebylo. V Museu jsou dva jeho opisy, jeden pořízený r. 1834 při Jarníkovou, druhý hotovený později J. Sváčkem. Důkladná zpráva o rkpu a přehled starších údajův o něm jest od Gebauera v Lfil. XXV (1898), 259. Literaturu ostatní viz výše při výkladu o druhé recensi Řečí besedních. (Jinak než my, kteří zde souhlasíme se Stejskalem a Součkem, dívá se na poměr Štít Pař. k Štít. Bud. Lacina. On vidí v Štít Pař. recensi prvou, v Štít Bud. druhou. Mínění jeho je mylné z tohoto důvodu. Tam, kde je čerpán obsah Řečí bes. z předloh latinských, Štít Bud. přiléhá k ori-

ginálu mnohem těsněji než Štít Pař., udává taki jména autorů, kdežto Štít Pař. ne. To lze vysvětliti snadno, domníváme-li se, že Štítný český text budyšínský pozměňoval nenáhle do pramenů latinských, ale těžko, myslíme li, že Štítný český text pařížský revidoval, prameny jeho znovu shledávaje a znění české k jejich znění přizpůsobuje.)

Sotva dokonal čtvrtou úpravu knih o obecných věcech křesťanských, určenou širší obci čtenářské, rozhodl se Štítný přepracovati dílo toto znovu pro svou dceru Anežku a doplniti je, kdyby se Anežka nevdala, na šest svazků. Z plánu tohoto provedl necelou část první, předělav totiž knihy o obecných věcech křesťanských. Tím dostalo se nám páté recense jejich. Předmluva vykládá, co autor zamýšlí napsati. Kniha sama obsahuje ze čtvrté recense traktáty IV–VIII, X, XIII–XV, z knih šesterých traktáty II, III, IV a VI, vesměs v přepracováních, kromě toho pak knížky „o dřevu múdrosti", „o stavu člověka vnitřního" a „výklad na knihy múdrosti". Knížky mají za předmět líčení, jak strom moudrosti

roste; druhé, vzdělané z Richarda a Sancto Victore, vypisují, kterak, stůně-li hlava, stůnou i ostatní údové, kterak hlava jest vůle, nohy žádosti atd.; třetí pak vzdělávají volně, tu vypouštějíce, tam přidávajíce, latinské dílko Roberta Holkota. Co mělo býti obsahem dalších pěti svazků? O druhém a třetím naznačuje sám Štítný v předmluvě ke čtvrté recensi knih o obecných věcech křesťanských, že jimi měly býti dva svazky Řečí nedělních a svátečních. O ostatních je možno se domnívat, že v ně měly býti pojaty Řeči besední, Zjevení sv. Brigity a překlady ostatní, jako o šušiech atp. —

Dochovala se pátá recense knih o obecných věcech křesťanských v jediném rkpe, Opatovickém (Štít Op. nebo Štít Opat.), psaném na začátku XV. stol. Rukopis, mající 423 strany, býval majetkem kláštera opatovického, nyní se chová v museu. Je to opis, svědčí tomu chyby opisovačské, jako utrhá hlavy m. chvály, po čéstě m. počěsie, potiehne m. potuchne, jho nosné m. honosné atp. Poslední traktát není ukončen. Zdá se, že nebyla

ukončena ani jeho předloha. Štítný odskočil asi na čas ku práci jiné a vrátit se k dokončení nedovolila mu už smrt.

Složení páté recense klásti jest na sklonek r. 1400 a na počátek r. 1401. Jest v ní, jako v Štít Mus., narážka na nepokoje r. 1399; r. 1400 vznikla a byla ukončena recense čtvrtá; pátá recense je psána v předtuše blízké smrti a není ukončena; na sklonku r. 1401 pak Štítný není již na živu. — Vydání tiskem posud nemáme.

Prací, ku které Štítný od upravování sborníku opatovického odskočil, bylo vzdělání Zjevení sv. Brigity. Sv. Brigita (jinak Birgitta, Brigida) narodila se r. 1302 z královské rodiny švédské. Vdala se za Ulfa z Ulfasie, porodila mu čtyři chlapce a čtyři děvčata, mezi nimi i sv. Kateřinu Švédskou, oddala se po smrti svého manžela Jezukristu, putovala pilně po svatých místech, žila asketicky a zemřela r. 1373 v Římě, znajíc prý den své smrti předem. R. 1391 prohlášena za svatou. Za života jejího zjevoval se jí Kristus, a ona dávala

4. Prof. Smetánka: Literatura.

slova jeho zapisovati jazykem švédským. Mistr Rajmundus přeložil švédský originál do latiny, r. 1370 revelace schváleny papežem a od té doby těšily se dlouho přízni hojného čtenářstva. Do Čech dostala se zpráva o nich jako o věci módní velice záhy; ve Kš. je o nich zmínka. Jest sám přinesl do Prahy – podle svědectví Štítného mistr Matěj z Krakova, Polák, který byl v Praze dodělal mistrovství a později se stal biskupem wormským. Přinesl jej mezi lety 1391–1400. Tomu svědčí to, že Brigita u Štítného je už svatou, a že se Štítný dovolává revelací již ve čtvrté recensi knih o obecných věcech křesťanských. Revelace Brigitiny zalíbily se Štítnému tak, že je dvakrát po sobě vzdělal jazykem českým, po prvé pro dceru Anežku, a hned na to po druhé, volněji, pro širší obecenstvo. Překládat začal asi až po složení čtvrté recense knih o věcech obecných a pracoval o překladě asi zároveň s upravováním recense páté. Jak sám přiznává, spěchal, aby mohl přidati jiného něco.—

Vzdělání prvé dochovalo se ve dvou rkpích: klementinském z počátku XV. stol. (Brig.) a olomouckém z r. 1482. Druhé rovněž ve dvou: petrohradském (Brig. Petr.) z r. 1419 a klementinském z r. 1453 (Brig. A). Kromě toho připomíná Jungmann ještě rkpis z r. 1526; rkpis ten byl u minoritů; bližšího nic se o něm neví.

O Brig. psali Hanuš, Lfil. XIII (1886); Vodička v programu gymn. olom. 1885, a Flajšhans, Knihy české v knihovnách švédských a ruských str. 3 sl.

Poznámka. Přehled štítenských sborníků. Dochovalo se jich sedm: Štít Vyš., Štít. uč. (Klem.), Štít Vav. (Hr.), Štít Mus. (1400,77), Štít Jes. (1400), Štít Sázav. (1400) a Štít Op. Ztratily se: předloha Štít Vyš., první recense knížek o obecných věcech, dva předchůdci Štít. Vav., aspoň čtyři předchůdci skupiny Mus. Jes. Sázav. a předloha, ze které opsán Štít Op., tedy ještě aspoň devět rukopisů.

Celá rozsáhlá literární činnost Štítného, rozvíjená pilným autorem přes výtky, že on, laik, píše o věcech transcendentních a píše o nich česky, po více než pětadvacet let, vedena je jedinou snahou: nábožně poučovati děti i širší vrstvy českého čtenářstva. Nábožná horlivost roznícená Miličem, který „mnoho j' vydal ohňových slov", z něhož „plápoláše silný duch v boží milosti", který „viece má dětí, vnúčat a bude mieti, nežli ces" má děti, vnúčat a bude mieti, nežli by byl v manželství měl," a bez jehož kázání podle slov Štítného samého „snad by nebylo i knih těchto", na straně jedné, zkušenost pak, jakého utěšení se neklidné mysli může dostati v dobrých knihách, na straně druhé – vtiskly Štítnému péro do ruky, aby to, čeho byla plna jeho celá bytost, šířil.

O vzdělání nějaké _filosofické soustavy_ mu nešlo, učencem býti nechtěl. „Brigita bába, Milíč ne mistr psali knihy; aniť je ten učený chtěl lúti, kterýž je psal knihy tyto"

Na původnosti mu, tak jako středověkým spisovatelům vůbec, nezáleželo. Dělal sice rozdíl mezi spisy, které „klade z své hlavy", a mezi spisy „vyloženými"; rozdílu toho však s naprostou přesností nedbal, vkládaje i do spisů původních kusy přejaté. Hlavní věc, o níž mu šlo, bylo, aby to, co píše, bylo vzdělavatelné. Věcí přejatou ukázalo se na př. i to, co do nedávna bývalo považováno za původní a cenný jeho majetek, totiž výklad o kráse v 9-12 kap. Řečí besedních (je z Hugy de Sancto Victore).

Myšlenkový okruh, v němž se Štítný pohybuje, je scholastika. V duchu jejím je přesvědčen, že není správná věta „netřěbaj viece, dosti j' věřiti sprostně", nýbrž že je potřebí utvrzovati se ve víře též rozumováním, tak aby člověk rozuměl, čemu věří. Proto doporoučí i sprostným lidem čtení Písma, aby víře lépe rozuměli. Proto připouští i jistou liberálnost v názorech, nezáleží prý na tom, jdu-li prostředkem či při levé či při pravé straně, jen když jdu vůbec cestou. Proto dovoluje si být nerozhodný v odpovědi na otázku,

jaké úkoly mají andělé, o pekle ~~[illegible]~~ se domnívati, že v něm, sám každý v sobě leptati se bude", a o častém hodném přijímání těla Páně v theorii souhlasiti s Miličem. — V duchu scholastiky, jež ve filosofii viděla služku theologie, jedná však také, vytýkáli nejednou i důrazem, že se, mýlil-li by se, poddává k opravení „kostelu" (církvi) a „škole pražské" (universitě). Odtud jeho odpověď skeptikům: „Buoh umie velím viece učiniti, než my móžem rozuměti", odtud i jeho úcta k učenýmu theologům jako Mru Vojtěchu Ranků, odtud též po zákazu častého přijímání resignované chování v praxi.

Kromě scholastiky přitahovala Štítného také mystika ve svůj okruh. Rozumuje po scholasticku, cituje Tomáše Aquinského, ale zahloubává se také do allegorických výkladův a vroucího horování středověkých mystiků, v inspiraci vidí nejlepší cestu k zapuzení hříchu, zpracovává v celku nebo fruktifikuje po kusech mystické spisy Davida Augšpurského, Berchtolda

Řezenského, sv. Bonaventury, Richarda de Sto Victore, Hugona de Sto Victore, Roberta Holkota, sv. Brigity a osvojuje si z nich pro svůj vlastní výklad vřelý tón, který se obrací ne tak k rozumové stránce, jako k srdci.

Cíl, který Štítnému při spisování tanul před očima, náboženské povznesení a mravní zdokonalení člověka, vedl k tomu, aby si spisovatel všímal konkretně současných poměrů a aby vyslovoval své názory nejen se zřetelem na váhu, kterou jim přikládal sám u sebe, nýbrž i se zřetelem na potřeby doby. Takto stávají se spisy Štítného vážným pramenem kulturně-historickým. Je zajímavé pozorovat, čemu Štítný uznává za dobré věnovat svou pozornost i jaké je jeho stanovisko.

Sedláci podle něho mají raději pány válečné než pokojné. Řemeslníci, místo aby dělali věci lidem potřebné, vymýšlejí „leckakés škodné dvornosti" a „tandy" (= hlouposti): ševci dělají dlouhé zahnuté špičky („čepky", nosy"); vinárníci „mistrují" vína a tím

ji činí nezdravějše; krejčí provádějí množství „kunštův"; piščci, hudci a žakéři (= joculatores, komedianti), kteří, kdyby poskytovali lidem potřebné utěšení skrovně a v pravý čas, mohli by býti připuštěni i k přijímání těla božího, zabíhají v řeči pesčé, a nebohobojné a provozují své marnosti i v postě a v čas bohoslužby. Kupci se zaklínají, opatřují si právo na výhradní prodej některého zboží, skupovávají všecko zboží a v nouzi je prodávají draze, uzavírají navzájem smlouvy o minimálních cenách atd. Židé podle názoru Tomášova a středověkého vůbec jsou vězňové římského křesťanského císaře. Jiný může býti jejich majetníkem pouze s povolením císařovým. Má jich k sobě nezvati, s nimi nekvasiti, od nich nebrát léků, nesvěřovat jim úřadů, nedovolovat jim choditi v obyčejném, nevyznačném rouchu a nepřipouštět, aby se objevovali veřejně o svátcích křesťanských nebo svědčili u soudu proti křesťanům, leda když by křesťan o to žádal. Bohatý žid u soudu proti kře-

stanu vždy vybraje Křesťan nemá se k židovi dávati do stálé služby. A židé vyličují, mají jim jejich páni ..., ... utlačenými a židy pokorovati; bohužel páni raději nutí židy, aby mnoho vydělávali, a pak jim to odnímají ve prospěch svůj. Jako na židy, dívá se Štítný očima středověkýma i na lichvu. Lichvy se dopouští se každý, kdo béře peníze nad to, co sluší za zboží a za práci. Tak zejména na ten, kdo půjčuje na úrok nebo kdo prodává dráž na dluh než za hotové. Takový dává si platiti čas, o nějž později dostane peníze do ruky, tedy něco, co není jeho, neboť čas není náš. Béře li někdo zpět kapitál a ještě úroky, je to tak, jako by bral peníze za víno a k tomu ještě peníze a jeho užití. Pán má býti vtělením všeho dobrého. Jeho stav je vznešený; ale ovšem lepší mohutný (= zámožný) sedlák než vládyka chudý. Může a má vynikati rouchem i stravou; ale nesmí býti při tom zapomínati, že se i

---

5. Prof. Smetánka: Literatura.

on narodil „holoplištětem (= holátkem) nestatečným“. Může se ob čas baviti lovem neb hrou; ale nesmí pro to zanedbávati svého úřadu. Může bráti od poddaných platy za užívání dědin („úroky“), nemusí hraditi poddaným útraty války, kterou vedli v jeho zájmu; ale nemá zapomínati, že „jest li ť páně (= pánova) dědina, člověk (= poddaný) je boží“; nemá říkati „chlap ť jest jako vrba, čím čestějie ji obrubáš, tiem ť sě hústě obalí“, nýbrž spíše míti na mysli, že pán je pro obec, že ji má brániti jako kvočna kuřat, býti štít dobrým, kladivo zlým. (Mordéře by Štítný nevěšel, nýbrž vbíjel na kolo.) — Berně jsou věc potřebná. Nesmí však král žádati berní často a zbytečně – zbytečná byla na př. berně pro Branibory; nesmějí páni a vládykové sami platit málo a na poddané uvalovat mnoho; nesmí král nechávat bez kontroly, kolik páni vybrali; a nesmějí se při vybírání díti od berčích podvody. — <u>Kněží</u> má Štítný v úctě; za-

dí jich poslouchati. Není-li některý kněz moudrý, doporučuje jíti k lepšímu. Jen život klášterní se Štítnému nelíbí, poněvadž mniši nezachovávají svých řeholí.—
Na luxus a na zábavy dívá se Štítný okem shovívavým. Vládyka může a má žíti lépe než sedlák, pán lépe než vladyka, kníže lépe než pán. Jen nesmí toto „lépe" jíti nad slušnou míru. Slušná zábava chrání od hříchu; je to menší zlo, kterým se může člověk uvarovati od většího. Jen že bohužel je víc zábav neslušných než slušných: tance, ~~kost-ky~~ při nichž „helmbrechtice" žádají se zalíbiti mladým bláznům; kostky, při nichž bývá žádost výhry, věrování, lež, proklínání, řeč peská, svár, vražda (= znepřátelení) a zlodějství; klevety na besedách, místo nichž by lépe bylo čísti dobré české knihy nebo vésti hovory rozumné; obžerství v neděli, kdy lidé propijí víc, než ve všední dny vydělají; posvícení a masopust, kdy bývá veliká „purnost" (= furiantství), kdy i sedláci ma-

jí mozí, břišní a želené rutavice; vše-
liké radovánky, jimiž jsou lidé zdržo-
váni od svěcení neděl a svátků; lovy
pro potěchu, jako na medvědy nebo vepře;
turnaje, ovšem ne sice válečné, ale církví
zakázané, jejichž padlé oběti by ani ne-
měly býti pohřbívány „u svatých" (na po-
svěceném místě hřbitovním); nebo dokonce
kolby (klání jednoho proti jednomu), jež
jsou dílem pouhé hrdosti atd. – Zmíněny
nóty mají ve Štítném, jako snad ve
všech radovánkách, zlého nepřítele. Rovněž
tak její přepych: mnoho řeménkův a
řetězů při oděvu mužském, nožíky nebo
okované tkičky za pasem, pasiříčky (ku-
rale), měšce za pasem, rúšky (= závoje), atd.
při oděvu ženském. Často obrací se Štítný
proti pověrám („bobonkům") a čárům:
proti čtení hvězd; proti předvídání, kdo
z obou manželů dřív umře, kdo zvítě-
zí při sedání (= zápase), zhojí-li se ne-
mocný; proti pověrečné úctě svatých,
na př. proti uctívání sv. Štěpána za tím
účelem, aby prý se dařili koně, proti

vzývání sv. Felixe, aby prý rostlo zboží; proti pověrečným postům, na př. proti čtvrtečnímu, aby prý člověk nebyl zajat, nebo postu středečnímu, aby prý člověk ušel oběšení; proti používání nápoje, jímž ženy si hleděly přičarovati lásku svých manželů; proti „lekování" (= babskému léčení) zažehnáváním, kreslením na jablku nebo na listě, „škrholáním" (= škrabáním) na stěně a pod. — V oceňování stavu <u>svobodného</u>, <u>manželského</u> a <u>vdovského</u> reprodukuje Štítný věrně učení katolické. Úkol <u>rodiny</u> pojímá vážně, matky vychovatelky váží si vysoce („mateřino na učenie děti držie tvrdo a dlúhy tvrze než otcovo.") Lež mu je protivná, i když je pouze žertem. Za to pravda má cenu, i když pochází od člověka neváženého; „<u>i po mrzutých žlebiech čistá voda teče</u>." <u>Přílišnosti</u> jakékoli nutno se varovati; „lišice nenie sebrá", mluvno hledaj, co je „hodujie", jíti zlatou střední cestou; „vše vhod dobro".

Jak viděti, věnuje Štítný pozornost nejrozmanitějším stránkám života. Všecky potřebují, aby byly proniknuty duchem křesťanským. V tom vzdálen je na př. od Flašky, jemuž ležela na srdci pouze dokonalost správy veřejné, a shoduje se s velikými kazateli doby Karlovy. Od nich rozlišuje ho však trojí věc: předně, že věnuje nesmírně menší pozornost duchovenstvu, čekaje nápravy poměrů patrně od nápravy smýšlení vůbec; za druhé, že je dalek vší útočnosti a všech výtek osobních, a za třetí, že českému širšímu publiku o náboženských věcech píše česky.

Stilistické roucho, jímž Štítný myšlenky své odívá, je dílo mistrovské. Nevíme sice posud v podrobnostech, co z něho je majetek Štítného a co zásluhou předloh, zejména nevíme to, o každé disposici, o každém podobenství, o každém přísloví a pořekadle, o každé vůbec řečnické a básnické ozdobě jeho díla; ale, ať už se tyto věci mají jakkoli, to zůstane jistě pravdou, že je Štítný stilista podivuhodný. Jeho práce všecky svědčí, že píše o thematech

jasně pojatých a ~~s~~ disposicí celkovou předem hotovou. Ze scholastických svých vzorů odnesl si smysl pro přesnou klassifikaci a zálibu v přehledném ~~výčtu~~ výkladu výčtem rozsahu. Zvláštní nadání projevuje v dovednosti, různorodé prvky vlastní i cizí slučovati v celky k nepoznání jednotné, vynalézati hladké přechody, ukazováním ke spisům předešlým nebo následujícím, dodávati svým dílům vnitřní souvislosti, snahou po souměrnosti vyhovovati umělecké potřebě čtenářově a shrnováním myšlenek napomáhati orientaci.
Porozumění podporují hojné výklady slovní i věcné, definice, příklady a bystré narážky na poměry současné. Veliká síla Štítného leží v obrazech a podobenstvích. O mnohých z nich lze sice ukázati, že nejsou z jeho duševní dílny; ale nelze toho říci o všech; a kromě toho i ty, které přejal odjinud, svědčí již tím, že jich použil, o tom, že v nich měl zálibu, dovednost pak, s jakou je proslovuje, a umění, se kterým je klade na pravé místo, ukazují, že nebyl bez značného nadání básnického

a řečnického. Svěť podoben jest u něho otevřené knize, psané boží rukou; co stvoření, to písmeno (pravo přejatý z Hugo de Sto Victore). Hospodář, hospodyně a čeleď jsou u něho slunce, měsíc a hvězdy; hospodář je k domu v tom poměru, jako orač k poli; k čeledi má býti hospodář shovívavý tak, jako „kolec" (= jezdec při kolbě) k „vášním" (= způsobům) koňovým. Společnost lidská podobá se prý tělu složenému z mnoha údů. Čest světa má se podle něho ke cti věčné jako světlo měsíční, podmíněné a nestálé, k světlu slunečnímu, vlastnímu a trvalému. Hřích je prý jako smůla; kdo se jedním nebo druhým z obého obírá, nemůže se neposkvrniti. Čistota duchovní upomíná našeho spisovatele na bílou barvu, kterou dává malíř za podklad nátěrům jiným; mírná odchylka od askese – na olej, kterým lidé natírají přilbu, aby nerezavěla; na duti, neústupní učenci – na slony, kteří nedovedou ohnouti kolen; čistota naprovázená ještě jinými ctnostmi – na korunu.

bez perel; člověk, který by se rád obíral zároveň bohem i světem — na člověka, který by chtěl ve mlýně housti; povaha nestálá a lehce vznětlivá — na uhlík, letora těžko se rozhoupávající a vytrvalá — na vápenný kámen; duch ztrácející dobré proto, že chce něco lepšího, — na sběratele jahod, který pro snahu utrhnouti jedinou jahodu velmi krásnou rozsype všecko, co až dotud nasbíral, nebo na česače višní, který pro jednu višni spadne s vršku stromu na zem a rozmačká, co natrhal, nebo na pijáka, který sahaje po víně rozlije pivo; atd. Nejednou vysvětluje Štítný obrazem a tak podle svého přesvědčení dokazuje zároveň rozličná tajemství víry. Všudypřítomnost božskou illustruje mu skutečnost, že jedno a totéž slovo může slyšeti zároveň mnoho lidí; možnost, aby v malé oplatce bylo celé tělo boží, objasňuje se mu faktem, že se do malého oka vejde veliká hora; atd.

Často oživen je Štítného výklad

---

přísloví a pořekadly. Ctou se tu věty jako: Přítele[ť] jest i bolejíc chovati. Milosti ť jest prstem neukázati. Chlébť se snie, a pivo vypie, ale běda, komuž ť se žena neudá! Jazyk hlavě nepřeje, nebť i hnáty i hlavu bijejí pro zlý jazyk (také v němč.: was die Zunge redet, muss oft der Kopf bezahlen). Staří řiekají: lišice nenie dobrá, a opěte: vše vhod dobro. Nesnadné jest ve mlýně šťastí (z němč.: es ist boese harpfen in der mülen). Aneb musíš nepokoj činiti, aneb od lidí nepokoj jmieti. Chlapť jest jako vrba... Pánuť se smúvie, a chudina v tom. Pí hrdlo, jež hrdlo, zaplatíš hrdlo (z němč.: iss hals, trink hals, bezahl hals). Kdyžť hlava nedužé, ve všech údiech nebývá stastka (přísloví už z dob klasických). Čímž naplníš nový hrnček, tiem řád zapáchá (rovněž). Komuž Bůh tiem řád zapáchá. Komužť Buoh čeho přeje, tomu i všichni světí. Ne každého posadie s přátely za stól, komuž dadie posniedati. Jestliť páně dědina, [illegible] jest boží. Najdél trá rovnó. U pod. [illegible] čísného bývá přiléhavý, po-

dle potřeby někdy řečnicky silný nebo vzrušený. Stavba vět je celkem dovedná; věty kusé, parafrase dnes nezvyklé, lehké anakoluty a odbočky upomínající na sloh lidový, které se tu a tam kmitají, stírají s ní však ráz všeliké nucené umělosti.

Tyto přednosti slohu štítenského dlužno ceniti tím výše, čím více Štítný vyniká nad své předchůdce, na př. stč. Ráj duše, a čím větší bylo nebezpečí, že si Štítný osvojí nejen přednosti svých latinských vzorů, nýbrž že na jeho slohu ulpí také něco z jednotvárnosti kommentářového, kvestiového slohu* pozdní scholastiky.

Cíl, za nímž Štítný při svém spisování šel, národní jazyk, kterého při tom užíval, a vyspělý sloh, jejž si vypracoval, činí z něho prvního velikého našeho spisovatele národního.

*Kvestie měly stálé schema: tvrzení, námitky doložené z citátů, vlastní řešení problému s důvody, rozuzlení námitek.

Literatura o Štítném.

Spisy Štítného byly za jeho doby známy, rozšířeny a oblíbeny. Svědčí o tom sám Štítný (ve sborníku z r. 1400), svědčí o tom rozruch, jejž způsobily (odpor mistrů), a svědčí o tom také spisy jeho dět. Že obliba ta trvala i v století XV., vidíme z opisů spisů štítenských a z připisků, které shledáváme na př. v sborníku z r. 1492. V stol. XVI., XVII. a skoro celém XVIII. Štítný upadal v zapomenutí. Práce jeho nebyly tištěny a čtení rukopisů psaných jazykem zastaralým stávalo se obtížné. Kromě toho nezamlouval se dobám plným polemiky asi také Štítného způsob klidného poučování. Jediné známky toho, že Štítný nebyl ani tehdy zapadlý úplně, jsou u Br. Jaffeta, který připomíná „mistra Tomu ze Štítného, panoše štěchetického", a ví o jeho Řečech besedních, dále u Balbína, jemuž je povědom ja-kožto „bohemicus liber Tomae de Zásmuk" sborník jindřichohradecký, a posléze v souhlasných i nesouhlasných připiscích sbor-

níku Sázavského. Bližší pozornost věnuje Štítnému teprv zase Dobrovský. V Geschichte der böhm. Sprache und Litteratur 1792, 115 ví opět o Štítného životě, o protivenstvích od učených současníkův, o poznámce Balbínově o Štítném, a o knížkách šesterých, z nichž lecco uvádí a jež pokládá za dílo původní i velmi důležité. V stol. XIX. první obrací se k Štítnému Tomsa, který v svém spise Veränderungen der böhm. Sprache otiskl ze sborníka 1376 krásný úryvek. Po něm zmiňuje se o Štítném Jan Nejedlý. V literárně historickém přídavku ve své mluvnici vykládá o něm, že složil knížku o náboženství, v přednáškách svých pak připomínával ho prý jako druhého českého spisovatele (prvý byl Dalimil). Jungmann v Historii lit. čes. 1825 a Šafařík, Geschichte der slavischen Sprachen und Litteraturen 1826 čerpají pouze z Dobrovského. Pokrokem v poznání Štítného je článek Palackého „České obyčeje a mravy za věku císaře Karla" v ČČM. 1831. Palacký ví o něm, že Štítný posud není vydán, pak

jej charakterisuje jako vynikajícího prosaika a na konec otiskuje ukázku. R. 1841 objeven sborník Opatovický, r. 1842 Čelakovský vycenil v Rozboru stč. literatury sborník Vyšehradský, r. 1843 nalezen Palackým a oceněn Jungmannem budyšínský rukopis Řečí besedních. Výbor z literat. české I, 1845 má z péra Jungmannova o Štítném již poučení dosti obsažné; stejně Palacký v Gesch. von Böhmen. R. 1847 pokusil se v Č. Č. M. vystihnouti filosofický význam Štítného Fr. Čupr, protože neznal ještě Tomášových pramenů, jsou výsledky jeho práce bez závadných základů. Velikým činem bylo r. 1852 Erbenovo vydání Knížek šesterých, pořízené na paměť založení české university před pěti sty lety (vyšlo opožděně). Cenu má jak otiskem textu (byť ne úplně spolehlivým), tak také bohatým životopisným a bibliografickým úvodem. Téhož roku vydal o Štítném obšírný spis J. J. Hanuš (Rozbor filosofie Tomáše ze Štítného dle rukopisu Řečí besedních). Štítného dílo jest mu středověkou filosofií slovanskou, názor arci naprosto bezpodstatný.

Se stanoviska kritického psal o Štítném Jos. Wenzig v rozpravách Thomas Štítný überhaupt und seine Gedanken über Gott insbesondere (program čes. reálky v Praze 1855), Thomas von Štítný und sein Werk von Gott und Engeln (t. 1856), Studien über Ritter Thomas von Štítné (Lipsko, 1856). Podle něho Štítný nebudoval nijaké soustavy filosofické, nýbrž měl na mysli jen náboženské vzdělání čtenářů; nebyl tak myslitel, jako poeta a řečník. Proto Wenzig překládá kusy z něho do němčiny (na př. v rozpravě z 1855 z Řečí besedních, v 1856 v traktátu o devíti stavích lidských) rytmicky na způsob žalmů. Současně s Wenzigem psal o filosofii Štítného Jos. Vinohorský v článku Slovo o scholastických zásadách Tomáše ze Štítného a jeho povaze (program gymn. v Kr. Hradci 1856). R. 1861 nalezena Stöjlerem a vydána J. J. Hanušem listina Štítenská z r. 1373. O korábu Noemově (Rozpr. Spol. náuk I, 30) a o Řečech nedělních a svátečních (v ČČM. 1861, 171) psal Jos. Jireček. „Rozbor filosofických náhledů Tómy ze Štítného o poměru krásy a poměru víry k rozumu

podal r. 1862 J. Dastich (Rozpr. Spol. nauk V, 12). Podle něho Štítný je eklektický scholastik slučující mystické živly středověkého novoplatonismu se středověkým aristotelismem a antinominalistickým realismem; ve výkladu o kráse blíží se novodobému formismu. S téhož filosofického stanoviska psána je rozprava J. Vinohorského Stanovisko Tomáše ze Štítného mudrce (Kr. Hradec 1867). Z let 1863, 1864, 1867/8 a 1873 jsou drobné příspěvky k životopisu Štítného od Rybičky, Zoubka, Hanuše, Tomka a Zvoňkého v ČČM. a Památkách archaeologických a místopisných. Velmi cennou, byť daleko ne bezvadnou, publikací jest Vrťátkovo vydání Štít. rus. s titulem Thómy ze Štítného Knihy naučení křesťanského (1873). Z něho dostaly popud dvě rozpravy Triefrunkovy: jedna o poměru spisů Štítného tiskem vydaných ke všem traktátům jeho [illegible]
ku[illegible]
m [illegible] (1878) [illegible]
tě [illegible]
(Osvěta 1878). [illegible]

do své doby přehledně shrnul J. Jireček v Rukověti II (1876). Z r. 1877 je Jirečkova rozprava o Řečech nedělních a svátečních (Rozpr. Spol. nauk). Vynikající příspěvky k životopisu Štítného podal r. 1878 v ČČM: Aug. Sedláček. Z r. 1879 pochází populární spisek Jos. Durdíka Tomáš ze Štítného, praotec filosofie české. R. 1880 pojednal Fr. Menčík v Jag. Arch. (III, 651) o štítenském zpracování traktátu o šašich a v Památkách staré literatury české VI je vydal; r. 1883 uveřejnil k vydání tomu poznámky B. Jedlička a r. 1884 Fr. Vodička. Vodička psal roku následujícího o Brigitě. Téhož roku vyšly v ČČM. Annenkovovy výpisy ze Štít. Pař. R. 1886 publikoval důležitý článek o Brig. Jos. Hanuš a instruktivní poučení o tom, jaké světlo na rodinné poměry a na povahu Štítného vrhá sborník Jindřichohradecký, R. Soukup. Z r. 1888 jsou znamenité kritické poznámky k Štít. Vrš. od K. J. Černého. Celkový obraz Štítného podle výzkumů učiněných do devadesátých let minulého století

nakreslil v svých Dějinách české literatury Jar. Vlček. Po delší pause nový příspěvek k studiím štítenským podal až na sklonku r. 1897 M. Hattala vydáním Štít Bud. Rok 1898 přinesl podrobnou zprávu Gebauerovu o rkpe Štít Pař., rok 1899 rozsáhlou, dnes však již namnoze zastaralou studii Lacinovu o Štít Bud. R. 1900 vyšlo Několik slov o Štítném (Štít. XXVII) od Gebauera, výtah to z rozsáhlejší výkladů, které Gebauer míval o Štítném ve svých universitních čteních. Hlavní výsledky bádání štítenského shrnul r. 1901 ve svém Českém písemnictví Václ. Flajšhans. Z r. 1902 je článek Vrzalův o poměru Štít Bud. a Štít Pař.; téhož roku vydal Menčík znova Knížky o šašiech. Seznam děl štítenských obohatil r 1903 dohadem Benjamina Kyšánek. Důležitou pro pochopení Řečí besedních poznámku učinil r. 1904 o srovnání přeházených kapitol v Řečech Besedních K. J. Černý. O málo později (1906) vyšla o Štítném nová souborná stať v Ottově Slovníku naučném z péra Lacinova. Článek J. Ersla „Filosofické prvky

v theologii Tomáše ze Štítného, vydaný v Museu, časopisu bohoslovců československých (XLI), za nějaký čas po práci Lacinově (r. 1907), zapadl a neměl na řešení otázky o původnosti Štítného, ač autor jeho byl na dobré cestě, vlivu. Veliký pokrok stal se v studiích štítenských v letech 1908–1911. Straka rozebral všestranně Řeči nedělní a zjistil vyjímečně do podrobna Tomášovy předlohy; Souček pečlivým rozborem pošinul datování sborníku Jindřichohradeckého a historicky sledoval kořeny Tomášových názorů aesthetických, Ryšánek (glossovaný Součkem v Čas. Mat. Mor. 1910 dvěma články), zjistil do detailů zdroje Řečí Besedních (k článkům Ryšánkovým citovaným už výše viz ještě zprávu Vlčkovu ve Věstníku Č. Akad. XX, 1911, str. 152, o nové studii Ryšánkově), postavil tento spis, pokládaný kdysi za nejsamostatnější dílo Štítného, a se spisem ovšem i Štítného-filosofa do docela nového světla; týž autor (Sborník filolog. 1910, I) doplnil výklady Strakovy a našel částečnou

předlohu i k předmluvě knih šesterých. Poslední úhrnné vylíčení Štítného podal v svých Dějinách literat. čes. J. Jakubec. Není pochyby, že, až bude Štítný úplně vydán, bude předmětem studia velice vděčným.

d) Prósa právnická.

Právnické spisy české z druhé polovice století XIV. a z prvních let XV. století jsou dílem překlady z latiny, dílem práce původní.

Z latiny přeložen byl už za života Karlova Řád korunování krále českého a královny. Nastolování knížat českých dělo se již za časů vévodských velice slavně a obřadně. Tím slavnější bývalo korunování králů; při korunovaci Přemysla II. a Václa-

va II. rozvinuta byla přímo neslýchaná nádhera. Ačkoli se u kronikářů zachovaly dosti obšírné popisy obou slavností posléze jmenovaných, nelze si přece o českém korunovačním řádu XIII.ho století učiniti jasného pojmu; tolik je však s neshody korunovačních modliteb, zaznamenaných u Petra Zbraslavského, s modlitbami korunovačního řádu z konce XIV. stol. jisto, že byl v jeho době korunovační řád jiný než na sklonku stol. XIV. Novoty v českých obřadech korunovačních zavedl nepochybně Karel. Karel měl pro takové věci smysl. Účastnil se ve Francii tří slavností korunovačních. Doma pořídil nové korunovační klenoty, odevzdal je pod ochranu sv. Václava a zakázal pod klatbou bráti je s posvátného jejich místa bez důležité příčiny. Kromě toho byla za něho příležitost ke změně korunovačního řádu i proto, že povýšením biskupství pražského na arcibiskup-

stvé nastala proměna v korunující osobě; tou se od této doby totiž místo arcibiskupa mohučského stal arcibiskup pražský. Vzorem nového řádu byl rituál francouzský. Latinský text korunovačního řádu Karlova, záležející z popisu obřadů a z modliteb při korunovaci předepsaných, zachoval se ve skvostném rukopise pařížském napsaném před r. 1374, překlad český v rkpích několika; nejstarším z r. 1396 ve vídeňské dvorní knihovně. Znění latinské vydal Loserth, české po prvé Ambrož z Ottersdorfu r. 1555, naposledy Emler v Památkách staré literatury české IV (Spisové císaře Karla IV).

Z latiny přeložena dále <u>Majestas Carolina</u> (Majest. Car. nebo M.C.). Pánovníci čeští pokoušeli se od XIII. stol. několikrát o to, aby právo domácí, zemské, bylo kodifikováno; šlo jim o to, aby pořízen byl z domácích pra-

mení s cizími pomůckami právními spis pro soudy závazný, a ovšem také o to, aby moc královská byla zabezpečena proti stavům. První snažil se o to Přemysl II. Po něm pracoval k tomu jeho syn Václav II., který r. 1294 povolal z Italie do Čech proslulého právníka Gozzia ab Orvieto, professora práva kanonického a římského, aby sepsal zákoník pro království České. Snaha Přemysla II. ztroskotala se však úplně, a Václavovi podařilo se přivésti k platnosti toliko královské právo horní (v Kutné Hoře). Šlechta totiž majíc strach, aby se soudnictví nedostalo z její moci do rukou učených právníků; obávajíc se dále, aby se domácímu právu nestala ujma právy cizími; a pokládajíc posléze soudy zemské za své privilegované soudy, jimž může ona práv přidávati neb ubírati, záměry kodifikační dovedla zmařiti. Ve XIV. stol. učinil opětný rázný pokus

o český zákoník Karel IV. Chystal jej již před r. 1346, od r. 1347 jednaly o jeho osnově sněmy. Zákoník slul Majestas Carolina. Sněm jej schválil. R. 1355 viděl se však Karel pro tichý odpor šlechty nucen sám prohlásiti, že Majestas nemá míti platnosti zákonné. Majestas se přes tento konečný neúspěch z větší části zachovala, a sice jak ve znění latinském, tištěném r. 1617, tak ve znění českém, zapsaném v rkpe třeboňském z r. 1486 a jiných mladších, a těšila se v stol. XIV. a XV. jakožto „statuta a práva země české" cti jakéhosi spisu autoritativního. Obsahem jest předmluva a stosedmadvacet větších článků upravujících jak právo státní, tak processní, soukromé i trestní. Jsou tu na př. ustanovení o náboženství (pohan v Čechách nemá býti trpěn, smí leda pohan cizinec projíti zemí a dostati nocleh; kacíř má být udán biskupovi, usvědčen, a neustoupí-li, upálen); o tom, kte-

rá města královská mohou býti zastavena a která ne; nařízení pro případ, když král zemře (purkrabové nemají novému králi vydávati hradů dotud, dokud neučiní přísah zemi); ustanovení o ~~tom~~ odúmrtech (statky odumřelé spadají na krále, ten je může rozdat nebo prodat; dědiny provinněné nebo dobyté smí král rozdávat jen po dohodě s pány); o právu na majetek (majetek nesmí mít v Čechách nikdo, kdo není rodem Čech; nikdo nemá majetek v Čechách prodávat cizozemci; král nesmí připustiti, aby se od království něco odtrhlo); o úřednících (král nemá jich ustanovovati doživotně, aby je mohl sesadit, když by špatně hospodařili; soudcové a vladaři mají být národnosti české, leč by snad šlo o cizince zvlášť učeného a vzácného); o zemských deskách (mají být chovány v sakristii pražského kostela, t.j. u sv. Víta); svazky, které byly dopsány, mají

8. Prof. Smetánka: Literatura.

byly uloženy v truhlách pod pečetmi úředními a smějí se brát z truhel jen za přítomnosti nejvyššího úředníka); o kostkách (dovolují se jen o malé summy; když kdo ve hře takové prohraje a dá úpis, úpis neplatí); o válce (hrozí-li nepřítel, mají knížata i lid jíti na mezi českou a tam se po čtyři neděle vydržovati sami; kdo by v čas války odešel ze země, propadá statek; panoši a služebníci nemají za války odcházet ze služby; kdyby Čech za války byl ve službách cizích, nemá proti Čechům bojovati pod trestem majetku a hrdla); o dědění (zemře-li někdo bezdětek bez závěti, spadne dědina (= nemovitosti) na krále, nábytky (= movitosti) mohou si vzít příbuzní; chce-li někdo bezdětný své dědiny někomu odkázati, může to učinit jen s povolením královým a má si to dáti do desk; majetek rodičů připadá dětem, ne však vy-

vdaným dcerám; rodiče nemohou dědit po dětech oddělených); o vyhostění (člověk (= poddaný) může se vyhostiti (= odstěhovati se) jen v určitý čas, na př. po Martině, kdy všecko vyrovnal; chtěl-li by odejít v jiný čas, musil by pánu vše nahraditi, tak aby pánu nevzešla škoda; nenahradil-li by, pán ho může zadržeti); o ohlašování odúmrti (když některé zboží spadlo na krále, měl to dvorský sudí ohlásiti v Praze i v městě k tomu zboží nejbližším a dvakrát to opakovati); atd.

Vydání MC jest od Palackého v Archivu Českém II a od Herm. Jirečka v Codex juris bohemici II, 2.

Latinskou předlohu měl nepochybně také český Řád práva zemského. Spis tento, latinsky zvaný Ordo judicii terrae, ukazuje, kterak se ve XIV. stol. vedly obecné i hrdelní pře u nejvyššího soudu zemského. Zákonné platnosti zase neměl; bylo to jen poučení

soukromé. Prvotní sepsání, pořízené neznámým autorem, se ztratilo. Jak vypadalo, o tom soudíme podle zpracování, která se na něm zakládají, totiž podle druhé, dochované recense latinské a podle textu českého. Hotovo bylo před r. 1350. V té době totiž Karel IV. přičiněním Arnošta z Pardubic zrušil t. zv. očisty, ordalie nebo soudy boží ohněm a vodou; v prvotním sepsání Řádu však o ordaliích se mluvilo ještě jako o platných. [Očisty byly druhu čtverého. 1.) Mečem neb kyjem - soubojem mezi soupeři; kdo se prohřešil proti četným ceremoniím při této očistě předepsaným, prohrál při; neprohřešil-li se nikdo, vyhrál při ten, kdo vyhrál souboj.

2.) Ohněm; kdo chtěl dokázat pravost své pře, musil držeti jistou dobu v ruce žhavé železo nebo přenést je na jiné místo (iudicium ferri manualis) nebo stoupnout na několik rozžhavených radlic, vzdáli kroku za sebou položených

(iudicium vomerum) nebo na žhavé železo přísahat, a – nespálil se.

3. Vodou; o tom viz níže.

4. Přísahou; obviněný přísahal, že je jeho pře pravá, jiní tři odpřisáhli, že viděli jeho nevinu, a posléze ještě jiní tři dosvědčili, že předešlí čtyři mluvili pravdu.]

Druhou recensi latinskou, která na prvotném znění lecco změnila, máme v šesti rkpích, text český, který se díla původního držel velice věrně (ordalie ohně a vody zde ještě existují; rovněž dlouhé formule přísežné, odstraněné r. 1368), ve čtrnácti (vesměs z XV. století).

Vznik textu českého klásti musíme do doby po r. 1378; Karel IV. se tu uvádí totiž již jako nebožtík. Vydání od Palackého v Archivu Čes. 2. (Řád pz.) a od Herm. Jirečka, Codex iuris bohemici II, 2.

Několik zajímavějších věcí z obsahu

Paragrafy 1-22 popisují, jak si počínati, „když by kto chtěl z hlavy (= vraždy) svého bratra neb jiného přietele pohnati." „Póvod" (žalobce) má nejdéle do dvou neděl učiniti spověď, vyžádati si „komorníka" (= soudního posla) a ukázati mu zabitého, jeho rány a jeho krvavé roucho. Komorník má roucho ukázati na soudě, úředníci pak zapsati ohledání do zemských desk. (Do desk zemských zapisovaly se důležité momenty soudního řízení. Český jazyk zaveden do nich v Čechách r. 1495, na Moravě 1480, ve Slezsku dílem 1426, dílem 1431. V Čechách r. 1541 desky zemské až na nepatrné zbytky shořely; od té doby nově se vedou, ve dvou exemplářích.) Pak vyžádá si póvod komorníka na „póhon" (= pohnání, obeslání obžalovaného k soudu). Na ustanovený první „rok" (= lhůta, stání) pohnaný se nemusí dostaviti. Póvod přijít musí; před soudem vysvědčí, že pohnal. Pak

následuje, je-li potřeba, pohon druhý, po případě třetí. Na roce pohonu třetího pohnaný musí „státi" (= dostaviti se). Soud zasedne, původ stane před šranky v pravo, pohnaný v levo. Původ vyprosí si od soudu „řečníka" (= advokáta) a ten zas pro sebe i pro původa pána nebo dva, aby li mezi soudem jim mohli „v ucho šeptati" (= raditi). Totéž si vyprosí i pohnaný a jeho řečník. Pak řečník žalobcův podá žalobu. Řečník pohnaného se ptá, kdy se zabití stalo. Řečník žalobcův udá den. Pak se táže řečník žalovaného, byla-li odpověď i „opatrování" (= ohledání skutku), a žádá, aby byla přečtena žaloba z desk. Liší-li se žaloba zapsaná v deskách od žaloby právě přednesené, je pře ztracena. Zní-li stejně, pohnaný nebo jeho řečník buďto zapírá, nebo se přiznává. Zapíral-li a nebylo-li svědků, rozhodovala se věc sedáním (= sou-

bojem). Sědánie se pak obšírně líčí: Před sědáním řečník žalobcův prosí, aby sudí dal žalobcovi pána, který by ho naučil, jak má v šranky vjíti, kterou nohou napřed, na které koleno má pokleknouti, kterou rukou má držeti klín své sukně, kolikrát jím vraha udeřiti a kdy zase vstáti a odejíti.* Za totéž žádá řečník obžalovaného. Sudí oběma vyhoví. Jeden z pánů dán za rádce žalobcovi; radí mu, aby všecko dělal s pravé strany (pravou nohou, pravou rukou). Jiný dán za rádce obžalovanému; ten mu zase radí, aby vše dělal se strany levé. Na to se řečník žalobcův táže, smí-li pôvod již vstoupiti v šranky. Sudí svolí. Pôvod i pohnaný předstoupí způsobem, jakém byli od svých rádců naučeni. Když jsou již ve šrancích, řečník žalobcův žádá pána, který je žalobci přidělen za rádce, aby žalovaného naučil, co má říci,

nežli klínem své sukně udeří vraha. Pán poučí žalovaného, aby řekl: „Ty, Petře (= N. N.), zabil's bratra mého vlastního na pokojné cestě bezprávně, a to chci pokázati mým životem na tvój život". Pohnanému zatím radí jeho pán, aby čin popřel a prohlásil, že týmž způsobem chce hájiti své neviny. Pak se oba zaručí, že se budou bíť na život, a soud k tomu stanoví den i místo. Souboj sám koná se mimo soud.

Přiznal-li se pohnaný, dodávaje arci, že zabil bratra žalobcova v nutné sebeobraně, mají žalobce i žalovaný proti sobě třikrát udeřiti klínem sukně upřiemo; kdo by chybil ránu, ztratil při. Udeřili-li oba „právě" (= správně), ustanoví sudí „rok" a místo, kde mají proti sobě přísahati a pak se po případě bíti. Přísahu skládal nejprve žalobce, a to podle „roty" (= formule), kterou pá-

* Srovnej výše poznámku o soudech božích, jmenovitě tom, že při soudním souboji byly rozmanité ceremonie.

9. Prof. Dr. Smetánka: Literatura.

ni vydali. Zmatení roty, přeřeknutí při přísaze, znamenalo ztrátu pře. Po žalobci přísahal pohnaný. Prošla-li přísaha jednoho i druhého bez zmatení, následoval souboj bez odění, pouze v sukních a nohavicích s meči a štíty. Mezi bojem byly dovoleny přestávky, a to jen na hodinu a nejvýše třikrát. Kdo by neměl odvahy bíti se, mohl to ohlásiti, a nejvyšší purkrabí měl ho provoditi na tři míle od „hradu" (= Hradčan). Kdo v souboji zvítězil, stal přemoženému hlavou. – Nedostavil-li se pohnaný, dáno žalobcovi právo „stané" (= obžalovaný byl odsouzen pro nedostavení k soudu, in contumaciam), a mohl si dobýti na pohnaném „hlavu" neboli „přihlavní peníze" (= pokutu za zabití) způsobem, jakým se exekuce tehdy vůbec prováděly; (Způsob ten byl takovýto: Žalobce vzal si komorníka, aby napomenul pohnaného, by se s ním smluvil (= vyrovnal) o šesti nedělích. To

napomenutí slulo úmluva (= vъ-mъlva). Nevyrovnal-li se odsouzený, vložil to žalobce v desky a poslal jiného komorníka s novým šestinedělním terminem. Neměło-li to zase účinku, zase se to vložilo v desky a poslán byl třetí komorník s týmž terminem. Bylo-li i to bez výsledku, zapsalo se to opět do desk. Žalobce vzal pak jednoho úředníka a jednoho komorníka, a ti jej na dědiny pohnaného uvedli. Tento akt slul uvod. Nepůsobilo-li na žalovaného ani to, nastalo panování, t. j. žalobce si spolu s jedním komorníkem směl na statku žalovaného vésti jako pán, statek byl dán pod sekvestr. To se zapsalo do desk. Nepřimělo-li ani to žalovaného k vyrovnání, nastalo přidědění, t. j. soud sám „othádal", kolik ze statků žalovaného má připadnout žalobci.) mohl pohnaného kromě toho kdykoli zajmouti, zabíti, a třeba i po smrti potupi-

ti. — V článcích 43-50 podává se poučení, jak se má dovolávati práva, kdo byl oloupen na veřejné cestě. Ten má to do dvou neděl opověděti, vložiti do desk a pohnati viníka „domem“ (= obeslati ho k soudu tím, že se mu obeslání vyřídilo v jeho domě) i „trhem“ (= obeslání vyhlášeno bylo na tržišti). Při líčení přednese žalobce žalobu. Žalovaný se ptá, byla-li odpověď podána v čas, a dá si přečíst žalobu z desk. Liší-li se obě žaloby, póhon „sšel“ (= je neplatný). Ne-li, soud stanoví oběma rok ku přísaze. Kdyby se někdo včas nedostavil, při ztratil. Přísaha má se dít v kapli. Póvod nebo „poručník“ (= plnomocník) jeho přísahá dřív. Pohnaný má potřebí dvou „očistníků“ (= mužů, kteří dosvědčí, že mluvil pravdu). Zmate-li některá strana přísahu, ztratí při. Nedostaví-li se pohnaný, má žalobce právo stané. Prošly-li oboje přísahy, je pohnaný prázden

(= osvobozen). — Stala-li se komu škoda na majetku, ohlásí to u soudu. V den, kdy komorníci mají přijíti škodu ohldat, čeká je na místě, kde se škoda stala, na koni. Když jich dočká, obnaží se svrchu, vstoupí pravou nohou na dědinu a řekne: Póslové, slyšte, že tento (N. N.) tuto (x) mi škodu učinil, a ty škody mám ot něho za tolik a tolik. Pohnaný též se obnaží, předstoupí levou nohou, popírá to, a nastává „vdánie“ nebo „vzdánie“ (= soudní sázka). Pohnaný řekne: Tohoto póvodu vdávám ve třech stech penězích (= sázím se o 300, že žalobce své pře nevyhraje). Póvod vdává ve stejné sumě pohnaného. Pohnaný vdává na to žalobce v 600 peněz, žalobce pohnaného rovněž. Tak se stoupá k devíti stům a konečně se vdávají oba, v ohřeb („ohřeb“ je sázka, při které se nabízí to, co si na soupeři lze vůbec vzíti, t. j. celé jmění; za

Karla IV. rozuměl se „stříbrem" součet vdaných (= vsazených) peněz i s cenou věci sporné). Poslové, vyslechše to, vrátí se k soudu; oznámí, co shledali; a úředníci vynesou rozsudek. Strana, která vyhrála, dobývá pak svého práva dál způsobem v stč. právu obvyklým. – V odstavcích popisujících, jak si vésti „když by komu kto dědiny držal", je mimo jiné výklad o tom, jak vésti důkaz. Pŏvod má míti devět svědků; pohnaný dva z nich vyloučí a vede sám sedm svědků svých. Kdyby se některý svědek nedostavil nebo zmátl přísahu, pře té strany je ztracena. Dostaví-li se a svědci obou stran provedou přísahu bez závady, nastává očista vodou. Očista tato popisuje se takto: „Pŏvod má do vody břísti a pohnaný za ním, tři kročeje

---

* Peníze vdané (= vsazené) se určí musily složit u soudu. Kdo prohrál při, ztratil nejen spornou věc, nýbrž i vdanou summu. Ta připadla s polovice soudcům, a polovice straně vyhrávající. Bývalo i „vdánie v šíju", sázka o život; to bylo časem

vrdáli. A když by póvod utonul, v těch třech kročejích před ním, tehdy pohnaný má se zase (= zpěš) vrátiti a toho nevinen býti. Pakli póvod přebrde, tehdy pohnaný má za ním břésti. A přebrde-li také, tehdy jest jeho prázden; pakli utone, tehdy by dědiny i život ztratí. – V článku 84 jedná se o únosu dcery. Otec žaluje. Vyžaduje se trojí půhon. Kdyby žalovaný tvrdil, že unesl dceru s její vůlí, má přivésti kněze, který ho s unesenou ~~dcerou~~ dívkou oddával, a ten má pod přísahou dosvědčit, je-li to pravda či ne. Stal-li se únos se svolením dceřiným, byli dcera i její manžel dáni otci, aby jim stal hlavu. Byla-li dcera unesena proti své vůli, má únoscovi stít hlavu svou rukou. Nedostaví-li se pohnaný k soudu, má s ním býti naloženo tak, jako by se byl dopustil vraždy. – Článek 88 vypisuje, jak si vésti, „když

---

zakázáno.

by komu kto kóň neprávě držal neb jiné dobytče. Póvod má čin opověděti, vezme komorníka na ohledání, úředníci stanoví rok. Při něm póvod vloží na hlavu dobytčete dva prsty a přiříkává vydanou „roku". Projde li přísaha, dostane dobytče; zmátne-li se póvod, ztratí při. V jednom i druhém případě zaplatí úředníkům jakýsi poplatek. Atd. Jak viděti, neslo se stč. právo hojnými ustanoveními podivnými naramoze k tomu, aby od processu odstrašilo a nabádalo k smíru.

Na latinské předloze zakládá se dále spis právnický, který bývá v rkpích nazýván nestejně a kterému se po příkladu Herm. Jirečka říká nyní obyčejně **Officium circa tabulas terrae**. Autor i překladatel jsou jménem neznámi. Text latinský dochoval se v několika rkpích – nejstarší je z r. 1396 –, český v jediném rkpe

třeboňském. Vydání pořídil Herm. Jireček v Codex juris bohem. II, 2. —

Z obsahu: Vykládá se nejprve podrobně, kolik má být z kterého činu půhonů. Král má být pohnán zemským pánem a šlechticem; stejně arcibiskup a purkrabie pražský i větší úředníci i dvorský sudí. (Úředníci v Čechách byli dvorští, zemští, krajští a městští. Dvorští měli své služby při dvoře, ale někteří mimo to na starosti též některé věci mimodvorské. K těmto úředníkům širší působnosti, z jejichž hodností se časem vyvinuly nejpřednější úřady státní, patřili: kancléř (cancellarius), sudí dvorský (judex curiae) a komorník (camerarius); hodnostáři čistě dvorští byli: stolník (dapifer), maršálek neb podkoní (agazo, mareschalcus), číšník (pincerna), nejvyšší lovčí (summus curiae venator), sklepník (cellarius), mečník (ensifer), almužník (dispen-

sator) a j. Zástupcem kancléřovým byl místokancléř, sudího podsudí, komorníkovým podkomoří, stolníkovým podstolé atd. – Zemští úředníci větší, funkcionáři na soudu zemském panském, byli: nejvyšší komorník – jemu byla svěřena správa zemských desk, disciplinární moc nad komorníky a j. –, nejvyšší sudí zemský a nejvyšší písař zemský – koncipoval akta a opisoval do desk. Na menším soudu zemském – snad tento rozhodoval pře o věci menší hodnoty než soud panský – úřadovali menší zemští úředníci: místokomorník – jemu k ruce byl komorníč druh neboli starosta komorníčí –, místosudí a místopísař. Zemským úředníkem byl také nejvyšší purkrabí, správce hradu a královský místodržitel. Zástupcem jeho byl místopurkrabí. – Krajští a městští úředníci nás zde nezajímají.) Půhon nemá být vyřizován nikdy o neděli, nikdy

odpoledne. Komorník nemá mít meče ani zbraně k půhonu, ale pečeť s sebou mít musí. Kdyby komorník svou vinou věc zmátl, nemá to pro žalobce nepříznivých následků, leda ten, že musí býti po šesti nedělích půhon nový. Přísahy mají se konati jen ve čtvrtek. Kdo při soudu mluví, neohradě se právem (= nemaje od sudího k tomu dovolení), ztratí při. Platné omluvy nedostavení k soudu jsou i nemoc, služba královská a nepřítomnost v zemi. Jestliže „jistec" (= žalobník) na uloženém roce neprovede své pře, má býti žalovaný vymazán. Bude-li pohnán otec s synem nedielným (= společně hospodařícím), „nemá syn k žalobám odpoviedati, neb syn nemóž otci ztratiti." „Když žalobník, veda svědky, neprovede (= nepodá důkazu potřebného), ztratí.", Úročný člověk poddaný nemóže pohnati pá-

na svého." Kdo není výmluvného jazyka, může míti zástupce. Když dva mají přísahati, jeden přísahá a druhý jej v přísaze opravuje, tedy ten opravující ztratí při. Když někdo někoho pohoní a jmenuje jej Ratimír a pohnaný se z toho vyjímá řka, že se jmenuje Racek, tedy to má dosvědčiti kmotry nebo dvěma svědky. „Kdo (= když někdo) pošepce tomu, ješto přisahá, přísežný (= ten, kdo přisahá), ztratí právo." Když pohnaný chce provésti své právo svědky a neoznámí to slovy „mám lidi proti lidem", ztrácí při. Mnich nemůže dědit, může obdržeti jen doživotní plat. Byl-li by spor o dědinu mezi měšťanem a pánem a měšťan chtěl míti soud před právem městským, musí se soud přece konat před soudem zemským. Vladař sirotčí (= poručník), byl-li by pohnán pro dědiny sirotků, nemůže jich ztratit.

„Komorník, který byl napomínaje, nemá vzvoditi, ale jiný.“ „Ubrman“ (= smírčí soudce) s obú stran volný móž dáti a poručiti svú moc jinému k vyřčení miesto sebe, a s povolením řečníka“ (= si tamen ad hoc partium adest consensus). Atd.

Původní prací českou jest <u>Ondřeje z Dubé Výklad na právo země české.</u>

Ondřej z Dubé narodil se jako syn rovněž Ondřeje z Dubé, asi kolem r. 1320. Poprvé připomíná se jako sudí zemský neboli cúdař r. 1343. (Cúdař byl předseda cúdy. Cúda je starý název soudu, který rozhodoval o věcech civilních i trestních a kde žalovaný mohl dokazovati svou nevinu. Proti tomu byla poprava; to byl soud, při němž žalovaný byl souzen a o své vině nevyslýchán (poprava dála se nad lidmi, kteří byli při skutku neb na úšku

od něho dopadení). Byly cúda zemská (= soud zemský) a cúdy hradské nebo krajské; cúdám krajským příslušelo rozhodovati o přích, ve kterých věc sporná neměla větší ceny než deset hřiven stříbra. Ondřej byl cúdařem, sudím zemským. Moc popravní příslušela nad celou zemí purkrabí pražskému, nad jednotlivými kraji kastellánům hradským.) V tomto úřadě vytrval do r. 1363. V r. 1368 byl mistrem komory královské a doprovázel tehdy Karla IV. do Italie. (Komora královská vedla správu statků a důchodů korunních. Za doby Karlovy a později byli jejími úředníky: dva mistři, kteří spravovali důchody ze zemí českých a také i z říše; podkomoří (jemu byli podřízeni hofrychtéř a komorní písař), který vedl finanční správu měst a korporací církevních; a nejvyšší mincmistr (jemu byli podřízeni urburéři a mincmistři).

R. 1380 spatřujeme ho popravcem kraje vltavského a kamýckého, v letech 1384 – 1394 vyskytuje se zase jako nejvyšší sudí zemský. Bouře jednoty panské způsobily, že úřadu toho zproštěn. Věrně jsa oddán králi Václavovi, pomáhal mu pak v jeho bojích s jednotou. Václav vážil si ho jako svého rady a odměňoval ho zápisy na rozličné důchody. Jsa majetníkem Zlenic (nynější Hlásky u Č. Láz. pod Senohrady) a několika blízkých vsí, Ondřej byl jmenován popravcem kraje kouřimského. Zasedal také na soudě dvorském (1410) – Dvorský soud, jehož předsedou byl dvorský sudí, byl soudní stolicí pro osoby příslušející ke dvoru a soudil zejména královské úředníky a služebníky, many, nápravníky (držitele náprav, t.j. statků propůjčených za nějakou službu k užívání), vesnické rychtáře, všecky nájemníky a výbojníky a vůbec všecky

lidi jakéhokoli stavu, o kterých král v jednotlivém případě rozhodl, že mají býti dvorským soudem souzeni — a zemřel ve věku neobykle vysokém r. 1412. (Palacký, pozastavuje se nad vysokým věkem Ondřejovým, myslil, že pode jménem nejvyššího sudího Ondřeje z Dubé vystupují v starých záznamech vlastně dvě osoby, otec a syn; náš Ondřej z Dubé otec by pak byl dědem. Domněnku Palackého vyvrátil Aug. Sedláček.) —

Výklad začíná se dedikací adressovanou králi Václavovi IV. Píši svůj spis, dí autor, pro čest královu, k dobrému obecnému země české a proto, „aby ta ctná paměť a zemský řád se mnú, starým člověkem, nezimula, neb pýnim, že jest málo pánóv českých, by pomněli, co sú jich otcové měli za právo." Do soudů vnikají zlořády a z toho je pak obecný křik na tebe, králi, ač vinni

jsou vlastně úředníci. Z toho může o tobě, nevinném, vzniknouti i zlá paměť. Ty, králi, můžeš mnoho z vad nynějšího soudnictví napraviti, přikáže-li úředníkům, aby vedli pravdu božsky, šetřili práva starého, nevymýšleli nového, aby nehledali v úřadech peněz, atd. — Výklad vlastní, ~~podává obraz~~ zase rukověť soukromá, podává obraz zemského českého práva procesního, soudní organisace a dílem i práva hmotného. Rozlišuje nejprve soudy, dvorský, zemský a duchovní — soudu tomuto, a ne jiným podléhalo duchovenstvo —, a vypisuje pak řízení při soudu zemském. Píše o půhonu a jeho rozličných formách, o svědčení půhonu, — Svědčením půhonu rozumělo se prohlášení komorníkovo při stání, že půhon řádně byl doručen. — o žalobách a průvodech, o právu staném, o řízení exekučním, při právu staném (úmluvě, vzvodu, panování, odhádání a při-

11. Prof. Dr. Smetánka: Literatura.

dědění), o nálezích panských, o zmat-
cích, o řádu komorničím a o výtra-
hách při výkonu exekučním, o dílu,
věně a poručnictví – dohromady v 82
článcích, které byly napsány mezi r.
1394–1402. V letech 1402–1411 Ondřej dí-
lo doplňoval, zaznamenávaje bez sou-
stavy jednak důležité nálezy z let po-
sledních, jednak i paměti, které se mu
naskytly později. Tak vznikly články
83–123. Články tyto jednají o zemských
zhoubcích a škůdcích (= banditech), o
braní (= zájmu, Pfändung), násilí, o nář-
ku cizoložstvem (= obvinění z původu neu-
rozeného), o nejvyšších úřednících a ko-
mornících zemského soudu, o deskách,
o taxách a vinách (= pluhech) úřednic-
kých, o řečníku a pod. –

Výklad je spis, který značí v
české literatuře právnické velký pokrok
jasným svým slohem. Zachoval se
v několika rkpích; vydal jej Palacký
v Arch. Č. II. (Dub.) a Jireček, Codex

juris bohem. II, 2. Ze starších spisovatelů znali Výklad Všehrd a Balbín.

Původní prací jsou i první české listiny. Nejstarší z nich, revers Pešla Neumburgera, pochází ze dne 27. prosince 1370 (podle údaje v listině samé, kde se počátek roku počítá staročeským způsobem od 25. prosince, z r. 1371), druhá, vyvěnění Doroty, sestry Tomáše ze Štítného, je z r. 1373. Z doby do r. 1390 známo je českých listin soukromých již ke třiceti. Nejstarší česká listina královská je z r. 1395.

e) Prósa ostatní.

Do kapitoly této zahrneme několik posud neuvedených oborův obsahově prosaických, i když snad některé ze spisů zde připomenutých mají po způsobu středověkém formu veršova-

nou. Zejména půjde o Cisiojan, přísloví, úsluvnice a slovníky.

Staročeský Cisiojan svými hrubými verši asi začal záhy nevyhovovati. Vyspělejší vkus XIV. století nahradil jej obratným složením novým v leoninech*. Složení to zachovalo se z části v Štít. uč. („Do Prahy Vaňka nesú, volajíce Řehoře z lesu – Kedrutě šel Ben orat a Maři šel daru dávat – Pravdě nás Ambrož učí, to nám svědčí svatý Tiburcí – Všichni lidé chválé Jiřie, Marka i Vitále"), celé pak v rkpe museiním (Cis. Mus.) ze sklonku XIV. stol., psaném svatovítským farářem Kunešem. Vydal je Hanka v Rozboru staročeské literatury 1841, 187 sl.

Poznámka. Cisiojány jsou v české li-

---

* Leoniny, verše leonské jsou hexametry nebo pentametry, v nichž se prostředek a konec rýmují.

tvatuře kromě Mnich., Pr. a Mus. ještě tři: jeden z r. 1444 (na př.: obřez leden, Buoh pokřtěn, tu zákon křesťanský založen, Ant Priška Šeb Nžliše (= Anežka) Tim s Pavlem Jan (= Jan Zlatoustý) s Karlem (= Karlem Vel.) jdiese), jiný z r. 1520 a nejmladší z r. 1614. Cis. 1444 vydal Hanka v Rozboru l.c. 190, Cis. 1520 a Cis. 1614 týž v ČČM 1853, 423, 428.

Nejstarší sbírka českých přísloví pochází z doby kolem r. 1360. Tehdy totiž pojal do svého nedokončeného latinského spisu „Tripartitus moralium" řadu českých přísloví Konrád z Halberstadtu. Sbírka jeho byla jedním z pramenů Flaškových. (O ní Flajšhans v Jag. Arch. 1906, 288 sl., otisk v ČČM. 1906, 477).

O příslovích Flaškových byla řeč výše.

1360

Mluvnickou knížkou, obsahující jakési českolatinské rozmluvy, jsou Dialogi Bohemarii, obsažené v kapitulním rukopise z r. 1379. Písařem rkpu jmenuje se Martinus de Strážnic. Jazyk je dialektický slovenský, zejména je tu často dz m. ď, c m. ť, na př. zpovědzěl, tvrdzě, nerozsúdzil, dosci, posciei sě, na cě atp. Vydal je Hanka ve Zbírce nejdávnějších slovníků latinsko-českých, 1833, 337 sl. (Ukázka: vzpoviedám ť svú službu servitiis promptuosis; dávámť to vědzěci tvej milosci, žeť sem zdráv na živocě notum sit reverentiae vestrae, quod sanitatem corporalem totaliter gesto; nemám s tebú nic činici nihil est commune mihi et tibi; atd.)

K literatuře slovníkové náleží předevšim glossy v latinských sekvenciářích*, hymnářích, poenitenciářích a lekcionářích.

* Mylně říkávalo se m. sekvenciář také sekvencionář.

Takové glossy jsou na př. v lat.-českém sekvenciáři z r. 1381, chovaném v knihovně Klementinské (Sequ Klem. nebo Sequ E.); o něm Josef Truhlář ve Věstníku Č. Akademie VII, 590 sl. Sekvenciář je výklad latinských písní. Vede si tak, že klade napřed latinský text, pak stručný latinský výklad jeho, zvaný glossa, a posléze latinskočeský výklad slovo za slovem. Výklad vypravá takto: Nos my reddamus vzdávejmy grates díčy domino deo pánu bohu, qui jenž sua nativitate svým narozením atd. Rukopis je opis nedochované předlohy starší. Vydán posud nebyl.

Z doby snad před r. 1385 jest sekvenciář Konrádův*, chovaný v řpe kapitulním (Sequ Kap., Sequ. A. nebo jen Sequ.), týmž, v kterém jsou obsaženy Bohemářovy Dialogy. Obsahuje text znění skoro téhož jako Sequ Klem., ale obsahuje ho o

* Myšlen jest Konrád, mistr university pražské, rodilý Slezan z Benešova.

polovici méně a psán je jazykem vyznačujícím se dialektickými stopami moravskými, zejména změnou ť v c (ne však ď v dz), tč v čš, tc v ts, na př. býci, placici, očše, na počátsě. Je to zkrácený opis téže předlohy, které používal písař Sequ Klem. Vydán byl Hankou, Zbírka 356 sl. (chybně).

Mladší sekvencionáře jsou klementinský F a G, z doby kolem r. 1400, a Opavský (Sequ Opav. nebo Hymn. Opav.), z r. 1418. Opavský vydal V. Hauer v Lfil. 1895 a 1896.

Hymnáře, poenitenciáře a lekcionáře s českými glossami dochovaly se vesměs až z XV. stol., na př. hymnář psaný Janem z Domašína r. 1429 (Hymn. A.) v Klementinu, poenitenciář zvaný „sekvenciář Jelecký" (psaný per manus rectoris in Jelč), z r. 1416 (Sequ B. nebo Poenit.), v Klementinu a j.

Skutečné slovníky, úmyslné sbírky slov, u nás, jako ve středověké

Evropě i jinde, byly druhu rozmanitého. Jedny měly obsah všeobecný, druhé obíraly se jen jistým oborem. Prvé byly urovnány pořádkem dílem reálním, dílem abecedním. Zvláštní druh jich byly synonymáře, urovnané věcně se snahou, aby se vyčerpala u každého pojmu všecka synonyma. Slovníky věnované určitému oboru byly zejména: mammatrekty, určené čtenářům bible (slovo je složenina z mamma „prs" a θρεπτός „živený" od τρέφω „živím", značilo tedy věc pro kojence, t. j. začátečníky ve čtení bible); rostlináře, obírající se hlavně jmény rostlin léčivých; a poháče neboli cornuty, hexametricky upravené hlavolamy pro žáky, obsahu moralisujícího, plné divných obratů a zvláštních slov. (Ve výkladu o stč. slovnících bylo pro přehlednost místy nutno sáhnouti i do XV. století; výklad probírá jen slovníky některé.)

12. Prof. Dr. Smetánka: Literatura.

4) Slovníky všeobecné urovnané věcně jsou: Bohemáře, slovník Prešpurský a Rozkochaný, Nomenklátor a slovníčky Svatovítský a vyšnebrodský.

Bohemáře známy jsou čtyři: větší (Bohemarius major, Boh.), druhý větší, Bohemář menší (Boh. m. nebo Boh. min.) a Bohemář prosaický.

Bohemář větší psán je hexametrem. Mezi verše 268–269 vloženo je však 226 slov, jež se autoru nepodařilo zveršovati. Je to opis; svědčí tomu chyby opisovačské, zejména poruchy metra a znetvoření v mnohých slovích latinských. Začíná se slovy:

Bóh deus / est, bostvie deitas stvořitelque creator,
atque creatura stvořenie sis, / lux tibi / světlost /.
celum / sis nebe, spiritus duch, / angelus / anjel
et stella hvězda, sed / osvěta / sis luminare…

Poslední verše jsou:

Organa / varhany, sed sis / fistula / piščele / Neta,
tuba / dic trúba tubicen trubač / fies
tylika šalmě sed / buccina kozice sis
tympana, dic buben, bubeník / tympanisator.

Úhrnem obsahuje Bohemář 889 veršů. Jazyk je dialektický moravský. Dochoval se Boh. v témže rkpe jako Dialogi a sekvenciář Konrádův. Vydal jej Hanka, Zbírka 25 sl. a znovu Flajšhans, Lfil. 1892 (XIX), 301 sl. Rkpis Bohemáře popsal Flajšhans, Lfil. 1888 (XV), 453 sl.

Druhý Bohemář větší obsahuje text Boh. a pak jeho pokračování ve verších. Celkem je tu skoro půl osma sta nových veršů, obsahujících asi 1500 slov. Slova mají význam grammatický, rhetorický, mathematický, theologický, jsou tu dále názvy řek, hor, kamenů, zemí, potokův a na konec latinsko-česká

početnice ve verších - část shodná s Boh. důležita je tím, že lze z ní k Boh. vybrati některé textové opravy. Rkpis chová se v kapitulní knihovně. Zprávu o něm podal Flajšhans ve Věstníku Č. Akademie XI, 307.

Bohemář menší je prosaický seznam asi pěti set latinských slov s překladem českým. Rkpis chová se v Klementinum a pochází ze XIV. stol. Vydal jej Hanka, Zbírka 179 a Flajšhans v Lfil. 1894 (XXI), 366 sl.

Bohemář prosaický obsahuje latinské, německé a stčeské výrazy v pořádku asi Bohemáře většího, ale ve formě prosaické a ve znění dosti chybném. Rkpis chová se v knihovně kapitulní, je z XV. století. Zprávu o něm ~~po~~podal Flajšhans, Věstník Č. Ak. X, 596.

Slovníky Prešpurský a Rozěchaný jsou díla příbuzná. Prešpurský (Prešp.) dochoval se v rkpe kapitulní knihovny prešpurské psaném na konci

XIV. století. Obsahuje několik latinských hexametrů úvodních a pak přes půl třetího tisíce latinskočeských hexametrů leonských, v nich přes osm tisíc slov. Tyto latinskočeské hexametry (na př. lev leo), vlkque lupusque lvena lwice nedvěd (ursus) rozděleny jsou na osm kapitol. Jednají o Bohu a nebi, ptácích, rybách, zvířetech, rostlinách, člověku, domu a obci, živnostech. Rukopis je opis předlohy starší.

Rozkochaný (Rozk.) je rukopisný slovník chovaný v klášterní knihovně rajhradské, odtud slove také slovník Rajhradský (Rajhr.). Psán byl, jako Prešpurský, koncem XIV. století. Jméno Rozkochaný dostal podle jednoho ze svých latinských úvodních hexametrů. Hexametr ten zní: Alemus rozkochany, sclavus Slovyenyn. Piter, který se chystal Rajhradský slovník vydati, a Dobrovský vykládali citovaná slova tak, že prý se v nich autor sám jmenuje,

a domnívali se, že slul Klen Rozkochaný a byl Slovák. (Z Prešpurského slovníka je viděti, že verš vlastně má zníti: clenos rozkochané, Čechy Bohemos.) Obsahem Rozkochaného je několik latinských hexametrů úvodních, a pak řada latinskočeských dvojic, psaných pod sebou a srovnaných týmž pořádkem všemjm jako v Prešp. Slovník Rajhradský vznikl z nějaké předlohy starší, veršované, z téže, ze které byl opsán Prešpurský; vznikl rozpuštěním veršů a vypouštěním slovíček. Společná předloha obou textů byla pak již zase asi opis originálu nějakého staršího. Jména autorů, ze kterých skladatel tohoto originálu čerpal, nebo kteří mu při spisování materiálem přispěli, zachována jsou v opise Rajhradském, kde se uvozují při jednotlivých odstavcích. Jsou to: Bohemarius větší, Isidorus, Jan z Garlandie, Mauric Kvačka z Král. Hradce, opat opatovický Neplach (v názvu Slá-

šternich), Vilém ze Strakonic (u názvů řemeslných), biskup olomoucký Jan z Vlašimě (u terminologie církevní); arcibiskup pražský Arnošt a j. — Prešpurský slovník vydal F. Menčík 1892 (Rozmanitosti II), Rajhradský Hanka, Zbírka 54 sl. Výklady a opravy k Prešpurskému jsou od Prusíka Věstník ~~Č. Akad.~~ Spol. nauk 1893 a B. Jedličky, Sborník filol. I, 90. -

Zkrácením nějakého textu blízkého slovníku Prešpurskému a dílem také přeměněním pořádku vznikl t. zv. Trialog, dochovaný v rkpe dvorní knihovny vídeňské z r. 1489.

Materiál, jejž podávají Prešp. a Rozk., je ceny nestejné. Jsou tu slova stará, velmi cenná, na př. zmek Belial, nekošník Satan, vřesen julius a j., ale také mnoho slov nových, nešťastně tvořených, na př. Bucifalus Kubel, cupido skupně, onyx zval, amazones miletnici, Eufrates Dobřoň, loica řečina,

poesica skladora, economia čelednára a pod. Ze slov nových, která zde jsou, ně-která se ujala, na př. Dobropán, Hla-doles, Smrtonoš.

Nomenklátor (Nom.) je latinsko-český rkpis klementinský z doby kolem r. 1400. Obsahuje asi tisíc latinskočeských slovíčkových dvojic čerpaných dílem z předlohy Boh., dílem z předlohy slovníka Presp., která patrně byla poněkud ob-šírnější, než je dochovaný text Presp. Vydání od Hanky, Zbírka 157; dobré pří-spěvky k rozboru od Flajšhanse, Lfil 1892 (XIX), 381 a Prusíka Věstník Spol. nauk 1893, 11.

Slovníček svatovítský, asi 700 slov, obsažen je v známém rkpe sva-tovítském. Ve vydání Paterově roztržen je mylně ve dví.

Slovníček vyšněbrodský (Slov Vyšbr.), z počátku XV. století vydán byl v ČČM 1885, 564.

K slovníkům všeobecným urovnaným abecedně podle slov latinských patří. Velešín (Veleš.), asi 3500 slov, slovník upravený z Rajhr. ve XIV. stol. pro kněze Jana z Velešína, známý nyní jen z opisu XVI. stol. (vydal jej Hanka, Zbírka 107 sl.);

důležitý Mammotreks pražský (Mam. A.), přes 2000 slov, opsaný kolem r. 1400 z předlohy starší, pojmenovaný mammotrektem odtud, že je základem jeho mammotrekt rozšířený výrazy z oborů nebiblických (vydal jej Flajšhans v Lfil. 1893, 216 sl.);

glossy v slovníku Viléma Brita (nom. Brito), dochované v rkpe z doby kol r. 1400 v dvorní knihovně vídeňské (Brit.), shodné namnoze s MVerb. (Vydal je Menčík, Komenský 1883, 611 sl. sr. také článek J. Truhláře v ČČM. 1885, 271);

Anonymus (Anom.) z XV. století v Klementinu;

Onomastikon (Onom. nebo Slov. K)

z polovice XV. století v Klementinu, asi 10.000 slov, snad rozpuštěná veršovaná předloha, o níž dal zprávu Jungmannovi Boček, Jg. Lit.[2] I, 96; Flajšhans, Lfil. 1892, 381);

Catholicon (Cath.) latinsko-německo-český v rkpe XV. stol. v Brně (vydal jej Hanka, Zbírka 174 sl.);

slovníček kartuziánského kláštera v Erfurtě (Diefb.) středolatinsko-německo-český z r. 1470 (vydal Diefenbach 1846); a j.

Slovníkem všeobecným s díly věcným i abecedním je latinsko-německo-český slovník Ladislava Pohrobka sestavený r. 1454 Janem Holubářem. (Vydal jej Isidor Zahradník v Č. Akademii 1904.)

Synonymáře měly svůj základ v díle Jana z Garlandie. V češtině jich je několik. Jeden, Synon. nebo Slov B., v Klementinu, je dílem z XV., dílem už ze XIV. století.

Mammotrektů je v starší

literatuře české asi patnáct. Nejdůležitější z nich jsou: kapitulní (o tom zmínka ve Věstníku Č. Akad. XI, 307), vídeňský, přes 10000 slov (vydání, neúplné, od Menčíka, v Jag. Arch. XV, 98 sl.), a největší klementinský z konce XV. stol. (Ham. B), 13000 slov.—

K nim druží se biblický slovník hebrejskočeský z 1. polovice XV. stol., chovaný v knihovně kapitulní. (Flajšhans ve Věstníku Č. Akad. XI, 309)

Nejstarší Rostlinář připomenut již výše. Mladší jsou: vídeňský z r. (vydal Menčík, Rozmanitosti (Rostl. E.), pelplinský* z 1. polovice XV. (vyd. Brückner, Jag. Arch. XIV, 30 sl.) Rostl. F.) a tři klementinské (1418 Rostl. D; 1424 Rostl. C.; XV. stol. Rostl. B; Rostl. B vydán v Lfil. 1898, 198).

Roháče známy jsou čtyři: Dva v Klementinu, jeden v museu, jeden v Olomouci.

* Pelplin je v Záp. Prusích.

Celý sborník staročeských slovníků obsažen je v musejním rkpe Vodňanském (R Vodň.) z r. 1410.

— · —